TARİH

Kösem Sultan

İktidar, Hırs, Entrika

Özlem Kumrular

DK

DOĞAN KİTAP TARAFINDAN YAYIMLANAN DİĞER KİTAPLARI

Türk Korkusu
Sultan'ın Mutfağı
Aşkın Beş Hali
İslam Korkusu

KÖSEM SULTAN
İktidar, Hırs, Entrika

Yazan: Özlem Kumrular

1. baskı / Kasım 2015 **/** ISBN 978-605-09-3052-8
Sertifika no: 11940

Kapak tasarımı: Geray Gençer
Baskı: Ana Basın Yayın Gıda İnş. San. Tic. A.Ş.
B.O.S.B. Mermerciler Sanayi Site 10. Cad. No: 15
Beylikdüzü-İstanbul
Tel: (0212) 422 79 29
Sertifika no: 20699

Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
19 Mayıs Cad. Golden Plaza No. 1 Kat 10, 34360 Şişli - İSTANBUL
Tel. (212) 373 77 00 / Faks (212) 355 83 16
www.dogankitap.com.tr / editor@dogankitap.com.tr / satis@dogankitap.com.tr

Kösem Sultan

İktidar, Hırs, Entrika

Özlem Kumrular

DK DOĞAN KİTAP

İçindekiler

Giriş 9

I / Kösem ve yeni bir dünya 11

II / Nikâhlı eş: I. Ahmed Dönemi 79
I. Ahmed (1603-1617) 81

III / Eski Saray'da bir valide: I. Mustafa, II. Osman
ve yeniden I. Mustafa dönemi 123
I. Mustafa (1617-1618) 125
II. Osman (1618-1622) 133
I. Mustafa (1622-1623) 159

IV / Valide: IV. Murad, İbrahim dönemi 165
IV. Murad (1623-1640) 167
I. İbrahim (1640-1648) 208

V / Valide-i muazzama: IV. Mehmed dönemi 255
IV. Mehmed (1648-1687) 257

Kaynakça 317

Giriş

2014 Eylül'üydü. Ankara'da "Tarihçilerin Kutbu" Halil İnalcık Hocamızın evinde kendisiyle ılhamur eşliğinde sohbet edip 17. yüzyılın makûs tarihini konuşuyorduk. "Kösem'in tarihi yazılmalı" dedi sözün arasında. Kösem Sultan'a geniş bir yer verdiği *Devlet-i Aliyye*'nin ikinci cildini anlatıyor, detaylarda gizli kodları o her zamanki heyecanıyla paylaşıyordu. "Sen yaz Kösem'i" dedi ve o tatlı kahkahasıyla ekledi: "Bu kitabı yazarken de sakın gözünü Boğaz'dan ayırma, olur mu?" Okuru sıkmadan, romantizmden uzak kalmadan yazmam için bana incelikle verdiği bir tavsiyeydi bu. Elimden geldiğince ona verdiğim sözü tutmaya çalıştım. Yıl içinde karşıma çıkan her şaşırtıcı veriyi onunla paylaştım. Hele Venedik Devlet Arşivi'nde bulduğum, Kösem'in iki oğlundan daha bahsedildiği ve onun Ahmed'in "nikâhlı" eşi olduğunu gösteren belgenin müjdesini verdiğimde en büyük aferini almıştım.

Kitaba başladıktan sonra Cagliari'den Roma'ya, Salamanca'dan Zagreb'e, Atina'dan Ankara'ya pek çok şehrin kütüphanesi, kitapçısı ve sahafında karşıma çıkan eserlerle minik bir adadan çılgın bir metropole taşınan dopdolu bir hayatın parçalarını toplamaya çalıştım. Venedik, Başbakanlık Osmanlı ve Simancas arşivlerinden çıkan belgeler de bu hayatı yeniden inşa etmemi sağladı. Her köşeden başka bir sürpriz çıktı. Kösem, Gülbanu ya da Safiye gibi Osmanlı ile sıkı ilişkide olan –mesela Venedik– bir devletten değil, Kiklatların minik bir adasından geliyordu ve halefi olduğu valide sultanlar gibi dış dünyayı tanımıyordu. Ayrıca Hurrem gibi Avrupa'nın dikkatini çekip her adımı duvarların ardından takip edilen, üzerine romanslar yazılan parıltılı bir figür haline de gelmemişti. Hurrem ile Kanuni'nin özel hayatına dair çarpıcı detaylar veren ve bugün arşivleri dolduran İspanyol ve İtalyan

kaynakları Kösem'in mahrem dünyası konusunda kısmen suskun kalmışlardı. Kösem'in Osmanlı sarayındaki neredeyse yarım yüzyıllık varlığı ve uzun süre devlet işlerinde etkin olması Avrupalı elçi, diplomat ve haber taşıyan muhbirleri, önceki valide sultanların uyandırdığı heyecanı yaratmasına yetmemişti. Yine de yapbozun parçalarını birleştirince ortaya az bilinen bir hayatın bazı sırları çıkmış oldu.

Kösem'in yaşadığı döneme dair çeşitli dillerde var olan zengin arşiv belgeleri ve matbu kaynakla bu devrin siyasi tarihi baştan sona yeniden yazılabilir. Ben bu siyasi ve askeri profili başka bir eserde toplamak üzere saklayıp Kösem'in küçük çemberini anlatmaya çalıştım. Savaşlar, barışlar, ayaklanmalar ve diğer pek çok olayın içyüzünü bir kenara bırakıp, bunların etrafında kurulan hırs dolu bir hayatı özetlemek istedim.

Başta biricik hocam Halil İnalcık olmak üzere, Yücel Demirel, Ercüment Atabay, Orhan Sakin, Salih Özbaran, Ana Carabias Torres, Cengiz Çevik, Hülya Balcı, Ebru Değirmenci, Ali Rıza İşipek, Günhan Börekçi, Eva Garau, Vjeran Kursar, Hande Maurizio Loddo, Orkun Kurt ve Murat Sezen'e yardım ve şefkatleri için teşekkür ederim.

Yolculuk başlıyor...

Özlem Kumrular

I

Kösem ve yeni bir dünya

Yedi saltanat gören bir saray kadını

Yarım yüzyıl boyunca Osmanlı'nın payitahtında varlığını sürdüren, bir döneme adını ışıltılı harflerle kazıyan dirayetli kadın: Kösem Sultan. Cabbar, güç simsarı, akıllı, sabırlı, güce giden bütün yolları her ne pahasına olursa olsun bulan, ne zaman bekleyeceğini, ne zaman hareket edeceğini çok iyi bilen, kaprisle değil akılla hareket ederek tüm kapıların açılabileceğini bilen hatun kişi. Bir güzellik timsali olduğu sıkça vurgulanmasa bile güzelliği de zekâsı ve kurnazlığı kadar tarihe kaydedilmiş bir kadın. I Ahmed'in hasekisi, IV. Murad ve Sultan İbrahim'in annesi, IV. Mehmed'in babaannesi ve yedi erkek, dört kız tam on bir çocuk annesi. Haseki olarak siyasi kariyerinin görünmez taşlarını cilalayan, valide sultan olarak iki oğlunun naipliğini yapan, Valide-i Muazzama (büyük valide sultan) namıyla da Osmanlı devletini ayakta tutma gücüne sahip olduğuna inanılan bir devlet kadını. Tarihte "Sâhibetü-l makam ümmü'l-mü'minin Valide Sultan hazretleri", "Hazret-i Mahpeyker Sultan dâmet ismetühâ valide-i pâdişâh-ı âlem-penâh" unvanlarıyla anılıp, ölüm onu yakaladıktan sonra ise "Valide-i Maktule", "Valide-i Şehide" adıyla tarih sayfalarında yer alan sultan.[1] Avrupa kaynaklarının ise *regina* (kraliçe), *regina madre* (ana kraliçe) ve zaman zaman *imperatrice* (imparatoriçe) unvanlarıyla ölümsüzleştirdikleri kadın.

Kösem Sultan, Osmanlı'nın en karışık devrinde, devlet yapısının kabuk değiştirdiği bir dönemde devletin dağılmaması için çaba göstermiş, devlet ve benlik arasında örülen bu sıkı bağ ve bir bakıma güce olan sevdasına kendi kanından olan oğullarını feda etmek zorunda kalmıştır. Kanlı oyunların oynandığı, sarayın entrika, kuyu kazma ve erk için verilen savaşlarıyla adeta bir Mek-

1. Necdet Sakaoğlu, *Osmanoğullarının Ünlü Kadın Sultanları*, İstanbul, 2007, s. 129.

sika dizisine benzediği bu devirde ayakta kalmayı başarmış, çetrefil bir dönemde çok uzak görünmekle birlikte yıkılma ihtimali dillere düşen devletin sorunlarını asgariye indirmiş, türlü zorlukların atlatılmasını sağlamıştır. *Hadikatü'l Cevâmi*'de "Kösem Valide demekle şöhret bulan Mahpeyker Sultanın kırk seneden mütecâviz müttekâ-i sarây-ı devlet ü ikbâl (devlet yapısının dayanağı)" olduğu dile getirilirken anlatılmak istenen de onun otorite boşluğuna yer vermeyecek kadar kurnaz davranmış olmasıdır.[2] Resmen naibe unvanıyla padişahlık yetkisini kullanan tek kadın olan Kösem, I. Mustafa'nın iki defa tahta çıkması ile tam tamına yedi saltanat görmüş, sayısız sorunla çalkalanan bir imparatorluğun orta yerinde var olmayı başarmıştır. Saraya ayak bastığı 1603 ile vefat ettiği 1651 yılları arasında eşi I. Ahmed, üvey oğulları I. Mustafa (iki defa), II. Osman, oğulları IV. Murad ve İbrahim ile torunu IV. Mehmed'in saltanatlarını görmüştür. Osmanlı tarihinde hayatına son verilen tek valide sultan olmuştur.

Unutmayalım ki kadınların tavsiyelerine uymanın ve onların istekleri doğrultusunda hareket etmenin felaket getireceği görüşünde olan Osmanlı yöneticilerinin devlet yapısının merkezinde konuşlandığı bir sistemin içinde var olmuştu Kösem. Mesela ulemadan Sunullah Efendi bu şekilde düşünüyor ve kadınların devlet işlerine karışmasına hiçbir şekilde izin verilmemesi gerektiğini savunuyordu.[3] İşte Kösem böyle bir dünya içinde sadece yarım asır var olmakla kalmamış, aynı zamanda naibe olarak gücü elinde tuttuğu zamanlarda kendisine saygıyla yaklaşılmasını sağlayan, sözünü dinleten, gereğinde tevazu göstererek ateşe körükle gitmekten kaçınan akıllı bir devlet kadını olarak Osmanlı sarayında sözünü dinletmiştir.

Boşnak mı, Çerkez mi, yoksa Yunan mı?

Hareme getirildiğinde kendisine Mahpeyker, yani "ay yüzlü" adı verilmişti. Saraya getirilen cariyelere fiziksel özellikleri ya da kişiliklerine göre genelde Farsça isimler konulduğunu hatırlarsak Kösem'e bu adın geniş, dolgun, ışıltılı ve beyaz çehresi sebebiyle verildiğini iddia edebiliriz. Bu güzel ismin neden hem iç, hem dış kaynaklarda yerini kısa zamanda Kösem'e bıraktığı-

2. a.g.e., s. 137.

3. Lucienne Thys-Şenocak, *Hadice Turhan Sultan. Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın baniler*, çev. Ayla Ortaç, İstanbul, 2006, s. 93.

nı sorgulayacak olursak belki de bu seçeneği aslında şahsen tercih ettiğini görebiliriz. Selefleri Nurbanu, Safiye Sultan gibi bir cariye olarak takılan bu ismin tatlı bir unutuluşa gömülmesinde büyük bir ihtimalle kendi rolü de vardır. Dönemin şahitlerinden İtalyan gezgin Pietro della Valle, Kösem Sultan'ın hasekilik zamanından itibaren bu ismi taşıdığını belirtir. İddiasına göre diğer hasekileri geçtiğinden, onların lideri, sürünün önünde gideni olduğu ya da tüysüz, pırıl pırıl bir cilde sahip olduğu için bu adı almıştır.[4] Bir taraftan "ay yüzlü"den çok da farklı bir anlam içermeyen Kösem'in bu ismi benimseyip Mahpeyker'e tercih etmesinin baskın sebebi kelimenin diğer anlamı olmalıdır: lider. Kösem, Türkçeye Farsçadan geçen "kûse" kelimesinden gelir. "Köse" anlamının yanısıra "köpekbalığı" da demektir.[5] Kimsenin aklına böyle bir kelime oyunu geldiğini sanmıyoruz. Gelmiş olsa dile düşmesi kaçınılmaz, ağır bir yorum olurdu bu.

Gelelim günümüz kaynaklarında sıkça geçen, lakin güvenilir dönem kaynaklarında bulunmayan Anastasia adına.[6] Yunanca "diriliş" anlamına gelip Klasik bir Rum Ortodoks adı olan ve 4. yüzyılda yaşayan Azize Anastasia ile yaygınlaşan bu ismin Kösem'in vaftiz adı olduğu görüşü popülerlik kazanmıştır. Oysaki bunun için sağlam bir kanıt yoktur. Madame de Gomez (Madaleine Angélique Poisson) tarafından kaleme alınıp 1634 yılında Amsterdam'da basılan *Histoire d'Osman Premier*'de tarihi bilgileri karıştırdığını düşündüğümüz yazar, Kösem'le birlikte I. Ahmed'in haremindeki Nassia adlı bir gözdeden bahseder.[7] Ahmed döneminde İstanbul'da büyükelçi olarak bulunan Baron de Salignac'ın (Jean de Gontaut- Biron) günlüklerinden derleyip romanlaştırdığı bu eser bir taraftan da sarayın kalın duvarlarını aşarak şehre yayılan Kösem profilini anlatır. Yazar Kösem'in de adı olduğu iddia edilen Anastasia isminin kısaltılmışı olan Nassia adlı bir gözdenin varlığı konusunda doğru bilgi almışsa, haremde bu adla hayli bahsi geçen ve Ahmed'in etkisinde olduğu bir gözde daha vardır. Ama verdiği diğer bilgilerde çoğu zaman güvenilir olan Madame de Gomez bu sefer yanılmışa benzer. Ne de olsa Ahmed'in bu isimde bir gözdesi olduğunu doğrulayan başka

4. Murat Kocaaslan, *Kösem Sultan. Hayatı, vakıfları, hayır işleri ve Üsküdar'daki külliyesi*, İstanbul, 2014, s. 28.

5. Bilgi için İranlı dostum Mahmoud Jafari Shah Belaghi ve İlkin Başar Özal'a teşekkürler.

6. Godfrey Goodwin, *Osmanlı Kadınının Özel Dünyası*, çev. Sinem Gül, İstanbul, 1998, s. 116.

7. Madame de Gomez, *Histoire de Osman Premier du nom, XIXe Empereur des Turcs, et de l'Imperatrice Aphendina Ashada*, 2 cilt, Amsterdam, 1634.

kaynak yoktur. Gomez'in bahsettiği Kösem değilse bile (Çünkü Kösem'den ayrıca bahsetmektedir) Nassia ismi buradan çıkmış olmalıdır. Daha sonra bu isim dönemin Fransız kaynakları arasında yayılmıştır.[8]

Kösem'in vaftiz adının ne olduğu bizi çok da ilgilendirmese gerek. Dönemde vaftiz adını geride bırakıp başladıkları yeni hayata göre isim alan binlerce insan gibiydi Kösem. Manastıra kapandıklarında uhrevi isimler alarak dünyevi kişiliklerini eski isimleriyle birlikte geçmişe gömen keşişler gibi, o da anıları ile birlikte adını da bırakıp yeni hayata yeni ismiyle başlamıştı. Harem, bu açıdan gerçekten de manastıra benziyordu. Buraya herkes önceki hayatını bir daha dönmemek üzere eşikte bırakarak giriyordu. Ayrıca burada kimse bir önceki hayatından sorumlu değildi. Yeni bir ismin yeni bir dünya ve yeni bir hayat üzerindeki psikolojik etkileri su götürmez bir gerçekti.

Kösem Sultan'ın doğum tarihi ise saraya gelen cariyelerin çoğunluğu gibi karanlıkta kalmıştır. 1603 yılında Kösem saraya geldiğinde Ahmed'le neredeyse aynı yaşlarda olduğunu bilmemiz bizim için yeterli. Aralarında çok fazla yaş farkının olmaması aynı zamanda da birlikte büyüdükleri anlamına geliyor. Ahmed tahta çıktıktan kısa bir süre sonra Kösem'le yakınlaşmış olmalıdır. Ahmed'in ilk çocuğu Kösem'den olmadığına göre, onunla yakınlığının14-15 yaşlarında başladığını düşünebiliriz.

Kösem'in nerede doğduğu üzerine ise farklı iddialar vardır. Bosna asıllı olduğuna dair bir iddia da mevcuttur. Kösem'in III. Mehmed'in saltanatı sırasında Bosna Beylerbeyi tarafından saraya sunulduğu iddia edilir.[9] Belki de civardaki adalar üzerinden (Adriyatik ya da Ege Denizi'ndeki takımadalar) Bosna paşasına geldiği için Bosnalı olduğu sanılmıştır. Başka bir eser de Bosna Paşası Mehmed Paşa tarafından kızlarağasına hediye edildiğini yazar.[10] Venedikli balyos Giorgio Giustinian ise Kösem'in bir yeniçerinin saraya getirdiği bir Çerkez kızı olduğunu belirtir.[11]

8. Jean-Antoine Guer, Moeurs et usages des Turcs, leur religion, leur gouvernement civil, militaire et politique , avec un abrégé de l'histoire ottomane, cilt II, 1746-1747, s. 474; Petis de la Croix, *Abrégé chronologique de l'histoire ottomane*, cilt II, Paris,1768, s. 74.

9. Murat Kocaaslan, *Kösem Sultan. Hayatı, vakıfları, hayır işleri ve Üsküdar'daki külliyesi*, s. 27.

10. *Anecdoti osia la storia segreta della familia otomana tradotta dal franzese, in divisa in dieci libri.* (...), Napoli, 1727, s. 308.

11. *Relazioni di ambascitori veneti al Senato, vol. XIV Constantinopoli, relazioni inedite (1512-1789)*, der. Maria Pia Pedani-Fabris, Padova, s. 565.

Türkler hakkında hem kendi görüşlerini kaleme alan, hem de diğer tarihçileri nakleden Knolles ise Kösem'in "vahşi Çerkez mizacı"ndan dem vurur.[12] Barozzi ve Berchet de büyük ihtimalle Giustinian'dan esinlenerek onun Çerkes olduğunu iddia ederler.[13] Bu çok da inandırıcı olamayan ve sürekliliği olmayan bir münferit iddianın alıntılanarak çok yerde yayıldığını gösterir. Pietro della Valle'nin Kösem'in babasının İstanbul'dan iki yüz mil uzakta bir kasabadan olduğunu iddia etmesi gibi.[14] Sarayda Çerkez kızların revaçta olmaya başlamasının Osmanlı'nın artık toprak ele geçiremediği, genişlemesinin durduğu zamana denk geldiğini unutmayalım. Savaş yoluyla esir gelmesinin önünün kapanmasıyla birlikte, artık ilerleyen yüzyıllarda, öncelikle de 18. ve 19. yüzyıllarda saray için Çerkez kızlar satın alınmaya başlanır. 17. yüzyılda ise Çerkezler henüz saray içinde popüler değildirler. Venedik elçileri Contarini (1612), Giustinian (1627) ve Cappello'nun (1634) Kösem'in Çerkez olduğu konusunda ısrarları ise aynı Senato'ya sunulan raporların tutarlılığı ya da bir önceki elçinin verdiği bilginin tekrarı olma ihtimali gibi görünmektedir.

İddiaların geneli ise Kösem'in Rum asıllı olduğuna dairdir. Raporunu 1637'de okuyan diğer bir Venedikli balyos Alessandri, Kösem'in Rum asıllı olduğunu kaydeder.[15] Venedikli elçilerin hemen hemen hepsi aynı kanıdadır. Madame de Gomez de onun *Romania*'lı bir Yunan papazın kızı olduğunu yazar.[16] Bahsi geçen *Romania*, bugünkü Romanya değil, dönemde Yunan topraklarını ve adalarını kapsayan bölgeye verilen addır, Anabolu'ya *Napoli di Romania* (Romanya Napolisi/Nauplia) denilmesi gibi. Halil

12. Richard Knolles, *The Turkish history, from the original of that nation, to the growth of the Ottoman Empire: with the lives and conquests of their princes and emperors. By Richard Knolles, sometime fellow of Lincoln-College in Oxford. With a continuation to this present year. MDCLXXXVII. Whereunto is added the present state of the Ottoman Empire. By Sir Paul Rycaut, late consul of Smyrna*, s. 78. 1603 yılında Londra'da Türkleri anlatan ve orijinali 1200 sayfa olan bu devasa eser basılmıştı: *The Generalle Historie of the Turkes* (Türklerin Genel Tarihi). Bu eser çok popüler olup 1603 ve 1638 yılları arasında beş baskı yapmıştı. Knolles bu eseri toplamak için tam on iki yıl çalışmıştı. Knolles için bkz. Salih Özbaran, "Bir tarihçinin oluşumu: Richard Knolles ve Türk tarihi", *Osmanlı Araştırmaları*, XXIV, İstanbul, 2004; V. J. Parry, *Richard Knolles. History of the Turks*, der. Salih Özbaran, İstanbul, 2003.

13. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, der. Erhan Afyoncu, cilt III, İstanbul, 2009, s. 340.

14. Murat Kocaaslan, *Kösem Sultan. Hayatı, vakıfları, hayır işleri ve Üsküdar'daki külliyesi*, s. 27

15. *Relazioni di ambascitori veneti al Senato, vol. XIV Constantinopoli, relazioni inedite (1512-1789)*, s. 649.

16. Madame de Gomez, *Histoire de Osman Premier du nom, XIXe Empereur des Turcs, et de l'Imperatrice Aphendina Ashada*, s. 13.

İnalcık da Kösem'in Rum olduğunu söyler.[17] Maria Pia Pedani de Kösem'in Tinos'lu olduğunu yazar.[18] Dönemde Tinos adasına gösterilen ilgi, adanın adının sıkça geçmesi bile belki yeterli bir kanıttır. Mesela Venedikli balyos Bon'un Senato'ya sunduğu raporda verdiği ilginç bir detay daha vardır. Kandiye ve Tinos adalarından çok sayıda marangoz ve kalafatçı geldiğini, tersanede çalıştıklarını, karıları ve çocuklarıyla birlikte, vergi vermeden imparatorluk tebaası gibi yaşadıklarını ve adalarına dönmeyi düşünmediklerini yazar.[19] Tinos adasının bu şekilde kayırılması da ilginçtir. Onca Kiklat adasından Tinos'un öne çıkması Kösem'in bu meselede bir rolü olduğunu akla getirir. Kandiye Savaşı sırasında ise Girit'e giderken yol üzerinde bulunan Tinos ve Çuha adaları Venediklilerce ayrı bir özenle, atadıkları mahir komutanlarla korunmuştu.[20] Bu tabii ki Venedik'in Tinos'u Osmanlı'ya karşı bir ön karakol olarak kullanmasından kaynaklanıyordu. Belgelerde sıkça adının geçmesi savaşta oynadığı rolle de ilgiliydi.

Kösem'in Rum asıllı olduğunu düşündüğümüzde ve saraya esir olarak gönderildiğini göz önünde bulundurduğumuzda bir adadan kaçırılmış olması çok daha muhtemeldir. Yunan anakarasındaki toprakların Osmanlı elinde olduğu ve burada Müslüman ve gayrimüslim Osmanlı tebaası yaşadığına göre, tebaadan birisinin kaçırılması hukuki bir süreç gerektirir. Adaları düşündüğümüzde ise bir esaret olayının Osmanlı'nın idaresinde olmayan bir adada vuku bulmuş olması daha muhtemel. Ne de olsa esir saraya hediye olarak gönderiliyordu. Hiç kimse Osmanlı'ya ait bir adadan bir kız kaçırıp onu saraya hediye göndermeye cüret edemezdi ve bu dönemde esaret hiç de sanıldığı gibi başıboş bir olay değildi.

Savaş sırasında alınan esirler dışındaki her esirin kurtarılması için başta esir kurtarma amaçlı kurulan tarikatlar ve şehir merkezlerinde bunları kaydeden noterler olmak üzere birçok yol mevcut-

17. Halil İnalcık ile söyleşi. Özeti 3 bölüm halinde 2-3-4 Kasım 2014 tarihlerinde *Aydınlık*'ta yayınlanmıştır. (Bkz. *Zaman Treni*, Özlem Kumrular-Mehmet Perinçek). Ayrıca bkz. Halil İnalcık, *Seçme Eserleri- II, Devlet-i Aliyye. Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar-II. Tagayyür ve Fesâd (1603-1656). Bozuluş ve Kargaşa Dönemi*, İstanbul, 2009, s. 86-87.

18. Maria Pia Pedani, "Kira e sultane nel cinquento ottomano", *Non solo verso Oriente*, Studi sull'Ebraismo in Onore di Pier Cesare Ioly Zorattini, ed. Maddelena del Bianco Cotrozzi, Ricardo di Segni, Marcello Massenzio, Firenze, 2014, s. 12.

19. *Relazioni di ambascitori veneti al Senato, vol. XIV Constantinopoli, relazioni inedite (1512-1789)*, s. 523.

20. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt. IV, çev. Nilüfer Epçeli, der. Erhan Afyoncu, İstanbul, 2011, s. 399.

tu. Dolayısıyla Kösem'in o bölgede Osmanlı elinde olmayan birkaç adadan birinden kaçırılıp, Bosna paşası üzerinden ya da başka bir şekilde saraya gönderilmesi daha muhtemeldir. Kösem'in Tinos adasından olduğunu düşünüyoruz, ama unutmayalım ki civardaki Osmanlı egemenliğinde olmayan başka bir adadan gelmesi de hayatının akışında çok büyük bir değişiklik arz etmez.

Bütün bu iddiaların münferit bir kaynaktan geldiğini ve yayıldığını düşünecek olursak Bosna Paşası'nın saraya güzel bir kız göndermesinde I. Ahmed'in Boşnak asıllı annesi Handan'ın Ahmed tahta geçtikten sonra devletin en kilit noktalarına Boşnakları getirmesiyle bağlantılı olduğunu düşünebiliriz. Bahsi geçen Tatar Mehmed Paşa'nın 1601-1602[21] yıllarında görevde olduğu düşünüldüğünde, Handan Sultan'ın Ahmed'in tahta çıkmasından önce bile sarayda nüfus sahibi olduğu anlaşılır. Bu da Kösem'in saraya III. Mehmed'in değil, I. Ahmed'in saltanatının başında, hatta daha öncesinde getirildiğini gösterir. Bosna Paşası, padişahın annesinin bu yeni atamalardaki etkin rolünden haberdar olup saraya büyük bir ihtimalle diğer başka hediyelerle birlikte güzel bir kız göndermiş olmalıdır.

Sultanın kalbinin mutlak sahibi!

Kösem'in güzelliğinden çok aklını kullanmasına yapılan referanslar mı onun güzelliğini ikinci plana itmiştir, yoksa gerçekten dönemin güzellik anlayışı çerçevesi içinde sıradışı bir güzel olarak görülmez mi, bilemeyiz. Bildiğimiz tek şey kurnazlığının, zekâsının ve hırsının fiziksel görüntüsünün çok daha ötesine geçtiğidir. Güzelliğinden her zaman dem vurulsa da altı çizilen diğer özellikleri arasında kaybolup gider. Madame de Gomez Kösem'in "keskin zekâsı, cazip mizacı, zarif tavırları"nı ön plana çıkartırken, "uzun boylu, endamı yerinde" olduğunu belirtmeyi atlamaz.[22] Lakin genel olarak şeytan tüyüne sahip olduğu kanısı hâkimdir. Kendi döneminden bir yüzyıl sonra piyasaya çıkan bir eser "Güzelliği sıradandı, ama yüzünde göze çarpan ne vardı bilinmez, herkesi esir ediyordu" der.[23]

1612 yılında tarihe not düşen Venedik Elçisi Simone Contarini

21. Salih Sidki Hadžihuseinović, Povijest Bosne Sarajevo, El-kalem, 1999, cilt 1, s. 225.

22. Madame de Gomez, *Histoire de Osman Premier du nom, XIX. Empereur des Turcs, et de l'Imperotrice Aphendina Ashada*, s. 17.

23. *Anecdoti ossia la storia segreta della familia otomana tradotta dal franzese, in divisa in dieci libri.* (...), s. 303.

Kösem'i "güzel, kurnaz" ayrıca "birçok yetenekleri olan, mükemmel şarkı söyleyen, bu nedenle de hükümdar tarafından çok fazla sevilen" bir kadın olarak tasvir eder.[24] Giustinian'a göre Kösem saraya çok küçükken getirilmiş, burada büyümüş, çok güzel ve erdemli bir kız olmuş ve Ahmed'e sunulmuştur. İyilik ve zarafeti sağduyuyla birleştirerek sultanın gönlünü kazanmıştır. Büyük meselelerde de onun yoldaşı olmuş ve kendisine danışılmıştır.[25]

1616'da İstanbul'a gelen elçi Cristoforo Valier Kösem'in Ahmed üzerindeki etkisini dile getirirken, "Sultana istediğini yaptırabilir ve kalbinin mutlak sahibidir, kendisinden hiçbir şey asla esirgenmez" der.[26] Bazı padişahların kadınlarını tutkuyla sevdikleri bilinir. I. Ahmed'in dönemine kadar olan zamanda Kanuni'nin Hurrem'i, II. Selim'in Nurbanu'yu, III. Murad'ın Safiye'yi, IV. Mehmed'in Gülnuş Sultanı delice sevdiği tüm kaynakların ortak kanısıdır.[27] Ahmed'in aynı yaşlarda bir araya geldiği ve neredeyse birlikte büyüdüğü Kösem'e tutkuyla bağlı olduğu ise muğlaktır. Gomez'in Ahmed'in ilk başta hissettiği şeyin sevgi dolu bir dostluk olduğunu sıkça tekrarlaması, ayrıca Kösem'e güvendiğini de her fırsatta eklemesi sarayın duvarlarını aşan haberlere göre büyük bir aşkın değil, dostça bir beraberliğin, anlayış, güven ve saygının belirtisidir. "[Kösem] Herkesçe sayılmasa bile, bazı konularda dinleniyor ve kendisini sürekli yanında görmek isteyen sultanın gözdesi" olarak tarif edilen bu ilişki belli ki tutkudan ziyade ayrılmaz bir bütün olmanın resmidir.[28]

Osmanlı kaynaklarının mahrem bir konu olduğu için değinmedikleri sultanların aşk ilişkileri, sarayın içinden haber çıkarabilecek güvenilir kişilerle yakın dostluklar kurup sarayın duvarlarından gizli bilgiler sızdırabilen –Venedik başta olmak üzere– İstanbul'da ikamet eden ya da etmeyen diplomatların adamlarınca kaydedilir. Sözgelimi Kanuni ile Hurrem'in, III. Murad ve Safiye'nin özel hayatlarına dair *aviso/avviso* adı verilen haber folyolarında sayısız detay bulunmaktadır. Oysa bu kaynaklar Ahmed ve Kösem arasında tutkulu bir aşktan bahsetmez. O dönemde sarayın yakınlarından ha-

24. Murat Kocaaslan, *Kösem Sultan. Hayatı, vakıfları, hayır işleri ve Üsküdar'daki külliyesi*, s. 28

25. *Relazioni di ambascitori veneti al Senato, vol. XIV Constantinopoli, relazioni inedite (1512-1789)*, s. 565.

26. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümâyûn. Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, çev. Ayşe Berktay. İstanbul, 1993, s. 141.

27. Çağatay Uluçay, *Harem*, II, İstanbul, 2012, s. 46.

28. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümâyûn*. s. 141.

ber alan Sapiencia Kösem'in eşi Ahmed tarafından çok sevildiğini, Ahmed'in kendisine çok iyi davrandığını ve hiçbir Türk'ün eşini asla o denli sevmediğinin söylendiğini yazıyordu.[29]

Kösem ile Ahmed arasında birlikte büyüyen iki çocuk, her şeyi paylaşan iki arkadaş arasındaki bağa benzer bir duygu ortaklığı olduğu su götürmez. Kanuni'nin melankoli hastalığına kapıldığı zamanlarda tek ortağı ve doktoru olan, onu maslıkla iyileştirdiği söylenen Hurrem gibi Kösem de hayat arkadaşına bu belayı atlatması için destek olmuştu.[30] Hatta doktorlarca kendisine verilen ilaçları kontrol etmek konusunda Ahmed'in kendisine çok güvendiği yazılır.[31] Melankoli, yani günümüzün depresyonu, pek çok padişahın mustarip olduğunu bildiğimiz bir hastalıktır. Ahmed'in terapisti de en yakını olan Kösem olmuştur.

O dönemde İstanbul'a gelen İngiliz gezgin Sandys adını "Casek Cadoun" olarak kaydettiği Kösem'in güzelliğine büyüyü de eklediğinin söylendiğini belirtir.[32] İddiasına göre Ahmed'i bu şekilde etkilemiştir. Sultanın Kösem'i "ihtiraslı" bir şekilde sevdiğini iddia eder. Bunda da büyünün etkisi olduğunun altını çizer. "Hem zarif, hem de utangaç bir tabiatı var" dediği Kösem'in büyü işleriyle uğraşıp uğraşmadığını bilemeyiz, ama büyünün Avrupa saraylarındaki kadınlar arasında yaygın olduğunu unutmamakta fayda var.

Kösem'i ilerleyen yaşlarında gören başka bir Venedik elçisi Alessandri ise onu şu sözlerle tasvir eder: "Yunan asıllı bu hanımefendi şimdi yaklaşık kırk beş yaşında ve çok güzeldir, zarif hatları vardır. İyi kalpli, eğlence ve keyif meraklısı, erdem sahibi, bilge, sağduyulu, görkemli ve ufku geniştir."[33] Bir hükümdarın ihtiyacı olan her şeyi tek beden ve ruhta barındırdığı bu betimlemeden anlaşılıyor.

Şarkı söyleyen, sohbet eden, güven uyandıran bir kadın. Hem eğlendiren, hem de saygınlığını koruyan biri. Ahmed'i Kösem'e bağlayan özelliklerinden biri olan tatlı dili ve hoş sohbetinin hangi konularda kendisini gösterdiğini ne yazık ki bilemiyoruz. Ama

29. Otavio Sapiencia, *Nuevo Tratado de Turquía con una despcripción del sitio, y ciudad de Constantinopla, costumbres del Gran Turco, de su modo de govierno, de su palacio, consejo, martyrios de algunos martyres, y de otras cosas notables*, Madrid, 1622, s. 23.

30. Emilio Sola, "Uyuyan adamı uyandırmak: İspanyol 'Haber' Edebiyatında Süleyman'ın son yılları", *Muhteşem Süleyman*, der. Özlem Kumrular, İstanbul, 2007, s. 101-126.

31. Madame de Gomez, *Histoire de Osman Premier du nom, XIXe Empereur des Turcs, et de l'Imperatrice Aphendina Ashada*, s. 14.

32. George Sandys, *A Relation of a journey begun An. Dom. 1610*, Londra, s. 74.

33. *Relazioni di ambascitori veneti al Senato, vol. XIV Constantinopoli, relazioni inedite (1512-1789)*, s. 649.

bildiğimiz bir şey var: O da erken dönemde aralarında siyaset konuşmadıkları. Ya da en azından dışarıdan alınan duyumların bu yönde olduğu. Contarini Kösem'in "Çok akıllı davranarak padişahla ciddi konular ve devlet meseleleri üzerine çok sık konuşmaktan geri durduğunu" söyler.[34]

Ahmed'in saltanatı süresince devlet işlerini gözlemleme imkânı olsa da böyle bir hırsı olmadığını gösterecek kadar kurnaz davranmış olmalıdır Kösem. Değişmeyen bir gerçek varsa o da valide sultan olmanın her zaman padişah eşi olmaktan daha prestijli olduğudur. Oysa Kösem'in Ahmed üzerinde çok etkisi olduğu daha haseki iken saray duvarlarından çıkıp Venediklilerin kulaklarına ulaşmıştı. Cristoforo Valier, 1616'da Kösem'in padişah üzerindeki etkisi sebebiyle İstanbul'da en değerli müttefik olduğunu belirtiyor, onun iltifatlarının ve Venedik'in itibarına yaptığı katkıların gereğince ödüllendirilmesini tavsiye ediyordu.[35] Demek ki Ahmed'in saltanatının sonuna doğru aralarında devlet meselelerini de konuşmaya başlamışlardı.

Ahmed'in Kösem'e dış diplomasiyi ilgilendiren konularda bile değer vermesi, onun fikirlerine saygı göstermesi, özellikle ilerleyen yıllar içinde Kösem'in daha eşi ölmeden kendisine devlet işlerinde bir yer edinme arzusunun da göstergesidir. Kurnaz Venedikliler ise bunu anlamakta gecikmemişlerdir. 1623 yılına ait bir Venedik raporu da Kösem'den bahsederken "Tüm güç ve otorite, Sultan Mustafa'nın annesinden tamamen farklı, yaşamının en güzel ve verimli çağında, yüksek bir ruh ve kafaya sahip, kocasının saltanatı sırasında yönetime sık sık katılmış bir kadın olan annededir" demektedir.[36] Kösem'in devlet işlerine gerçekten de Ahmed'in son döneminde girmiş olmasını düşündürten bir gerçek de, sadece her şeye fazla karışıp baskın olduğu için Ahmed'in Safiye'yi bile Eski Saray'a sürmüş olmasıdır. Ayrıca sipahiler ile de ihtilafa girmiştir Safiye. Kösem eşi Ahmed'in bu konuda ne denli hassas olduğunu gözden kaçırmamıştır.

Kösem'e atfedilen özelliklerin başında dizginlenemez hırsı, yönetme sevdası, erkini koruyabilmek için entrikalara boğulması gelir. Gomez'in II. Osman'ın hayatını anlatan kitabının 1736 yılında yapılan İngilizce çevirisinin önsözünde John William, Kösem'in "düzenbazca ve hırs dolu entrikaları" ile "yaşadığı çağın en siyasi

34. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümâyûn. Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümranlık ve kadınlar*, s. 141.

35. a.g.e., s. 298.

36. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümâyûn. Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümranlık ve kadınlar*, s. 314.

ve girişken kadınlarından biri" olduğunu iddia ederken "hayatı boyunca sürekli entrika ve fesat içinde" yaşadığını da söyler.[37] Entrika bittabi bir saray kanunudur. Her dönemde, her sarayda, merkezi otoritenin olduğu ya da olmadığı, hükümdarların seçildiği ya da veraset kanunu ile başa geldiği, kadınların iktidarda rol aldığı ya da almadığı her sistemde, kendisini her şekilde ortaya koymuştur entrika. Yine de veraset sisteminde değişiklikler yaşandığı, başa geçecek kişinin arkasında çıkarları olan bir grubun oluştuğu, şehzadelerin annelerinin aynı mekânları paylaşıp bu savaşın içinde fiilen bulunduğu ve her zamanki gibi tarafların bu küçük ve dar alanda gelip giden haberlerle iyiden iyiye kızıştırıldığı bir ortamda entrikasız var olmak neredeyse imkânsızdır. Ne de olsa savaş, –sadece soğuk bir güçler savaşı da olsa– her şeyi mübah kılar.

Kösem her şeye rağmen inkâr edilemez bir devlet ve yönetim simgesi haline gelmiştir. Dönemin Fransız yazarı Baudier "büyük otorite sahibi" bir siyasi kadın portresi çizer.[38] Dönem hakkında daha sonra yazan Tavernier ise "Çok akıllı bir kadındı ve devlet işlerinden çok iyi anlıyordu" demekten çekinmeyecektir.[39] Zaman içinde herkes onun türlü badireler atlatan bir devletin birleştirici unsuru olduğuna inanmıştır. Kösem'in soğukkanlılığı, basiretli tutumu ve hangi erk grubuyla ne zaman birlik olması gerektiğini bütün bu yıllar içinde çok iyi öğrenmesi onu günümüzün uzun zaman siyaset arenasında cirit atan politikacılarını hatırlatan bir siyaset ve güç müptelası yapmıştır. Erke olan iptilası, hiç inmek istemediği bir yönetim platformunda onun bir ömür geçirmesini sağlamıştır.

Mektup satırları arasında gizli kalmış hisler: "Efendimiz bizi yoklar"

Kösem'in Osmanlı coğrafyasından gelen pek çok cariyenin tersine Türkçeye aşina olmadığını düşünebiliriz. Tinos'un Osmanlı'nın eline en geç geçen adalardan olduğunu ve 1715 gibi geç bir tarihte imparatorluğa katıldığını hatırlarsak Kösem'in adada Yunanca ve İtalyanca işiterek yaşadığı, Türkçe kulak dolgunluğunun olmadığını tahmin edebiliriz. Bu adalar Venedik elinde ol-

37. Madame de Gomez, *Histoire de Osman Premier du nom, XIX e Empereur des Turcs, et de l'Imperatrice Aphendina Ashada*, Önsöz.

38. Michel Baudier, *Histoire générale du Serail et de la cour du grand seigneur Empereur des Turcs*, s. l., 1623, s. 56.

39. Jean-Baptiste Tavernier, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, çev. Teoman Tunçdoğan, der. Necdet Sakaoğlu. İstanbul, 2007, s. 146.

duğu halde halkın büyük bir kısmı Rum'du. Yani yönetimde İtalyanca, Kilise ve halk arasında da Yunanca kullanılıyordu. Kösem Türkçeyi saraya geldikten sonra öğrenmiş olmalı. Babasının papaz olduğunu kabul edecek olursak, çocukluğunda okuma yazma öğrendiğini düşünebiliriz. Ruhban sınıfı okuma yazma oranının en yüksek olduğu katmandı ne de olsa. Bu da bize okuma-yazma oranı çok düşük olan Yunan adalarında bile, onun çocukluğunda okuma-yazmayı öğrendiğine işaret edebilir.

Kösem kendi yazışmalarını yapan nadir Osmanlı kadınlarından biridir. Kargacık burgacık yazısı, sık tekerrür eden dilbilgisi hataları ile haremde mükemmel olmayan bir eğitimden geçtiği aşikârdır. Ne yazık ki zamanın zarafetinden yoksun bir elyazısına sahiptir ve üstelik bunu yönetim içinde geçirdiği uzun yıllarda hiç geliştirmemiştir.

Bugün elimizde olan mektupları, telhislere verdiği cevaplar ve diğer yazışmalar içinde kişiliğine ait detaylar bulmak mümkündür. Kitap içinde sıkça kullanacağımız bu belgeler arasında dikkat çeken özel bir nokta Kösem'in her fırsatta mübalağalı bir şekilde dindarlığını ön plana çıkarmasıdır. Nispeten geç yaşlarda saraya gelen Kösem'in kendisini baskın Katoliklikten koruyan bir Ortodoks aile, hatta bir din adamı baba tarafından yetiştirildiği ihtimalini unutmayalım. Genç yaşlarda neredeyse oturmuş bir dini kimliği sarayın eşiğinde bırakıp, hükmeden dine geçmiş olsa da her mühtedi gibi dindarlığını her fırsatta ispatlama çabası mektuplarında tüm netliğiyle görülmektedir. *Allah'ın Hıristiyanları* adlı eserde 1550'den fazla Engizisyon tutanağı ile mühtedilerin, yani İslam'a geçen dönmelerin hayatları ve itiraflarıyla da ispatlandığı gibi bu hayli basit bir mühtedi içgüdüsüdür.[40]

Abartılı dini terimler, mütemadi Allah'a şükran ifadeleri, kadercilik ve tevekkül gibi ön plandaki öğeler de bunun en güzel örnekleridir. İşte bir bölüm: "Paşa hazretlerine selamlar, dualar olunduktan sonra, nedir hâliniz ve ahvâliniz; eyüler, hoşar mısız, hemân sıhhat âfiyette olasız. Eğer ahvâllerden su'âl olunursa bî-hamdüllâhi ta'âlâ şimdi halde cârumız tende olub gice ve gündüz ümmet-i Muhammed âsûde olmasına iştigâldeyüz."[41] "Paşa hazretlerine selâmlar, dualar olunduktan sonra" diyen Kösem mektuplarına genelde böyle düz bir giriş yapar, klasik şatafatlı unvanları kullanmaz. Başka bir paşaya yazdığı mektubunda ise şöy-

40. Bartolome y Lucile Bennasar, *Los Cristianos de Alá: La fascinante aventura de los renegados*, Madrid, 1989.

41. Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye. Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II*, s. 188 (1629, Ağustos).

le der: "Allâh mu'îniniz ola. Allâh kerimdir. Bu kadar veren Allâh mülkünü dahi ma'mûr etmeye kâdirdir. Du'âdan gayrıya neye kâdiriz. Cümleden elemimiz hazînedir. Hak te'âlâ hazîne-i gaybından vere. Amîn."[42] "Yetmiş bin tevhid çevirttim, tevhid hürmetine beyan ile neler çıktı, Peygamber ruhı-çün cümle şeyleri ele getür" gibi ifadeler bir mühtedi refleksi olarak Allah'ın adını sıklıkla anmadan mı kaynaklanır, yoksa Kösem hayli geç geldiği sarayda samimi bir Müslüman mı olmuştur, buna ilerleyen bölümlerde hep birlikte karar vereceğiz.

Başka bir mektubunda ise, küçük bir detayda gizli olan "Tanrı" imgesi vardır. "Paşa hazretlerine selâmlar, du'âlar olunur. Hemân emân-ı Sübhân'da olasız. Ahvâlimizden su'âl ederseniz dünden beri gayet mütegayyir oldum. Hele bugün lûtf-i Hak'la aşağıcadır sadâğdan gözüm açmaya dermânım yokdur. Güçle yazdım, mağfur ola elhamdülillah, bu hâlime elem çekmeyesiz. Allâh kuluyuz gâhîce, efendimiz bizi yoklar."[43] Mektupta Kösem'in Tanrı için kullandığı "Efendimiz" tabirinin İslam'da pek kullanılmadığı bilinir. Klasik bir Hıristiyan Tanrı kavramı olan "Efendimiz" (*nostro signore / κύριος ο θεός*) Kösem'in çocukluk yıllarından kafasına kazınmış ve hâlâ derinlerde saklı kalmış bir terim miydi? Bu, Kösem'in bir taraftan, pek çok mühtedi gibi doğduğu inanç içinde dua ettiği konusunda biraz da olsa kafamızı kurcalar. Çünkü Müslümanlar "Efendimiz" tabirini Tanrı için değil Hz. Muhammed için kullanırlar.

İşte başka bir dilekte gizli kadercilik: "Hakk te'âlâ ömr-i tavîl nasîb etmiş ola. Bu mâddeler dahi ber-taraf olup ümmet-i Muhammed bir zamân huzûr edeler, Allâh mu'îniniz ola."[44] Bu satırlarda da görülen her şeyi Tanrı'nın eline bırakma sık sık karşımıza çıkar. "Bana hayırlu hizmetkâr kim ise Allahu azîmüşşân bana müyesser etsün" der Kösem başka bir mektubunda.[45] Bütün kitabî dine mensup olanların paylaştığı hissiyattır bu ne olsa.

Adalardan bir kız gelir bizlere...

Kösem'in Yunan olduğundan şüphe yok. Kiklat takımadalarından geldiğinden de... Burasının Tinos olduğunu düşündüğümüze

42. Murat Kocaaslan, *Kösem Sultan. Hayatı, vakıfları, hayır işleri ve Üsküdar'daki külliyesi*, s. 47.

43. a.g.e., s. 74.

44. a.g.e., s. 76.

45. a.g.e., s. 106.

ve olmasa bile civardaki başka bir adada hayatın neredeyse aynı şekilde seyrettiğini kaynaklardan bildiğimize göre Kösem'in saraya gelmeden önce nasıl bir çevre içinde yaşadığını veriler ışığında hayal edebiliriz. Kiklatlar! Apollon tapınağının bulunduğu Delfos Adası etrafında bir çember (*kyklos*) yaptıkları için bu adı alan, sıcak yaz günlerinde rüzgârın eksik olmadığı, turkuvaz-mavi suların yüzyıllar sonra bile kirlenemediği, hayatın yavaş bir ritimde ilerlediği rüya adalar!

Tinos, Osmanlı'nın tabiriyle İstendil, Girit Savaşı'nda en çok adı anılan ada idi. Venedik'in bu adayı Osmanlı'ya karşı önemli bir üs olarak kullandığını bilmesek Tinos'un bu dönemde çok fazla sözü edilen bir ada olmasının esas sebebinin Kösem'in doğduğu adayı Osmanlı topraklarına katma hevesi olduğunu iddia edebilirdik.[46] Ama bu uzak olmasa da ispatlanamayan bir ihtimal.

Şimdi Ege Denizi'nin tam da orta yerinde konuşlanan bu adalara bir yolculuk yapıp Tinos'a yakınlaşalım. İşe dönemin korkulu rüyaları korsanlardan başlayalım. Bu dönemde Kiklat takımadalarında da, diğer Akdeniz adalarında olduğu gibi, deniz eşkıyaları ve korsanlar kol geziyordu. Adalardaki mimari yapı da korsan saldırılarından doğrudan etkileniyordu. Bu yüzden yaşama alanları adanın tepesinde konuşlanmıştı.[47] Kösem'in birkaç yaşında bir bebek olduğu yıllarda Tinos'a gelen İtalyan bir seyyah adanın doğusunda denizin içinde San Nicola (Agios Nikolaos) adlı bir gözetleme kulesinin varlığından bahseder.[48] Kösem'in çocukluğunda her adalı gibi korsan korkusu ile yaşadığını gönül rahatlığıyla iddia edebiliriz.

Osmanlı erken dönemden beri Mora'ya kadar uzanıp yol üzerindeki adaların bir kısmını ele geçirmişti. Lakin Tinos, daha önce de söylediğimiz gibi Osmanlı'nın eline en geç geçen adalardan biriydi ve o dönemde Venedik Cumhuriyeti'nin elindeydi. Venedik Devleti'nin merkezi olan bugünkü Venedik şehrinden Kıbrıs ve Girit'e kadar uzanan denizlerde yayılan ve *Stato da Mar* (Deniz Devleti) adı verilen "deniz toprakları" Osmanlı ile Venedik arasında her krizde yavaş yavaş Osmanlı'nın eline geçmekteydi. Tinos için ise 1715 yılını beklemek gerekecekti. Yani Kösem bura-

46. Αναστασία Παπαδία-Λάλα, *Η Τήνος κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας (1390-1715)*,ΦΩΣΚΟΛΟΣ 2005, cilt 1, s. 173-177.

47. Apostolos E. Vacapoulos. *The Greek Nation. 1453-1669. The Cultural & Economic Background of Modern Greek Society*, 1976, New Jersey, s. 98

48. Giuseppe Rosaccio, *Viaggio da Venetia a Costantinopoli per mare e per terra insieme cuello di Terra Santa*, Venedik, 1598.

dan getirildiğinde, ada diğer pek çok ada gibi Venedik yönetiminde, çoğunluğun Rum olduğu topraklardan biriydi. Ama bu adalarda aynı zamanda Latin Kilisesi mensuplarının da yaşadığını unutmayalım.[49] Latin ve Ortodoks Kilisesi arasında kalmış adalardan Nakşe, Siros, Mikonos, Tinos ve Santorini'de Latin başpiskoposluklar vardı. Başka bir deyişle Latin Kilisesi de varlığını bu adalarda hissettirecek kadar büyük bir cemaate sahipti.[50] Kösem'in Katolik İtalyan bir çevresi de olsa gerek. Bu sebeple de İtalya ona çok da yabancı olmamalı.

Venedik ve Dubrovnik üzerinden Balkanlar'ı geçerek Osmanlı'ya ya da Kutsal Topraklar'a ulaşmaya çalışanlar dışında, bu adalar Avrupa'dan doğuya gelenlerin gemiden gemiye atlayarak seyahat ettikleri yollar üzerindeydi. Bu sayede pek çok seyyah dönemin ada yaşantısına dair ayrıntılı bilgiler bırakmıştır. Özellikle de bugün büyük bir kısmı kutlanmayan dini yortular üzerine yazdıkları, o dönemde muhtemelen Kösem'in çocukken ailesiyle, ya da buluğ çağına yaklaştığı dönemde yaşadıklarının aynası gibidir. Bu cennetin arka bahçelerine uğrayan seyyahlar her şeyden önce kadınları merceklerine alırlar. Ne de olsa bu devirde Yunan adalarının sakini olan kadınların güzelliği dillere destandır.

Batı Avrupalıların adalara geldikleri zaman yaptıkları genel yorum kadınların güzel yüz ve bedenleri olmasına rağmen grotesk kıyafetler giyerek kendilerini çirkinleştirdikleridir. Unutmamamız gereken bir şey daha var: O dönemde Doğu Kilisesi tebaasının Batı ve Orta Avrupa halklarından çok Müslümanlara yakın kıyafetler içinde olduğu. Adalarda kadınların "Hint şalı" adı verilen, çoğu zaman koyu yeşil renkte yün bir şalla başlarını ve alınlarını kapatıp dışarı sadece iki bukle saç çıkardığı kaydedilir. Bu buklelere yaban kazlarının parlak siyah, koyu mavi tüylerinden takarlar. Saçlarını pembe bir tülbentle toplarlar. Elbiselerinin ön tarafında ise ipekten bir önlük bulunur. Altlarında da Akdeniz'in doğusunda genelde giyildiği üzere uzun pamuk bir külot vardır. Kadınların renkli ve farklı boyutlarda çoraplarla zarafetten biraz uzak bir şekilde bacaklarını kapattıkları ise ortak kanıdır.

Genel olarak "vücudu bir zarf gibi sarıp kapatan" kıyafetler Batılı gözlere pek hitap etmez. Bu kıyafetler genel olarak kadının hatlarının görülmesini engellemekle birlikte onları iri göste-

49. Hélène Pignot, *La Turquie Chrétienne, Récits des voyageurs français et anglais dans l'Empire ottoman au XVIIe siècle*, Vevey, 2007.

50. Molly Green, *Catholic Pirates and Greek Merchants. A Maritime History of the Mediterranean*, Princeton University Press, 2010, s. 132.

rir. Ege adalarındaki kadınlar şalvar giyerler.[51] Diğer bir taraftan adalarda kolsuz kadın kıyafetlerinin de varlığını biliyoruz. Hatta 17. yüzyıl sonunda adaları gezen Randolp, Termia'daki kolsuz kıyafetleri, kadınların saçlarını kurdelelerle örüp arkada topladıklarını, müslin dantelle örttüklerini not düşer büyük bir hayranlıkla.[52] Katolik kadınları genel olarak Venedikli kadınlar gibi giyinirken, Rum Ortodokslar da adaların geleneksel tarzını yansıtıyorlardı.[53] Yani Kösem'in çok da farklı bir giyinme tarzına sahip olmadığını, yeni yuvasında, özellikle de dış mekânda giydiği kıyafetlere ruhen uyum sağlamakta zorlanmayacağını düşünebiliriz.

Bugün hâlâ devam eden bir geleneğin o dönemde de var olduğunu seyyahlar bildiriyorlar: Kadınlar evlerinin önlerinde oturup yün ve pamuk eğiriyorlar. Halen akşamüstü daracık sokakların arasında sıkışan evlerin önleri, sandalyelerinde oturan yaşlı amca ve teyzeler, o dönemin her yaştan insanı, özellikle de işlerini aydınlıkta yapan kadınlarıyla doludur. Ne de olsa evlerin tavanları alçak, basık ve içeri ışık almayacak şekilde olduğu için kadınlar günlerini sokakta geçirirler. Ekonomiye katkıda bulunan bir kadın prototipi söz konusudur: Ziraatta kendini gösteren, evde elleriyle çalışan, kumaş dokuyan, nakış işleyen kadınlar.[54] Kadınlar eğirdikleri ipekten çorap örer ve adalara gelen denizcilere satarlar.[55] Ada kadınlarının tanımadıkları erkeklerle bile ticaret üzerinden ilişki kurabildiği bir toplumdan, kadınların hayatı sokakta yaşadıkları bir adadan gelip haremin duvarları arkasına kapanmak zorunda kalmak başta Kösem'e çok zor gelmiş olmalıdır.

Kiklatlardan Milos'ta bir düğüne şahit olan Fransız gezgin Charles Sigisbert gördüğü gelinin 18 yaşında olduğunu yazar. Fakat iklim sebebiyle kızların ve erkeklerin buluğ çağına erkenden ulaştıklarını, bu adalarda kızların on yaşında evlendiklerine şahit olmanın şaşırtıcı bir şey olmadığını da söyler.[56] Kızlar burada 15-16 yaşlarına geldiklerinde bedenleri tüm gelişimini tamamlamış olur. Rum kızlarının iklimden kaynaklanan bir heyecanla canlı, duygularını

51. Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, çev. Ali Berktay, İstanbul, 2005, s. 90.

52. Bernard Randolph, *Ege Takımadaları. Arşipelago*, çev. Ümit Koçer, İstanbul, 1998, s. 37.

53. Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, s. 169.

54. Ioli Vingopoulou, *Le Monde Grec vu par les voyageurs de XVIe siècle*, Athènes, 2004, s. 239.

55. Charles Sigisbert Sonnini, *Travels in Greece and Turkey: Undertaken by order of Louis XVI, and with the authority of the Ottoman Court*, Vol. II, 1801, s. 67.

56. a.g.e., s. 109.

saklamayan, tutkulu ve sevecen olduklarını belirtir. Fakat aşk konusunda Yunan kadınlarının hayatlarının diğer Avrupalı çağdaşlarından çok daha "kısıtlanmış" olduğunu da eklemeyi unutmaz. Ayrıca bir "çeyiz" olarak getirdikleri "hazine"lerine, yani bekâretlerine de diğer Avrupalı kadınlardan daha çok sahip çıktıklarını ekler. Genel olarak güzel, kibar ve erdemli bir kadın profili çıkarılır.

Katolikler için Aziz Yahya'nın o kutsal görevini, Rum Ortodokslar için Aziz Nikolas üstlenir: Yani bu azizlerin yortusundan bir gün önce gelip onlara sevdikleri erkekle evlenmek için dua eden kızların seslerini duymayı. Kösem'in de adaların diğer kızları gibi erkenden buluğ çağına erip herkes gibi âşık olduğunu ve kısmen kapalı bu Ortodoks toplumda bittabi evlenmeyi hayal ettiğini düşünürsek onu Aziz Nikolas yortusunda dua ederken hayal edebiliriz. Bir kuyudan testiye su doldurup içine elma atıp ağzını sıkıca kapadıktan sonra bütün gece onu damda, açık havada bekletirler. Ertesi gün bütün kızlar kilisede toplanır ve beraberlerinde elma dolu testilerini de getirirler. Elmaların üzerine bir haç işareti yapar ve dileklerinin gerçekleşmesini beklerler.[57]

Fransız gezginimiz günlerce süren bir doğum ritüelini de izler. Yatağı şarap ve bal içinde kaynatılıp kurutulmuş gül yapraklarıyla doldurulan loğusanın ertesi gün tarçın, karanfil, kimyonlu ılık bir şaraba yatırılmasına şahit olur. Gerçek bir doğu rüyası gibidir. Çocuk doğduğunda yapılanlar ise Batı Avrupalılara dışarıdan batıl bir inancın zuhuru gibi görünse de adalar geleneğinin ve folklorunun yaşayan bir parçasıdır aslında. Çocuk doğar doğmaz ılık bir suyla yıkanıp tenini korumak için tepeden tırnağa tuza batırılır. Yatağının yanına bir parça ekmek ve tahta konur: Ekmek onu ömür boyu açlıktan korur, tahta ise bir tahta kadar sessiz ve uslu olmasını sağlar.[58] Nazarı gidermek için nazar değdirebilecek kişiye "Gözlere sarmısak!" diye bağırılır. Ve bugün de Yunanlıların ve Türklerin hâlâ yaptığı gibi "tü tü tü" denir. Bu aslında o zaman adalarda hâlâ devam eden Eskiçağ'dan gelen bir kötülük kovma inancıdır.

Bebekleri kötülüklerden korumak için ise üç tutam tuz ve üç parça kömür ile küçük bir muska yapılır. Muskalar çocuğun omzuna asılır. Kiklatlara mahsus diğer bir nazardan koruma yolu ise kimyon tanesi çiğneyip hızla çocuğun kulağına fırlatmaktır. Çocuğu uyutmak için ise toz haline getirilmiş muskatı süt içinde çocuğa içirirler. Adalarda yeni doğan çocuklar ilk yıl sürekli bu ka-

57. Charles Sigisbert Sonnini, *Travels in Greece and Turkey: Undertaken by order of Louis XVI, and with the authority of the Ottoman Court*, s. 120.

58. a.g.e., s. 101.

rışımdan içerler. Kösem'in doğum yaptığında geldiği toprakların en zengin parçası olan bu ritüel ve nazardan sakınma geleneğini sarayda da uygulamış olup olmadığını bilemeyiz. Lakin bir milletin içinde yaşayan geleneğin din ve ortam değiştirmekle yok olmasını bekleyemeyeceğimiz için bu masum oyunlara başvurup çocuklarını avuttuğunu düşünebiliriz.

Adalarda tüm kadınların nefeslerinin de mis gibi koktuğunu hayal edebiliriz. Ne de olsa hepsi hem dişlerini temiz tutmak, hem de güzel kokmak için sürekli damla sakızı ya da reçine çiğnerler. Ten renklerine gelince, zaten güneş onlara yeterince sağlıklı ve güzel bir ten hediye etse de yine de Antik dönemde olduğu gibi yüzlerini daha da renklendirmeye çalışırlar. Başta meneviş kökü olmak üzere bitkilerden tozlar elde edip kozmetik amaçla kullanırlar. Paskalya gelip çattığında ise kadınlar kilisenin kapısında ateş yakar, oruç zamanı bilezik gibi bileklerinde taşıdıkları telleri ateşe atarlar ve dua ederler.

Çeşit çeşit peynir, ekmek ve başta deniz ürünlerinin deli gibi tüketildiği adaların geleneksel mutfağından çıkıp bambaşka bir damak zevkinin olduğu saraya gelen Kösem'in geride sevdiğini düşündüğümüz pek çok şeyi bıraktığından eminiz. Adaların balıkları, deniz ürünleri, ünleri Avrupa'nın dört bir yanına yayılan şarapları bunların başında geliyor olmalıdır. İncir, pamuk, zeytin, turunçgillerin bolluğu, peynir çeşitleriyle pastoral Akdeniz'in tam ortası olan bir dünyadan zeytinyağının sadece kandillerde kullanıldığı bir Doğu sarayına gelmek onu başta zorlamış olsa gerek. Yani zeytinyağının yerini hayvansal yağlara bıraktığı, Akdeniz damağının alışmakta güçlük çekeceği tereyağ, sadeyağ ve içyağı gibi sert lezzetlere bıraktığı zengin bir mutfakta Kösem için yeni bir gastronomik devir de başlamış olur.

Deniz Tanrısı Poseidon'un adası Tinos

Tinos, bugün 15 Ağustos'ta Meryem Ana gününü kutlamak için Rum Ortodoksların dört bir yandan gelip kiliseye çıkan yolu bir geleneğin parçası olarak dizlerinin üzerinde sürünerek tırmandıkları bir hac merkezidir. O dönemde buradan geçen seyyahlar burasının güzel bir limanı olmadığını, Antik Tenos şehrinin üzerine kurulan Aziz Nikolas kasabasının en dikkate değer nokta olduğunu yazarlar. Dönemde adada eseri bile kalmamış olan Poseidon tapınağının adayı yılanlardan korumak için dikildiği söylenir. Bu sebeple ada aynı zamanda "Yılan Adası" olarak anılır.

Tinos, söylediğimiz gibi Osmanlı'nın eline en geç geçen ada olmuştu.[59] Adaların büyük bir kısmının 16. yüzyılda imparatorluğa bağlandığını düşündüğümüzde hayli geç bir tarihe kadar direnmiş olmalıydı. Tinoslular Venedik'e karşı her daim sadık oldukları için civar adalardaki Osmanlı yönetiminden kaçanların da gelip yerleştikleri bir Kiklat adası olmuştu.[60] Kalabalık bir nüfusu olması da adadaki güveni artırıyordu muhtemelen. 1630'da nüfusu 18.000 idi ki bu da dönemin şehir nüfusları göz önüne alındığında ufacık bir ada için aşırı derecede yoğun sayılırdı.[61]

Fransız seyyah Thévenot'nun çok kalabalık ve yüksek bir kayalık üzerine inşa edilmiş müstahkem bir kale ve üst üste evleriyle çok canlı bulduğu Tinos Yeniçağ'ın kalabalık yerleşimlerinden biridir.[62] Katolikler ve Ortodoksların aynı alanı paylaştığı adada Kiliseler arasındaki itilaf halka yansımaz. Rum kilisesi tamamen özgür hareket eder. "Barbar ve savaşçı" olarak nitelendirdiği Arnavutların da büyük bir nüfusu olduğunu ve geceleri deniz kıyısında silahlı vaziyette dolaştıklarını yazar Thévenot. Başka bir deyişle Kösem zaten yeterince kozmopolit bir dünyanın tadını bilerek büyümüştür.

Bu dönemde adaya ayak basanlar Tinos'un bir doğa harikası olduğunu söylemeyi ihmal etmezler. Adanın yerlileri hareketlidir. Ada kalabalıktır. Rahat ve mutluluk kol koladır. Her şey bir araya geldiğinde adanın Yunan adaları arasında en hoş olanı olduğu söylenir. Tournefort kıraç tepelerle dolu olmasına karşın burasının adaların arasında en iyi ekili dikili olan ada olduğunu iddia eder. Tüm meyveler enfestir: özellikle de kavunlar, incirler, üzümler.[63] Buğday ve arpa tarımı ile incir adanın temel geçim kaynağıdır.[64] Meyve bolluğuna rağmen Siros'tan meyveler gelir.[65]

59. Διμητριου Ζ. Σοφιανου, *Ιστορικη Αναδρομη εις την Βενετοκρατουμενην και Τουρκοκρατιμενην Τηνον*, Atina, 1972, s. 120.

60. Danielle Tinteri, *L'Isola di Tinos dai Ghisi alla Serenissima (XIV-XV secola)*, doktora tezi, Univarsità Ca' Foscari, 2011-12 akademik yılı, s. 34.

61. Δημητριου Ζ. Σοφιανου, *Ιστορικη Αναδρομη εις την Βενετοκρατουμενην και Τουρκοκρατιμενην Τηνον*, s. 20.

62. Jean Thévenot, *Thévenat Seyahatnamesi*, çev. Ali Berktay, 2009, İstanbul, s. 141.

63. Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, s. 234.

64. Δημητριου Ζ. Σοφιανου, Ιστορικη Αναδρομη εις την Βενετοκρατουμενην και Τουρκοκρατιμενην Τηνον, s. 121.

65. Bernard Randolph, *Ege Takımadaları. Arşipelago*, s. 40.

Tinos'ta kadınların başlıca uğraşı ipekböceği yetiştiriciliğidir. İpeği eğirir, çoraplar örerler. Kadınların kıyafetleri "asil ve şık"tır.[66] Güzellik Tinoslu kadınların ortak özelliğidir. Bu kıyafetleri içinde zarafetlerini kaybetmezler. Bir dönem seyyahının dediği gibi adanın genç kadınları "aşırı derecede hoş ve çekici"dirler. Adanın zenginlik kaynağı ipek olduğu için kadınlar kısmen şanslıdır. İpekli kadın çoraplarıyla ve harika kadın eldivenleriyle ünlü Tinos adasının kadınları dolayısıyla zarafeti de yakından tanımaktadırlar.

Kösem bu adalardan birinde evlenseydi kendisinin ve eşinin parmağına bir gümüş yüzük takılacak, geleneğe göre tören sırasında otuzdan fazla defa birbirlerinin parmaklarındaki yüzüğü değiştirecekler, aile yakınları hayatları boyunca dirayetli olmaları için bu esnada kendilerine birkaç yumruk ve tekme atacaklar, şarap ile ekmeğin takdis ayini ve bir ilahi ile bitecekti düğünü.[67] Ama hiç böyle bir düğünü olmadı. Yıllarca hüküm süreceği dünyanın en büyük imparatorluklarından birinin başkentinde bambaşka bir şekilde evlenecekti!

Kadınlar saltanatı

Venedikli balyos Ottaviano Bon 1609'da yılında Osmanlı'da "Kadınlar Saltanatı" adı verilecek olan dönemin etkisini gözlemlemiş ve Senato'ya bunu "Bu devlette zaman zaman, daha önceki zamanlarda da görüldüğü gibi daha ziyade valide sultan ya da Gözde Valide Sultan (*regina moglie favorita*) gibi kadınlar hükmediyorlar" ifadesiyle aktarmıştı.[68] Görüşüne göre sultanlar kendilerini başka işlere verdikleri için, kadınlara bu hükmetme gücünü bizzat kendileri vermişler ve onlar da "canları istediği gibi" hüküm sürmüşlerdi. Kadınların tek amaçları da "zengin olmak"tı. Vezirleri bile seçmeye kadar büyük kararlarda imzaları olduğunu da eklemeyi unutmamıştı balyos. Kadınların bu şekilde gücü kötüye kullanmasının beraberinde her zaman büyük "skandallar ve kargaşa" getirdiğini de vurgulamıştı. I. Ahmed'in tahta otururken bütün bunlardan haberdar olduğunu, babası III. Mehmed'in zamanındaki skandal kadın hükümranlığına engel olmak için hâlâ hayatta olan ve Eski Saray'da bulunan büyükan-

66. Charles Sigisbert Sonnini, *Travels in Greece and Turkey: Undertaken by order of Louis XVI, and with the authority of the Ottoman Court*, s. 315.

67. Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, s. 112.

68. *Relazioni di ambascitori veneti al Senato, vol. XIV Constantinopoli, relazioni inedite (1512-1789)*, s. 509.

nesinin yani Safiye'nin kesinlikle devlet işlerine karışmamasını buyurmuştu. Annesi Handan Sultan ise fazla yaşamayıp vefat etmişti. Fakat Ahmed bu konuda tedbiri elden bırakmamış ve gözdeleri de olsa kadınlarının asla devlet işlerine karışmaması konusunda çok dikkatli davranmıştı.[69] Venedikli balyosun bu gözlemleri Kösem'in neden Ahmed'in saltanatının başında siyasi mevzulardan bahsetmediğini gösterir. Balyos yanılmamıştı. Ahmed zaten gittikçe karmaşık hale gelen devlet sistemi içinde çalkantılar durulana kadar kadın hükümranlığından uzak durmak istemişti.

Osmanlı tarihine "Tagallüb-i nisvân" (kadınlar saltanatı) olarak geçecek olan bu dönem kabuk değiştirmekte olan bir devlet yapısının, ayaklanmaların, bitmek bilmeyen savaşların da orta yerine denk gelmiştir. Goffman'ın da iddia ettiği gibi "kadınlar saltanatı" deyimi aslında hayli aşağılayıcıydı. "Bu kadınların, tam da gerileme dönemine girildiğinin düşünüldüğü sırada sarayda etkili olduklarına özellikle dikkat edilmişti" derken zaten mevcut olan sayısız sorunun günah keçisi gibi kadın sultanlara yüklendiğini gösterir adeta.[70] Naîmâ da bu çöküş iddiasında kadın hükümranlığını suçlu gösterenler kervanına katılmış ve şöyle demişti: "Giderek padişah-ı âlî-câh nisvân ile ülfete me'lûf olup, ekser umûrdan ol nâkısâtu'l akılların sevk ve tahsîn ettikleri vâdilere sülûk ettiler." Naîmâ biraz daha ileri gidip şu sözleri sarf edecekti: "Gerçi bu bahâne ile birkaç şehzade vücuda gelip bir mikdar halkın yüzü güldü, lakin müdâhale ve istîlâ-ı zenân ile mizâc-ı nizâm olup dîde-i devlet eleminden ağlamaya başladı."[71]

Kadınların devlet işlerine karışması, alınan kararlarda etkin olması yeni bir durum değildi. II. Bayezid'in annesi Gülbahar Sultan ile Kanuni'nin annesi Hafsa Sultan'ın da devlet işlerine karıştıkları görülmüştü.[72] Kadınların kaydadeğer bir şekilde devlet işlerinde önemli roller oynamaya, bir dönemin diplomatik ilişkilerine yön vermeye başlaması Hurrem'le başlamış, Nurbanu ve Safiye'yle devam etmiş, Kösem'in 17. yüzyılın başında saraydaki neredeyse yarım yüzyıl sürecek varlığıyla ve çeyrek asırlık valide

69. a.g.e., s. 510.

70. Daniel Goffman, *Osmanlı Dünyası ve Avrupa. 1300-1700*, çev. Ülkün Tansel, İstanbul, 2004, s. 151.

71. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ (Razvatü'l-Hüseyn fî hulâsati ahbâri'l-hâfikayn)*, cilt II, haz. Mehmet İpşirli, Ankara, 2007, s. 1111. Naîmâ'yı Kösem Sultan tarihinde ilk kez hakkıyla değerlendiren Halil İnalcık hocamızdır.

72. Çağatay Uluçay, *Harem*, II, s. 47.

sultanlığıyla zirve yapmış; meşaleyi gelini ve en büyük rakibi Turhan Sultan almıştır. Kösem'in oğullarına fiilen naiplik yaptığı için elinde büyük bir güç vardı; ancak başka dönemler de kadınlar atamalarda, dış ve iç siyasette ve sayısız alanda etkin olmuşlardı. Sözgelimi, Venedik elçisi Contarini Sadrazam Sinan Paşa'nın azledilmesinde valide Nurbanu'nun parmağı olduğunu söyleyecekti. Hurrem'in sadrazamlar üzerindeki etkisi aşikârdı. Hurrem, Nurbanu ve Safiye'nin Avrupalılar tarafından çoğu zaman "kraliçe" olarak adlandırılması ise onları neredeyse resmileştiriyor, meşru kılıyordu. Bu kadınların İstanbul, Paris, Venedik ve Londra arşivlerindeki mektupları diplomaside de zaman zaman etkin olduklarının kanıtıdır.[73]

Osmanlı-Venedik ilişkilerinde Ahmed'in büyükannesi Safiye gerçekten de bir valide sultanın uluslararası diplomaside gelebileceği en yüksek mertebeye gelmişti. Sultana yazılan zafernamelerden bile bir kopya Safiye'ye yazılıp teslim ediliyordu. Venedik elçisi Girolamo Capello, açıkça "şimdi devlet yönetiminin büyük bir kısmı valide sultanın elinde" notunu düşüyordu.[74] Safiye'nin sadrazam üzerindeki etkisi de Venediklilerin gözünden kaçmamıştı. Doğal olarak bunu kendi çıkarlarına kullanmayı ihmal etmemişlerdi. İngiliz elçileri bile bunu öğrenmiş, onlar da bu yöntemi kullanmışlardı.[75] Safiye'ye başta Venedik ve İngiltere elçileri tarafından yazılan mektuplar, onun her alanda devlet işlerinin, özellikle de diğer ülkelerle ilişkilerin orta yerinde, bir anahtar figür olduğunu gösteriyordu. Sözgelişi, İspanya'nın Rodos sahilinde padişahın gemilerine zarar vermesi meselesinde bile Safiye'ye doğrudan yazılıyordu.[76] Elçi, İspanya'nın elçi göndereceğini söylüyor, İspanya ile düşmanlığını hatırlatıp bu durumda İngiltere kraliçesinin arkasında olması için Safiye'ye dil döküyordu.

Venedik elçileri Safiye'nin diplomasideki etkisini asla göz ardı etmiyorlardı. Her şeyi ince ince hesaplayarak onun kalbini kırmamaya çalışmaları bile resmin bütününü görmemize yeter. Safiye'nin ısmarladığı saten kumaşlar gecikip, ancak Halil Paşa ve saraydan bir dilsiz için ısmarlanan Londra ve Flemenk işi kumaşlar gelince, Venedikliler bu meseleyi açmayarak Safiye'nin

73. Lucienne Thys-Şenocak, *Hadice Turhan Sultan. Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın baniler*, s. 81.

74. *Calendar of State Papers (Venice)*, Londra, 1857. Girolamo Capello'nun Doç'a ve Senato'ya mektubu, 27 Kasım 1599, s. 56.

75. a.g.e., 27 Aralık. Venedik elçisi Lorenzo Bernardo'dan Doç'a ve Senato'ya.

76. a.g.e., İngiliz elçisinden Vâlide Sultan'a yazılan mektup. 1592.

kalbini kırmamayı, yani gazabına uğramamayı akıl etmişlerdi.[77] Safiye sadece dış politikada bir yıldız değildi. Osmanlı'nın içişlerinde de elini devletin üzerinden çekmiyordu. Padişaha daha önce yaptığı başvurulardan cevap alamayan Yemen valisinin doğrudan Safiye'ye dilekçe vermesi gerçekten çok şey anlatır.[78]

Hanedanın akıllı kadınları sürekli eşleri ve babaları ile iletişim içinde olup onlara kendilerine gelen istihbaratı iletiyorlardı. Hurrem padişahın yokluğunda sarayda olup biteni detaylı olarak Kanuni'ye anlatırdı. Mihrimah da aynı şekilde hem babasıyla, hem de diplomatik olarak diğer paşalarla yazışmalar yapardı.[79] Safiye, Kösem ve Turhan yazdıkları veya yazdırdıkları mektuplarla siyasi gelişmeler, hazine ve hatta askeri konularda da bilgi alır ve verirlerdi. Caterina de' Medici ile III. Murad'ın annesi Nurbanu Sultan Osmanlı ve Fransa adına diplomasi geliştirdiler. Fransa'nın ticari imtiyazları genişletmek istemesi üzerine bu mesele iki kadın arasında görüşüldü. Bir bakıma Fransa ve İspanya arasında kadınlar tarafından imzalanan *La Paz de las Damas*'ın (Kadınlar Barışı) Doğu-Batı versiyonu gibiydi. Kadınların siyasete karışmalarına kimi zaman da bürokrasideki erkekler sebep olmuşlardı. Tahmin edilebileceği gibi padişahın gazabı ile karşılaştırıldığında çok daha yumuşak, anlayışlı ve iknaya uygun olan kadın tabiatından faydalanmak onların da işine geliyordu. Mustafa Âli "Padişah zulme göz yummadığı halde vezirleri... lâyık olmayan kişileri hizmete kabul ve rüşvet ile memleketin düzenini bozmaktadır... Padişaha gerçekleri söyleyemiyorlar. Padişahın öfkesinden korkup valide sultanla konuşmanın daha mı kolay olduğunu düşünüyorlar? O, düzenin böyle bozulmasına ve sevgili oğlunun şanına leke sürecek böyle işlere asla izin vermeyecektir" derken durumu ifşa ediyordu.[80] Lakin Mustafa Âli yönetimin içinde bulunduğu kokuşmanın kaynağı olarak Safiye'yi göstermiyordu.

Sarayda, valide bile olmayan bir kadın bile bazen uluslararası diplomaside etkin olabiliyordu. Venedik elçisi Matheo Zane, Doç'a gönderdiği mektubunda Boğdan meselesini Râziye Hatun (*Razcacadun*) adlı bir kadınla konuştuğunu, onu iyi tanıdığını yazıyordu. Kadının Safiye'nin hareminde büyük ağırlığı olduğunu,

77. a.g.e. Balyos Marco Venier'den Doç'a ve Senato'ya yazılan mektup. 9 Temmuz 1595, Pera.

78. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümâyûn. Osmanlı İmparatarluğu'nda hükümranlık ve kadınlar*, s. 317.

79. Lucienne Thys-Şenocak, *Hadice Turhan Sultan. Osmanlı İmparatarluğu'nda kadın baniler*, s. 82.

80. Daniel Goffman, *Osmanlı Dünyası ve Avrupa. 1300-1700*, s. 152.

hatta II. Selim zamanından beri sarayda olduğunu söylüyordu. Kadının uluslararası diplomasi bilgisi şaşkınlık yaratıyordu. Barış görüşmeleri hakkında bile bilgisi vardı.[81]

Kadın gücünün etkin olduğu bu dönem için verilebilecek sayısız örnekten bir tanesi en saygın makam olan şeyhülislamlığı bile eleştirmekten, onlara gözdağı vermekten çekinmeyen bir kadın portresini karşınıza çıkarır. Nurbanu Sultan "Şeyhülislam dünyevi işlerle uğraşacağına fıkıh kitapları ve ruhani meselelerle ilgilensin. Özellikle de devleti ve imparatorluğu ilgilendiren meselelere burnunu sokmasın" diyecek kadar yerini sağlamlaştırmıştı.[82]

İnalcık'ın gözlemlediği gibi valide sultanların devlet yönetiminde söz sahibi olmaya başlamasıyla harem mensuplarının *paşmaklık* (terlik parası) olarak sadece tımar ve zeâmet değil, bir eyaletin hâs gelirini padişahın beratıyla kendi gelirleri olarak almasıyla durum daha ciddi bir boyut kazanmıştır.[83] Bu da ileride göreceğimiz üzere bu sistemin ayakta tuttuğu askeri düzeni bozan sebeplerden biri olmuş ve askerlerin cesaret ve başarıları üzerinden kurulan bir düzene haremin ve dolayısıyla da rüşvetin karışmasıyla 16. yüzyılın o parlak askeri şaşaasından uzaklaşılmıştır.

Büyülü bir hapishane: Harem

III. Murad zamanında vuku bulan bir olay bize Harem'in günahkâr gözlerden nasıl özenle korunduğunu anlatmaya yeter. Venedikli bir tüccar küçük dürbünüyle "O zındık bakışlarını haremin güzelliklerine çevirmeye cesaret ettiği için" asılmıştı.[84] Gerçekten de çok büyük cesaret gerektiren bir çılgınlığa soyunmuştu bu Venedikli. Oysa saraya pek de uzakta olmayan bir yerde, bugünkü Eminönü civarında "ibret-i âlem" için bir kanca asılı olduğunu, bunun da taze cezalılarla güncellendiğini aklına getirmiş olsaydı belki de bu deliliğe imza atmayacaktı. Cüretkâr tüccarın adı Thomas Zanetti'dir. Knolles'un da anlatımına göre evinin üst katında çardak biçiminde bir bölüm yaptırmış, bunun sebebinin de sarayı izlemek olduğu iddia edilince zavallı tacir Murad'ın

81. *Calendar of State Papers*, 4 Aralık 1593, Pera.

82. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt III, s. 353.

83. Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye, II*, s. 9

84. Eric R. Dursteler, *Venetians in Constantinople. Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterranean*, The John Hopkins University Press, 2006, s. 96.

gazabına uğrayan kalabalık kadroya katılmıştır.[85] Adamcağızın malları istimlak de edilmiştir.

Kraliçe Elizabeth'in III. Murad'a hediye ettiği orgu getiren İngiltere'nin büyük org ustası Thomas Dallam'ın ise şansı yaver gitmişti. Uzaktan da olsa şanı kıtalar aşan bu kadınları görme şansını elde etmişti. Kalın duvarın arkasındaki iki tarafı demirle kaplı ızgaranın arasından padişahın hareminden otuz cariyenin avluda top oynadığını görmüş ve şu notu düşmüştü: "İlk bakışta genç erkekleri gördüğümü zanneyledim, ama kafalarından sarkan, ucuna ufak inciler takılmış zülüfleri ve sair emareleri görünce avrat olduklarını idrak eyledim, hemi de fevkale afet idiler." Hatta gördüklerinin etkisinde kalarak biraz daha heyecanlanıp şu cesur satırları döşemişti: "Pamuklu bir kumaş olan dülbendden, kar gibi beyaz, yumuşacık pantolon giymişler idi; budlarını hissetmem mümkündü."[86] Bittabi Harem'e göz attığı günün ertesinde gördüklerini kimseye söylememesi, yoksa kellesinin uçurulacağı uyarısını da almıştı.

Bu mahrem dünyanın dış dünyadan aşırı derecede korunmaya çalışılması gelen seyyahları dehşete düşürüyordu. Ne de olsa her şeyin aşırısı gibi bu sakınma da dışarıdan gelen birisi için marazi olarak yorumlanır ve merakını kamçılar. Thévenot'a kulak verelim: "Kadınlar sarayın bahçesinde dolaşırken surların çevresindeki bostancılar ellerinde aralarına büyük ve yüksek bezler gerilmiş sopalar tutarak deniz tarafına bakar ve böylece kendileriyle bahçe arasına bir tür sur çekerek, sultanların deniz tarafından görülmesini engeller, kendileri de dönüp onlara bakmaya cesaret edemezler, çünkü hadımağalardan biri bu bakışı yakalarsa anında kellelerini uçurur." Hatta cariyeler bahçedeyken kayıkların bahçeye en az dört yüz adım öteden geçtiğini söyler. Yaklaşmaları nöbetçilerin üzerlerine alay tüfekleriyle ateş açmasıyla son bulur.[87]

Osmanlı harem kadınları hakkında yazılanların büyük bir kısmı efsaneleri ve masalları süsler niteliktedir.[88] Ortaçağ'dan Yeniçağ'a geçişte daha bir çoğalan harem anekdotları çoğu zaman gerçekten hayli uzak bir şekilde Avrupalının hayallerini

85. Richard Knolles, *The Turkish history, from the original of that nation, to the growth of the Ottoman Empire: with the lives and conquests of their princes and emperors*, s. 24.

86. Gerald Maclean, *Doğu'ya Yolculuğun Yükselişi. Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiliz Konukları (1580-1720)*, çev. Dilek Şendil, İstanbul, 2005. s. 74.

87. Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 55.

88. Bkz. Giacomo E. Carretto, "Sultane Ottomane fra leggenda e realtà", *Kervan, Rivista Internaziole di Studii Afroasiatici*, no 4/5, luglio 2006, gennaio 2007, s. 19.

renklendirir. Kadınların bir masal gibi dinlediği bu anlatılar, erkekleri baştan çıkarır. Hıristiyanlıktan İslam'a dönenlerin, yani mühtedilerin büyük bir kısmı, kendilerine yapılan sorgularda İslam'ın dört kadın vaat etmesinin din değiştirmelerinde etkin olduğunu itiraf etmişlerdir. Engizisyon kayıtları harem anlatılarıyla gözü dönmüş erkeklerin mahkemelerde kayıt altına alınan itiraflarıyla doludur.[89]

Osmanlı haremi hakkında en ciddi çalışmayı yapan Leslie P. Pierce, haremin temel dinamiğini cinsellikten çok aile politikasının oluşturduğunu, cinselliğin haremdeki birçok güçten sadece biri olduğunu söylerken aslında bıkkınlık veren önyargıları da def etmiş olur.[90] Harem, doğrudan hanedanın devamlılığı ile bağlantılı üreme politikalarının merkezidir. Özellikle de I. Ahmed dönemiyle birlikte hiçbir zaman olmadığı kadar önem kazanır. Bunun sebebi de yeni gelen kafes sisteminde şehzadelerin tahta geçene kadar çocuk sahibi olmasının yasaklanmasıdır.

Şimdi de dönemin haremine kısa bir yolculuk yapalım. Godfrey Goodwin'in nükteli bir şekilde söylediği gibi Topkapı Sarayı'nda yaşayan kadınların iddia edilen sayısına bakılacak olursa bu kadınların ancak burada ayakta durduğuna inanmak gerekir.[91] Haremin kadın nüfusunu bildirenlerin en ölçülüsü Alderson bile Harem'de 2.000 kadın olduğunu iddia etmiştir. I. Ahmed döneminde sarayı görme şansı olan Venedik balyosu Ottaviano Bon padişahın cariyeleri, yaşlı kadınlar ve kadın hizmetçiler ile Harem'de bulunan kadın nüfusunu 1.100-1.200 arası olarak verir.[92] Bu dönemde yazan hemen hemen her seyyah Bon'dan aldığı bilgilere ekleme yaptığı için rakamlar bu civarda seyretmektedir.

Harem'deki yaşamın genel olarak bir rahibe hayatına benzetilmesi ise hayli yanlıştır. Ne de olsa Harem'de bir manastır dinginliği değil, her daim gerginlik, rekabet, çekişme söz konusudur. Gözden düşme korkusu, erkek çocuk doğuramama telaşı, Eski Saray'a gönderilme kâbusu... Zaman zaman Harem'in siyasi bir arenaya da dönüştüğünü söylemeyi unutmayalım. Harem içinde bölünmeler, taraflar, destekçiler, muhalefet vardı. Bu açıdan harem zaman zaman bir zevk yuvasından ziyade kadınlardan oluşan bir millet meclisine benziyordu. Muhalif parti vekillerinin bir-

89. Bkz. Bartolome y Lucile Bennasar, *Los Cristianos de Alá: La fascinante aventura de los renegados.*

90. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümâyûn. Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümranlık ve kadınlar*, s. 87.

91. Godfrey Goodwin, *Osmanlı Kadınının Özel Dünyası*, İstanbul, 1997, s. 106.

92. Robert Withers, *Büyük Efendi'nin Sarayı*, İstanbul, 2010, s. 46.

birlerinin kuyusunu kazıp ayakta kalma planları yapmakla uğraştıkları bir meclise. Hatta birbirlerine fiziksel şiddet uygulamak konusunda da günümüz meclisinden bir farkı yoktu!

Harem aynı zamanda bir okuldu. Buraya alınan cariyeler sıkı bir eğitim ve terbiyeden geçerdi. Kalfalar tarafından gelenek ve ananelere göre terbiye edilirlerdi. Harem'deki bütün kadınların okuma yazma bildiğini düşünmek ise bir hatadır. Yakın zamanda yapılan araştırmalar bunların hepsinin aynı derecede eğitim görmediğini göstermiştir. Özellikle mektuplarda yapılan hatalar haremdeki eğitimin çok da başarılı olmadığını gösterir. En temel bilgilerinden olan yazma işinde bile bazıları ciddi hatalar yaparlar. Sonradan öğrendikleri bu dilde, duyarken ayrıştıramadıkları sesler için kullanılan farklı harflerin yazımı başta olmak üzere, yaptıkları hataları sürekli yazma pratiğine sahip olmadıkları için de düzeltemezler.

Doğal olarak haremde el işleri kapalı duvarlar ardında zor geçen zamanın akmasını kolaylaştıran işlerdendi. Bunun yanı sıra oyun oynamayı da öğreniyorlardı. Minyatürlerden ve resimlerden görüldüğü üzere satranç ve mangala gibi oyunlar oynuyorlardı. Bunların yanı sıra bazı müzik aletleri çalmayı ve dans etmeyi öğrenmek de eğitimin bir parçası idi. Bu bittabi herkesin bir müzik aleti çaldığı ya da iyi dans ettiği anlamına gelmiyordu. Din konusunda ise sıkı bir eğitim vardı. Namaz ve oruç zorunluydu.

Biraz sonra göreceğimiz gibi, padişahın beğendiği cariye artık has odalık oluyordu. Eğer cariyenin padişahtan çocuğu olursa "ikbal" ve "kadın efendi" adını alıyordu. İlk erkek çocuğu doğuran kadın ise "başkadın" olarak yükselirdi.[93] Padişahların kadınlarına da genel olarak "kadın", "kadın efendi" adı verilirdi. Padişahın kadınlarına ayrıca "haseki" de deniyordu. Bu terim daha çok 16. ve 18. yüzyıllar arasında kullanıldı.

Kösem'in hayatının büyük bir kısmında taşıyacağı "Valide Sultan" unvanı ise ona haremde fiziksel olarak da mekânın tam ortasında, her şeye hâkim bir yerde bulunma ayrıcalığı verecekti. Harem zaten hükümdarın yattığı oda ile valide sultanın odasının etrafında kurulmuştu.[94] Harem'de sultana ait olan daireden sonra en geniş daire valide sultanın dairesi idi; bütün mekânların ve olayların merkezindeydi. Sonra ise kadınlar, ikballer, sultanlar, şehzadeler, ustalar, kalfalar ve cariyelerin daireleri geliyordu. Ha-

93. Çağatay Uluçay, *Harem*, II, s. 39.

94. a.g.e., s. 7.

remdeki bütün işler valide sultanın emriyle yapılıyordu.[95] Törenlerde ve hareme kabullerde başrol oynuyordu. Göçler ve gezintiler gibi faaliyetler de onun istediği zaman yapılırdı, buna benzer işlere karar veren hep kendisi olurdu.

Harem halkı iki gruptan oluşuyordu. Doğrudan valide sultanın emrindeki kızlar ve doğrudan darüssaade ağasına bağlı hadımlar.[96] Kadınlar saltanatının başlamasıyla doğal olarak darüssaade ağasının da rolü hızla önem kazanmıştı. Harem de artarak önem kazanmaya devam ediyordu. Ocak ağaları ağanın ocaktan olmasını istemediklerinde Kösem yeniçeri ağalarına Harem'den silâhdâr Hüsrev Ağa'nın getirilmesine karar vermişti.[97] Bu örnek bile, bu dönemde haremden çıkma birisinin askeri yapının en önemli görevlerinden birine getirilebildiğine çarpıcı bir örnek oluşturuyordu. Ricaut da bütün bunların şahidi olarak ve biraz da abartarak: "Zenci hadımlar dünyaya hükmetmekteydiler" demişti.[98] Harem'e gerekli şeylerin getirilmesinde, bazı haberlerin dışarıya ulaştırılmasında padişahın yakınları olan dilsizler, cüceler, musahipler, haremağaları görevliydi.[99] Harem'de ayrıca büyücü kadının adı geçiyordu.

Sarayın üçüncü kapısı olan bâb'üs-saadeyi ak hadımağalar, Kuşhane kapısından sonra ise siyah hadımağalar korurdu.[100] Kuşhane kapısından sonra haremağalarının nöbet tuttukları bölge başlar. Sağdan uzanan ve Hırka-yı Saadet dairesine kadar varan koridora Altın Sokak denir, ortadaki kapı ise Valide Sultan taşlığına açılır.[101] Harem hakkındaki çalışmalarıyla emeklerini anmadan edemeyeceğimiz Çağatay Uluçay'dan alıntılayalım: "Bu alana haremağalarının 'Nöbet Yeri' denirdi. Burada haremağaları sıra ile nöbet tutarlardı. Haremin dış dünya ile ilgilerini bunlar sağlardı. Hava kararınca, nöbetçi haremin kapısını belirli bir saatte kapardı. Sabahleyin de yine belli bir saate kadar nöbetçi haremağası kapıyı açardı. Gece alaturka saat yarımdan sonra, haremağalarının haremde dolaşmaları ve-

95. a.g.e., s. 64.

96. Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye, II*, s. 105.

97. a.g.e., s. 105.

98. Paul Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, çev. Halil İnalcık-Nihal Özyıldırım, TTK, 2012, s. 17.

99. Çağatay Uluçay, *Harem*, II, s. 8.

100. a.g.e., s. 7.

101. a.g.e., s. 8.

ya hareme girmeleri yasaktı. Haremin kapıları kapandıktan sonra iç kısmın düzenini haznedar ustalar sağlardı. Gece haremde bir şey olursa, durum haznedar usta tarafından nöbetçi haremağasına bildirilir, kızlarağası vasıtasıyla gereği yapılırdı."[102]

Harem bir hapishane değildi. Hizmet cariyeleri, kalfa ve ustalar dokuz yılı doldurduktan sonra saraydan ayrılabiliyorlardı. Ayrıca padişahın türlü sebeplerle bir daha birlikte olmak istemediği odalıklar uygun birileriyle evlendiriliyor, evi padişah tarafından sağlanıyordu.[103] Tavernier dışarıdan korku ile izlediği bu hayat için şu sözleri söyleyecekti: "Saray yaşamı herkes için yalnızlığa mahkûmiyettir ve sadece bir tek kişi için hoştur. Orada sanki bir hapishanede yaşayan ve birbirine bağımlı binlerce kişiden sadece padişah kadın yüzü görebilmektedir: Böyle diyorum, zira biçimsizlikleri, bedenlerinin ve yüzlerinin çirkinliği yüzünden canavara dönüşmüş zenci hadımağalarını erkekten saymıyorum!"[104] Ak ve kara hadımağaların ise "sert, tuhaf, alıngan insanlar" oldukları ve "buyruklarındakilere acımasız davrandıkları" söyleniyordu. Özellikle Afrika'dan getirtilen kara hadımağaların en önemli özellikleri çirkin olmalarıydı. Aileleri tarafından bakılamadıkları, doyurulamadıkları için satılıyorlardı. Ayrıca Afrika'dan gelenler çok daha pahalı idi. "Onların türünde çirkinlik güzellikten daha makbul olduğu için, en şekilsizleri daha değerli oluyor. Basık bir burun, ürkütücü bakışlar, koca bir ağız, kalın dudaklar, simsiyah ve seyrek dişler."[105] Bir erkek profilinin çok ötesinde, cinsiyetinin çok da önem arz etmeyeceği bu insanlar tutku uyandırmayacağı düşünülerek gönül rahatlığıyla Harem'de görevlendiriliyorlardı.

İçeride hayat çok daha farklı seyretmekteydi. Monoton bir hayatın sürdüğünden şüphe olmayan bu dünyayı zaman zaman renklendiren kırılmalar da oluyordu doğal olarak. Padişah oda müzisyenlerini bazen harem dairesine getiriyordu. Burada kadınları görmemeleri için gözleri bağlı olarak çalıp söylemek zorunda kalıyorlardı. Yanlarında haremağaları bekliyor, bunlardan biri birazcık başını kaldıracak olursa hemen enselerine bir yumruk ya da şaplak yapıştırıveriyordu.

Bayram gelince sultandan hareme hediyeler yağıyordu. Başkadına 100 bin altın duka değerinde mücevher, brokar, kumaş ve di-

102. a.g.e., s. 8.

103. a.g.e., s. 30.

104. Jean-Baptiste Tavernier, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, s. 141.

105. a.g.e., s. 25.

ğer değerli şeyler, haremdeki diğer kadınlara ise saygınlıklarına göre hediyeler veriliyordu.[106] Padişah hadımlara da elleriyle hediyeler dağıtıyordu. Selamlık töreninde ve Cuma günleri de haremin şanslı kadınları padişahla birlikte dış dünyaya açılıyorlardı. Padişah dışarı çıktığında, valide sultan, padişahın zevcesi, hasekisi ya da kız kardeşleri gibi önde gelen kadınlarla yanlarında halka saçmak üzere akçe dolu keselerle, Bâb-ı Hümâyun'un üst katında –yani Topkapı Sarayı'nın Ayasofya'ya bakan büyük tören kapısında– beklerlerdi.[107] Valide sultan halk içine çıkıp, halka para atıp, araba ya da tahtırevan içinde görünebilirdi. *Tarih-i Gılmânî*'nin yazarı Mehmed Halife 1620'de padişahın ve annesinin sokak şenliklerine katılmaya davet edildiklerini öğrendiğinde "Artık her şey karman çorman, doğruluğunu kaybetmiş" diye dert yanmıştı.[108] Velhasıl, hatun kişilerin görünür kılınmaları, törenlerde ön planda olmaları erkek egemen bir toplumda henüz hoş karşılanan bir şey değildi.

İstanbul'un çeşitli bölgelerinde, sayfiye yerlerinde bulunan diğer saraylar ve köşklere yapılan geziler de cabasıydı. Hatta Edirne ya da Bursa Sarayı'na gittiklerinde de önde gelen saray kadınları padişaha eşlik ediyorlardı. Tabii ki halk tarafından görülmeyecek şekilde sarılıp sarmalanıp, kapatılıp götürülüyorlardı. Kayıklarının iki yanında tenteler vardı ve kayıklarına binip inerken, kayığın arkasındaki odaya girip oturup kapanana kadar yanlarına haremağalarından başka kimse yaklaşamazdı; böylece padişahtan ve hadımlardan başka kimse kendilerini asla göremezdi.[109] Karadan gittiklerinde ise yine meraklı gözlerden saklanarak taşınıyorlardı: "Elbette padişahın canı istediğinde bahçeye getirttiği ya da kimi zaman hiç kimsenin görmemesi koşuluyla gezintiye çıkardığı birkaç hasekiyi ve onların kalfalarını bu işin dışında tutmak gerekir. Bu tür günlerde, dört haremağası bir çeşit çadır taşırlar. Hem haseki sultan, hem de bindiği at bu çadırın içine girer. Sadece atın başı çadırın dışında kalır ve çadırın iki parçası üstten ve alttan atın boynuna dolanır."[110]

106. Otavio Sapiencia, *Nuevo Tratado de Turquía con una despcripción del sitio, y ciudad de Constantinopla, costumbres del Gran Turco...* s. 34.

107. Jean-Baptiste Tavernier, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, s. 144.

108. Lucienne Thys-Şenocak, *Hadice Turhan Sultan. Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın baniler*, s. 129.

109. Robert Withers, *Büyük Efendi'nin Sarayı*, s. 51.

110. Jean-Baptiste Tavernier, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, s. 152.

Ayrıca haremdeki üst mertebe kadınların dış dünya ile daha ciddi boyutta ilişkileri olabiliyordu. Bu Nurbanu ve Safiye Sultan zamanlarında daha da gözle görülür olmuştu. Venedik elçileri ve saraya kadınların pek rağbet edeceği değerli mallar satmak isteyen Venedikli tüccarlarla haberleşebiliyorlardı. Nurbanu'nun valideliğinde haremde bulunan ve cariyelerin eğitiminden sorumlu Canfeda Hatun, Râziye Hatun ve onun kızı gibi kadınlar Venedik balyosu ile iletişim içindeydiler.[111]

Harem'de bir de daha vefalı yoldaşlar vardı: Bülbül, kanarya, güvercin gibi kanatlılar.[112] Avrupa saraylarındaki köpekler ise mekruh görüldükleri için haremden içeri sokulmuyor olmalıydılar.

Gözyaşı sarayı

Yeni bir padişah tahta geçtiğinde eski padişahın haremi maiyetiyle Eski Saray'a gönderiliyordu. İnşasına Fatih tarafından fethi takip eden yıl başlanılan, bugün İstanbul Üniversitesi'nin bulunduğu alanda bulunan Eski Saray gözden düşme, güç kaybetme, mazinin şaşaalı anılarıyla yaşama mekânıydı. Bu yüzden de buraya "Gözyaşı Sarayı" deniyordu. Ahmed döneminin şahitlerinden Sanderson'ın tasviriyle "Güzel köşkleri, büyük meyve bahçeleri, hamamları ve akar çeşmeleri" ile bir cennet bahçesi gibiydi.[113] İki kapısı olan, ama sadece tek kapısı kullanılan, çevresi 2.000 adımlık bir binaydı bu. Kara tarafında üç, deniz tarafından iki duvarla çevriliydi.[114] Kapıyı 40 kapıcı beklemekteydi. İçerideki dairelerin her biri odaları ve mutfakları ile diğerinden bağımsızdı.[115]

Bu dönemde gelen bir İtalyan seyyah kadınların içeride tatlı bir hayat sürdüklerini, bütün ihtiyaçlarının karşılandığını yazıyordu.[116] Padişah buraya zaman zaman geliyor ve sakinlerini avutuyordu. Padişahlar da anneleri burada yaşıyor ise sık sık

111. Maria Pia Pedani, "Safiye's Household and Venetian Diplomacy", *Turcica*, 2000, s. 9-32.

112. Çağatay Uluçay, *Harem*, II, s. 6.

113. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümâyûn. Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümranlık ve kadınlar*, s. 166.

114. Alfonso Chierici Bolognose, *Vera Relazione della gran citta di Costantinopoli, et in particolare del serraglio del gran turco*, 1639, Bracciano, s. 29.

115. *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi. Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589*, s. 206.

116. Alfonso Chierici Bolognose, *Vera Relazione della gran citta di Costantinopoli, et in particolare del serraglio del gran turca*, s. 29

hediyeler gönderiyorlardı. Domenico, III. Murad'ın annesini ayda bir Eski Saray'a görmeye gittiğini yazar. Sultanın hastalanması halinde ise annesi saraya gelerek o iyileşene kadar ona bakabilir, hayır duası edebilirdi.[117] Bunların dışında padişah kederli olduğunda ve yalnız kalmak istediğinde de Eski Saray'a çekilir.[118] III. Mehmed'in de sık sık annesini ziyarete gittiğini Venedik elçisi Giovanni Francesco Moresini'nin Doç'a gönderiği rapordan anlıyoruz. Eski Saray'dan dönen sultanı görebilmek için elçi sokakta beklemiştir. Bu da Safiye'nin Ahmed tarafından gönderilmeden önce de, oğlunun sağlığı sırasında bir süre Eski Saray'da yaşadığını gösteriyor. 1600'lerin başında Safiye'nin sipahiler tarafından istenmemesi yüzünden ortalığı sakinleştirmek için bir süreliğine Eski Saray'a gönderilmiş olma ihtimali vardır.[119]

Kira kadınları

Harem'e girip Harem kadınları ile görüşme serbestisi olan figürlerin başında gelen Yahudi "kira" kadınları isimlerini Yunanca "hanım" anlamına gelen *κύρα* (kira)'dan alıyorlardı.[120] Osmanlı hareminde 14. yüzyılda yabancı kökenli padişah eşleri tarafından hizmete alınmaya başlanan bu kadınlar 15. yüzyıldan itibaren artık Harem'e gelip kadınlara dış dünyanın güzelliklerini taşıyan bir aracı rolünü üstlenmişlerdi. Değerli taşlar, kozmetik ürünleri, baştan çıkarıcı kumaşlar ve kadınların ilgisini çekebilecek ne varsa Harem'e taşıyorlardı. Ayrıca rakipleri de olmadığı için bütün bu ürünleri fahiş fiyatlara satıyorlardı. Bu kapalı dünyaya dışarıdan tek getirdikleri baştan çıkarıcı mallar değildi. Aynı zamanda dış dünyadan haberler, dedikodular da taşıyorlardı. Bir 17. yüzyıl Fransız gezgini olan Michele Febvre kiraların ayrıca tercümanlık işlerinde de kullanıldığını eklemiştir.

16. yüzyılda bu kadınlar zamanla haremde önemli roller oynamaya başlamıştı. Haremin ileri gelenlerinin özel ilişkilerinde bile etkin bir haldeydiler. Kira Strongila, Kira Esther gibi kadınlar yüzyıla damgalarını vurmuşlardı. Ak ve kara hadımağaların üçüncü kapıda öldürüldükleri 1603 yılındaki ayaklanmaya kadar

117. *Domenico's Istanbul*, çev. Michael Austin, der. Geoffrey Lewis, Wiltshire, 2001, s. 34.

118. Jean-Baptiste Tavernier, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, s. 45.

119. Bu görüş Yrd. Doç. Dr. Günhan Börekçi'ye aittir.

120. Maria Pia Pedani, "Kira e sultane nel cinquento ottomano", *Non solo verso Oriente*, Studi sull'Ebraismo in Onore di Pier Cesare Ioly Zorattini, s. 345.

da önem kazanmaya devam ettiler.[121] Ahmed 13 yaşında tahta çıktığında annesi Handan Sultan'a asla siyasi meselelere karışmayacağına dair söz verdirmesinde mutlaka bu kadınların rolü de vardı.

Saraya girip çıkan bu kadınlar bu sayede çok zengin olmuşlardı. Bugünden bakılınca kira kadınlarının haremde aşırı derecede lüks tüketiminin başlaması ve bir mala gereğinden fazla fiyat biçerek bu küçük piyasadaki fiyatların da yükselmesi gibi nahoş etkileri olduğunu görüyoruz. Başka bir açıdan sultanın harem kadınlarına verdiği paranın haksız bir şekilde başka ellere geçmesi anlamına da geliyordu.

Bütün bunların yanısıra kira kadınları ayrıca dış dünyadaki diplomatların haremle ilişki kurmalarını sağlayan ana arter olmuşlardı. Venedikli elçiler, özellikle Safiye döneminde kira kadınları aracılığı ile hem valide sultanın gönlünü kazanıyor, hem de içeride konuşulanları onlardan haber alıp Doç'a yazıyorlardı. Bir örnek verirsek, Giovanni Moro kira kadını ile Safiye'ye hediyeler gönderdiğini bildirmişti. Safiye o aralar hasta olan padişaha bakıyordu. Padişahın Venedik'in Osmanlı'nın düşmanı olan İspanya'ya yardım etmesine kızdığını duyup elçiye yetiştiren de kira kadını olmalıydı.[122]

Bazen daha da garip vakalar yaşanıyordu. IV. Murad çok değerli bir elmasını kaybetmiş, bunun bir İngiliz tacirin eline geçtiğini öğrenince bostancıbaşını göndermişti. Tacir saraya getirilince, elindeki elmasın sultanınki değil ama saraya ait başka bir elmas olduğu ortaya çıkmıştı. Ortalık daha da karışmış ve bir çavuşun tacire bu elması sattığı anlaşılmıştı. Çavuş sorguya çekilince, Caffis'in (Canfes?) bunu kendisine 5500 *real*'e sattığını söylemişti. Kira bütün bunları inkâr edince çavuş öldürülmüş, tacir de değneğe çekilmişti.[123]

Ayrıca kiralar geldikleri bu gizemli dünyada kadınları oyalamak için hikâyeler de anlatırlardı. Safiye'nin kapıldığı söylenen melankoli hastalığını hafifletmek için kiraların kendisine onu oyalayacak hikâyeler anlattığını biliyoruz.[124] Oysa yüzyıl sonunda Tournefort haremdeki kira kadınlarının odaların içine kadar

121. a.g.e., s. 360.

122. *Calendar of State Papers*, Balyos Giovanni Moro'nun Doç'a ve Senato'ya mektubu.

123. a.g.e., Balyos Pietro Foscarini'nin Doç'a ve Senato'ya mektubu. 11 Aralık 1633, Pera.

124. Madame de Gomez, *Histoire de Osman Premier du nom, XIX e Empereur des Turcs, et de l'Imperatrice Aphendina Ashada*, s. 7.

girdiklerine dair verilen bilgilerin yanlış olduğunu, sadece ticaretin yapıldığı odaya girebildiklerini söylüyordu.[125] Büyük ihtimalle yüzyıl sonunda kadınların dış dünyayla olan ilişkilerinin kesilmesi ve eskisi gibi sorunlar yaratmalarını engellemek için böyle bir kısıtlama getirilmiştir.

Fransız seyyah Josephus Grelot, Harem'in kalın duvarları ardındaki dünyadan kopuk yaşayan bu kadınların bu yasak bölgeye girme konusunda nispi rahatlığının başkaları için de örnek teşkil ettiğini anlatır: "Bu Gynaikion'a (Harem'e) girmenin güçlüğüne rağmen, en içeriyi ve en gizliyi bizzat görme keyfine varmak isteyen birkaç genç (yaşlı biri bunu yapamazdı), bazı bedeller karşılığında amacına ulaştı. Böyle bir şey, bazı Yahudi kadınları, özellikle sultanlara mücevher satmak için sık sık saraya gidenleri, her yerdeki gibi Türkiye'de de tek geçerli yöntem olan bir armağanla elde ederek yapılabilir. Çok kolay bir yolla, kadın kılığına girilip normalde olduğu gibi peçe takılarak, Yahudi kadınla birlikte hizmetçisi ya da kölesi rolünde saraya gidilebilir. Ama tehlike çok büyüktür."[126] Tavernier de bu konudan bahseder. Aralarında kadın kılığına girmiş erkeklerin olmasını engellemek için hadımağaların bu kişileri sıkı denetimden geçirdiklerini belirtir. "Harem'e sızmak için kadın kılığına girenlerin cezası hemen oracıkta öldürülmektir. Gerçi bazı Hıristiyan kadınların merakı onları sultanları görmeye itmişse de bunu başaramamışlardır."[127]

Bu kadınlar gerçekten de Harem'e en büyük rahatlıklar girip çıkan kişilerdir. Bunun için padişahtan izin almaları gerekir. Haremin kadın nüfusuna çeşitli el işleri öğretmek bahanesi ile içeri sızdıktan sonra daha ziyade estetik amaçlı sırlarını paylaşırlar. Makyaj ve güzel kokulu yağlar yapmayı öğretmek gibi.[128] Kısa zamana samimiyet kurup güven uyandırdıktan sonra bu kadınların dış dünya ile belki de en önemli bağları olurlar. Dışarıya çıkartılıp satılacakları satar ve aynı şekilde içeriye getirilmek üzere ısmarlanan malları alırlar. Sarayla iş yapan herkes gibi onlar da kısa yoldan zengin olurlar. Kendilerine ısmarlanan malları ucuza alıp pahalıya satarak başlarlar. Hikâyenin sonu ise bazen beklendiği gibi olmaz: "Ama bu Yahudi kadınların kocalarının bu malları pazarla-

125. Murat Koca aslan, *IV. Mehmed Saltanatında Topkapı Sarayı Haremi. İktidar, Sınırlar ve Mimari*, İstanbul, 2014, s. 22.

126. Josephus Grelot, *İstanbul Seyahatnamesi*, çev. Maide Selen, İstanbul, s. 78.

127. Jean-Baptiste Tavernier, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, s. 152.

128. Robert Withers, *Büyük Efendi'nin Sarayı*, s. 55.

dıkları ve servetlerini dolandırıcılıkla sağladıkları anlaşıldığı takdirde, çoğunlukla hem yaşamlarını hem de mallarını yitirirler; paşalar, defterdarlar padişahın kendisinden çalınan bu değerleri yerine koymayı düşünerek birlikte bu konuya yönelirler."[129]

Kösem'in gelmesiyle bu durum değişecektir. Haremde kâhya gibi baskın kadın figürleri olmasına rağmen kira kadınlarından söz edilmez olur. Bu kadınlar artık zengin Osmanlı ailelerinin evlerinde satış yapmaya devam ederek varlıklarını sürdürürler.

Harem'de bir kadın hasta olmaya görsün...

Harem'deki bir kadın hastalanacak olsa, hali haraptı. Çünkü bir erkek doktorun bir kadını rahatça muayene etmesine ne yazık ki İslam engel oluyordu. Kadın doktorlar için ise daha en az üç yüzyıl beklemek gerekecekti. Harem'de, özellikle sultanın yakınlarından bir kadının hastalanması ilkel yöntemleri beraberinde getiriyordu. Bu duruma ışık tutanlar farklı bilgiler verirler. Domenico, Harem'deki yaşlı kadınların hastanın idrarını iç kapıdan doktora gösterdiklerini, doktorun da buna bakarak ilaç yazdığını belirtir. Böylelikle hastayı görmeden ve ona dokunmadan yapılan bu tedavi doğal olarak başarılı olmuyordu. Eğer gözdelerden biri ise, padişahın izni ile doktor içeri girip dört bir yanı kapanmış olan bu kadını muayene edebilirdi. Tabii ki ona bakmadan! Kadın kapalı olan kolunu doktora uzatıyor, doktor bu şekilde nabzını dinleyip hemencecik dışarı çıkıp ilaç yazıyordu.[130] Başka bir seyyah ise doktor geldiğinde tüm kızların çekilmeye zorlandığını, sadece dört beyaz hadım ile muayene ettiğini ve bu esnada hastanın her tarafının örtülü olduğunu söyler. Sadece siyah bir örtü ile kapalı kolan sağ kolunu uzatıyordu. Sultan'ın yakını olanlar dışında hastalananlar iyileşene kadar Eski Saray'a gönderilirdi.

Bu bize *Viaje de Turquía*'nın (Türkiye Seyahati) Pedro'sunun hekimlik macerasını hatırlatır. Pedro çok daha büyük bir sınav vermek zorunda kalmış ve Mihrimah Sultan'ı tedavi etmeye kalkışmıştır.[131] Üstelik doktor olmadığı halde! Bittabi bu muayeneyi çarşafların altındaki Mihrimah'ı görmeden yapmak zorunda kalmıştır. Tek engeli dini ve ahlaki yasaklar değil, aynı zamanda

129. a.g.e., s. 51.

130. *Domenico's Istanbul*, s. 36.

131. *Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati*, çev. Fuad Carım, İstanbul, 1996, s. 150.

erkek kıskançlığıdır. Rüstem Paşa bunu büyük bir sorun haline getirmiştir ne de olsa.[132]

Tournefort ise bilim adına daha da trajik bir manzara çiziyordu. Doktor "içeri girdiğinde öyle az bir görüntüye imkân verilir ki, görüntünün duvarlar mı yoksa kadınlar mı olduğu anlaşılmaz" derken durumun vahametini anlatmış olur.[133] Doktor geldiğinde kaçtıklarını, doktorun etrafında kadın hastayı görmeye izin vermeyecek hadımağalarının kaldığını yazar. Yatağının üzerindeki örtüyü birazcık kaldırdığını, hastanın kolunu dışarı çıkardığını, eğer doktor hastanın dilinin ucunu görmek isterse hemen oracıkta bıçaklandığını... "Eğer onun zamanında Müslümanlar olsaydı Hipokrat ve tüm bilim çok zorlanırdı" diyerek de yorumuna son noktayı koyar.

O dönemde Avrupa'da... "Bu hükümdarlar da diğer insanlar gibi mi yaratılmışlar?"

Kimilerine göre şeytan, kimilerine göre melek olan şanlı kadınlar![134] Efsanelere, tablolara, duvar halılarına, şiirlere, tiyatro oyunlarına, romanslara ve edebiyatın çeşitli türlerine konu olan, hikâyeleri halkın ağzında dolaşan dönemin pırıltılı kadınlarına bir göz atalım. Adı cinayetlere karışıp ailesinin adını lekeleyen, lakin her şeye rağmen Avrupa'da adı dilden dile dolaşmaya devam eden Papa VI. Alessandro'nun kızı Lucrezia Borgia, VIII. Henry'nin uğruna yeni bir kilise kurduğu Anne Boleyn, İtalya sanatını Fransa sarayına taşıyan Caterina de' Medici, ülkesindeki Protestanlara ettiği işkenceden mütevellit tarihe Kanlı Mary olarak geçecek olan kraliçe Mary Tudor, Habsburg İmparatoru Şarlken'in İspanya'dan uzak kaldığı dört koca yıl boyunca ülkesini emanet ettiği güzel eşi İmparatoriçe Isabel de Portugal, sanatçıların hamisi Fransa Kraliçesi Marie de' Medici! İşte Yeniçağ'ın "hükümet gibi" kadın figürleri.

Kösem'in döneminde, yani 17. yüzyılın ilk yarısında adını tarihe yazdıran kadınlar da en az bir önceki yüzyıl kadar renkli figürlerdi. XIII. Louis'nin eşi, hayatı boyunca kilise ve manas-

132. Encarnación Sánchez García, "Semblanza de una princesa turca: la hija de Solimán en el "Viaje de Turquía", *Siglos Dorados*, Homenaje a Augustín Redondo, Madrid, 2004, s. 1339-1354; Encarnación Sánchez García, "El mundo femenino turco en la literatura castellana delsigo XVI", *El mediterráneo plural en la Edad Moderna. Sujeto histórico y diversidad cultural*, Barcelona, 2011, s. 136.

133. Murat Kocaaslan, *IV. Mehmed Saltanatında Topkapı Sarayı Haremi. İktidar, Sınırlar ve Mimari*, s. 21.

134. Tarihin "şeytan" kadınlar için bkz. Stefania Bonura, *Le 101 donne più malvagie dell storia*, 2014, Roma.

tırları ziyaret ederek yardımda bulunan Fransa Kraliçesi Anne d'Austriche, IV. Henry'ye Kösem'in yaptığı gibi naiplik yapan Marie de' Medici, Polonya Kraliçesi Konstancja, Danimarkalı Agathe Seefeld, ilk çariçe unvanını alan Marina Mniszech, Şah Abbas tarafından İslam'a geçmediği için öldürülen ve sonunda azize olarak ölümsüzleşen Gürcü Kraliçe Ketevan... XIII. Louis 1610'da babası ölünce görevi yürüten annesini şöyle betimliyordu: "Halkı memnuniyetle yöneten, orduları gönderen, komutanları seçen, sefere çıkan, zaferlere komuta eden dul kadın." Oysaki 1617'de annesini Paris'ten sürecekti. Aynı İbrahim'in Kösem'i, Ahmed'in de büyükannesi Safiye'yi saraydan uzaklaştırdığı gibi. Avrupalı kadın hükümdarlar ve naibeler askeri dünyanın ve daha büyük bir iktidar ağının içindeydiler. Oğulları küçükken devleti yönetme görevini eline alan ana-kraliçelerin sayısı hiç de az değildi. Bu kadınların büyük bir kısmının yakın aile fertleri de Avrupa saraylarını yönetiyordu. Arkdüşes Maria Magdalena'nın erkek kardeşi II. Ferdinand Avusturya imparatoru, kardeşi Margherita İspanya kraliçesi idi, diğer iki kız kardeşi ise Polonya ve İsveç kraliçesi olacaktı. Osmanlı valideleri için bu ne yazık ki geçerli değildi. Onlar akrabalarını geldikleri yerlerde bırakıyorlardı. Memleket siyasetinde bağ kuracakları, yardım isteyecekleri ya da bağlantı ağları oluşturacakları aile fertleri olamazdı.

Sarayda kadınlar pek çok konuda karar mekanizmasında yer alıyorlar, nasihatlerde bulunarak hükümdarlar üzerinde etkili oluyorlardı. Madame de Maintenon, Felipe de Anjou'nun danışmanı gibiydi. XIV. Louis torununun İspanyol kralı olarak tahta geçmesi kararını alırken konseyde yerini almış, onun da fikri sorulmuştu.[135] Avrupa'nın büyük başkentlerindeki büyükelçilerin seçiminde bile rol oynuyorlardı. Maria Luisa Gabriela XIV. Louis'ye yazdığı mektupta sabahtan akşama kadar altı saatini konseyde geçirdiğini, çoğu zaman hava almak için çıkmaya vakti bile olmadığını bildiriyordu.[136] Yine de bir kadının siyasi pozisyondaki rolü erkeklerin canını sıkıyordu. XIV. Louis, dul kraliçe Mariana'nın saraya yakın bulunmasını hoş karşılamıyordu. Genç kral V. Felipe'nin toyluğundan faydalanmasından korkuyordu.

Avrupa politikasının en önemli gereği olarak kraliyet ailesinin kızları, diğer devletlerin hükümdarları ile evlendiriliyor, siya-

135. a.g.e., s. 56.

136. a.g.e., s. 91

si bağlar bu evliliklerle güçlendiriliyordu. Krallar, dükler, kontlar, siyasi ve ekonomik güç sahibi figürler devletin çıkarlarına en hayırlı seçenek olan prenseslerle evlenerek devletin bekasına faydalı olmuşlardı. Aynı gelenek erken dönemde Osmanlı devletinde de hâkimdi. Osmanlı padişahları yakın çevrelerinde evlenebilecekleri komşu ülke prensesleri kalmayana dek bu geleneği devam ettirmişlerdi. Mezhep çatışması ve ezeli düşmanlık sebebi ile Safavi devletinden de kız almadıkları için bu tür evlilikler son bulmuştu. Başka bir deyişle, az sayıdaki istisnayı çıkarırsak aşk evliliği neredeyse hiçbir zaman hükümdarların tattıkları bir lüks olmamıştı.

Bu saraylar arası yapılan evlilikler sonucunda taraflardan biri doğal olarak bir alışma devresi geçirmek zorunda kalıyordu. Özellikle başka bir ülkenin sarayına gelin olarak gelen kraliçelerin yeni yemeklere, sofra adabına, saray kurallarına alışmaları kolay olmuyordu. Sözgelimi Versailles'dan Madrid'e gelen kraliçenin İspanyol yemeklerine alışamaması üzerine kendisine Fransız mutfağından yemekler yapılmaya başlanmıştı. Ellerinin narin olduğunu söylemiş ve fırınlanmış koca koca etlere dokunmak istememişti. Böylelikle üç tavuğu didik didik ederek kraliçenin tabağına servis etmişlerdi.[137] Ayrıca ilk zamanlar büyük yalnızlık çekiyorlar ve kendi topraklarını özlüyorlardı. Saboyalı Maria Luisa Gabriela "Madrid'de olsun, Retiro'da olsun, her yerde kendimi yalnız hissediyorum" diye yakınıyordu. Sarayın dışında istediklere yere gidebilmelerine rağmen sıkılıyorlardı. İstanbul'da Harem'e tıkılmış olanların ruh hallerini yazılı olarak bıraksalar kimbilir neler öğrenecektik.

O dönemde Avrupalı saray kadınlarının hayatlarına, siyasetteki önemlerine, sarayda geçirdikleri hayata göz atmadan Osmanlı'daki çağdaşlarını anlamaya çalışmak yanlış olacaktır. Harem dünyasından birçok açıdan uzak bu kadınların pek tabii Osmanlı kadınları ile ortak noktaları vardı. Var olmanın hiyerarşide yükselmekten geçtiği ortak bir mekân içinde çok sayıda kadının bir araya gelmesi, çoğu zaman vicdanın bir kenara bırakılarak yerini egoizmin almasıyla sonuçlanacaktı.

Avrupa'da saraylarda maiyet genelde asil ailelerden gelen kadınlardan oluşuyordu. Kadınlar genel olarak kraliçenin maiyetindeydiler. Kraliçenin hizmetindekilerin büyük kısmı erkekler olmasına rağmen yakın çevresindekiler kadınlardan oluşuyordu. Saray kadınları da elbette bir hiyerarşiye tabiydiler. Genel olarak *dama* figürü genç, bekâr ve asil kadın demekti. Ayrıca aile dışın-

137. a.g.e., s. 87.

dan gelen kızlar da vardı. Haremde olduğu gibi erken yaşlarda ailelerinden koparılan bu kızların içine düştükleri bu aile bağlarından yoksun ortam onları zamanla kısmen bazı konularda duygusuzlaştırıyor olmalıydı. Anne-baba sevgisinden yoksun bir ortamda, sarayın sunduğu hiyerarşi ve hayatta kalma savaşının içinde debelenirken, bir taraftan gücün sunduğu baş döndürücü fırsatları yakalamaya çalışıyorlardı. Kapandıkları duvarların ardında günlerini geçirirken, kalpleri de yosun tutmaya başlıyordu. Hem Avrupa, hem Osmanlı saraylarında pek çok örnekle gösterilebilecek duygusuzlaşma sürecinin en temel kaynağı ailesiz yaşamdı. Saray hiçbir zaman aile olmuyordu. Bu da her zaman daha sert, daha acımasız ve bencil bireyler yaratıyordu.

Herkes tarafından sevilen İspanya kraliçesi hayata gözlerini yumduktan tam bir saat sonra eşi kral, Ursinos prensesi ile *mariposa* oynamaya gitmişti. Üzerine ava çıkmış, dönünce de satranç oynamıştı.[138] Eşi sonsuz yolculuğuna uğurlanmak ve gömülmek için El Escorial'e götürülürken kralın hâlâ avda olması üzerine Princesa Palatina "Bu hükümdarlar da diğer insanlar gibi mi yaratılmışlar?" diye sormuştu haklı olarak. Onların göğüs kafesindeki neydi?

Tüm bunların yanı sıra saray dini duyguların da korunduğu bir yerdi. Dini törenler, vaftizler, cenazeler gereği gibi yapılıyordu. Saray âleminin ruh dünyası besleniyordu. Katolik dünyada tüm saray erkânının olduğu gibi kadınların da özel günah çıkartan rahipleri (*confesor*) vardı. Bunlar saraydan uzak bulundukları zaman bile ihtiyaç halinde geliyor ve avutulması gereken ruhları avutuyorlardı. Harem'de kadınlar günlük ibadetlerini yerine getiriyorlar, Avrupa saraylarında da kadınlar ruhlarını avutmak için dine başvuruyorlardı. Ama burada ibadet haremde olduğu gibi zorunlu değildi.

Saray demek rekabet demekti, hem de coğrafyadan bağımsız olarak. Ricaut da rekabetin tam zirvesinde geldiği Osmanlı Sarayı'nda bunu gözlemlemişti: "Dünyada hiçbir saray Osmanlı padişahlarının sarayı kadar rekabet ve entrikalara sahne değildir. Burada bazen valide sultan hüküm sürer, bazen kızlarağası hükmeder ve sık sık güzel bir kadın padişahın olduğu kadar devletin de hâkimi kesilir. Bütün bu adamların ilerlemek isteyen dostları vardır ve bu da tabii başkalarını devirmeden uygulanmaz."[139]

138. a.g.e., s. 122.

139. Paul Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, s. 77.

Saray düşmanlıkların buluşma noktasıydı. En temiz ilişkiler bile ister istemez çıkar savaşlarının çarkı içinde çirkef çatışmalara dönüşüyordu. İşte bu dönemde Kösem Sultan Bizans entrikalarını çok geride bırakacak entrikalarla dolu bir dönemin mimarı olacaktır.

Sanatın efendileri

Sultanın haremindeki kadın figürünün Batı'daki çağdaşı tarafından entelektüel olarak her açıdan ezilip geçildiğini iddia edersek abartmış olmayız. Madame de Maintenon "Latince, Almanca, İspanyolca, Fransızca, dans, resim ancak merhamet ve mantıkla birleşince hoş yetenekler haline gelirler" derken hem dönem saray kadınının bilgi ve görgü dünyasını çiziyor, hem de sahip olması gereken erdemlerden en önemlilerini dile getiriyordu.[140] Ne yazık ki, bize entelektüel olarak bir iz bırakmayan harem kadınları arasında temel genel kültürünün bu seviyede olduğunu ispat eden hiçbir örnek yok. Ayrıca Osman başa geçince, hocasının onun doğrudan tahta çıkmasına engel olup Mustafa'yı tahta çıkaranları öldürmeyi teşvik ettiğini bildiği için hocasını saraydan attığı söyleniyordu.[141]

Osmanlı sarayında hayat başka bir debide akmaktaydı. Haremde günlük hayat çok daha farklı, ilgi alanları ne yazık ki Avrupa'nın entelektüel saray ortamının fersahlarca altındaydı. II. Bayezid ve I. Selim zamanında saraya her sabah on dikiş hocası geliyordu.[142] Ayrıca bu kadınların bazıları sabah ev işlerinde çalıştırılıyor, sonra da yemeniler, mendiller işliyorlardı. Bir müzik aleti çalmak, şarkı söylemeyi, raks etmeyi öğrenmek gibi seçenekleri vardı. Bu kadınların en güzel, akıllı ve yeteneklilerini valide sultan kendi maiyetine seçiyordu. Aynı Avrupa saraylarında kraliçelerin yaptıkları gibi.

Saraydaki âdâb-ı muaşeret kurallarını kızlara öğreten ise "kadun kâhya" idi. Sarayın içoğlanlarına katılarak sarayda uzun süre bulunan ve baş müzisyenliğe yükselen Polonya asıllı Bobovius –Santuri Ali Ufkî Bey– padişahın kadınlarını onları özel olarak eğiten valide sultanın yetiştirdikleri arasından seçtiğini yazıyor. "Onları, Büyük Senyör'de (padişahta) aşk uyandırıp cariyesi

140. a.g.e., s. 328.

141. AGS, Estado, 1930, fol. 104. 12 Mart 1618 tarihli mektup.

142. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümâyûn. Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümranlık ve kadınlar*, s. 189.

olabilmeleri, belki de aralarından birinin gözde ve sultanın en büyük oğlunun saygın annesi olabilmesi, ya da saray dışında nitelikli insanlarla evlendirilmeleri için ihtişamla giydirmeye ve öğrenebilecekleri her şeyi öğretmeye özen gösterir" derken listeye hiçbir kültürel faaliyet eklemiyor olması dikkat çekicidir.[143] Üstün tutulan cariyeler dışındakiler ise odaları temizlemek, dikiş, nakış, çamaşır gibi bütün gerekli işleri yapıyor, hatta terzilerin biçip gönderdiği içoğlanı kıyafetlerini de onlar dikiyordu.[144]

Avrupa'da ise sarayın hayli önem kazandığı, kültürel bir dünyanın merkezi haline geldiği bir dönemde kadınlar da bu gelişmede erkekler kadar çaba gösteriyorlar, renkli bir hayatın inşasında başrol oynuyorlardı. 16. yüzyılın sonunda Medici Sarayı görsel incelikler sunan saray eğlencelerinin merkezi haline gelmişti. Genellikle düğün, vaftiz töreni, taç giyme töreni, önemli şahısların ziyaretleri ya da cenaze amaçlı düzenlenen bu törenlerde çok geniş çaplı tiyatro gösterileri seçkin izleyicilerle buluşmaya başlamıştı.[145] Bunu kısa zamanda opera ve bale takip edecekti. Müzik, sahne sanatları ve politikanın birlikte ilerlediği Medici Dukalığı'nda saray kadınları çok önemli bir rol oynamaktaydı. Her şeyi baştan kuran onlardı!

Bu kadınlar güçlerinin reklamını yapmak için müzik ve görsel sanatlara başvurmuştu.[146] 17. yüzyıl Avrupa sarayları organize ettikleri sıradışı gösterilerle görsel bir imge yaratarak güçlerini vurgulamayı hiç ihmal etmediler. Bu dönemin kadın hükümdarları güçlerini meşru kılabilmek için Kitabı Mukaddes ve aziz menkıbelerinden kadın örnekler sunarak güçlerini doğrudan Tanrı'dan aldıklarını ispatlamaya giriştiler.

Batılı saray kadınları bir bakıma sanat ve kültür içinde kendilerini ölümsüz kılıyorlardı. Resimlerini, heykellerini yaptırıyorlar, kendileri için yazılan her türlü eserde ölümsüzlüğe kavuşuyorlardı. Avrupa'da kadın hükümdarlara iltifatlar düzen şair, yazar ve düşünürlerin olduğu bu dönemin ürünlerinin aynı yüzyıllarda Osmanlı'da görülmediğini söyleyebiliriz. Bronzoni'nin kadının doğasını ve kadın hükümdarlığını övdüğü *Della Dignità*

143. a.g.e., s. 190.

144. *Albertus Bobovius ya da Santuri Ufki Bey'in Anıları. Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, çev. Ali Berktay, 1119, İstanbul, 101.

145. Janie Cole, "Image-making and female rule in Seicento Florence: Music-theatre under the Medici women", *Studi Seicenteschi*, c. L, 2009, s. 209.

146. a.g.e., s. 211.

(Haysiyete Dair) gibi bir eserin bir benzerinin Osmanlı topraklarında yazılması beklenemezdi. Osmanlı kadınının adını sonraki yüzyıllara aktarma konusundaki tek şansı finanse ettirdiği mimari eserlerle var olmasıydı. Bu açıdan resim ve heykel elbette iki büyük dünyayı ayıran en önemli farktır. Büyüklü küçüklü saraylarda saklanan, korunması için galeriler oluşturulan tablolar saray kadınlarının en ince zevklerindendi. Kraliçe Maria de Medici düğününde davetlilere şekerden yapılmış, gerçek boyutlarda bir heykelini sunmuştu! Modern anlamda resmin Osmanlı sarayına gelmesi için ise 19. yüzyılın sonunu beklemek gerekecekti.

Mektubunu sıkça yaz

Avrupa saraylarında erkeklerle aynı mekânı paylaşan kadınlar, uzaktaki arkadaşlarına, devlet adamlarına, hatta yakınlarında bile olsalar krala doğrudan mektup yazıyorlar, kendisiyle her şeyi paylaşabiliyorlardı. Bu saray kadınlarının mektupları sarayın gündelik hayatının tüm detaylarının en ince ayrıntılarına kadar çıkarılmasında kullanılan bir hazine değerindedir.[147] Saray içindeki çekişmeleri, kıskançlıkları, sahte dostlukları, yenilen yemekleri, dua saatlerini, şölenleri, törenleri, ilişkileri kelimelerle resim gibi çiziyorlardı. Kadınlar okuma-yazma bildikleri için mektuplarını kendileri yazıyorlardı. Politikadan edebiyata, askeri vakalardan kadınsal duyarlılığın nüksettiği çekişmelere kadar pekçok konuyu kaleme alıyorlardı. Devrin güzellik ve çirkinlik anlayışının da hatlarını sunuyorlardı.

Harem her ne kadar kadınlar için bir okul olsa da harem kadınlarının çoğunun okuma-yazma bilmediği aşikârdır. Aşk mektuplarının büyük bir kısmı ise kâtibeler, kira kadınları tarafından kaleme alınmıştır. Osmanlı ile Venedik ilişkilerinde önemli bir role sahip olan Nurbanu'nun kirası Esther Mandali bunlardan sadece biridir. Venedik balyosu Nicolo Barbarigo ile ilişkileri yürüten ve Nurbanu'nun mektuplarını yazan da odur.[148] Nurbanu gibi Osmanlı diplomasisinde önem arz eden bir kadının bile kendi mektuplarını yazamaması durumun vahametini gösterir niteliktedir.

Mektuplarını kendisi yazan Kösem Sultan'ın elyazısı ne yazık ki her türlü kaligrafik incelikten yoksundur. Harem kadınlarının, Avrupa saray kadınlarınınkine tekabül edecek bir mek-

147. Bkz. Cristina di Lorena, *Lettere alla figlia Caterina de' Medici Gonzaga duchessa di Mantova (1617-1629)*, a cura di: Beatrice Biagioli, Elisabetta Stumpo, Floransa, 2015.

148. Godfrey Goodwin, *Osmanlı Kadınının Özel Dünyası*, s. 107.

tup külliyatı bırakmamaları, edebiyatın ve sanatın doruğunu erkeklerle birlikte yaşayan Avrupalı saraylı çağdaşlarından binlerce fersah geride olduklarının kanıtlarından sadece biridir. Isabel de Farnesio'nun müstakbel kocası Kral V. Felipe'ye yoldan yazıp gönderdiği mektuplar, dönemin usta kâtiplerini ve kaligraflarını geride bırakacak niteliktedir. Galileo'nun 1615 yılında Grandüşes Cristina'yla mektuplaşması ise bu zincirin en parlak halkasıdır.

Daha önce de söylediğimiz gibi valide sultanlardan Avrupa kraliçeleriyle yazışanlar vardı. Caterina ve Nurbanu sadece iki ülke arasındaki barışın sürdürülmesi gibi güzel vaatlerle dolu mektuplar kaleme almıyorlar, daha "kadınsal" temalar konusunda da yazışıyorlardı. Caterina bir mektubunda valide sultandan on iki Habeş esiri, bir zürafa ve başka egzotik hayvanlar istemiş, o da kraliçeye balsam ve "terra sigillata" adında nadir bir kil göndermişti.[149] Safiye Sultan ise I. Elizabeth ile mektuplaşmış ve aynı şekilde iki kadın birbirlerine değerli hediyeler göndermişlerdi. İngiltere kraliçesinin Safiye'ye yüzyıl sonunda gönderdiği araba ise uzun süre dillerden düşmeyecekti.

Okudukları kitapları, izledikleri oyunları, sarayda yapılan dans gösterilerini mektuplarında anlatan Avrupa saray kadınlarının yazdıklarından yüksek bir entelektüel seviyede olduklarını anlıyoruz. Ne yazık ki, Osmanlı Haremi'nde günümüze ulaşan kadınlara ait bir kütüphane yoktur. Osmanlı haremi kadınların daha çok kadınsı zevkler ve aktivitelerle ilgilendiği bir mekân olarak kalmıştır. 1583 yılında Venedik'ten İstanbul'a doğru gelmekte olan ve Hırvatistan'ın Gnalić adası yakınında bulunan gemi batığı bize haremin ihtiyaçları arasında ne yazık ki kitaplar olmadığını göstermiştir. Avrupa'nın dört bir yanından saray için ısmarlanan çeşitli eşyalar, kumaşlar, şamdanlar, aynalar, firketeler, yüzlerce gözlük, pamuklu gömlekler, ipekli kumaşlar, tıraş bıçaklarıyla dolu bir gemi yükü Harem'de çıkan yangın sonrası Hırvat asıllı sadrazam Siyavuş Paşa'nın kadınları sevindirmek için verdiği siparişti. Her şeyin dört koca yüzyıl mükemmelen korunduğu bu gemi içindeki sayısız obje arasında maalesef hiç kitap bulunmamaktadır. Oysa bu batıktaki yüzlerce gözlük döneme ait en büyük gözlük arşivini oluşturur.[150] Bunlar okumak değil dikişnakış için kullanılmış olsa gerek. Büyük bir kısmı da zaten hocalara ayrılmıştır. Bugün Metropolitan Müzesi'nde olan ve 1649-

149. Lucienne Thys-Şenocak, *Hadice Turhan Sultan. Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın baniler*, s. 83.

150. Bu bilgiyi veren Deniz Müzesi eski müdürü Sayın Ali Rıza İşipek'e teşekkür ederim. Detaylar: http://www.abc.es/cultura/20130728/abci-tesoro-sultan-otomano-gnalic-201307272224.html

51 yılları arasına tarihlenen "Harem'de kitap okuyan sultan" (*Sultana reading in the harem*) adlı gravürün romantik ve nadir bir manzara olduğunu düşünebiliriz.

Harem kadınlarının Venedik balyosuna ısmarladığı eşyaların çeşitliliği karşısında balyos Agostino Nani, "Venedik balyosunun her çeşit eşya ile dolu bir dükkânı olduğunu sanıyorlar" diye dert yanıyordu.[151] Hareme manastırda rahibelerin yaptıkları oyuncaklardan, sandalyeler, kumaşlar, kırlentler, her ebatta saat, Fransız şekeri, cam vazolar, pencere camları, cam lambalar, aynalar, çeşitli peynirler ve hocalar için gözlükler yağıyordu. Safiye tüy şeklinde Murano camları istemiş ve hatta balyosla görüşüp bunların Venedik dışında satılmasını durdurmaya bile çalışmıştı. Yine Nurbanu gibi Venedik kökenli ve ince bir zevke sahip olduğunu düşündüğümüz Safiye'nin mektuplarından Venedik dukasına bir balya ipek, 21 damaskin elbise, 19 altın yaldızlı kıyafet ve fino köpekleri ısmarladığını biliyoruz. Köpeklerin büyük ve uzun tüylü olmasından yakınmıştır, oysa beyaz ve küçük olmaları gerekmektedir.[152] Nurbanu Venedik'e yastık bile ısmarlamıştır. Lakin herhangi bir entelektüel faaliyeti çağrıştıracak bir isteğe dair tek satır yoktur.

Venedik o dönemde çeşitli zorluklarla Osmanlı içinde basılamayan kitapların basılma noktasıydı. Sözgelişi Ermeni ve Rum patrikhaneleri kitaplarının büyük bir kısmını Venedik'teki matbaalarda bastırıyordu. Hatta Rönesans yaşayan tek Balkan devleti olan Ragusa bile matbaa için Venedik'e taşınıyordu. Buna rağmen, Venedik kökenli bu kadınlara hediye gönderilen ya da onlar tarafından ısmarlanan bir tek kitabın kaydı olmaması Osmanlı haremini, Avrupa saraylarının gerisinde bırakır. Neyse ki 19. yüzyıl bambaşka bir yüzyıl olacaktır bu kadınlar için.[153]

Kösem'in evi: Tek süsü doğanın kendisi olan saray

Osmanlı'nın dillere destan sarayı şehre gelen herkesin Ayasofya ile birlikte ilk merak ettiği yer oluyordu. Lakin kimi zaman hayallerindeki majestik mekânı buluyorlar, kimi zaman da mimari olarak Avrupa saraylarından çok daha mütevazı olan bu yapı karşısında tuhaf bir hayal kırıklığına uğruyorlardı. Hemfikir oldukları

151. Maria Pia Pedani, "Safiye's Household and Venetian diplomacy", s. 15.

152. Godfrey Goodwin, *Osmanlı Kadınının Özel Dünyası*, s. 108.

153. Emmeline Lott, *Harem Life in Egypt and Constantinople*, 1865, Londra.

tek nokta Sultan'ın sarayının dünyanın en güzel yerinde inşa edilmiş olmasıydı. Karşılaştıkları doğa şaheseri karşısında büyüleniyor, yapıyı ise bu muhteşem tabiata pek de layık bulmuyorlardu.

Saray hem karadan, hem denizden etrafını çevreleyen çok kalın, yüksek ve üstleri mazgallı duvarlarıyla merakları cezbediyordu. İlk avlusu halka açıktı, ikincisi yabancı elçilerin de kabul edildiği, divân-ı hümâyunun toplandığı yarı açık bir bölge idi, iç avlu olarak bilinen üçüncü avlu ise harem-i hümâyuna ayrılmıştı. Başkente tam da bu dönemde, 1614 yılında gelen İtalyan Pietro della Valle, Topkapı Sarayı'nı hayal edilebilecek en güzel saray olarak nitelendiriyordu.[154]

Saray Osmanlı tebaasından olanları baştan çıkarabilirdi, ama seyyahların gözünde düzensiz bir yapıydı. Yine aynı yüzyılın sonunda İstanbul'da bulunan, Hasbahçe'nin kapısından avluya girmeyi başaran İngiliz papaz Edmund Chishull saray içinde yürünmesine izin verilen ilk iki avludaki bahçeleri "Eğlendirici bir yanı olmayan kaba ve yabani mekânlar" olarak nitelendirmiş, "tek süsü doğanın kendisiydi" demişti acımasızca. Nazarında bu bahçeler sonsuz bir şekilde geliştirilmeye açıktı.[155] Chishull üçüncü avluyu ise şöyle tasvir etmişti: "Sarayın Boğaziçi'ne nazır son noktasında, beyaz mermerden Korint nizamında bir sütun vardır. Bu sütunun yakınında bulunan ve yeşil bir sahaya açılan bir kapıdan içeri girdik ve muntazam bir bahçeye vardık. Bu bahçeden birkaç basamak çıkarak padişahın bir dairesine girdik. Burada iki muhteşem köşk, içinde balıklar bulunan bir havuz, taşla döşeli bir yol ve açık bir galeri vardır. Burada, bize imparatorluğun bedbaht prenslerinin mahpus kaldıkları ikametgâhı, oğlanlarının karanlık odalarını ve Harem dairesine açılan kapıyı gösterdiler."[156]

Sarayı oldukça mütevazı bulanlar çoktu. İkinci avluya kadar giren Henry Blount "Alçak ve dışa açılan bir bina olan saray vasattı. Birçok küçük direkten oluşan alçak bir revakı vardı. İçeri girmedim ama çok sayıda subay ve görevli sessizlik içinde ve saygıyla dolaşıyorlardı" diyecekti.[157] Robert de Dreux, "Bir kasaba gibi büsbütün duvarlarla çevrili, ne süslü, ne de ilgi çeken

154. *The Journeys of Pietro della Volle. The Pilgrim,* der. George Bull, Londra, 1989, s. 7.

155. Edmund Chishull, *Travels in Turkey and back to England*, Londra, 1747, s. 49.

156. Eremya Çelebi Kömürciyan, *İstanbul Tarihi / XVII. Asırda İstanbul,* haz. Hrand D. Andreasyan, İstanbul, s. 230.

157. Henry Blount, *Doğu Akdeniz'e Yolculuk (1634),* çev. Dilek Berilgen Cenkçiler, Ankara, 2010, s. 22.

bir yanı var" diye anlatmıştı sarayı.[158] Balyos Allesandri ise sarayın "düzensiz inşa" edildiğini söyleyerek eleştiriyordu.[159] Ona göre karmaşık ve düzensizdi: "Şu mermerden, bu ahşaptan, şuradan başka bir şey çıkıyor" diyordu. Tabii ki onun Topkapı'yı kıyasladığı saray Venedik'teki Dükler Sarayı idi.

17. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa Versailles Sarayı ile tanışmıştı. Versailles bahçe düzenlemesi, mimari yapılandırılması ile artık çıtayı biraz daha yukarı çıkarınca gelen seyyahlar, başta da Fransızlar Topkapı'ya daha çok burun kıvırmaya başlamıştı. Tavernier de bu mukayeseyi yapacaktı: "Bütün dairelerde bol miktarda mermer ve kızıl somaki var: Ama bütün bu daireler plansız ve her şey çok düzensiz, odaların çoğu az ışık alıyor ve süsleme olarak yalnızca tabanlarını kaplayan oldukça zengin halıları ve kimileri inci işlemeli, altın ve gümüş sırmalı köşe yastıkları bulunuyor. Ne var ki, olgular derinlemesine ve genel olarak ele alındığından, sarayı kuşatan surlar ve burçlar bir kral konutundan çok, korkunç bir hapishaneyi andırıyor."[160] Tavernier aynı zamanda Fransa ve İtalya saraylarıyla karşılaştırıldığında burayı zenginlikten ve huzurlu bir görüntüden yoksun bulur ve çağdaşlarını onaylar: "Sarayı güzel bir mekân haline getiren tek şey, dünyanın en güzel yerlerinden birinde yapılmış olmasıdır." Josephus da aynı çizgide devam ettirir yorumlarını: "Sarayın bahçeleri, ne Tuileries, Versailles ve Fontainebleau'nun, ne Fransa'daki birçok özel sarayın bahçesine benzer, ne de içinde Louvre ve Escorial'ın kapsadıklarına benzeyen binalar bulunur. Bizim hükümdarlarımızın görkeminden çok uzak olan bu konutun dış kısmında, güzel ya da düzenli hiçbir şey yoktur. Tüm saraylardan üstün olan tek yönü, onu dünyanın en güzel yeri yapan manzarasıdır. Bahçeleri düzensizdir; cariyelerin gezerken Galata'dan ya da daha yüksekteki komşu bölgelerden görülmemeleri için serviler, defneler ve diğer yaprak dökmeyen ağaçlarla doludur."[161]

İşte ilginç bir iddia: Sarayın bahçesindeki sayısız ağaçtan büyük bir kısmını oluşturan servilerin çokluğunun mahremiyet oluşturan bir perde teşkil etmek üzere seçilmiş olması. Kökleri dimdik uzadığı için mezarlara zarar vermeyen bu ağaçların

158. *Voyage en Turquie et en Grèce du R. P. Robert de Dreux. Aumonier de l'ambassadeur de France*, Paris, 1925, s. 51.

159. *Relazioni di ambascitori veneti al Senato, vol. XIV Constantinopoli, relazioni inedite (1512-1789)*, s. 647.

160. Jean-Baptiste Tavernier, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, s. 48.

161. Josephus Grelot, *İstanbul Seyahatnamesi*, s. 76.

kabristanlarda tercih edilmesine ek bir bilgi. Ahmed zamanında İstanbul'a gelen Otavio Sapiencia da haremin etrafının serviler ve diğer ağaçlarla dolu olduğunu; bu haliyle neredeyse bir ormana benzediğini söyler. Sandys de bahçede bol bol servi ve çınar görmüştür. "Zarif bahçeler, suni pınarlar, her çeşit meyve ağacı" der, lakin çeşit sayamayacağı kadar çoktur.[162]

Sarayın geniş bahçelerinde, karışık olarak dikilen serviler, şimşir, defne ve mersin ağaçları doğal bulvarlar teşkil eder. Bu bulvarlar boyunca ise çiçekler dikilmiştir, birçok yerlerde de meyve ağaçlarının altında lahana, salatalık, ıspanak, kavun ve diğer her türlü mevsim sebzelerine ait tarlalar yapılmıştır.[163] "Bu yolların arasında kalan boşlukların hepsi ya sebze bahçelerine ya da oldukça güzel meyve veren meyve bahçelerine dönüştürülmüş. Bol miktarda çilek ve böğürtlen, iri kavun ve hıyar yetiştiriliyor; ama en çok Doğu halklarının bayıldığı hıyar bulunuyor" der Tavernier.[164] Bu doğal cennetin en çarpıcı özelliği ise sessizliktir. Yüksek sesle konuşan veya lüzumsuz yere at koşturup gürültü yapanlara, avlunun sükûnetini muhafaza etmekle mükellef olan memurlar dayak atarlar.[165] Padişahın gezinti için geleceği haberi alınınca ise çok sayıda bostancı, padişahın her zaman geçtiği yolları temizler.

Sapiencia da meyve, çeşit çeşit çiçek, zengin mermerlerden ve taştan havuzların olduğu bahçeyi tasvir eder. Sultan bu bahçede dolaşmaya çıktığında her daim at üzerindedir. Orada şenlik yapmakta olan hokkabazlar da geldiğini öğrenince meyvelerden, çiçeklerden bir sepet hazırlar, sultanın geçtiği yola bırakırlar. Sultan da sepetlerin içine dilsizler, cüceler ve hokkabazlar için para bırakılmasını buyurur. İçinde balık olan bir havuza geldiklerinde hokkabazlar sultanı eğlendirmek için bazıları elbiseli, bazıları çıplak havuza atlarlar.[166] Yine ilginç bir iddiada bulunur. Sultanın av zevki için bahçeye vahşi domuzların getirildiğini, sultanın her seferinde okla bunlardan 4-5 tanesini vurduğunu ve okunun kirişini her gerişinde "A bre gâvur" dediğini söyler. Domuz yemedik-

162. George Sandys, *A relation of a journey begun An. Dom.*, s. 31.

163. Eremya Çelebi Kömürciyan, *İstanbul Tarihi / XVII. Asırda İstanbul*, s. 130. Bkz. Péris de la Croix, François, *Etal Général de l'Empire Ottoman*, Paris, 1695.

164. Jean-Baptiste Tavernier, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, s. 161.

165. Eremya Çelebi Kömürciyan, *İstanbul Tarihi / XVII. Asırda İstanbul*, s. 140.

166. Otavio Sapiencia, *Nuevo Tratado de Turquía con una despcripción del sitio, y ciudad de Constantinopla, costumbres del Gran Turco...*, s. 17.

leri için de bunları Hıristiyanlara verdiklerini yazar. Osmanlı'nın İslam'da haram kılınan bu hayvana yaklaşmaktan hiç hoşlanmadığını, hatta ondan iğrendiğini biliyoruz. Bu anekdot ne derece doğru bilemeyiz. İşte dönemin bir şahidinden tam da bu alanın betimlemesi: "Padişah sarayı birçok daireleri ve kâh'ları ve bahçe ve bostanları ile bir şehir manzarası arzeder. Burada küçük bir denizi andıran ve içinde bir sandalın dolaşabileceği kadar geniş bir havuz vardır. Bu havuzun suları cûş ve huruşa gelir ve etrafında mutribler halkalanır."[167] İlginç bir detayla devam eder. Bahsettiği dönem İbrahim dönemi olduğu için kızların varlığı daha anlaşılırdır: "Burada güzel balıkçı kızlar, ellerinde türlü türlü ağlarla öteye beriye koşuşurlardı. Havuz bu hali ile Leviathan'ın yeni bir benzeri gibi idi. Bu kızlardan mahir olanlar, tuttukları avların mükâfatını padişahtan alırlardı."

Kösem'in Sultan Ahmed'i saraya ihtiyaca göre eklemeler yaptırmıştır. Eskiden sarayın ekmeğini pişirmek için kullanılan tek fırına ek olarak sadece padişaha ve yakın çevresine özel olarak ekmek pişirilmesi için küçük bir fırın daha ekletmiştir.[168] Kendi adıyla anılan dairesi, gömme dolapları, sedefler işlenmiş kapılarıyla ilgi çeker. Kitaplığı ve helası vardır. Hela duvara gömme olarak yapılmış, üzeri sedefle işlenmiş bir kapıyla gizlenmiştir.[169] Ayrıca kokunun dışarı çıkabileceği bir havalandırma sistemi de mevcuttur.

Topkapı Sarayı'na bağlı olup bugün maalesef ayakta kalmayan köşkler, bahçeler, küçük saray ve kasırlar da saray hayatının başlıca mekânları idi. Köşklerin etrafında bahçeler, bahçeleri birbirinden ayıran tahta perdeler vardı.[170] Köşklerin bahçelerinde ise fıskiyeli havuzlar, yanlarında kameriyeler, çeşitli ağaçlar ve çiçekli bahçeleri yer alıyordu. Kasırların içleri ise zevkle ve incelikle döşenmişti. Yerleri mevsime göre Mısır halıları, Nihali, İran halı ve seccadeleri kaplıyor, tavanları ise oyma ve boyama çiçek ve geometrik şekillerle süsleniyordu. Altın yaldızlı bu tavan süslerinin tam ortasındaki göbek oymasına billûr fenerler ve kandiller asılıyordu. Mobilyalar değerli taşlarla süslü idi, kuştüyü minderler ise kıymetli kumaşlarla kaplanırdı.[171]

167. Eremya Çelebi Kömürciyan, *İstanbul Tarihi / XVII. Asırda İstanbul*, s. 10.

168. a.g.e., s. 143.

169. Çağatay Uluçay, *Osmanlı Saraylarında Harem Hayatının İçyüzü*, İstanbul, 1959, s. 16.

170. a.g.e., s. 17.

171. a.g.e, s. 17.

Padişahın kitapları

III. Murad'ın hekimi Domenico bize saraydaki iki büyük kütüphaneyi anlatır. Hizmetkârların odalarının arka tarafına düşen ortak bir kütüphane ile bunun biraz daha arkasında, onların odalarına bitişik, padişaha özel, ayrı bir kütüphaneden bahseder. Ayrıca sultanın odasında her iki tarafta cam kapaklı iki dolap vardır ve bu dolaplarda padişahın hep okuduğu bir düzine resimli kitap bulunduğunu söyler. Yerden fazla yüksek olmayan bu dolaplardaki kitaplar bağdaş kurulup yere oturulduğunda görülebilir ve padişah tarafından kolaylıkla alınıp okunabilir.[172] Domenico daha sempatik bir ayrıntıyı da eklemeyi unutmaz: Bu iki dolabın içine her çarşamba fakirlere verilmek üzere içi altın dolu iki kese konulur.

Ortak kütüphanede her dilde kitaplar bulunur. Her biri üç karış uzunluğunda ve genişliğinde, biri Büyük Konstantin hakkında olmak üzere ciltlerinin güzellikleriyle büyüleyen 120 eser vardır. Bu kitaplar ipek gibi değerli bir parşömenden yapılmıştır. Aralarında Eski ve Yeni Ahit, tarih kitapları, aziz menkıbeleri bulunur ve bunlar gümüş kaplı olup pek değerli taşlarla bezenmişlerdir. Kimsenin bu kitaplara dokunmasına izin verilmez. Domenico'nun bu tasviri yaptığı dönemde, III. Murad'ın 1588 yılında Arapça, Farsça ve Türkçe basılmış kitapların imparatorluk sınırı içinde satılabileceğine dair bir emirnâmesi olduğunu biliyoruz.[173] Bu cam kapaklı kütüphanenin akıbeti hakkında ise ne yazık ki hiçbir fikrimiz yok.

Dilsizler ve cüceler

16. yüzyılın sonlarına doğru sarayda iyiden iyiye itibar kazanan dilsiz (bîzebân) ve cüceler padişahın günlük hayatının en önemli parçalarından biri olmaya başlamıştı. Bu zamanda sarayda cüceler için ayrılan otuz oda da bu düzen içinde oynadıkları rolün önemini göstermeye yeter.[174] Cücelere ve dilsizlere ayrılan bölümde her türlü konforun olduğu görülür: Hamam, havuzlar, bahçeler.[175] Bu-

172. *Domenico's Istanbul*, s. 21.

173. Ali Rıza Tosun, "Sultan III. Murad'ın Arapça, Farsça ve Türkçe basma kitapların Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde satılabileceğine dair 188 (996) yılında verdiği emir", *Belgeler*, sayı: 34, cilt XXX, TTK, Ankara, 2009, s. 127.

174. *Domenico's Istanbul*, s. 19.

175. Alfonso Chierici Bolognose, *Vera Relazione della gran citta di Costantinopoli, et in particolare del serraglio del gran turco*, s. 33.

nun ilerisinde de henüz eğitimlerini tamamlamamış cüce ve dilsizler'in odaları vardır. Bunlar Osmanlı'ya has saray personeli değildiler. O dönemde Avrupa'da cüceler sadece büyük saraylarda değil, zenginlerin maiyetinde de yer almaktaydılar. Cüceler ve dilsizler, Osmanlı sarayında sadece bir soytarı, şarlatan olarak değil padişahın yakın çevresindeki ilk halkalardan birini oluşturan saray görevlileri olarak bulunurlar. Bugünden bakıldığında hayli grotesk gibi görünen bu eğlence şeklinin, o dönemde neredeyse bir klasik olduğunu unutmayalım. Bon'dan aktaran Withers bize şu manzarayı çizer: "Küçük gölde küçük bir kayık vardır. Padişah dilsiz hizmetkârları ve soytarıları ile sık sık buraya gelir, onların düşüp kalkmalarını seyreder, onlarla güreşir, suya atlatır ve çoğu kez onlarla birlikte havuzun kenarlarında gezinir, onları suya iter, kafalarına ve kulaklarına kadar suya batırır."[176]

Padişah her türlü ihtiyaçlarının sağlandığı bu alanda onlarla yalnız eğlenmeyi sever. Cüceler ve dilsizlerin bazen büyük bahçede dolaşmalarına izin verir. Padişah, yaptıklarından hoşlandığında onları akçeler ve sikkelerle mükâfatlandırır. Onların bu paraların üzerine atlamasını, birbirleriyle dövüşerek toplamalarını izler. Sadece sarayda değil, şehir içinde dolaşmaya çıktığı zaman da cüceler ve dilsizler, diğer maiyeti ile birlikte arkada yer alır.[177] Bir de has odada kalan kıdemli, musahip dilsizler vardır. Padişah onlara hokkabazlık yaptırır, şadırvanın içindeki suya atar, taklalar attırır. Bu gözdeler yaklaşık sekiz-dokuz kişidir. Has odada nöbet tutarlar ve burada padişahı eğlendirmekten de sorumludurlar.

IV. Mehmed zamanında sarayda altmış kadar dilsiz görev alır. Büyüklü küçüklü odalarda yatar, gündüzleri Ağalar Camii'nin önünde otururlar. Salignac da her gün çalıştıklarını, ayrıca sarayda büyük ağırlıklarının olduğunu yazar.[178] Camiden sonra hamamlara kadar uzanan revakta gün boyu çalışırlar. Burada sarık takmayı, tıraş etmeyi, tırnak kesmeyi ve buna benzer şeyleri öğrenirler.[179] Padişahın maaş bağlatıp ihsanlarda bulunduğu, saraydan çıkmış dilsizler onun ziyaretine gelirler. Bu eski saray gö-

176. Robert Withers, *Büyük Efendi'nin Sarayı*, s. 31.

177. *Domenico's Istanbul*, s. 29

178. Julien Bordier, *Ambassade en Turquie de Jean de Gontaut Biron, baron de Salignac: 1605 à 1610* / relation inédite [par J. Bordier]. précédée de La Vie du Baron de Salignac / par le Comte Théodore de Gontaut Biron, Paris, 1888, s. 133.

179. Jean-Baptiste Tavernier, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, s. 80.

revlileri gençlerle söyleşerek çeşitli masal ve öykü anlatır, Kuran okur, peygamberlerin adları ve bu işaret dilinin ilginç sözcüklerini öğretirler.[180] Sandys de Ahmed'in sarayında cücelerin yanı sıra elli dilsiz bulunduğunu yazar.[181] Bunların bir kısmı gün boyunca yanında bulunan maiyetin içindedir, diğerleri ise uşaklarıdır. Duruma şahit olan Sandys, dilsizlerin en derin konularda bile işaret diliyle mükemmelen anlaşmaları karşısında hayranlığını gizleyemez. Ricaut bu işaret dilindeki becerilerini şaşkınlıkla kaleme alır ve "Yalnız alelade şeyleri değil, bütün hususî vakaları ile bir hikâyeyi veya dinlerine ait rivayetleri, şeriata dair bildiklerini, hülasa umumiyetle diğer insanların dil ile ifadeye muktedir oldukları her şeyi birbirlerine mükemmel surette anlatırlar" der. Ricaut'nun zamanında ise dilsiz sayısı kırk kadardır. Gece içoğlanlarına ait olan odada yatarlar, gündüzleri de dilsizlere mahsus olan işaret dilini geliştirmek için sarayın camisi karşısında talim yaparlar.[182]

Özellikle 16. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa'da sıkça söz konusu edilmeye başlayan Osmanlı sarayındaki cüceler ve dilsizlerle birlikte sarayda tek kelime edilmeden iletişim kurulduğu bir efsane gibi yayılır. Rålamb da, sayısız pek çok diğer seyyah gibi bunu not defterinde ölümsüzleştirir: "Padişahın sarayında işaretle konuşmak genel kuraldır, sözlü konuşma enderdir. Sessiz görüşme usulünün bulundukları yerin saygınlığını artırdığını düşünürler ve bu alanda öylesine ustalaşmışlardır ki, bu yöntemle masallar anlatır, aralarında anlaşırlar."[183] Padişah geçerken de her yanda olağanüstü bir sessizlik olduğunu kaydedecektir Canaye; padişahın tek bir bakışının –tıpkı Medusa gibi– insanları mermere ya da dilsiz balıklara dönüştürdüğünün söylendiğini de okuru etkilemek için ekleyecektir.[184]

Sarayda işaret diliyle konuşmanın hayli yaygın olduğu biliniyor. Bu şekilde bir anlaşma tekniğinin gelişmesine ise padişahın huzurunda yüksek sesle konuşmanın uygunsuzluğunun neden olduğu söylenir. Padişahların da bu işaret dilini çok iyi bildikleri, saraydaki yüce sessizliği sağlamak için ellerinden geldiğince bu

180. *Albertus Bobovius ya da Santuri Ufki Bey'in Anıları. Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, s. 29.

181. George Sandys, *A relation of a journey begun An. Dom. 1610*, s. 74.

182. Paul Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, s. 55.

183. Claes Rålamb, *İstanbul'a Bir Yolculuk. 1657-1658*, çev. Ayda Arel, İstanbul, 2008, s. 67.

184. *Fresne-Canaye Seyahatnamesi, 1573*, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul, 2009, s. 82.

dili konuştukları iddia edilir. Ahmed'in saltanatında bostancıbaşı, haremağası gibi sarayın üst görevlilerinin sultanla konuşmak istediklerinde padişahın sarayda bir yerden geçmesini bekleyip, önünde diz çökerek onunla konuşmak istediklerini işaret ettiklerini, sultanın da elleriyle bir dilsiz, cüce ya da hokkabaz çağrılmasını emrettiğini yazar.[185]

Ricaut'nun iddiasına göre bu kişiler arasında en şanslısı dünyaya hem dilsiz, hem cüce gelip sonra da hadım edilenidir. Bir kere paşa böyle bir cüceyi padişaha takdim eder. Cüce padişahın ve valide sultanın o kadar hoşuna gider ki padişah ona altın işlemeli elbiseler giydirir ve saraydaki bütün dairelere girip çıkma izni verir.[186] Domenico çok çarpıcı bir bilgi daha verir ve zaman zaman belli bir süre için padişahın odasının yanındaki bir odanın kadın bir cüceye tahsis edilmekte olduğunu söyler. Bunu açık açık yazmasa da, padişahın bu cüceyle ilişkide bulunduğunu ima eder.

Koçi Bey, bu dönemde cücelerin ve dilsizlerin sarayda gereğinden fazla itibar görüyor olmasından yakınır. Eskiden ulufeli olduklarını, zeamet ve tımarın kendilerine yasak olduğunu, oysa artık kendilerine has ve paşmaklık verildiğini söyleyerek yeni düzeni eleştirir.[187] "Sefere eşmeyen (katılmayan), kılıca kadir olmayan" cüce ve dilsizlere kadim kanuna göre ulufeler verilmesini, bunların elindeki zeamet ve tımarların da alınmasını salık verir.

Padişahın sıradan bir günü

Sefer ve av gibi günün klasik akışını bozan bir mekânda değilse padişahın bütün bir gününü nasıl geçirdiğini Domenico'nun verdiği bilgilerden takip edebiliriz. Bu, dönemin diğer padişahları için de az çok geçerli olmalıdır. Padişah sabah erkenden sabah namazı için uyanır ve yarım saat kadar yazı yazar. Bu arada kendisine kahvaltısı verilir. Bunu müteakiben bir saat okur. Bundan sonra da cumartesiden salıya kadar haftanın dört günü Divan toplantılarına katılır. Bundan sonra bahçede havuzlar ve hayvanlar arasında bir saat kadar dolaşır, dilsizler ve cücelerle eğlenir. Sonra da öğle yemeği vakti gelene kadar çalışmaya devam

185. Otavio Sapiencia, *Nuevo Tratado de Turquía con una despcripción del sitio, y ciudad de Constantinopla, costumbres del Gran Turco...*, s. 20

186. Paul Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, s. 55.

187. *Koçi Bey Risaleleri, Sultan Murad'a Devlet Yönetimindeki Bozukluklar ile Alınması Gereken Tedbirler Hakkında Sunulan Risale ve Sultan I. İbrahim'e Osmanlı Devlet Teşkilatı Hakkında Sunulan Risale*, haz. Seda Çakmakçıoğlu, İstanbul, 2007, s. 31.

eder. Masada sadece yarım saat kalır ve sofradan kalkınca yarım saat bahçede dolaşır. Öğlen namazından sonra kadınlarla vakit geçirir ve akşam yemeğine kadar yaklaşık iki saat onlarla kalır. İkindi namazından sonra bahçede okumaya; cüceler ve dilsizlerle eğlenmeye devam eder. Akşam namazından sonra akşam yemeğine oturur ve öğle yemeğinden daha fazla vakit geçirir, sohbete dalar ve yatsıya kadar böyle devam eder. Yatsı namazından sonra yine sıra kadınlara gelir. Kâhya kadına o gece nerede yatmak istediğini, ya da hangi kadınla birlikte olmak istediğini söyler. Aşk meşk oturumu bittikten sonra uyku saati gelene kadar yeniden okumaya döner. Söz konusu olan yukarıda bahsettiğimiz kütüphanenin sahibi olan III. Murad'ın günlük yaşantısı olduğu için okumaya ayrılan saatler kayda değerdir.[188] Bunun dışında sarayda iki öğün yemek yendiğini biliyor olmamıza rağmen, Domenico'nun bahsettiği kahvaltı kafamızı karıştırıyor. Sarayda öğleye yakın bir saatte yenen ilk öğün ve akşam yenen bir öğünden ibaret olan yemek düzeni belki de Murad döneminde bozulmuş, ona daha erken bir öğün eklenmişti. Padişahın eğlenceleri arasında pehlivan güreştirmek, cambaz ve perendebazları izlemek de vardı. Oyunlar bitince çavuşlara saz çaldırılırdı. Yemeklerini ise gittikleri köşkte yerler, zaman zaman yemek esnasında Mehter de çalardı.[189] Bugün ne yazık ki çoğunun yok olup gittiği saraylardan ve köşklerden başka, şehir içine serpiştirilmiş ve farklı sultanlar zamanında düzenlenen bahçelerde de vakit geçiriyorlardı. Kanuni'nin yaptırdığı Sarayburnu Has Bahçesi ve Mimar Sinan'a düzenlettirdiği Halkalı Bahçesi, İskender Çelebi Bahçesi, Kandilli Bahçesi ve Haydarpaşa Bahçesi, Haliç karşısındaki Tersane Bahçesi, IV. Murad'ın Kâğıthane'de yaptırdığı Mirgûne Bahçesi, II. Bayezid'in yaptırdığı Fitne Köy Bahçesi, Mimar Sinan'ın elinden çıkan Siyavuş Paşa Bahçesi, Üsküdar Bahçesi, Davutpaşa Bahçesi, Silivri Bahçesi, Haramidere Bahçesi, İstavroz Bahçesi... Sayısı yaklaşık kırk olan bu bahçeler sultanın ve maiyetinin sürekli hareket halinde olmasına fırsat veriyordu.

Padişahlar bu dönemde de tebdil-i kıyafet şehirde dolaşıyorlardı. Büyük bir risk almamak için önlerinde kısmen uzakta kalan korumaları oluyordu. Bu Kanuni devrinde sıkça uygulanmış, lakin zamanla padişahlar daha nadir sokağa çıkar olmuşlardır. IV. Murad bu geleneği en hararetli şekilde canlı tutan padişah ol-

188. *Domenico's Istanbul*, s. 32.

189. Çağatay Uluçay, *Harem*, II, s. 20.

muştur. Ayrıca geceleri yine kılık değiştirerek camilere gidip vaaz dinlerler, cedlerinin türbelerinde dua ederlerdi.[190] Kömürciyan Elekçi Dede Türbesi'nden bahsederken sultanların bile arabalarla buraya gelip, Fatiha okuyarak hastalıklarına şifa dilediklerini yazar.[191]

Padişahın hasbahçesindeki işret âlemlerini de unutmamak gerekir. Türk-İran geleneğinden gelen bu sazlı sözlü, şiirin baş tacı edildiği ve leziz tatların yanı sıra şarabın da bolca tüketildiği meclisler de saray hayatının önemli bir parçasıdır. Şarap sadece "zekâyı açan, kalbe neşe veren, kanı canlandıran ve ruhu güçlendiren bir içki değil", beraberinde zaman içinde kemikleşen bir adabı da getiren bir sosyalleşme öğesidir. Bu çalışma Batılı tarihçilerin *dar'ül-islam*'da şarap tüketiminin özel hayat sınırlarına giren bireysel bir davranış olduğu ve Hıristiyan-Musevi kültürlerindeki şarap tüketiminde olduğu gibi sosyal bir yönü olmadığına dair yanlış algıya incelikli bir cevap niteliğindedir. Halil İnalcık Osmanlı askeri sınıflarında şarabın görev başında değil, zafere ulaştıktan sonra tüketildiğini, 'ayş u nûş'un zaferden sonra başladığını hem Doğu kaynaklarıyla, hem de Batılı seyyahların gözlemine dayanarak gösteriyor.[192] İnalcık, daha ziyade *Künhü'l-Ahbâr* adlı eseriyle tanıdığımız Mustafa Âlî'nin daha az bilinen, hamisi III. Murad için yazıp 1587'de sunduğu *Mevâ'idü'n Nefâ'is ve Kavâ'idü'l-Mecâlis*'i gündeme getirerek gastronomik araştırmalar için sürpriz veriler sunar. Âlî'nin ziyafette sunulduğunu söylediği ıstakoz (*istakoç* olarak geçer), teke ve midye gibi yiyeceklerin, deniz ürünlerinin revaçta olmadığı Osmanlı mutfağında seçkin damakların ayırt ettiği tatlar arasında bulunduğunu gösterir. Mustafa Âlî şarapla beraber giden yiyecekler arasında yarıpişmiş kebaplar, ekşili çorba, kavurma ve köfteler, balık çeşitleri ve istiridyeyi örnek verir.

Dünyanın en çok merak edilen yatağı...

Shakespeare *Kral Lear*'da Edgar'ın ağzından "Kadın meselesinde Türk'ü de geçmiştir" derken dünyanın en çok merak edilen, kıskanılan yatağını da ölümsüzleştirmiş oluyordu aslında. Osmanlı padişahının haremi Avrupa literatüründe her janrda ken-

190. a.g.e., s. 5.

191. Eremya Çelebi Kömürciyan, *İstanbul Tarihi / XVII. Asırda İstanbul*, s. 23.

192. Halil İnalcık, *Has-bağçede 'Ayş u Tarab'*, İstanbul, 2011, s. 154.

dini aynı temsille göstermiş, İslam'ın bahşettiği çokeşlilikle birleştirilen Osmanlı haremi abartılarak işaret edilen örnek haline gelmiştir. Sayısız örnekten bir tane paylaşalım ve İspanyol Altın Çağı'nın yıldızlarından Lope de Vega'nın *La bella malmaridada* (Sadakatsiz Güzel) adlı komedisinde kadınlara düşkünlüğü ile ön plana çıkan Teodoro'nun ağzından padişah figürünü dinleyelim:

> Daha istemediğim kadın görmedim,
> Ne kadar görsem o kadar istiyorum!
> Hayatımda sadece
> Büyük Türk'ü (Türk padişahını) kıskandım.

Saray ve Harem hakkında sahip olduğumuz en değerli bilgileri bize sunan Venedikli elçi Ottavio Bon'un Divân'ın penceresinden gördüğünü iddia ettiği padişahın yatak odasını onun ağzından dinleyelim: "Bu, alelade büyüklükte bir oda idi. Duvarlar diğer odalarda olduğu gibi rengârenk çiçekli ve nakışlı çinilerle kaplanmıştı. Kapıya, kadife saçaklı ve incilerle süslü altın işlemeli Bursa kumaşından perdeler asılı idi. Bir Roma paviyonuna benzeyen yatağın sütunları ağaç yerine işlemeli gümüşten yapılmıştı. Üzerinde billur arslan şekilleri vardı ve Bursa dibasından yapılmış perdelerin saçakları da incidendi. Yerden bir karış kadar yüksekte olan yatak örtüleri ile yastıklar, altın işlemeli dibadandı. Bu ve diğer odalarda ve sedirlerin üzerine, sırmalı ipekten kıymetli İran halıları serilmişti. Odalardaki minder örtüleri ve yastıklar da sırma işlemeli nefis ipek dibadandı. Salonun ortasında çok büyük bir avize asılı idi. Avize yuvarlak şekilde idi ve altın kakmalı gümüş askıları firuze ve yakutlarla süslenmişti. Bunların aralarındaki kısım ise nefis billurlardan olup, heyet-i umumiyyesi muhteşem bir manzara arz etmekte idi. Divân'da, el yıkamak için küçük bir leğen ve som altından, firuze ve yakutla müzeyyen bir ibrik vardı."[193]

1460'larda İstanbul'da yaşayan bir Cenevizli olan Iacopo de Promontorio de Campis ise padişahın yatağını betimler. Has odanın uzak dört köşesine yerleştirilen dört içoğlanın dört küçük döşekte yattığını söyler. "Padişah yatacağı zaman bu odaya çekilir, kapısını sıkıca sürgületir ve anahtarı getirip yastığının altına koyar. Yatağı tam iki kişi alacak genişlikte, yerden iki karış yüksekliktedir ve domuz derisinden yaldızlı kayışlarla yapılmış somya

193. Eremya Çelebi Kömürciyan, *İstanbul Tarihi / XVII. Asırda İstanbul*, s. 153. Bkz. *Il seraglio del Grand Signore descritto a Constantinopoli nel 1608, con notize sul Bon di Gugl. Berchet*, Venedik, 1865.

üst üste atılmış çok değerli ipek Acem halıları, sırma işlemeli kumaşlar ve leopar postlarıyla kaplanmıştır; taranmış ham ipekten döşek iki karış kalınlığındadır ve üzeri kırmızı ipek Bursa kadifesiyle kaplanmıştır. Bu döşek üç günde bir havalandırılır."

Domuz derisinin sarayda kullanılmadığından emin olabiliriz. Her ne kadar Fatih gibi açık görüşlü bir padişah söz konusu da olsa, ayakkabı yapımında gerekli olan domuz kılını bile kullanmaktan uzak duran Müslümanların saraya bunu sokmadıklarından emin olabiliriz. Saraydaki yatakların gece kurulup gündüz toplandığını biliyoruz. Bir karış yüksekliğinde de olsa bir somyanın söz konusu olması ilginç. Bu tabii büsbütün hayali bir yatak da olabilir. Tavernier de karyolanın yerine şilteler olduğunu doğrular. Yaptığı tasvir çok yalındır. "Bu oda ülkenin, daha doğrusu bütün Doğu'nun gelenek-göreneklerine uygun biçimde düzenlenmiş. Tahta karyola asla kurulmuyor; buna karşılık, akşama doğru içoğlanları odanın bir köşesine üst üste şilte seriyor ve bunların üstüne de inci işlemeli seraserli bir kumaştan gösterişli bir cibinlik kuruyorlar."[194]

Campis ayrıca padişahın elinin altında muhteşem bir kılıç olduğunu, yatağın başucunda da bir hançerle küçük bir kalkan bulundurduğunu yazar.[195] Padişaha masaj yapıldığını da söyler. Bu klasik anlamda olmasa bile sertleşen kasların ovulması şeklinde bir masaj olmalıdır. Yaldızlı gümüşten iki büyük şamdan odasını aydınlatır. İçoğlanları padişah uyurken nöbetleşe kendisini beklerler. Padişah sabah ezanı ile kalkar ve namazını kılar.

Yakıcı sıcaklarda yanında iki hasekisi durup devekuşu tüyünden yelpazelerle padişahı serinletirler. Çarşafları çok ince dokumadandır, yaz ise saten çarşaflar serilir. Kış ise örtülerin altına zerdeva ve samur kürkler konulur. Yatağın üzerinde muhteşem bir cibinlik vardır. Padişah yatağa girmeden önce odasında amber ve sarısabır kokuları saçan küçük kandiller yakılır. Padişah uzun bir gömlek ve küçük bir sarıkla uyur.[196]

Padişahla yatmak

Padişahın cariyelerinden biriyle birlikte olması gibi mahrem bir buluşma hakkında ne kadar sağlıklı bilgi edinilebileceği ta-

194. Jean-Baptiste Tavernier, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, s. 138.

195. *Albertus Bobovius ya da Santuri Ufki Bey'in Anıları. Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, s. 20.

196. a.g.e., s. 94.

bii ki şüphelidir. Ama yine de kapalı alanlarla, her türlü yasağa rağmen vuku bulan böylesine mahrem bir olayın kulaktan kulağa hızlı yayılması gayet doğaldır. Saraydan dışarı çıkan haberler, haremden hadımağalarla kurulan dostluklar ya da verilen okkalı rüşvetler sayesinde alınıyordu. Sarayda uzun süre yaşayanların sonradan kaleme aldıkları da güvenilir bilgilerdi.

Venedikli Balyos Bon padişahun o gece birlikte olacağı cariyeyi kendisine mendil atarak seçtiğini anlatıp bize şu ayrıntıları verir: "Yeni bir kadın istediği zaman istediğini kethüda kadına bildirir, o da hemen en tatlı ve en güzel olduğuna karar verdiklerini seçer, onları bir odada resimlerde olduğu gibi yarısı bir yanda, yarısı öteki yanda olmak üzere iki sıra halinde toplar. Padişah gelip dört beş kez bunların arasında dolaşır, hepsini iyice gördükten sonra en çok beğendiğini seçer; ama hiçbir şey söylemez; yalnız çıkıp giderken bu bakirenin eline bir mendil atar; bu işaretle o bakire o gece onunla yatacağını anlamış olur."

Bu mendil atma meselesini Thévenot da kaydeder.[197] Onun verdiği bilgiye göre ise bu mendilin bir ucuna küçük altın bir elma bağlıdır. Önüne altın elmalı mendil atılan kız kendisine reverans yapar, bunu saygı ile öper ve başının üzerine koyar. Sultan bundan sonra mekânı terk eder. Bu dönemde İstanbul'da bulunan din adamı Sapiencia ise başka bir gelenekten bahseder. İddiasına göre sultan "Yatağının başucunda çok uzun bir sopa taşır ve cariyelerden biriyle yatmak istediği zaman onu sopa ile işaret eder. Kız da mesajı anlayınca yatağına gider ve ilk olarak onun bir kulu olduğu göstermek için ayaklarını öper."[198] Şanslı cariyeye ince brokar kumaştan bir elbise giydirirler, tepeden tırnağa kadar değerli taşlarla bezerler. Onu hamama götürmeyi de ihmal etmezler. Sultanla nasıl anlaşması gerektiğini önceden bilen kız kendisinden bir işaret bekler. İki hadım onu sultanın bulunduğu odaya getirirler. Sultanın yatağına yakın bir yerde yere serilen şilteye oturtulur. Sultan yatağının başucunda çok uzun bir sopa taşır. Kızın yatağına geçmesini istediği zaman onu kaldırarak bir işaret gönderir. Sultanın yatağına gidince onun kölesi olduğunu göstermek için önce ayaklarını soyarak öpmeye başlar.

Mendil atma sahnesini biraz daha romantize ederek anlatan Domenico diğerlerinden farklı detaylar sunar. Kethüda kadın ka-

197. Otavio Sapiencia, *Nuevo Tratado de Turquía con una despcripción del sitio, y ciudad de Constantinopla, costumbres del Gran Turco...*, s. 23.

198. a.g.e., s. 22-23.

zı soyar ve sultanın yatağına koyar. Bundan sonra da sultana teşrif etmesi için kendisi haber verir. Kethüda gece boyunca yatağın cibinliğinin dışından kıza cesaret verecek sözler söylemek zorunda kalır. Bu çektiği acıların sonunda büyük bir zafer kazanacağını tekrarlar. Domenico yaşlı bir kadının her zaman ilk ilişkilerini yaşayan kızlara cesaret verdiğini yazar.[199] Sultanın yatağının başında bütün gece yanan iki beyaz mum vardır. Bir tanesi yatak ucunda öteki kapının yanındadır. Lala tarafından seçilen birkaç siyah Kuzey Afrikalı kadın da odayı ikişer ikişer nöbetleşe gözlerler. Kadınlardan biri yatak ucundaki mumun yanında oturur. İstedikleri zaman nöbet değişirler ve bu doğal olarak büyük bir sessizlik içinde olur. Padişah rahatsız olmadan odalarına giderler."[200]

Bakalım sabah olunca macera nasıl son buluyor: "Sabahleyin Şevketmeâb yataktan kalkınca (çünkü ilk önce o kalkar) baştan aşağı bütün giysilerini değiştirir ve çıkardıklarını (giydiklerini) ceplerinde bulunan ve hiçbir zaman az olmayan paraları yattığı kıza bırakır; kendi dairesine çekilir; oradan ona, o gece kendisine sağladığı doyumun güzelliğine ve mutluluk ölçüsüne göre mücevherler, para, büyük değerli giysiler gönderir. Kullandığı bütün öteki kızlara da aynı şeyleri yapar; ama bazılarıyla ilişkisi başkalarına oranla uzun sürer ve bazılarıyla olan bağlılığı ötekilere oranla daha kapsamlı olur, şehvet isteklerini karşılayanlara muhabbeti artar."

Sabah padişahın birlikte olduğu bu cariyenin hizmetine dört ak hadım ve mutfakta çalışacak iki hizmetli verilir. Bundan başka bir kese içinde 3.000 duka da hediye alır.[201] Ayrıca kendisine ve hizmetlilerine kıyafetler hediye edilir. Sultanın sabah cebindeki bütün parayı boşaltması ise sıkça tekrarlanan bir bilgidir.

Nikâha paydos

Kösem, Hurrem gibi padişahın nikâhlı eşi olmayı başaran şanslı kadınlardan oldu. Osmanlı padişahları II. Bayezid devrinden itibaren cariyelerle evlenmeye başladılar. O döneme kadar evlilikler, Avrupa'da olduğu gibi çevre beylikler ve devletlerin hükümdar kızlarıyla yapılıyordu. Sonrasında padişahlar artık kadınla-

199. *Domenico's Istanbul*, s. 32.

200. Robert Withers, *Büyük Efendi'nin Sarayı*, s. 6.

201. *Domenico's Istanbul*, s. 32.

rını nikâhlarına almamaya başladılar. Padişahların evlenmemeleri üzerine iddialardan birisi Timur'un Yıldırım Bayezid'in eşi Sırp prensesine şarap dağıttırması üzerine bir daha Osmanlı padişahlarının eşlerinin böylesine onur kırıcı bir duruma maruz kalmalarını engelleme isteğidir.[202] Çağatay Uluçay, bu teorinin gerçek olamayacağını, çünkü bundan sonra Çelebi Mehmed'in Dulkadiroğulları'nın kızı Emine Hatun, II. Murad'ın Candaroğullarının kızı Hatice Kadın, II. Mehmed'in Dulkadiroğulları'nın kızı Sitti Kadın'ı, II. Bayezid'in de Karamanoğlu Nasuh Bey'in kızı Hüsnüşah ile düğün yaparak evlendiklerini söyler. Bu iddia Avrupa'da her seferinde daha abartılarak yayılmıştır. 16. yüzyıl sonunda İstanbul'a gelen Lubenau, Timur'un, padişahın gözleri önünde eşine tecavüz ettiği için artık nikâhın kaldırıldığını iddia eder.[203] Bon ise artık padişahların evlenmemesinin sebebini yıllık beş yüz bin kese olan gelirin bölünmemesini sağlamak olduğunu söyler.[204]

Padişahların artık evlenmemesi ise doğrudan civarda kız alınabilecek statüde bir devlet kalmamış olmamasına bağlanır. Safevi devletiyle kız alıp vermenin Sünni-Şii çatışması sebebiyle imkânsız bir hale geldiğini düşünürsek civarda prestij sağlayacak bir devlet hükümdarının kızının kalmadığını söyleyebiliriz.[205] Bilindiği üzere Kanuni bu geleneği Hurrem'in baskısıyla çiğnemiş ve onu nikâhlı eşi olarak almış, meşrulaştırmıştır.

II. Osman ise bir istisna ve dediğim dedik kişiliğinin bir göstergesi olarak evlenmiş ve tepkileri üzerine çekmişti. Şeyhülislam Esad Efendi'nin kızı Âkile Hanım'ı nikâh ve düğünle almıştır. Bu evliliğin Osman'ın ölümünden sadece birkaç ay önce gerçekleştiğini de biliyoruz. Kayıtlar Âkile'nin Harem'e hiç gelmediğini gösteriyor. Hür doğan bir kadının, bunun da ötesinde bir şeyhülislam kızının, Harem'de yaşamasının onu alçaltmış olabileceği düşüncesi hâkimdir. Osman'ın kayıtlı olan tek hasekisi ise Ayşe Sultan'dır. Onun da Osman'ın ölümünden sonra sarayda ikamet etmeye ve büyük bir emekli haseki maaşı almaya devam ettiğini biliyoruz.[206]

202. Çağatay Uluçay, *Harem*, II, s. 40.

203. *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi. Osmanlı ülkesinde, 1587-1589*, s. 207.

204. Robert Withers, *Büyük Efendi'nin Sarayı*, s. 50.

205. Çağatay Uluçay, *Harem*, II, s. 40.

206. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümâyûn. Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümranlık ve kadınlar*, s. 142.

İmparatorlar şehri

Şimdi de 18 bin nüfuslu bir Ege adasından 800 bin canın yaşadığı devasa bir metropole gelen Kösem'in karşılaştığı manzaraya bakalım. Herkesi büyüleyen bu rüya şehri onu da büyülemiş miydi acaba? Osmanlı'nın "Konstantiniye", Lehlerinin "Urbs Magna" (Büyük kent) olarak adlandırdıkları Dersaadet'e diğer Slav halklarının büyük bir kesimi en şaşaalı ismi koymuştu: "Carograd": İmparator şehri! Evet, İstanbul her devirde olduğu gibi rüya şehri olmaya devam ediyordu. "İstanbul'u gören herkes bu kentin dünyanın en güzel konumuna sahip olduğu konusunda hemfikirdir; sanki doğa bu kenti tüm yeryüzüne hâkim olup onu yönetmek üzere yaratmıştır."[207] Thévenot'a ait olan bu güzel sözler Osmanlı'nın başkentine yolu düşen her yabancının günlüğünden birbirinden adeta harfi harfine çalınmak suretiyle aktarıldığı izlenimini verir. Şehir herkesi büyüler, eninde sonunda belki de en çok görülmek istenen yerdir. Doğu'nun El Dorado'sudur. Sir Henry Blount 1635 yılında içinde bulunduğu zamanın en muzaffer günlerini görmek isteyenin İstanbul'dakinden daha iyi bir manzara bulamayacağını iddia eder.[208] Başka bir Venediklinin de söylediği gibi neredeyse tüm Batılı seyyahların gözünde İstanbul "insanoğlunun hayal edebileceği en güzel ve büyüleyici yerde konuşlandırılmıştır."[209]

D'Arvieux XIV. Louis'nin özel temsilcisi olarak İstanbul'a gönderilince, görevi dışındaki zamanlarda Türk kıyafetlerini giyerek şehri gezmeye çıkar. Bütün evlerin yüksek duvarlarla çevrili olması kendisine manastırlarla dolu bir Avrupa şehrinde dolaştığı hissini verir.[210] "İstanbul sokakları çok kötüdür; çoğu dar ve dolambaçlıdır" der Thévenot. Sonra da "Yedi tepe üstündeki bu kent öyle bir düzen içinde kurulmuştur ki hiçbir ev bir diğerinin manzarasını engellemez" diyerek bu kargacık burgacık sokakların kendi içinde bir düzen yarattığını kabul eder.[211] Bu yüksek duvarların arkasındaki evler ise aynı hissi uyandırır. Bütün seyyahların İstanbul evleri hakkındaki görüşleri az çok aynıdır. Ev-

207. Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 45.

208. Eric R. Dursteler, *Venetians in Constantinople. Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterrenean*, s. 98.

209. a.g.e., s. 98.

210. W.H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 145.

211. Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 48.

ler ne çok güzel, ne çok konforludur. Türkler bu dünyada kalıcı olmadıklarını göstermek için evlerini ahşaptan inşa ederler. Pigafetta'ya göre evler "alçak ve fakir" görünümlüdür. Ne de olsa kendisi görkemli binalarla dolu, şehirlilerin hiç de sıradan binalarda oturmadığı Venedik şehrinden gelmiştir.[212]

İstanbul'da saray, han, hamam, imaret gibi yapılar dışında halkın oturduğu evler ahşaptır. Avrupa başkentlerinde halkın genel olarak taş yapılarda oturduğu bir dönemde Osmanlı'da halkın büyük çoğunluğun ahşap yapılarda ikamet ediyor olması gelenleri şaşırtıyordu. Bu şehrin ihtişamına aykırı geliyordu. Ahşap evler yangınların da körükçüsüydü. Alevlerin sürekli yiyip bitirdiği, ama her seferinde yeniden adeta küllerinden doğan bir şehirdi İstanbul. Kösem de sayısız yangın görmüştü. Coryate burada bulunduğu üç hafta içinde beş yangına şahit olmuştur. Bazıları kazara çıkan yangınlar olsa da, bazı yangınların da yeniçeriler tarafından evleri yağmalamak için çıkarıldığını iddia eder İngiliz seyyah.[213] Özellikle Yahudilerin evlerinin bu yangınlardan nasibini aldığını, bu yüzden onların da eskisinden daha sağlam evler yaptıklarını söyler. Evlerinin altlarına mahzen yapıp, aniden çıkan bir yangın halinde eşyalarını buraya taşıdıklarını belirtir. Türkler ellerinde nargilelerle uyuyup kalıyorlar ve yangına davet çıkarıyorlardır. Ayrıca Thévenot da yeniçerileri aynı suçla itham eder. Kendisinin burada bulunduğu sekiz aylık süre içinde üç yangın çıkmıştır.[214]

Ahmed döneminde İstanbul'a gelen George Sandys de İstanbul'a uzaktan hayran olup kentin içine girince hayal kırıklığına uğrayanlardandır. "Dünyada İstanbul kadar göze uzaktan güzel gelip içine girince hayal kırıklığına uğratan bir şey daha yoktur" der.[215] Şahsa ait binaların en güzeli bile İngiltere'deki sıradan binaların altındadır. Türklerin yaşadıkları evlere önem vermemesi konusunda diğer gezgin ve elçilerle hemfikirdir: Türkler bu dünyanın fani olduğunu düşündükleri ve bu evlerin sonraki nesillere kalmayacağını bildikleri için uzun süre dayanacak yapılar peşinde değillerdir. Sokaklar daracıktır. Evlerin dış cepheleri tamamen kaderlerine terk edilmiştir. Ricaut da öteki dünya inancına bağlı olmanın yanı sıra "vârislerine emeklerinin mahsulünü bırakabile-

212. a.g.e., s. 48.

213. Michael Strachan, *The Life and Adventures of Thomas Coryate*, s. 180.

214. Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 58.

215. George Sandys, *A relation of a journey begun An. Dom. 1610*, op. cit, cilt I, s. 36.

ceklerinden katiyen emin olmamaları" iddiasını da ekler ve şöyle devam eder: "Sanatların Türkiye'de niçin o kadar yüzüstü bırakılmış olduğu, Türklerin topraklarını değerlendirmeye, uzun ömürlü evler yaptırmaya –zira şaluslara ait evler ancak on beş yirmi yıl işe yarar– niçin bu derece az önem verdikleri ve tabiatın o kadar yardım ettiği ettiği memlekette neden asla meyvelikler ve eğlence yeri bulunmadığı"na dikkat çeker.[216] Bu aynı zamanda, bu kitapta adı geçen saraylardan pek azının bugün ayakta kalmasının da sebebi olmalıdır.

Rengârenk bir şehirdir İstanbul. Sapiencia'nın da arkasında durduğu gibi "Şehirde her biri kendi geleneğine göre giyinmiş tüm milletlerden insanlar görülür ve dünyadaki bütün dillerin konuşulduğu duyulur."[217] 1637'de gelen Venedikli elçi Alessandri şehirde 800 bin can yaşadığını söyler.[218] İstanbul'dan Galata'ya, Galata'dan İstanbul'a yolcu taşıyan peremeler, Üsküdar'a ve diğer karşı sahile gidip gelen gemiler, çeşitli mallar götüren mavnalarıyla capcanlıdır. Mısır Çarşısı ise Kösem'in devrinde henüz yoktur. Onu ölümüne yol açacak gelini Turhan Sultan yaptıracaktır. Ama Bezesten adı verilen Kapalı Çarşı Doğu'nun ve ticaretin tüm ihtişamını tek başına sunmayı başarır. Kıyafetler, kumaşlar, kitaplar, değerli taşlar, baharatlarla bir masal dünyası gibidir. Galata'da Rumların işlettiği meyhaneler, tablalarındaki çeşitlilikle seyyahların aklını başından alan balıkçılar, büyüklü küçüklü kiliseler... Evliyâ Çelebi'nin yaldızlı sözleriyle: "Deniz kenarında Ortahisar'da 200 adet kat kat harâbâtî canlar için meyhaneler var ki her birinde beşer altışar yüz günahkâr yiyip içip çalgıcılar ve şarkılarla öyle eğlenirler ki dilleri ile anlatılmaz. Bu topluluğun yemeleri için Balıkpazarı Çarşısı'nda yüzlerce tür balıklar var ki anlatılmaz. Meyvelerin en iyisi, diğer yiyecek ve içeceklerin seçkinleri burada bulunur."[219]

İstanbul imparatorluğun her açıdan merkezi olmuştur. Kahire'de bile modanın İstanbul tarafından yönetildiğini neredeyse üç yüzyıl sonra Nerval kaleme alacaktır. İstanbul'dan gelen her şeyin kapışıldığını, en kötü malların bile pazarda "İstanbul'dan!"

216. Paul Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, s. 121.

217. Otavio Sapiencia, *Nuevo Tratado de Turquía con una despcripción del sitio, y ciudad de Constantinopla, costumbres del Gran Turco...*, s. 23.

218. *Relazioni di ambascitori veneti al Senato, vol. XIV Constantinopoli, relazioni inedite (1512-1789)*, s. 672.

219. *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, 1. Cilt, 2. Kitap, İstanbul, 2003.

reklamı ile sayısız alıcı bulduğunu, bunun üzerine kadınların "hayranlık çığlıkları" attıklarını yazar.[220]

Kösem'in içine düştüğü Osmanlı

Halil İnalcık'ın tam da Kösem'in Osmanlı sarayında bulunduğu 17. yüzyılın ilk yarısını kapsayan bu devre verdiği isim şudur: "Tagayyür ve fesâd devri." Yani bozuluş ve kargaşa! Kösem, imparatorluğun görülmedik bir dönüşüm geçirdiği bir dönemde Osmanlı'nın payitahtına gelmişti. İmparatorluğun dört bir yanında zor günler yaşanıyordu. Avusturya ile Uzun Savaş (1593-1606) Osmanlı'nın bütün askeri prestijini yok etmişti. Askeri bir devrim yaşayan Avusturya orduları karşısında Osmanlı zor bir dönem geçiriyordu. Reaya huzursuzdu. Vergi toplama ve karar alma gücü merkezin elinden çıkmıştı. Bu gücü eline geçiren mültezimler, yerel âyân ve tüccarlar reayaya baskı uyguluyordu.[221] Yerel yönetim tarafından düzensiz ve haksız olarak vergi toplanıyordu. Artık sabrı taşan halk arasından işi mültezimleri dövmeye kadar vardıran vardı.[222]

Ahmed hayli yıpranmış bir taht devralmıştı. Batı sınırında Avusturya ile savaş devam ederken, Doğu'da İran ile bitmek tükenmek bilmeyen ve fasılalar halinde sıcak savaşa dönüşen bir gerginlik vardı. Bir dizi doğal felaket de bunlara eklenmişti: depremler, seller, kuraklıklar, kıtlıklar, vebalar... 1580'lerden sonra küresel iklim değişikliği Osmanlı topraklarında da etkin olmaya başlamıştı.[223] Ahmed döneminde de toplu yağmur duaları gaddar doğaya karşı tek çare olarak görülüyordu. İşte Ahmed'in "varsun" diyerek onay verdiği bir telhisin içeriği: "Birkaç zemândır ki hikmet-i Hüdâ bârân-ı rahmet inzâl olmayup yağmura ihtiyaç vardur; istiskaya çıkmak mu'taddur; yarınki gün İnşallahu te'âlâ izn-i humâyûnları ile ulemâ ve sulehâ ve meşâyih ve sıbyân ile olıgeldüği üzere Ok Meydanı'na istiskaya çıkılup duâ ve tazarru olunmak lazım gelmişdür."[224] İstiska, yani yağmur duası bundan son-

220. Géral de Nerval, *Viaje a Oriente*, İspanyolcaya çeviren: Esmeralda de Luis Martínez, archivodelafrontera.com, s. 21.

221. Daniel Goffman, *Osmanlı Dünyası ve Avrupa. 1300-1700*, s. 152.

222. Suraiya Faroqui, "Political tension in the Anatolian countryside around 1600. An attempt at interpretation", *Coping with the State. Political Conflict and Crime in the Ottoman Empire. 1550-1720*, İstanbul, 1995, s. 120.

223. Oktay Özel, *Türkiye 1643. Goşo'nın Gözleri*, İstanbul, 2013, s. 89.

224. *Osmanlı Tarihine âid belgeler, Telhîsler (1507-1607)*, haz. Cengiz Orhonlu, İstanbul, 1970, s. 108.

raki padişahların saltanatlarında da eksik olmayacaktır.

Büyük Celâli İsyanları ise Devlet-i Aliyye için dönemin en büyük iç sorunuydu. Farklı bölgelerde ayaklanan Celâli liderleri 1608 yılına varıncaya dek on yıl boyunca Anadolu'da halka zor zamanlar yaşatmışlar, taş taş üzerinde koymamışlardı.[225] Erzurum'dan Üsküdar'a kadar uzanan farklı hatlar ve bölgelerde, korku salmaya devam etmişlerdi. Celâli ayaklanmalarının en şiddetlisi olan ve 1603-1608 yılları arasında yaşanan Büyük Kaçgun da Ahmed'in dönemine denk gelmişti. Başıboş leventler kasabalara, şehirlere büyük zarar vermişlerdi. Köylülerin büyük bir kısmı ziraatı bırakıp güvenli gördükleri yerlere kaçmışlardı.[226] Bu sadece güvenlik sorunu değil, aynı zamanda bütün halka sirayet edecek olan kıtlık sorununun da temeli olacaktı. 1590-1610 yılları arasındaki anormal fiyat artışlarında da Celâlilerin büyük rolü vardı. [227]

17. yüzyılın ilk on yıllık bir döneminde, yani tam da I. Ahmed devrinin orta yerinde, Rum, Karaman ve Anadolu vilayetlerinde toplam 200 bin Celâlinin varlığından bahsedilir.[228] Bu olayın arka planına bakarsak, tüfek kullanan asker sayısı 50.000'e çıkınca bunlar için ulufe ve bahşiş bulmanın devlet hazinesini zor duruma soktuğunu görürüz.[229] Halktan tüfekli asker yazılmaya başlanmış, yevmiye vaadiyle işsiz güçsüz takımı eline tüfeği alıp sekban-sarıca bölüklerine katılmıştır. Celâliler olarak gelişen bu taife Anadolu'da halkı soymaya başlamıştır. Reaya baskı ve yağma altında ezilmiştir.[230] Tımar-dirlik sisteminde de değişme olmuştur. Para değer kaybedince sipahi de fakirleşip savaştan kaçmaya başlamıştır. En zengin tımarlar, zeâmet ve hâslar saray mensupları tarafından uydurma hizmetler altında yağma edilmiştir.[231] Devletin merkezindeki iki askeri örgüt sürekli çatışma halinde olmuş, isyanlar bitmek bilmemiştir.

Habsburg'la 1606'da imzalanan Zitvatorok Barışı ise tam anlamıyla Avrupa-Osmanlı dengelerini yerle bir eder. Osmanlı'nın

225. a.g.e, s 182.

226. Zafer Karademir, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı. Osmanlı Toplumunda Kıtlıklar (1560-1660)*, İstanbul, 2014, s. 35.

227. a.g.e., s. 177.

228. Michael Strachan, *The life and adventures of Thomas Coryate*, s. 190.

229. Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye, II*, s. 6.

230. a.g.e., s. 8.

231. a.g.e., s. 9.

Habsburg üzerindeki üstünlüğü son bulur. Artık Habsburg imparatoru İstanbul'a vergi göndermeyecektir. Her şeyden önemlisi, Kanuni'nin büyük savaş verdiği unvan meselesidir. Kanuni, hiçbir zaman Kutsal Roma İmparatoru Şarlken'in imparator unvanını kabul etmemiş, diplomaside kullanılmasına asla izin vermemiştir. Üç çeyrek yüzyıl sonra Osmanlı diplomatik üstünlüğünü Zitvatorok'ta gömmüş ve imparator artık padişahla eşit kabul edilmeye başlanmıştır. Bundan sonra "Beç Kralı" (Avusturya Kralı) diyerek onu hor göremeyecektir.[232] İmparator, müzakerelerde sadece karşılıklı olacaksa hediye vermeyi kabul etmişti.[233]

232. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt III, s. 286.

233. G. Bayerle, "The Compromise at Zsitvatorok", *Archivium Ottomanicum*, VI, 1980, s. 11, Lueven, 1980.

II

Nikâhlı eş: I. Ahmed Dönemi

I. Ahmed
(1603-1617)

Kösem'in neredeyse birlikte büyüdüğü, son nefesini verene dek hep yanında olduğu biricik eşi Ahmed'in babası III. Mehmed 37 yaşında beklenmedik bir anda hayata gözlerini yumdu. Mehmed'in yaptığı kıyım sadece imparatorluk içinde değil, Avrupa'da da kulaktan kulağa yayılmış, ona korkunç bir ün kazandırmıştı. Mehmed 19 erkek kardeşini öldürtmüştü. Oğlu Mahmud'un ise, aynı Kanuni'nin oğlu Mustafa gibi yeniçeriler ve halk tarafından çok sevilmesi onu ürkütmüştü. Ayrıca onun saraydan ayrılıp savaşçı şehzade figürü haline gelmesinden rahatsızlık duymuştu. Ne de olsa kendisi sefere bile çıkamayacak kadar şişmanlamıştı.[1] Mehmed 1603'te vefat etmeden birkaç ay önce Mahmud'u idam ettirdi. Dört dilsizin de tanık olduğu bu olayı koridordan kendisi izleyip hatta daha sonra içeri girip oğlunun cesedini de görmüştü.[2] Belki de bu korkunç manzaraya oğlunun öldüğünden emin olmak için katlanmıştı.

Oysa Ahmed'in yakın bir sırdaşından naklolan hikâyeye göre Mahmud, babasının kendisini düşmanların üzerine göndermesini istediği zaman Mehmed bundan tedirginlik duymuş, Mahmud'un kardeşi Ahmed ise onu engellemeye çalışmıştı. "Ama başaramadım" diyecekti.[3] Bunun yanı sıra Venedik kaynakları Mahmud'un annesinin baktırdığı bir fal anlatısını da paylaşırlar. Bir müneccim Mahmud'un annesine şehzadenin talihinin yaver gideceğini söyleyip de yakın zamanda tahta geçeceğini iddia edince ipler kopmuş-

1. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümâyûn. Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümranlık ve kadınlar*, s. 131.

2. Günhan Börekçi, "İnkırazın eşiğinde bir hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı siyasî krizi", *Dîvân*, cilt 14, sayı 26 (2009/1), s. 54, 76.

3. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümâyûn. Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümranlık ve kadınlar*, s. 131.

tu.[4] Müneccim bütün bunları yazarak bildirmiş, mektuplar da Safiye ile Mehmed'in eline geçince hemen sorgu başlamıştı. Ne annesi, ne de Mahmud bu mektuplaşmanın sadece meraktan yapıldığına ikna edememişlerdi onları. Bu da beklenilen sonu yakınlaştırmaktan başka bir işe yaramamıştı. Bütün bunları aynı şekilde kaleme alan İngiliz elçi Lello kulağına gelenleri şöyle aktarır: "Valide Sultan [Safiye] bu işte bir hıyanet sezdi. Hükümdar oğlunu kışkırttı, o da çok şüpheye düştü (bunlar bir kere kıskançlığa kapıldılar mı yüreklerinde merhamet kalmaz), oğlunu [Mahmud'u] çağırttı, bu mesele üzerine onu sorguya çekti. Halbuki annesinin yaptıklarından onun hiç haberi yoktu. Sorguya çekildiği sırada, itiraf ettirmek için yere yatırıp âdetleri üzere, ayaklarına karnına vurarak dövdüler. Hapse attılar; iki gün tuttuktan sonra tekrar dövdüler, her seferinde 200 sopa vurdular. Fakat kendisinden bir şey öğrenemediler. Bunun üzerine annesi çağırılıp sorguya çekildi. Oğlunun istikbalini öğrenmek için bir şeyhe başvurduğunu; fakat kocasının tahttan olmasını, bir zarar görmesini hatırından geçirmediğini; ona bağlılığının büyük olduğunu temin etti. Fakat bu sözler hükümdarı, hususiyle Valide Sultanı hiç ikna etmedi. Vakit geçirilmeden o gece, bu işte alâkaları olduğu tahmin edilen otuz adamıyla beraber, Mahmud diri diri çuvala konup denize atıldı."[5] Bu arada Mehmed falcıyı da buldurup boğdurdu.[6]

Lello bundan sonra padişahın yapılması gerekeni kararlaştırmak üzere Yemişçi Hasan Paşa ile şeyhülislamla görüştüğünü yazar. Askerlerin bundan haberinin olmaması gerekiyordu, yoksa ayaklanıp Mehmed'i tahttan indirebilirlerdi. "Çünkü oğlunu (Mahmud'u) çok seviyorlardı: çok yakışıklı, çok kabiliyetli bir gençti, babasını ise adi ve korkak, çocuklar gibi annesi tarafından idare edilmeye razı diye hiç sevmiyorlardı." Evet, durum Şehzade Mustafa vakasını andırıyordu. İngiliz elçinin iddiası üzerine ise askerlerin gözdesi olan şehzadenin sonu şöyle gelmişti: "Bu mecliste şeyhülislam, şahit ve ispat bulunmaksızın öldürülmesinin caiz olmayacağı fikrindeydi. Bununla beraber, ancak şehzadenin ölümüyle babasının huzur bulacağını görerek, babanın her an hayatından korkup endişe içinde yaşamasındansa oğ-

4. Günhan Börekçi, "İnkırazın eşiğinde bir hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı siyasî krizi", s. 75.

5. Orhan Burian, *The Report of Lello, Third English Ambassador to the Sublime Porte/Babıâli Nezdinde Üçüncü İngiliz Elçisi Lello'nun Muhtırası*, Ankara, 1952, s. 58-59.

6. *Anecdoti osia la storia segreta della familia otomana tradotta dal franzese, in divisa in dieci libri.* (...), s. 301.

lunun canından edilmesine fetva verdi. Delikanlı alçakça boğuldu ve gizlice gömüldü. Fakat babasının ölümünden sonra, şimdiki hükümdar kardeşi (Ahmed), gömülü olduğu yere güzel bir türbe yaptırarak ona saygısını gösterdi." İşte Ahmed'e saltanat yolunu açan trajik ölüm böyle gerçekleşmişti.

Contarini Mahmud'un, babası Mehmed'e bir komplo kurma ihtimalinden değil, doğrudan padişahın kıskançlığından kaynaklanan bir dürtüyle öldürüldüğünü yazar.[7] Sebebi ne olursa olsun, bunun sonucunda Ahmed böyle kendisinden her açıdan daha parlak bulunan kardeşinin öldürülmesi üzerine tahta hak kazanmıştır. Manisa sancağından İstanbul'a geldiğinde dört yaşında olan Ahmed tahta çıktığında 13 yaşındaydı.[8] Bir İtalyan kaynak daha çok küçük olduğundan halkı korkuya, rahatsızlığa gark etmemek ve ülkeyi yönetebilecek kadar olgun olduğuna inandırmak için tahta çıktığında 18 yaşında olduğunun ilan edildiğini yazar.[9]

Nispeten genç bir yaşta kalp krizinden hayata gözlerini yuman III. Mehmed herkesi şaşırtmıştı. Lello ise Mehmed'in vebadan öldüğünü yazıyordu.[10] Ama ortak kanı onun bir gecede beklenmedik bir ölüme teslim olduğuydu.[11] Daha önce bu denli genç yaşta vefat eden başka bir padişah olmamıştı.[12] Bu ölümü haber alan Divan toplanmıştı. Takvimler 1603 yılının Aralık ayını gösteriyordu. Seher vaktinde kapıcılar kethüdası Hüseyin Ağa'yı Bâb-ı Saadet'e çağırmışlar, kapıağası da ona "dest-mâl içre" bir kâğıt vermişti. Kendisine hatt-ı hümâyûnu kaymakam-ı sadarete teslim etmesi söylenmişti. Hüseyin Ağa emaneti Kasım Paşa'ya teslim etmiş, o da açıp okuyamayınca "Bu, ne gûne kâğıddur? Sana bunu kim virdi?" diye sormuştu. "Bana hatt-ı hümâyûn diyü virdiler,

7. Günhan Börekçi, "İnkırazın eşiğinde bir hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı siyasî krizi", s. 76.

8. Hasan Bey-Zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-Zâde Târihi*, haz. Şevki Nezihi Aykut, TTK, 2004, Ankara. Cilt II, s. 803. Hezarfen Hüseyin Efendi'ye göre ise 15 yaşındadır, ama genellikle 13 olarak gösterilen yaşı kabul edeceğiz. Bkz. Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân fi kavânîn-i Âl-i Osmân*, haz. Sevim İlgürel, TTK, 1998, Ankara, s. 43.

9. *Anecdoti osia la storia segreta della familia otomana tradotta dal franzese, in divisa in dieci libri.* (...), s. 302.

10. Orhan Burian, *The Report of Lello, Third English Ambassador to the Sublime Porte/Babıâli Nezdinde Üçüncü İngiliz Elçisi Lello'nun Muhtırası*, s. 61.

11. *Anecdoti osia la storia segreta della familia otomana tradotta dal franzese, in divisa in dieci libri.* (...), s. 302.

12. Günhan Börekçi, "İnkırazın eşiğinde bir hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı siyasî krizi", s. 87.

gayrısını bilmezem" cevabını alınca Kasım Paşa da "Bu, bir okunmaz hatt, ancak ve pâdişâhumuzun değüldür. İçinde, babam lafzı yazılmış. Pâdişâhumuzun hod, hayâtda babasu yokdur" diyerek şaşkınlığını belirtmişti. "Ben okuyamadum, belki siz okuyasız" diyerek göstermişti. Sonunda vezir yazıyı çözmüştü: "Sen ki Kasım Paşa'sın, babam, Allah emri ile gitdi ve ben tahta cülus eyledüm. Şehri önat gözleyesin. Bir fesâd olursa, senün başını keserüm." Kasım Paşa şaşırmıştı. Çünkü Mehmed hasta değildi ve vefat etmiş olma ihtimali ise aklına gelmemişti. Kasım Paşa son çare olarak Darüssaâde ağasına bir tezkire yazıp "Aslını bilemedik, yoksa garaz bizi imtihan mıdır? Veyahud bir muradı mı vardır?" diye sormuştu.[13] Sonra paşayı arz odasına davet etmişlerdi. Paşa daha genç bir delikanlı olan Ahmed'i "taht-ı cihân-bânî üzre oturur" görünce durumu anlayıp yeri öperek çıkmıştı. İşte I. Ahmed'in tahta geçmesi böyle olmuştu.

Zaten fazlasıyla dindar olan Ahmed, bütün bu karmaşık olaylar silsilesinden sonra tahta oturunca bahtının yaver gitmesini ve cülusunu kendisine yakıştırdığı Bahtî mahlasıyla ölümsüzleştirmişti: "Bahtî'nin ma'nâsı se'âdet-i tâli'u baht ve mübârekî-i serîr-i saltanat u tahta delâlet itdüği gibi lafz u 'ibâreti târîh-i cülûs-i hümâyûn-ı se'âdet-makrûnları vâkı' olmışdur."[14] Başka bir açıdan sarayın göbeğinde vuku bulan bir evlat katliamının da kaderin oyunu olduğunu belirterek babasını kısmen temize çıkarmak istemişti belki de. Ne de olsa tahtı ona borçluydu.

Şimdi de Ahmed'in cülusunu en canlı anlatanlardan Peçevi'ye kulak verelim: "Padişahın tahtının kurulacağı yerin donatılmasına başlandı. Divan ehli III. Mehmed'in çıkacağını düşünerek çeşitli yorumlarda bulunuyorlardı. Bu sırada şeyhülislam ile bilginler ve devlet büyükleri gelerek yerlerini aldılar. Vezirler de divanhaneden çıkarak padişahın tahtının yanında saf bağladılar. O sırada Bâb-ı Saadet'ten başı sarıklı olduğu halde I. Ahmed göründü, sağa ve sola selam verdikten sonra, Devlet ve şevket ile tahtının üzerine çıkarak oturdu. Bundan sonra orada bulunan çavuşların dua gülbankları göklere yükselmeye başladı ve yapılan tertip üzerine biat edilmeye edilmeye başlandı. Biat tamam olduktan sonra yine etrafı selamlayarak geldiği kapıdan içeri girdi."[15]

13. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt I, s. 263.

14. Günhan Börekçi, *Factions and Favorites at the Courts of Ahmed I (r.1603-17) and his immediate predecessors*, doktora tezi The Ohio State University, 2010, s. 98-99.

15. İbrahim Peçevî, *Peçevî Tarihi*, haz. Murat Uraz, cilt II, İstanbul, 1968, s. 423.

Ahmed'in cülusu sırasında Venedik elçisi Francesco Foscarini cülus tebriğine gelen diğer elçilerden daha büyük lütufla karşılanmıştı. Şapkasını çıkarmaya zorlanmadığı gibi padişaha yaklaşmasına da izin verilmişti.[16] Bu da Venedik ile dostane ilişkilerin bu dönemde de devam ettirileceğine dair Devlet-i Aliyye'den bir işaretti. Venedik Doçu da kısa bir süre sonra Valide Sultan (*Sultana Madre*) unvanıyla Handan Sultan'a doğrudan bir mektup gönderip oğlunun tahta çıkışını kutlamıştı.[17] Handan Sultan'a geleneksel olarak gönderilen bu cülus tebriği, Venedik'in Ahmed'in annesinin de belki bir Safiye Sultan gibi etkin bir figür olma ihtimalinin hesapladığının kanıtıydı. Gönderilen mektupta, Osmanlı Devleti ile barışçı ilişkilerinin devamını dilediklerini ilan ediyorlardı.

Öte yandan 1604 yılının Kasım ayında payitaht sevinç dolu bir haberle canlanmıştı. Sultanın ilk şehzadesi dünyaya gelmişti. Ahmed yedi gün boyunca hem İstanbul'da, hem de Galata'da halk için şenlik yapılmasını buyurmuştu. Böylelikle bütün dükkânlar altın yaldızlı kumaşlarla donatılmıştı. Şehir zengin süslerle bezenmiş, geceleri ise bütün bu ışıklar şehre pek güzel, baş döndürücü bir hava vermişti. Sultan geceleri sık sık şehri şöyle bir görmek için dışarı çıkıyordu.[18]

Kaynayan kazanın tam da içine

Ahmed genç yaşında tam da savaşların göbeğine düşmüştü: 1605 yılında üç cephede birden savaşılıyordu. Orta Avrupa'da, İran'da ve Anadolu'nun göbeğinde. 13 yaşında tahta çıkan padişah devam etmekte olan Osmanlı-Avusturya savaşlarında karşı taraf için bir umut olacaktı. Bu delikanlının başa geçmesi barış umutlarını yeşertecekti. Lakin Türklerin Eğri ve Kanije kalelerini ellerinde tutmakta ısrar etmesi barış görüşmelerine sekte vuracaktı.[19] Sonuçta Ahmed Orta Avrupa'da uzun süren ateşli bir savaşın sonlarına doğru başa geçmiş oldu. Hiç de parlak bir imparatorluk devralmamıştı. Hatta bu sönük yıllarda İstanbul'a ge-

16. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt III, s. 446.

17. *I "documenti turchi" dell'Archivio di Stato di Venezia.* Inventario della miscellanea a cura di Maria Pia Pedani, Roma, 1994, s. 293 Belge 1139, 12/08/1604. Marino Grimani'den.

18. Günhan Börekçi, "İnkırazın eşiğinde bir hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı siyasî krizi", s. 92.

19. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt III, s. 284.

len elçiler Avrupa'ya gönderdikleri raporlarda devletin artık çökmek üzere olduğunu yazmaya başlamışlardı bile. Gratiani daha 1607 yılında "Osmanlı İmparatorluğu çökecekmiş gibi görünüyor, çünkü ne burada, ne İran serhadlerinde ne İstanbul'da etkileyici bir hükümdar ve ne de bir yönetici var" diyordu.[20] Bu "çöküş" edebiyatı Avrupa'da daha uzun yıllar mektuplara, raporlara, kitaplara ve risalelere hâkim olacaktı.

Doğal afetler de Ahmed'in saltanatının ilk yıllarından itibaren yakasını bırakmamıştı. 1605 yılında çıkan yangında 500 dükkânla çoğu Yahudilere ait olan 2.000 depo yanıp kül olmuştu.[21] 1607 yılının Ekim ayında İstanbul'da yine büyük bir yangın yaşanmış, bu sefer 3.000 ev temeline kadar yanıp kül olmuştu. [22] 1607 Kasım'ında İstanbul'da veba kol gezmeye başlamıştı.[23] Aynı ay içinde bir de yangın çıkmış ve 100 hane kül olmuş, en büyük hasarı Yahudi mahalleleri görmüştü. Vebanın ortalığı sarmasıyla Ahmed de saraya kapanmıştı. Salignac'a gelen haberlere göre birkaç gündür kadınların yanından ayrılmıyordu.[24] 1615 yılında veba yeniden ciddi şekilde zuhur etmiş, sona erdiğinde de binlerce canı toprak altına gömmüştü. Valle'nin iddiasına göre her gün üç bin kişi hayatını kaybediyordu. Ama son zamanlarda artık bunun hesabının bile tutulamadığını da söylemeyi unutmuyordu İtalyan gezgin.[25] İddiasına göre son iki ay üç hafta içinde 120 bin Türk, 2 bin Yahudi ve 18 bin de Hıristiyan öteki dünyaya göçmüştü. Verdiği rakamlar hayli abartılı olmakla birlikte felaketin boyutunu göstermeye yeter.

1604 yılının Ocak ayında Ahmed büyük bir şaşaa ile Ayasofya Camii'nde kılınan namazın akşamında Sadrazam Malkoç Ali Paşa'nın sarayında sünnet edildi. Sünnet pek de başarılı geçmemişti. Mehmed bin Mehmed el-Edirnevî tarihine Ahmed'in sünnetini nasıl kaydedeceğini bilememiş, sonunda aynı yıl 23 Ocak'ta, yani Ahmed'in tahta geçişinden yaklaşık bir ay sonra Ahmed'in şehzadelerinin sünnet olduğunu yazmıştı.[26] Yani henüz çocuğu

20. a.g.e., s. 344.

21. Richard Knolles, *The Turkish history, from the original of that nation, to the growth of the Ottoman Empire: with the lives and conquests of their princes and emperors*, s. 862.

22. George Sandys, *A relation of a journey begun An. Dom. 1610*, s. 37.

23. Julien Bordier, *Ambassade en Turquie de Jean de Gontaut Biron, baron de Salignac: 1605 à 1610*, s. 176.

24. a.g.e., s. 180.

25. *The Journeys of Pietro della Valle. The Pilgrim*, s. 43.

26. Baki Tezcan, "The Debut of Kösem Sultan's Political Career", *Turcica*, 40, 2008, s. 352.

bile olmayan Ahmed'in olmayan çocuklarının sünnetini kaydetmişti! Küçük yaşta tahta çıkan bir padişahın tahtta iken sünnet olduğunu nasıl ifade edeceğini bilememiş, bunun nasıl karşılanacağını kestirememiş ve bundan çekinmiş olmalıydı. Bu da yukarıda söylediğimiz gibi Ahmed'in tahta çıkış yaşını halka büyük gösterme arzusunun bir uzantısı idi.

Sünnetin yarattığı rahatsızlığı hastalık takip etmişti. O yıl, Ahmed'in bitmeyen hastalıkları ve devlet erkânının bu yüzden yaşadığı telaş ve üzüntü sebebiyle bayramda geleneksel şenlikler yapılmadı. Üstelik Ahmed tek başına değil, kardeşi Mustafa ile birlikte yatağa düşmüştü. Ahmed bu hastalığın başında 15 gün boyunca kendine gelememişti.[27] "Bulaşıcı" olduğu söylenen hastalık sarayı da doğal olarak telaşa düşürmüştü.[28] İkisi de kızamığa yakalanmıştı. Bazı kaynaklar ise bunun çiçek hastalığı olduğunu yazıyordu. Hasan Beyzâde'nin deyimiyle devlet erkârının "akılları başından" gitmişti.[29] Artık ölmesinden korkulmaya başlanmıştı. Paşalar bu durumda kardeşinin kafesten çıkarılmasını düşünmüşlerdi.

Ahmed'i bu beladan kurtaran bir kadın olmuştu! Bu kadın haremin Yahudi bir hekimiydi. Şalom Aşkenazi'nin ikinci dul eşiydi ve bu ilimi de doktor olan eşinden öğrenmişti. Ayrıca sarayda "Sultan'ın hekimi" olarak hatırlanacak tek kadındı. Oğlu Nathan da annesinin izini takip edecek, Venedik'e gittiğinde onun bildiği her şeyi hatırlayacaktı.[30] Nisanın ortalarında Ahmed'in sağlığına kavuşması halka yeni bir sevinç kaynağı olmuştu. Önce sarayda güzel bir tören yapılmıştı. Sonra ise genç sultanın hastalıktan kurtulduğunu halka duyurmak üzere davullar çalınıp haber resmen ilan edilmişti. Sultan uzun zamandır halkın içine çıkamamıştı. Yeniden ayağa kalkınca ilk işi Ayasofya Camii'ne namaza gitmek olmuştu.[31] Ahmed sonunda iyileştiğini ata binip şehir içinde, halk arasında dolaşarak göstermiş, bir bakıma tebaasına güvence vermişti. Halk padişahın yeniden sağlığına kavuştuğunu

27. Richard Knolles, *The Turkish history, from the original of that nation, to the growth of the Ottoman Empire: with the lives and conquests of their princes and emperors*, s. 14.

28. Günhan Börekçi, "İnkırazın eşiğinde bir hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı siyasî krizi", s. 58.

29. a.g.e., s. 93.

30. Maria Pia Pedani, "Kira e sultane nel cinquento ottomano", s. 360.

31. Günhan Börekçi, "İnkırazın eşiğinde bir hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı siyasî krizi", s. 93.

görüp moral kazanmıştı. Kötü dillere bakılırsa da iyileşir iyileşmez kendisini "zevk âlemine ve vahşi egzersizlere" adamıştı.[32]

Safiye Gözyaşı Sarayı'na ihraç ediliyor

Ahmed'in başa geçer geçmez yaptığı ilk icraatlardan biri saraydaki kadın etkisinden kurtulmak oldu. Büyükannesi Safiye Sultan'ın sarayda baskın bir karakter olmaya devam etmesinin kendi saltanatı sırasında çıkarabileceği sorunlarla uğraşmamak için onu 9 Ocak 1604'te Eski Saray'a gönderdi.[33] İngiliz elçisi Lello, Ahmed'in de "ilk işi" olarak tanımladığı bu olayı şöyle anlatıyordu: "Evvelce oğlunu sürüklediği gibi şimdi de torununu yanlış yola sürüklemesinden korkup, eski valide sultanı saraydan uzaklaştırdı."[34]

28 yıl devlet yönetiminde etkili olan Safiye Sultan uzaklaştırılınca haremin ak ve kara hadımağaları da azledildi.[35] Herkes onu elinden geldiğince avutmuştu, ama gözyaşları ve acısı dinmek bilmiyordu. Safiye Sultan o kadar ağlayıp sızlamıştı ki araba içinde Eski Saray'a giderken bu ağlamaları yoldan geçenler bile duymuştu. Torunu Ahmed'e binbir çeşit lanet yağdırmıştı. Diğer saray kadınları ise sarayı terk ederken yaşadıkları odaların bütün pencerelerini kırmışlardı. Bununla da yetinmeyip daha başka ciddi hasarlar da vermişlerdi. Öyle ki sonunda sadrazam durumu görmek için buraya girmek zorunda kalmış ve yıkılıp kırılan şeylerin onarılmasını buyurmuştu.[36] Başka bir esere göre ise Safiye'nin Yeni Saray'dan ayrılması romantize edilirken son bir kez torununa sarılmak istediği, bu isteği reddedilince de cariyeleri bütün camları kırmalarını emrettiği yazılır.[37] Eski validenin cariyeleri ve hademeleri de onunla birlikte yeni mekânına geçmişlerdi. Knolles'un "Oğlu Mehmed zamanında canı istediği

32. Richard Knolles, *The Turkish history, from the original of that nation, to the growth of the Ottoman Empire: with the lives and conquests of their princes and emperors*, s. 360.

33. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt I, s. 265.

34. Orhan Burian, *The Report of Lello, Third English Ambassador to the Sublime Porte/Babıâli Nezdinde Üçüncü İngiliz Elçisi Lello'nun Muhtırası*, s. 62.

35. Günhan Börekçi, "İnkırazın eşiğinde bir hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı siyasî krizi", s. 90.

36. a.g.e., s. 90.

37. *Anecdoti osia la storia segreta della familia otomana tradotta dal franzese, in divisa in dieci libri.* (...), s. 303.

gibi hüküm süren mağrur mütehakkim bir kadın" olarak nitelendirdiği Safiye'yi, Ahmed'in "devlet işlerine karışmaktan alıkoyduğunu" altını çizerek yazıyordu.[38] Safiye'nin Eski Saray'a gönderildikten sonra padişahın arada kimse olmadan kendisiyle görüşmesi için hasta numarası yaptığı, bu sayede saraya dönme şansını zorladığı söyleniyordu.[39]

Yeni Saray'da Ahmed çok az sayıda kadın ve annesi Handan Sultan ile kalmıştı. Bu taşınmanın ertesi günü Ahmed Üsküdar'a ava gitmişti. Diğer günlerde ise saraydan çıkıp avlanmaya gitmeye, kötü hava koşullarına ve yağmura aldırmadan dolaşmaya devam edecekti.[40]

Özgür ruhlar kafese: "Hemen ölmek, her gün biraz ölmekten yeğdir"

Ahmed başa geçtiğinde Fatih'ten bu zamana dek süregelen bir geleneğin de sonunu getirir. Belki annesinin etkisiyle, belki de III. Mehmed'in tahta çıkınca yaptığı çılgın kıyımın hâlâ hafızalarda yer eden ürkütücü kalıntısıyla kardeşi Mustafa'nın hayatını bağışlamıştır. Halk Mehmed'in 19 kardeşini öldürtmesini unutmamıştır. Reussner toplam 19 çocuğunun yanında hamile 80 cariyesinin öldürüldüğünü söyler. Bu iddia gerçeğe tekabül etmese bile Mehmed'in hakkında diplomatik çevrelerde dolaşan dedikoduların ürkünçlüğünü göstermesi açısından önemlidir. Saraydan küçüklü büyüklü 19 tabutun çıkması travmatik bir manzara olarak kolektif hafızaya işlenmiştir. İngiliz elçisine yazılan bir raporda bu cenaze töreninin "Bütün halkın gözyaşları arasında" yapıldığı söylenir.[41]

Fatih'in Kanûnnâmesi'nde kardeş katline dair koyduğu madde şöyle idi: "Ve her kimesneye evlâdımdan saltanat müyesser ola, karındaşların nizâm-ı âlem için katletmek münâsibdir, ekser ulemâ dahi tecvîz etmiştir, anınla âmil olalar." İnalcık, satır aralarını okuduğunda şu sonucu çıkartır:[42] Türk-Moğol geleneğin-

38. Richard Knolles, *The Turkish history, from the original of that nation, to the growth of the Ottoman Empire: with the lives and conquests of their princes and emperors*, s. 98.

39. Madame de Gomez, *Histoire de Osman Premier du nom, XIX e Empereur des Turcs, et de l'Imperatrice Aphendina Ashada*, s. 19.

40. Günhan Börekçi, "İnkırazın eşiğinde bir hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı siyasî krizi", s. 91.

41. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümâyûn. Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümranlık ve kadınlar*, s. 137.

42. Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye, II*, s. 83.

de olduğu gibi saltanatın hangi oğula geçeceği belli değildir. Ayrıca buradaki "münasib" kelimesi çoğu zaman "mutlaka" gibi uygulanmıştır. Son olarak da Fatih bunu ulemaya danışmış ve çoğu uygun olduğunu belirtmiştir. Başka bir deyişle, suçsuz bir kimsenin öldürülmesini uygun görmeyen bir kesim de söz konusudur.

Ahmed'in saltanatına kadar babadan oğula geçen taht için artık çatışmalar başlayacaktı. Bundan böyle şehzadeler sancağa gönderilmeyecek; kendi sancağında devlet sistemini öğrenerek, diğer bir taraftan karizmatik bir figür olarak bazı güçleri etraflarında toplayarak babalarına karşı bir tehdit unsuru olmaktan çıkacaklardı. Ulema, ordu ve zaman zaman da halkın desteğini alarak padişaha karşı bir alternatif olarak gündeme gelmeleri tehlikesi de kalmamış oluyordu.[43] Tahtın babadan oğula geçtiği ilk üç asırlık dönemde tespit edilen 61 katl vakasının 56'sı gerçekleşip padişahların tahtta bulunma süreleri ortalama 23 yıl olarak hesaplanmıştır. I. Ahmed'den Vahideddin'e kadar sürecek ikinci yarıda sadece 5 kardeş katli uygulaması görülürken, ortalama tahtta oturma süresi 13 yıla inmiştir.[44] Kanuni'nin oğlu Bayezid'in öldürülmesinden sonra ise en büyük şehzade dışındaki şehzadelerin sancağa çıkma geleneği kaldırılmıştır.

Ahmed'in dönemine kadar şeriatta ergenlik yaşı 12 olduğu için şehzadeler bu yaşta lalalarıyla birlikte sancağa gönderilirdi.[45] Konya, Manisa, Amasya, Trabzon gibi şehirlere, beyliklerin merkezleri olup Osmanlı döneminde de hâlâ itibarını kaybetmeyen ve ana arterler üzerinde bulunan kentlerde devlet yönetimini pratik olarak öğrenme şansı elde etmiş olurlardı. Sancakta hayat kurumsal ve yönetimsel olarak sarayın küçük bir modeliydi. Kethüda, defterdar, nişancı başta olmak üzere çekirdek bir yönetim kadrosu bulunuyordu. Aynı zamanda buraları birer kültür merkeziydi. Padişahın vefatı ile birlikte başkente erken gelip gücü devralmak önemliydi. Bu yüzden de İstanbul'a yakın sancağa gönderilen şehzade coğrafi olarak daha şanslıydı. [46]

Genel olarak şehzadelerin anneleri de onlarla birlikte sancağa çıkarlardı. Bu da kısmen Harem'de kalarak entrikaların içine gömülüp devlet düzenini bozmalarına engel olmaktaydı. Sanca-

43. Mehmet Akman, *Osmanlı Devletinde Kardeş Katli*, s. 170.

44. a.g.e., s. 170.

45. Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye*, II, s 49.

46. İ. Metin Kunt, "A Prince Goes Forth (Perchance To Return)", *International Journal of Turkish Studies*, vol. 13, 2007.

ğa çıkmak bir şehzadenin eğitiminin en önemli dilimiydi. Aralarında hocaları, lalası, danışmanlarının olduğu kalabalık bir heyet ile "bey" tayin edildiği sancağa giderlerdi.[47] Diğer bir taraftan ise sancakta yaşayan şehzade de aslında bir bakıma padişah kontrolü altındaydı. Ne de olsa sadece ona danışman olmak için değil, onun bir tehdit olarak ortaya çıkmasına engel olmak için de başında bulunan lalası vardı. Şehzadelerin görsel ve simgesel olarak ellerine güç vermemek için sakal bırakmalarına izin verilmezdi. Yetişkinlik ve aynı zamanda "etkin güç" demek olan sakallarını kesip başkente göndermeleri gerekirdi.[48] Ne de olsa sakal İslam dünyası için şeref, güç, bilgelik, olgunluk sembolüydü. İspanya'da yaşayan Moriskolara uygulanan cezalardan birinin sakallarını kesmek olduğunu hatırlayalım.[49]

Ekberiyyet, yani en büyük erkek kardeşin tahta geçmesi usulü ile kafes sistemi de gelmiş oldu. Böylelikle artık baba-oğul ilişkileri de zayıflıyordu.[50] Bundan böyle şehzadeler sancaklara gönderilmeyip saray içinde "kafes" ya da "şimşirlik" adı verilen dar, kapalı alana kapatılmaya başlamışlardı. Şehzadeler bu odada şansları varsa padişah oluncaya kadar, yoksa da ölünceye kadar yaşamaya mahkûm ediliyorlardı. Kendilerine cariye veriliyor, fakat çocuk yapma yasağı olduğu için ilişkilerine dikkat ediliyordu.[51] Hamile kalan cariyelerden doğan erkek çocuklar ifna ediliyordu.[52] Kafes hayatı aynı zamanda şehzadelerin halkla temas etmelerini de engellemiş oluyordu. Kapatıldıkları bu daracık alanda zanaat, ilim ve musiki ile vakit geçiriyorlardı. Harem'de haremağalarının, nedim ve musahiplerin yaşadığı bölümün üzerinde şehzadeler için ayrılmış bir dershane vardı. Şehzadelerin derse başlaması yine törenle oluyor, burada din, tasavvuf ve edebiyat öğreniyorlardı.[53]

Kafes valide sultan ile darüssaâde ağasının gözetiminde olurdu. Şehzade babasının sağlığında ata binebilir, geziye çıkar, ok

47. Cevdet Kırpık, "Şehzâde eğitimini çağdaşlaştırma teşebbüsleri", *Belleten*, Cilt LXXI, Ağustos 2007, TTK, Ankara, s. 576.

48. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümâyûn. Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, s. 25.

49. Ana Corbalán Vélez, "Aproximación a la imagen del musulmán en la España medieval", s. 20.

50. Mehmet Akman, *Osmanlı Devletinde Kardeş Katli*, İstanbul, 1997, s. 169.

51. Çağatay Uluçay, *Harem*, II, s. 32.

52. Mehmet Akman, *Osmanlı Devletinde Kardeş Katli*, s. 167.

53. Çağatay Uluçay, *Harem*, II, s. 36.

atar, gürz kullanır, hatta ava bile çıkabilirdi. Dış dünyayla bir ilişkisi olamaz, şimşirlikte yaşardı. Kargaşa zamanlarında ise bulunduğu oda üzerine kilitlenirdi.[54] Bobovius, her birisinin hizmetinde iki kara hadımağa ve cariyeler olduğunu, yeniçerilerin onların hamiliğini üstlendiğini yazar. Sultan III. Mehmed zamanında çıkılan Avusturya seferinde şehzadelerin hamiliği müftüye, iki kazaskere, kızlarağasına, kapıağasına, hünkâr hocasına ve kaymakam olmak üzere yedi kişiye bırakılmış, yeniçeri ağası eğer kendisi yokken padişah şehzadeleri öldürtürse kanlarının hesabını hamilerden soracağını bildirmiştir.[55]

Normal şartlarda ise bir şehzade doğduğu günden itibaren valide sultanın gözetimi altındadır. Kalabalık bir görevli grubu tarafından bakılır. Beş-altı yaşlarına geldiğinde ise dua ve merasim eşliğinde eğitimine başlar. *Bed'i Besmele* olarak bilinen tören Topkapı Sarayı'nda Harem'de bulunan Darüssaade Ağası dairesinde yapılır.[56] Şehzadeler Kuran-ı Kerim okuma, yazma seviyesinden sonra zamanla ilmihal, ahlak, tarih, dini ilimler; bunların yanı sıra da pratik olarak at binme, kılıç-kalkan, ok, mızrak, avlanma gibi dönem savaşçısının sahip olması gereken nitelikler öğrenirdi.[57]

Kafes sisteminde, şehzadelerin ve kardeşlerin içinde yaşadıkları disiplin doğrudan padişahın keyfiyetine de bağlıydı. Oluşturabilecekleri tehlikenin boyutu, karakterleri (uysal, asi, vs.), çevrelerinde bir ağ oluşturma yetenekleri gibi unsurlar da göz önüne alınıp bu hapis hayatlarına kısmen bir esneklik getirilebiyordu. Göz önünde tutularak dışarı çıkabilen, hatta hükümdarla ava bile gidebilen şehzadeler olduğu gibi, çok sıkı bir kontrol altında soluk almadan yaşayanlar da vardı. Ricaut IV. Mehmed'den bahsederken, "Bu hapishanede kapatılmakta ve sert bir şekilde yetiştirilmektedir. Burada bizzat padişahın iki kardeşi de daha iyi bir muamele görmemektedirler. Bunların kendilerini gözden hiç kaybetmeyen muhafızları vardır ve onlara kardeşlerini görmek, eteğini öpüp kendisine saygı göstermek için nadiren müsaade verilmektedir" der.[58] Siyasal konjonktüre göre de durum değişmek-

54. a.g.e., s. 50.

55. *Albertus Bobovius ya da Santuri Ufki Bey'in Anıları. Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, s. 27.

56. Cevdet Kırpık, "Şehzâde eğitimini çağdaşlaştırma teşebbüsleri", s. 575.

57. a.g.e., s. 575.

58. Paul Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, s. 15.

tedir tabii. Sultanın tahtının tehlikede olduğu durumlarda bu gözaltı çok daha sıkı yapılır. Ricaut'nun bahsettiği dönem de tam Turhan ve Kösem düellosu ile yeniçeriler ve sipahiler arasındaki çatışmaların yaşandığı zamandır.

Şehzadelerin sancaklardaki hayatları, başkentteki saray hayatının küçük bir modeli gibiydi. Evlenebilirler, istedikleri kadar cariye alabilirler ve çocuk yapabilirlerdi. Oysa kafes sistemi ile şehzadelerin evlenmeyip çocuk sahibi olmamaları da bir gelenek haline geldi.[59] Abdülaziz'in padişahlığına kadar şehzadeler çocuk sahibi olmadılar. Bu doğum yasağı Avrupa'da yanlış şekilde yayılıyordu. Ahmed'in kardeşi Mustafa'nın kadınlarla konuşması ve herhangi bir cinsel münasebete bile izin vermediği söyleniyordu.[60] Oysa yasak olan sadece doğumdu. 18. yüzyılın ikinci yarısında bu dar alanlarda kapalı şekilde yaşamaya zorlanan şehzadelere biraz daha serbesti tanınmıştır.[61] 19. yüzyılda ise tamamen serbest kalacaklardır. Lakin bu sistemin en büyük çilesini geçiş dönemindeki şehzadelerin çektiği görülür.

Toplumdan ve dış dünyadan soyutlanmış bir şekilde yaşamaları doğal olarak şehzadelerin sinir sistemlerini de bozuyor, çoğu zaman kalıcı akli denge bozukluklarına sebep oluyordu. Kafes sisteminin uygulanmaya başlanmasıyla birlikte tahta oturan ilk padişahlar da bunu ispatlar nitelikteydi. Şehzadelerin sancağa çıktığı dönemlerde hiç akli dengesi bozuk padişahın olmaması da bunu destekler. 1687'de tahta çıkan II. Süleyman kendisini kafesten almaya gelen görevlilere "Ölüm fermanım çıkmışsa söyleyin, namazım kılayım da aldığınız buyruğu öyle yerine getirin. Çocukluğumdan beri kırk yıl hapis çektim. Hemen ölmek, her gün biraz ölmekten yeğdir. Tek bir nefes için ne korkulara katlanıyoruz!" diyerek ağlamıştır.[62]

Kafes sisteminde vefat eden padişahın yerine kimin geçeceğini ilk olarak valide belirliyordu.[63] Bu da valide sultanın devlet içindeki önemini artırıyordu. Şehzadelerin sancağa çıkma geleneğinin sona ermesiyle doğal olarak haremin de nüfusu artmıştı.

59. Çağatay Uluçay, *Harem*, II, s. 35.

60. Ivan Dujčev, *Avvisi di Ragusa. Documenti sull'Imperio Turco nel sec. XVII e sulla Guerra di Candia*, Roma, 1935, s. 34. Lucio Pisone'nin mektubu. 17 Mart 1618.

61. Çağatay Uluçay, *Harem*, II, s. 36.

62. Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, İstanbul, 2004, s. 66.

63. Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye, II*, s. 60.

Ahmed Mustafa'yı öldürmeyi düşündü mü?

Ahmed'in birden fazla defa Mustafa'yı öldürtmeyi düşündüğü, buna birkaç defa yeltendiği, her seferinde ise mucizevi bir şekilde bu fikirden vazgeçtiği anlatılır. Lakin daha çocuk sahibi olmadan başa geçen Ahmed'in saltanatının başlarında devletin devamlılığını riske atacak böyle bir çılgınlık yapması beklenemezdi. Ahmed'in çocuk sahibi, daha ziyade bir erkek babası olup olmayacağı henüz belli değildi. Henüz bir vâris bırakıp bırakamayacağı ispatlanmadan imparatorluğun geleceğini tehlikeye düşürme korkusu olmalıdır. Daha önce de belirttiğimiz üzere ayrıca babasının on dokuz erkek kardeşini öldürmesi hâlâ hafızalarda taptaze duruyordu. Sandys de kardeşi Mahmud'un babasının da bulunduğu bir ortamda boğulduğunu, bunun Ahmed üzerinde büyük etkisi olduğunu kaydeder. Ahmed'in kardeşlerini öldürmek istememesinin sebebi olarak bu trajik manzaranın hafızasında yer etmesini gösterir. Ahmed'le Mustafa kan kardeşiydi. Handan Sultan'ın da Ahmed'den Mustafa'nın hayatını bağışlamasını istemiş olması da muhtemeldir.[64] Diğer yandan Kösem'in oğullarının hayatta kalmasını sağlamak için Ahmed'in Mustafa'yı idam ettirmemesi yolunda ikna ettiği de iddia ediliyordu.[65] Venedikli elçi Simon Contarini, Kösem'in Ahmed'i hanedan geleneğine aykırı da olsa kardeşini öldürmemesi gerektiğine ikna ettiğini yazar.[66] Contarini Kösem'i buna itenin ise "Şimdi kendisinin bir kardeşe gösterdiği merhameti ileride ilk doğan şehzadenin kardeşi olan kendi oğlu için de gösterebileceği" fikri olduğunu iddia eder. Düşüncesine göre Ahmed Mustafa'yı öldürtüp de yerine Mahfiruz Hatice Sultan'ın en büyük şehzadesi Osman geçecek olursa, Kösem'in Osman'dan yaşça küçük oğullarının hayatlarını tehlikeye sokmuş olacaktı. Bu da sadece oğullarından olması değil, aynı zamanda valide sultanlığa giden yolun tıkanması anlamına gelecekti. Yine de ilerleyen yıllarda Ahmed'in erkek evlat sahibi olduktan sonra böyle bir kardeş katlini aklından geçirdiği söylenmekteydi. Venedik Elçisi Contarini bir gün saraydan dönerken Handan Valide Sultan'ın alayına denk gelmiş ve burada Mustafa'yı görmüştü. Elçi güzel bir çocuk olduğunu yazıyor, aynı zamanda başı-

64. A.D. Anderson, *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, çev. Şefaettin Severcan, İstanbul, 1998, s. 36.

65. Günhan Börekçi, "İnkırazın eşiğinde bir hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı siyasî krizi", s. 61.

66. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümâyûn. Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümranlık ve kadınlar*, s. 310.

na geleceklere dair dedikoduların şehirde de dolaşmakta olduğunu ispatlarcasına "fakat yakında kasaba gitmek zorunda kalacak" diyordu.[67]

Bütün bu arada Mustafa'nın birçok açıdan tahta uygunsuzluğuna rağmen öldürülmemesini Knolles'un eseri farklı bir şekilde açıklar. İddiasına göre Ahmed tahta çıktıktan birkaç ay sonra frengi olmuştur. Ani bir ölüm halinde tahta çıkarabilecek bir aday bulunması gerekmektedir. Ahmed'in frengi olduğuna dair başka bir kayıt yoktur. Ahmed'in yakalandığı kızamık (ya da çiçek) hastalığı ile karıştırılmış olmalıdır. Ama Mustafa'nın öldürülmemesinin sebeplerinden birinin bu olması hayli muhtemeldir. Ahmed'in uzun süren ve saray halkını telaşa düşüren hastalığı Ahmed'i, daha ziyade devlet erkânını devletin sürekliliğini sağlama almayı düşünmeye ittiğine ise şüphe yok. Üstelik Mustafa'nın onunla birlikte hasta yattığını unutmayalım.

Özellikle Avrupa'da yayılan haberler arasında Ahmed'in Mustafa'yı öldürme planları sıkça yer alır. İstanbul'a gelen din adamı Sapiencia buna dair menşei belli olmayan ve pek de güven arz etmeyen bir bölüme yer verir kitabında. İddiasına göre Ahmed pek çok defa Mustafa'yı öldürmeyi planlamıştır. Bir sabah reissülküttab, bostancıbaşı ve diğer vezirler sultanın bu emrini yerine getirmek üzere yola çıkarlar. Zindanın (şimşirliğin) kapalı olduğunu, Mustafa'nın da dışarıda, bahçede gezinmekte olduğunu görürler. Sultan bu haberi alınca çok şaşırır ve bunun bir mucize olduğuna inanır. Bunun üzerine onu öldürmekten vazgeçer ve hapiste tutmaya devam eder. Lakin müftünün tavsiyesi üzerine ikinci bir kez kardeşini öldürmeyi düşünür. O gece de rüyasında bir elinde mızrak olan silahlı bir adamın kendisini tehdit ettiğini görür ve bütün bunların sonunda da artık büsbütün kardeşini öldürmekten vazgeçer. Müftü kardeşinin yaşamının onun ölümü ve imparatorluğun da yok olması demek olduğunu hatırlatarak tekrar sultanı yoldan çıkarır.

Bu anlatıya göre nihayet Ahmed kardeşini kendisi öldürmeye karar verir. Onun bahçeden geçtiği bir anı kollayıp ona ok atmaya kalkışır. İşte tam o anda öyle bir deprem çıkar ki sultan bile kendi hayatını zor kurtarır. Yay ellerinden kayıp düşer. Bunun ilahi bir işaret olduğuna inanarak kardeşinin hayatını bağışlar.[68]

67. Günhan Börekçi, "İnkırazın eşiğinde bir hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı siyasî krizi", s. 74.

68. Otavio Sapiencia, *Nuevo Tratado de Turquía con una despcripción del sitio, y ciudad de Constantinopla, costumbres del Gran Turco...* s. 21.

Sapiencia'nın verdiği bu detaylara doğal olarak güvenemesek de en azından o dönemde şehirde böyle bir dedikodu dolaştığını düşünebiliriz. Sapienca'yı okuduğunu tahmin etmediğimiz Madam de Gomez de buna benzer bir anlatıyla çıkar karşımıza. Ahmed Anadolu'daki ayaklanmanın başına geçmesinden şüphelendiği Mustafa'yı bir gün sarayın bahçesinde uyurken görür. Tam yayı gerip oku atacağı sırada doğanın kendisine seslenip bu ölüme engel olduğunu fark eder. Bir güç kollarını tutar ve onu "kardeşinin kasabı" olmaktan kurtarır.[69]

Ahmed'in Mustafa'yı öldürme planlarının çeşitli versiyonları Avrupa literatüründe hızla yayılmıştır. Knolles'un eserinde nakledildiğine göre bir gece, ertesi gün Ahmed'in öldürülmesi kararlaştırılır. Ahmed o gece kâbuslar içinde uyanır ve kardeşini öldürürse çektiği azabın dağ gibi büyüyeceğine inanır.[70] Sonunda ona duyduğu kardeşçe şefkatten değil, vicdan azabı çekmek korkusundan onun hayatını bağışlamaya karar verir. Bu anlatıların benzerliği aynı kaynaktan çıkıp yayılan versiyonlar olduğunu gösterse de doğruluğunu ispatlamaz. Venedik elçisi de 1612'de okuduğu raporunda Ahmed'in iki defa kardeşinin boğulmasını emrettiğini, ikincisinde patlayan bir fırtınanın ilahi bir uyarı olarak alındığını yazar.[71] Bütün bu iddialardaki ortak nokta doğa olayları ile gelen mesajlardır ki ileride de göreceğimiz gibi bu bir devrin tarih inancının bir parçası haline gelmiş, bolca propaganda malzemesi olarak kullanılmıştır.

Ahmed'in Mustafa ile arasındaki ilişkiye dair de çeşitli anlatılar vardır. Ahmed tahta çıktığı gün Mustafa kendisini tebrik etmeye gelir. Bu abartılı anlatıya göre Ahmed onu görünce sevinçten gözyaşı döker ve kendisine şefkatle sarılır. Ayrıca günlerinin pek değerli bir şekilde geçeceğine dair Muhammed üzerine yemin eder.[72] Ahmed, Mustafa'ya zarif brokar kumaştan elbiseler, pahalı hediyeler ve hatta kadınlar gönderir. Mustafa ise hayatının kalan kısmını geçirmek için sıradan bir elbisenin kendisine fazla bile olduğunu, bir lokma ekmekten başka bir şeye ihtiyacı olmadığı söyler. Allah'ın ve padişahın kendisine içinde yaşaması için o dört duvarı vermesi, padişahın da kendisine bir lokma ekmek

69. Madame de Gomez, *Histoire de Osman Premier du nom, XIXe Empereur des Turcs, et de l'Imperotrice Aphendina Ashada*, s. 60.

70. Richard Knolles, *The Turkish history, from the original of that nation, to the growth of the Ottoman Empire: with the lives and conquests of their princes and emperors*, s. 945.

71. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümâyûn. Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümranlık ve kadınlar*, s. 133.

72. *Anecdoti osia La storia segreta della familia otomana tradotta dal franzese, in divisa in dieci libri.* (...), s. 301.

vererek yaşamasına izin vermesinden başka bir şey istemez.[73] Mustafa'nın kafes hayatına dair diğer bir iddia da Ahmed'in onun bulunduğu kafesin girişini duvarlar ördürüp açtırdığı küçük pencereden yemek ve içeceğin yanı sıra afyon verilmesine müsaade ettiğidir.[74] Osmanlı'da özellikle askerler arasında yaygın olduğunu bildiğimiz, Malta kuşatması sırasında ölen yeniçerilerin üzerince bolca bulunan afyonun Mustafa'nın ruhsal dengesini sağlamak için kullanılmış olması çok da uzak bir ihtimal değildir.

Bazı kaynaklar da Ahmed'in Mustafa'ya çok iyi davrandığını, onunla sevgi dolu uzun sohbetler yaptığını yazar.[75] Kadınlar tarafından yetiştirilen, o ana kadar hep birilerinin omzunda ata binip bahçede gezen Mustafa artık yavaş yavaş küçük atlara binmeye başlamıştır. Ahmed Mustafa'nın tedirginliğini gidermek için ona korku duymadan mutlu bir şekilde yaşamayı öğütlemiş, onu imparatorluk yönetiminde bir yoldaş olarak istediğini, savaşa da çıkması gerektiğini belirtmiş ve kendisini avutmayı başarmıştır. Ama Mustafa günlerinin kısa olduğu korkusuna kapılmış durumdadır. Ağabeyinin Fatih'ten bu yana uygulanan kardeş katli örfüne uyacağını düşünmektedir.[76] Başka bir elçi de 1609'da 10 yaşında olan Mustafa'nın ağabeyi Ahmed tarafından çok sevilip kendisine yakın bir ilgi gösterildiğini söyler. Sultan onu çok sever. Lakin Mustafa sultanı her görüşünde "ölüm alameti görmüş" gibi kaçar. Ahmed ona zorla yaklaşmayı başardığı zaman da ağlamaya başlayarak ayaklarına kapanır. Ahmed de onu kucaklar, ona tüm şefkatini gösterir ve "tatlılıkla okşar."[77]

Soluk benizli padişah: I. Ahmed

Ahmed'in gerçeğe pek uzak olmadığını düşündüğümüz bir resmi Yunan tarihçi Laonikos Chalkokondyles'in eserinin Fransızca baskısında (*L'histoire de la decadence de l'Empire Grec et establissement de celuy des Turcs*) bulunmaktadır.[78] Hayli

73. Otavio Sapiencia, *Nuevo Trotado de Turquía con una despcripción del sitio, y ciudad de Constantinopla, costumbres del Gran Turco...*, s. 22.

74. Alev Lytle Croutier, *Harem: Peçeli Dünya.* Çev. *Mehmet Ali Kayabal*, İstanbul, 1990, s. 114.

75. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt III, s. 340.

76. *Relazioni di ambascitori veneti al Senato, vol. XIV Constantinopoli, relazioni inedite (1512-1789)*, s. 515.

77. a.g.e., s. 514.

78. Nebahat Avcıoğlu, "Ahmed I and the allegories of tyranny in the frontpiece to George Sandys's Relation of a Journey", *JSTOR*, s. 209.

romantize edilmekle birlikte sultanın genel hatlarını sunuyor olmalıdır. İnce kaşları kısmen hatlarını kadınsılaştırmış, genç yaşında tahta geçtiğini gösterircesine incecik bıyıkları da bu etkiyi artırmıştır. Sandys'in gezi kitabının kapağındaki gravürde bulunan Ahmed'in diğer bir portresi ise yazarın eserini temel almış olmalıdır. Özellikle 16. yüzyılda imparatorların ellerinde bir dünya küresiyle ölümsüzleştirilmesi aslında yeryuvarlağının her iki tarafına da hükmeden hükümdarlara has bir gelenektir. Bunların en bilineni ise İspanya'nın artık dünyanın diğer yarım küresinde de var olduğunu gösteren Kral II. Felipe'nin resmidir. Osmanlı'nın üç kıtada hâkimiyet kurması da elinde küre tutan hükümdar profiliyle ölümsüzleştirilmiş, bu sembolizme bu şekilde dahil olunmuştur.

Kendisini daha 13 yaşında iken, tahta yeni geçtiğinde gören Contarini, Ahmed'in beyaz tenli, soluk benizli olduğunu, hatta bu cansız görüntüsü ardında gerçekten hastalık taşıdığını yazar. Güzel bir yüzü vardır, zayıftır.[79] Onlu yaşlarının sonunda hâlâ soluk benizli, solgun, güçsüz görünümlü bir çocuk olduğu yazılır.[80] Ahmed'i artık gerçek bir delikanlı olarak gören balyos Ottaviano Bon ise onu şöyle tasvir eder: "Hükümdar genç, 21 yaşında, cildi olağanüstü, orta boylu ve vücudu çok orantılı. Çiçek hastalığının izleri yüzünden, yüzü biraz orantısız, göründüğü kadarıyla sakalı zor çıkıyor. Sert ve ters bakışları var ki, ilk bakışta herkes onun kibirli ve gaddar olduğunu düşünür, gerçekten de öyledir."[81] Ahmed güçlü bir yapıya sahip, yuvarlak yüzlü, yakışıklı bir gençti. Babası gibi bir sakalı yoktu ve şaka olarak böyle bir sakal istediğini söylüyordu.[82]

Ahmed'i iki yıl sonra gören elçi ise bize şu betimlemeyi bırakır: "Kolları, bacakları güçlü, olması gereken yapıda, lakin şişmanlığa fazla meyillidir: O denli ki, bazen yemek yerken patlayacak gibi olur, bazıları da bunu bildiklerinden kendisini bu tehlikeden kurtarmaya çalışırlar. Yüzü yuvarlak ve hatları orantılı... Sadece gözleri aşırı derecede büyük, yakışıklılığını ise bu gözlerine borç-

79. Günhan Börekçi, "İnkırazın eşiğinde bir hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı siyasî krizi", s. 89.

80. *Anecdoti osia la storia segreta della familia otomana tradotta dal franzese, in divisa in dieci libri.* (...), s. 302.

81. *Relazioni di ambascitori veneti al Senato, vol. XIV Constantinopoli, relazioni inedite (1512-1789)*, s. 513.

82. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt III, s. 340.

ludur. Teninde kansız cansız bir renk hâkim. Üst dudağında ince bir bıyığı var, lakin çenesinde koyu renkli az bir tüy var. Görüntüsü imparatorluğu gibi azametli. Çoktandır hareket etmekten kaçınmaya başladı."[83] Bütün bu tanıkların bize bıraktığı notlardan anlaşıldığı üzere Ahmed'in saltanatının ilk yıllarında hem geçirdiği hastalıklar yüzünden, hem de daha neredeyse çocuk olmasından kaynaklanan zayıflığın yerini kısa zamanda fazla kilolar almış ve bu da ona heybetli bir görünüm kazandırmıştı. Yemeğe ne denli düşkün olduğunu ise aşağıda göreceğiz.

Ahmed 32 yaşına geldiğinde ise başka bir etki uyandıracaktır. Saraya elçi olarak gelen Adam Werner onu yakışıklı bir erkek olarak niteler. Uzun boylu, iri yapılıdır, yüzünü koyu renk, yuvarlak bir sakal çevreler. Gözleri de koyu renktir. "Türklerde âdet olduğu üzere etrafı koyu renkli bir maddeyle boyanmıştı, buna sürme diyorlar ve Mekke'den getiriyorlar. Sağ gözü hafifçe şaşıydı. Bunun dışında yaşına ve mevkiine yakışan bir görünümü vardı. 32 yaşlarında, ava, oyuna meraklı, kadınlara düşkün olduğu rivayet edilen bir hükümdardı" diye devam eder.[84]

Ahmed'in karakteri konusunda ise birbirine kısmen tezat görüşler vardır. Bon, kibirli, azametli ve kan dökmeye meraklı bir doğası olduğunu, başkaldırmaya meyilli olduğunu da belirtir.[85] Sandys ise aksine kan dökmeye meraklı bir yapısının olmadığını yazar. Buna rağmen devlet içinde disiplini sağlamak için sert davrandığını da ekler. Onu eli kanlı olmakla suçlayan aynı Bon, birkaç satır sonra "Pırıl pırıl, erdem dolu bir ruhu var" der. "Fazla eğitimli biri değil, ama işine yarayacak ve emir verecek kadar okuma yazması var. Lakin istediği ve ihtiyacı olduğu kadar bilgisi yok. Genç yaşlarında imparatorlukta âdet olduğu üzere bilim dallarında ve kitabî bilgide titiz bir şekilde eğitim görmemiş" diye devam eder.[86] Devrin tanığı Sandys de Ahmed'in babası III. Mehmed'e, kendisinin eğitimini ve beden eğitimini çok ihmal ettiği için kızdığını yazar. Oysaki Ahmed ve kardeşleri Selim ve Mahmud'un eğitimi ile Manisa'da hocaları Mustafa Efendi ilgilenmekteydi. 1595'te İstanbul'a gelip şehzadelerin eğitimine devam etmişti. 1603'te Ahmed'in tahta geçmesiyle onun hocalığına de-

83. George Sandys, *A relation of a journey begun An. Dom. 1610*, s. 73.

84. Crailsheimli Adam Werner, *Padişahın Huzurunda. Elçilik günlüğü, 1616-1618*, çev. Türkis Noyan, İstanbul, 2011, s. 63-64.

85. *Relazioni di ambascitori veneti al Senato, vol. XIV Constantinopoli, relazioni inedite (1512-1789)*, s. 513.

86. a.g.e., s. 513.

vam etmişti.[87] Esas hakikatli bir eğitim alma şansı olmayan Mustafa idi.

Ahmed'in gaddarlığına dair anlatılar da yok değildir. Saltanatı sırasında savaş esirlerini gözünün önünde yüksekten attırdığı, fakirleri para dolu buz gibi bir göle sokup boğuldukları zaman güldüğü, perdelerin ardında her zaman katle hazır bir dilsizin bulunduğu gibi anlatılar ortalığı sarmıştır.[88] Ayrıca halk tarafından biraz sevilse bile ona hissedilen korku daha baskındır. Sandys, kendisinin de şahit olduğu bir sahneyi örnek olarak verir. "Türkler arasında pek sıradan bir suç" olarak görülen eşcinsel ilişkiye giren sekiz uşağını gece yarısı denize attırdığını söyler.[89] Ahmed'in oğlancılık konusundaki sert tavrını on yıl sonra gelen Sapiencia da ısrarla belirtecektir. Padişahın "seleflerinin aksine o iğrenç erdemsizliğin düşmanı" olduğunu yazar. Hatta bu nefretinde o denli ileri gidiyordur ki, onun zamanında üç delikanlı hizmetlisini fırında canlı canlı yaktırmıştır.[90] Abartıları bir kenara bıraktığımızda, farklı eserler kaleme alıp birbirinden etkilenmeyen farklı milletten iki tanığın benzer anlatılar sunması Ahmed'in homofobikliği konusunda bizi ikna etmeye yeter.

Ahmed'in şaşaadan ve ihtişamdan yoksun bir hayat sürmediği kesin. Dindar bir kişiliği olmasına rağmen, sadece görkemli görünmek için değerli ve gösterişli kıyafetlere ve aksamlara meraklı olduğunda ise şüphe yok. Onu elçi kabulünde gören Adam Werner'in bu zenginlik karşısında gözlerinin kocaman olduğunu görür gibiyiz: "Simli zemin üzerine sırma iplikle çiçek desenleri dokunmuş bir kıyafet giymişti. Başında büyük bir sarığın etrafında dolanan altın zincire her iki yanda altın yuvalar içine yerleştirilmiş, kenarlarda küçük ortada ise büyük değerli taşlar asılmıştı" dedikten sonra balıkçıl kuşu tüylü sorgucunu, fındık büyüklüğündeki elmas yüzüğünü de hayranlıkla anlatır. Sandys de Ahmed'in kıyafetlerini de tasvir etmeyi unutmaz. Kafasında bir balkabağının üç katı büyüklükte bir sarık vardır. İçine ve dışına giydiği kıyafetler hafif, beyaz saten kumaştan, üzerinde yeşil gözenekler olan gümüş işleme kumaştandır.[91]

87. Baki Tezcan, "The Debut of Kösem Sultan's Political Career", s. 353.

88. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt III, s. 341.

89. George Sandys, *A relation of a journey begun An. Dom. 1610*, s. 73.

90. Otavio Sapiencia, *Nuevo Tratado de Turquia con una despcripción del sitio, y ciudad de Constantinopla, costumbres del Gran Turco...*, s. 23.

91. George Sandys, *A relation of a journey begun An. Dom. 1610*, s. 73.

1608 yılında hac yolunda İstanbul'a uğrayan Polonyalı Simeon, Ahmed'in selamlık merasimine denk gelmiştir. Geleneksel olarak sultanın cuma namazına çıkıp halkın içine karıştığı, selatin camilerden birine, –genelde de Ayasofya'ya– gidildiği günlerden biridir yani. Simeon, som altınla süslenmiş muhteşem bir ata binen Ahmed'in inciler ve mücevherlerle süslü koşum takımlarını, bu koşumlar üzerinde "değerini takdir veya tasvir etmek mümkün olmayan" altınları, iki mücevherli çift sorguçlu kavuğunu hayranlıkla anlatır. Alayın arkasından gelenlerin, padişaha olan saygılarını bağırarak ifade ettiklerini de bir din adamı şaşkınlığıyla ekler. [92]

Bahçe bahçe gezen bir padişah

Yerinde durmayan, hareket halinde olmayı seven bir padişahtı Ahmed. Hayatını bahçelerde geçiriyor, Naîmâ'nın deyimiyle "gâh Üsküdar, gâh İstavroz ve gâh Tersâne ve gâh Davud Paşa bağçelerinde seyr ü şikâr" ediyordu.[93] Sapiencia, Ahmed'in havanın çok soğuk olduğu yılın dört ayı dışında sarayda çok ikamet etmediğini, İstanbul içindeki diğer on iki sayfiye evinde vakit geçirdiğini söyler. İmparatorluğun dört bir yanında savaş devam ederken Ahmed avdadır. 1607'de Bursa'da ayaklanmalar olurken o Karadeniz sahillerinde ava çıkmıştır.[94] Bu sahillerde meyve, çiçek ve bağlarla dolu bahçelerde vakit geçirir, av hayvanlarının bolca olduğu bu yerlerde avlanır. O kadar kendisine saklamak istemiştir ki bu sahaları, İstanbul'un on fersah çevresinde kimsenin avlanamayacağını beyan etmiştir. 1613 yılında Saray-ı Âmire ve Üsküdar'daki bahçelerde vakit geçirdikten sonra kış yaklaşınca av için Edirne'ye gider ve ilkbahara kadar Edirne Sarayı'nda kalır.[95] Peki, bütün bu esnada Kösem neredir? Cevap Venedikli elçi Antonio Foscarini'nin Doç'a gönderdiği mektupta gizlidir. Ahmed, bütün haremini de yanına alarak gitmiştir Edirne'ye.[96]

92. *Polonyalı bir seyyahın gözünden 16. Asır Türkiyesi. Polonyalı Simeon*, çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul, 2007, s. 27.

93. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt II, s. 399

94. Julien Bordier, *Ambassade en Turquie de Jean de Gontaut Biron, baron de Salignac: 1605 à 1610*, s. 158.

95. İbrahim Peçevî, *Peçevî Tarihi*, s. 442.

96. *Calendar of State Papers*, s. 809.

Babasının bedensel gelişimine ve spor eğitimine yeterince önem vermemiş olmasının acısını tahta çıkar çıkmaz dört elle sarıldığı aktivitelerle çıkarmışa benzer Ahmed. Usta bir okçu olmuştur.[97] Doğancılık ve şahinciliğe çok meraklıdır.[98]Ahmed'in meslek olarak kendisine fildişi zihgir[99] yapmayı seçtiğini söyleyen Sandys onun bu işle bütün gün iştigal ettiğini de ekler. Sevdiği bir sporla zanaatı birleştirmiştir. Üstelik sadece tek bir zanaatla da uğraşmaz. Tavernier, has odada sağda, yaldızlı çerçeveler içine alınmış bir Kuran ayetinden bahseder ve bu hattın I. Ahmed'in elinden çıktığını yazar.[100] Dindarlığını da başka bir zanaatla birleştirmek istemiş olmalıdır.

Ahmed'in resim sanatına pek meraklı olduğunu da Sapiencia'dan öğreniyoruz. Özellikle Avrupa resminin portre örneklerine tutkun olduğunu, Fransız büyükelçisine sık sık tablo ısmarladığını, ondan bu resimleri ödünç alıp baktıktan sonra geri gönderdiğini biliyoruz.[101] Sandys de padişahın saatlere çok meraklı olduğunu yazar.[102] Bazılarının padişahın bine yakın saati olduğunu söylediğini yazarken bu rakamı kendisi de abartılı bulmuş olmalıdır. Öte yandan İngiltere kraliçesinin III. Mehmed zamanında saraya gönderdiği saati Ahmed parçalatmıştır.[103] Bunu neden yapmıştır, bilemiyoruz. Fatih'in ölümü ardından yaptırdığı tabloları telef eden oğlu Bayezid'in refleksiyle hareket etmediği kesin. Bu münferit ve özel bir sebebi olan bir vaka olmalı.

Padişahların büyük bir kısmı gibi o da şiire meraklıydı ve Bahtî mahlasıyla şiirler yazıyordu. Pek de parlak bir şair olduğu söylenemezdi.[104] Satranç oynamayı da seviyor ve sultan gibi giyinen

97. Richard Knolles, *The Turkish history, from the original of that nation, to the growth of the Ottoman Empire: with the lives and conquests of their princes and emperors*, s. 945.

98. Julien Bordier, *Ambassade en Turquie de Jean de Gontaut Biran, baron de Salignac: 1605 à 1610* / relation inédite [par J. Bordier]. précédée de La Vie du Baron de Salignac / par le Comte Théodore de Gontaut Biron, Paris, 1888. s. 93

99. Ok atarken parmağa takılan yüzük.

100. Jean-Baptiste Tavernier, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, s. 129.

101. Otavio Sapiencia, *Nuevo Tratado de Turquía con una despcripción del sitio, y ciudad de Constantinopla, costumbres del Gran Turco...*, s. 19

102. George Sandys, *A relation of a journey begun An. Dom. 1610*, s. 61.

103. Tülin Değirmenci, *İktidar oyunları ve resimli kitaplar. II. Osman devrinde değişen güç simgeleri*, s. 64.

104. Günhan Börekçi, *Factions and Favorites at the Courts of Ahmed I (r.1603-17) and his immediate predecessors*, s. 97.

Afrika kökenli kızlarağasıyla satranç ve dama oynamaktan hoşlanıyordu. Ayrıca kadınlara, dilsizlere ve cücelere zaafı olduğu da söyleniyordu.

Sofrada bir koca adam

Ufak tefekken kısa zamanda tıknaz, etli butlu bir adam haline gelmiş koca bir padişah! Ahmed'in büyük bir iştahla yemek yediği şüphe götürmez. Görgü tanıklarının bazen yemek yerken patlayacak gibi olduğunu, hatta etrafındaki bazı insanların da bunu bildiklerinden kendisini bu tehlikeden kurtarmaya çalıştıklarını yazacak kadar bilinen bir yemek tutkusu vardı Ahmed'in. Fatih'ten beri tek başına yemek yiyen padişahların bu enfes mutfağın lezzetlerini nasıl midelerine götürdüklerine şahit olmak her ne kadar imkânsız olsa da, o sırasıyla yemekleri tadarken yarunda bulunan hizmetlilerden birinin, zararsız olduğunu düşündüğü bu bilgileri aktarmış olması muhtemel. Yine bize ışık tutan, 1604'te balyos olarak İstanbul'a gönderilen Ottoviano Bon olacak: "Yemek yemek istediği zaman, kapıağasına haber gönderir, o da bunu başaşçıya haber verecek bir hadım gönderir. Başaşçı hemen et yemeğini hazırlatır, bir tabak içinde Sultan'ın sofrasına getirir. Majesteleri Türk geleneğine uygun olarak bağdaş kurar ve elbiselerini korumak için dizlerinin üzerine getirilen pek süslü havluyu örter. Diğer bir havlu da sol kolundan sarkar. Bunu ağzını ve parmaklarını silmek için kullanır. Diğer hükümdarlar gibi yemeğinin parçalanmasını beklemez, bu işi kendi halleder. Önünde bir masa örtüsü vazifesi gören bir parça Bulgar derisi (bulgarî) üzerinde üç dört çeşit pek lezzetli ve tazecik beyaz ekmek olur. Bütün Türkler her şeyden çok ekmeğe bayılırlar, özellikle de taptazecik fırından yeni çıkanına. Sultan ne bıçak, ne de çatal kullanır. Tek kullandığı tahta bir kaşıktır. Önünde her zaman iki tane bulunur, bir tanesi sebze çorbasını sunmak için, diğeri de susuzluğunu gidermek için içtiği çeşitli meyvelerden yapılan, limon suyuyla ve şekerle karıştırılan şerbetlerini alması için. Yemeklerini birer birer tadar, tattığı yemekler sofradan kaldırılır. Eti o kadar yumuşak, o kadar incelikle pişirilmiştir ki, daha önce de dediğim gibi yemek için bıçağa ihtiyacı yoktur, parmaklarıyla kolaycacık eti kemiklerinden ayırabilir. Sofrada tuz kullanmaz, iştah açıcı filan da yemez. Ama eti bitirip de doyunca midesine son olarak baklava ya da ona benzer bir şey gönderir. İşte, akşam yemeği böyle bitince ellerini dünyanın en güzel mü-

cevherleriyle süslü bir altın bir leğende yıkar."[105]

Bon, Ahmed'i gördüğünde padişah 14 yaşındadır. Çatalın henüz ulaşmadığı, etin Avrupa'daki gibi değil Doğu usulü dağılana dek pişirildiği, masada Avrupa'daki çağdaşları gibi et kesen özel bir görevlinin bulunmadığı bir sofra var karşımızda. Elçi kabulü gibi gösteriş gerektirecek bir durum olmadığı zamanlarda ise sarayda favorinin tahta kaşık olduğunu da doğruluyor bu betimleme. Bon, Sultan'ın yapılı, kocaman bir adam olduğunun altını çiziyor. Anlattıklarına bakılırsa yemeyi epey seven biridir Ahmed. Bobovius ise yemekten sonra padişahların ellerini küçük sabunlarla yıkayıp daha sonra kahve içtiklerini kaydeder.[106] Bu Ahmed döneminde de uygulanıyor olsa gerek.

Sapiencia ise muhtemelen yine saray içinden birilerinden Ahmed'in sofradaki halini gözümüzün önüne getirmemizi sağlayacak kadar bilgi edinmiştir: "Türk'ün yemek yediği masa gümüşten ve yuvarlak, bir karıştan daha yüksek değildir, lakin büyüktür. Yemek yerken üzerine bir örtü örterler. Ama örttükleri sofra bezi değil, 'sofra' dedikleri renkli deriden, büfe gibi yuvarlak bir şeydir. Sofra Kastilyalı hanımefendilerin kullandığı tahta yerin üzerine yerleştirilmiş bir yükselti gibidir. Peşkir denilen altı havlu ile masayı çevrelerler. Her yemek değiştiğinde en üsttekini kaldırırlar ve sultana yeni bir peçete verirler. Sultan masanın kurulduğu salona girmeden önce hizmetçiler ıtırlı kokular sıkarlar. Beş hizmetçi oğlan girip dizleri üzerine eğilerek ona bir önlük takarlar. Bu hizmetçilerden birinin elinde ortasında delik olan altın bir çanak vardır. Böylelikle sultan elini yıkarken su akıp çanağın dibinde gözden kaybolabilir. Diğeri ibrik denen bir altın bardakla ellerine su döker. Diğer ikisi de kıyafetine su damlamasın diye birer havlu taşırlar. Sonuncusu da ellerini kurulaması için havlusunu verir. Sultan masaya oturduktan sonra, çaşnigir âdet olunduğu üzere tabakları masaya koymadan önce efendisinin gözleri önünde güvenlik için tüm yemekleri tadar. Yemeğini her daim tek başına yer, çünkü sultanların ne eşleri ne de çocukları ile yemek yeme alışkanlıkları vardır. Ama kalabalık içinde yemek yedikleri zaman yanlarında müftü, vezirler, paşalar, büyükelçiler, sarayın önde gelenleri ve diğerleri gibi pek çok insan olur. Hepsi de sultan yemeğini bitirene kadar duvarın dibinde ayakta dizilirler. Yüce Türk bazen etrafındakiler arasında pek değer verdiği biri-

105. Ottaviano Bon, *The Sultan's Seraglio: An Intimate Portrait of Life at the Ottoman Court*, Londra, 1996, s. 94.

106. *Albertus Bobovius ya da Santuri Ufki Bey'in Anıları. Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, s. 91.

ne yemek sunar. O da yemeği evde yemek için mendile sarar."[107]

Sapiencia, anlatısının devamında din lüksü yasakladığı için gümüş tabakların halk ve diğer saraylılar tarafından kullanılmadığını, ama padişahın gümüş tabaklarda yediğini belirtir. Yerden yüksekliği bir buçuk karış olan ayaklı diğer kaplardan, Talavera ve Pisa seramikleri gibi topraktan salata kaplarından, hatta bazı altın kaplı tabaklardan bahseder. Fağfûr ve mertebânî tabaklardır anlattığı aslında. Onu şaşırtan sultanın bütün bu ihtişam içinde tahta kaşıkla yemesidir. Paşalar beyaz renkli demirden, bakır ya da bronz tabaklarda yerler, şekilleri aynı olmakla birlikte sultanınkinden daha küçüktür. Sultanın sofrasında kırk hizmetli çalışır. Masadan kaldırılan yemeği hadımlar, dilsizler, cüceler ve hokkabazlar yer. Yemek kaldırılınca ellerini aynı törenle yıkar. Önce sakalını taramak için berber gelir. Başka bir görevli ayna getirir, diğeri güzel kokulu parfümlerle gelir, sakalını mis gibi kokularla ovar.[108] IV. Mehmed'in sofrasını tasvir eden Bobovius, padişah yemek yerken cüceler ve dilsizlerin binbir şaklabanlık yaptığını söyler.[109]

Sofra ayrıca döner şekilde, hareket edebilen bir yapıdadır, bu sayede padişah istediği tabağa ulaşmak için, başka kimsecikler elini değdirmeden onu gereğinde çevirir.[110] Ayrıca pek değerli porselen tabaklar da mevcuttur. Senede iki defa, bayramlarda olmak üzere değerli taşlarla süslü altın takımlar çıkarılır. Masaya otuz değişik çeşit yemek getirilir. Domenico'nun iddiasına göre bunlardan birini alır ve diğer yirmi dokuzunun kadınlara ya da cücelerle dilsizlere gönderilmesini buyurur.

Merakımızı gidermek için biraz da Fransız seyyah Tavernier'den dinleyelim: "Yemek yerken bağdaş kurarak oturur. Sırtını, duvarın soğukluğunu hissetmesini engelleyen işlemeli yastıklara dayar; kereveti kaplayan halıların üzerine, örtüden sızarak akabilecek içyağının halıya zarar vermemesi için, bir maroken yayılır. Marokenin üstüne yayılan örtü, güzel boyalı, çevresi işlemeli Hint kumaşındandır. Türkler çok temiz yediklerinden sofraya peçete konmaz: Eğer silinmek gereksinimi doğarsa küçük bir mendil bu işi görür. Yemek yerken yalnızca sağ ellerini

107. Otavio Sapiencia, *Nuevo Tratado de Turquía con una despcripción del sitio, y ciudad de Constantinopla, costumbres del Gran Turco...*, s. 20.

108. a.g.e., s. 21.

109. *Albertus Bobovius ya da Santuri Ulki Beyin Anıları. Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, s. 90.

110. *Domenico's Istanbul*, s. 22.

kullanırlar."[111] Yine Bon'da sultanın çok nadiren sarayın dışında, deniz kenarında bahçeli bir yalıda kadınlarıyla birlikte balık yediğini öğreniyoruz. Ahmed'in sık sık gittiği İstanbul'daki deniz kenarındaki diğer saraylar ve köşklerde mönüsünün kısmi bir değişikliğe uğradığını anlıyoruz. Balık yemek için güzel bir sebep. Sıkça tekrarlandığı gibi esas olan pilav, koyun eti, kanatlılar ve şerbettir.[112]

16. yüzyıl sonunda sarayda doyurulan mide sayısı 13.400'dür. 800 kadın ve bir o kadar da hadım da bunlara dahildir.[113] Onca insanın birlikte yemek yemesine şaşıran Sapiencia bu yemeklerin "neredeyse inanılmayacak sayıda aşçı tarafından" hazırlandığını yazar. Bütün ustalar ve çırakların toplamı 490'dır.[114] Aynı zamanda muhasebe defterlerinden de haberi olmuştur. Sözgelimi o yıl yaz aylarında içilen şerbet için gelen buz 450 yüktür. Keşiş Dağı'ndan, yani Uludağ'dan keçeler ve samanlar içinde sarılarak gelen kar başta şerbetleri olmak üzere soğutmada kullanılır.

Divân toplantılarından sonra topluca yemek yenir. Yarım saat içinde hızla ve sadelikle tamamlanan bu yemek töreninde sadrazam bir iki paşayı masaya davet etmemişse tek başına yer.[115] "Yeniçerilerin bazı hoşnutsuzlukları varsa, bir vezire ya da padişaha kızmışlarsa, ellerini çorbaya uzatmazlar, kâseleri hızla yere fırlatırlar, kazanı devirirler ve böylece hoşnutsuzluklarını gösterirler."[116] Tavernier'in bahsini ettiği protesto şekli "çorbaya yüz çevirmek" ve eğer daha ciddi bir sorun varsa uygulanan "kazan kaldırmak"tır. Sadece kazan kaldırılmakla kalınmaz, içindeki et de dökülerek padişahın verdiği nimetin istenmediği gösterilir.

II. Osman zamanında gelen bir Fransız seyyah ise Sultan'ın sofrası ile ilgili çarpıcı bir ayrıntı verir. Yemek yerken kendisine tarih, özellikle de Büyük İskender tarihinin okunduğunu yazar.[117]

111. Jean-Baptiste Tavernier, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, s. 142

112. *Voiage de Levant fait par le commandement du Roy en l'année 1621 par le Sr D. C.* [Deshayes de Courmenin], s. 160.

113. *Domenico's Istanbul*, s. 23.

114. Otavio Sapiencia, *Nuevo Tratado de Turquía con una despcripción del sitio, y ciudad de Constantinopla, costumbres del Gran Turco...*, s. 17.

115. Jean-Baptiste Tavernier, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, s. 63.

116. a.g.e., s. 63.

117. *Voiage de Levant fait par le commandement du Roy en l'année 1621 par le Sr D. C.* [Deshayes de Courmenin], s. 175.

Padişahların okumayı ya da kendilerine okunmasını pek sevdiklerini bildiğimiz İskendernâme olmalıdır bu.

Ahmed'in haremi...

Ahmed daha sünnet bile olmadan annesi ve teyzeleri başta olmak üzere saray ahalisinden kendisine değerli hediyeler yağmaya başlamıştı bile: müstakbel cariyeler. Sünnet olduktan sonra da doğal olarak bir süreliğine iyileşmesi beklenmişti.[118] Bir kelebek avcısı gibi en renkli haberleri toplamaya pek vâkıf olan Venedik elçileri Ahmed'in haremdeki ilk zamanlarına dair de şaşkınlık verici anlatılar aktarmışlardı. Contarini, Ahmed'in babasının ölümünden sonra kafaları kesilerek öldürülen harem kadınlarının birer cadıya dönüştüğü, hayaletlerinin haremin boş odalarında dolaştığına inandığını yazıyordu.[119] Ayrıca Safiye, gelenek icabı Eski Saray'a gönderilmiş, Ahmed'in de kendisinden önce sancağa çıkan selefleri gibi hane halkı olmadığı için harem kısmen boş kalmıştı. Önce hayaletler, sonra da sünnet onun devletin devamı için çalışmasına başta engel olmuştu. Lakin Ahmed'in daha saltanatının başında ardı ardına dünyaya gelmeye başlayan çocuklarının, delikanlı padişahın sünnetin akabinde pek de fazla kadınlardan uzak durmadığını gösterir.

Ahmed'in haremine dair elimizde ne yazık ki ciddi kayıtlar yok. Haremde yaşananların dışarı çıkmaması için çaba sarf ettiği aşikâr. Kuş uçurtulmayan haremin duvarlarından dedikoduları, şişirilmiş harem anlatılarını, devlet ricaline ait haberleri en zor şartlarda bile aşırtan başta Venedikli ve İspanyol casusların bile hakkında bir anlatı paylaşmadığı bir harem! Lakin aşk ve kadınlar konusunda dillere destan olacak bir durumu olmadığı kesin. İtalyan bir kaynağın da belirttiği gibi her konuda mutedil olan Ahmed, aşk konusunda da böyledir. "Zevkin gücünün mutedilleştirilmesi" ilkesiyle hareket eder ve aşk da bu prensibin içine girer.[120]

Ahmed çocuk sahibi olmadan tahta çıkan ilk padişahtı. Cülusundan bir yıl sonra, 1604 yılının kasım ayında ilk taht vârisi adayı Osman doğmuştu. Ahmed o zaman henüz 14 yaşında idi. Bunu

118. Günhan Börekçi, "İnkırazın eşiğinde bir hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı siyasî krizi", s. 90.

119. a.g.e., s. 90.

120. *Anecdoti osia la storia segreta della familia otomana tradotta dal franzese, in divisa in dieci libri.* (...) s. 302.

müteakip aylarda büyük kızları Ayşe ve Fatma doğdu.[121] 1605'in Mart ayında da Sultan Muhammed (Mehmed) adlı bir şehzadesi dünyaya gelmişti.[122] Bundan sonra ise ölene dek kızları ve oğulları dünyaya gelmeye devam edecekti. Necdet Sakaoğlu başta ay farkları ile doğan bu çocukların hareminde en az dört beş hasekisi olduğunu gösterdiğini ve gözdelerinin sayısının ise daha yaşı 14 iken 14'e ulaştığını söyler ve sayının rastlantıya işaret etmek için uydurulduğunu belirtir. Ioarga ise Ahmed'in hareminde 6 gözde cariyesi olduğunu söyler.[123]

Ahmed'in oğulları doğum sırasına göre Osman, Mehmed, Selim, Murad, Bayezid, Hüseyin, Hasan, Süleyman, Kasım, İbrahim'di.[124] Ahmed öldüğünde ise hayatta yedi erkek çocuğu kalmıştı: Osman, Mehmed, Murad, Bayezid, Süleyman, Kasım, İbrahim. Kızları ise Ayşe, Fatma, Gevherhan, Zahide, Esma, Hatice, Zeynep, Atike, Abide'ydi. Bunun dışında kayda geçmeyen başka kızları da olabilir. Bu çocuklardan İbrahim, Murad, Kasım, Süleyman, Mehmed ile Fatma, Ayşe, Hanzâde, Gevherhan Kösem'den doğmuştu.[125] Şimdi göreceğimiz güvenilir bir arşiv belgesi ise Selim ve Orhan'ın da Kösem'den doğma olduğunu doğrular. Bu iki oğlan çocuğunu da yukarıdakilere eklemeliyiz. Ama bahsi geçen Selim, Kösem'in Murad başa geçtiğinde hâlâ hayatta olan oğludur.

Kösem'in ilk çocuğu Ahmed'in saltanatının üçüncü yılında –1606'da– doğurduğu kızı Fatma Sultan'dı. Onu 1608'de Ayşe Sultan takip etti. İlk şehzadesi Murad'ı ise 1612'de dünyaya getirdi. Yani Kösem oğlu tahta geçecek bir valide olma şansını ancak Ahmed'in tahta geçişinden 11 yıl sonra yakaladı. Yaklaşık bir on yıldır birlikte olduklarını düşünürsek, Kösem'in bu süre içinde sadece üç çocuk dünyaya getirmesi Ahmed'in bu dönemde yatağını başkalarıyla paylaştığını, Kösem'in ise her zamanki basiretiyle beklediğini gösterir. Aynı zamanda düşündüğümüz gibi arala-

121. Necdet Sakaoğlu, *Osmanoğullarının ünlü kadın sultanları*, s. 129.

122. *Mustafa Sâfî'nin Zübdetü't-Tevârîhî*, cilt II, haz. İbrahim Çuhadar, TTK, Ankara, 2003, s. 25.

123. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt III, s. 341.

124. Günhan Börekçi, "İnkırazın eşiğinde bir hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı siyasî krizi", s. 61. Osman (Kasım 1604), Mehmed (Mart 1605), Selim (Haziran 1611), Murad (Temmuz 1612), Bayezid (muhtemel tarih: Eylül-Ekim 1612), Hüseyin (Kasım 1613), Hasan (muhtemel tarih: 1615).

125. Baki Tezcan, "The Debut of Kösem Sultan's Political Career" (s. 350) makalesinde Mehmed'in de Kösem'in oğlu olduğu sonucuna varır.

rındaki aşkın daha ziyade dostluğa ve muhabbete yakın bir sınırda olduğunu doğrular. Ya da Kösem'in bütün bunlara sabırla göğüs gerip ele geçireceği gücü sükûnetle beklediğini...

Ahmed'in sevdiği kadınlara ve beğendiği cariyelere dair bölük pörçük anlatılar vardır. Padişahın Bağdat Beylerbeyi Ali Paşa'nın eşi olan Kuyucu Murad Paşa'nın güzel kızına büyük bir zaafı olduğu söyleniyordu.[126] Saraydan saraya bir ömür geçiren Ahmed'in Kandilli'deki sarayda geçirdiği birkaç günün harem hayatını da etkilediği gözlerden kaçmamıştı. Orada daha önce görmediği cariyelerinden biriyle de birlikte olmuştu. Sultanın gözünde sağlam bir yer edindiğini düşünen diğer iki cariye daha vardı.[127] Sapiencia da Ahmed'in oğlu Osman'ın annesi olarak göstererek hata yaptığı Fatma Sultan'ı "Hiçbir zaman hiçbir Türk sultanının eşini sevmediği kadar" bir başka sevdiğini yazar.[128] Ahmed'in Fatma'ya olan aşkı Gomez'in kulağına kadar gelmiştir.[129]

Ayrıca Ahmed'in kaptanıderya (Mehmet Paşa) ile evlendirdiği kızının annesini hançerle yanaklarından yaraladığını ve onu ayaklarının altına aldığını söyler.[130] Bunun sebebi ise, kadının Ahmed'in gözdelerinden birini boğdurtmasıdır. Gözde, kız kardeşinin kölelerinden biridir ve Ahmed kendisine ilk bakışta âşık olmuştur. Knolles'un *Grand Sultana* olarak andığı, adını anmadığı halde Kösem olduğu anlaşılan bir kadın, bundan haberdar olunca kızı odasına getirtmiş, elbiselerini çıkartmış ve boğmuştur. Kızın kıyafetlerini başka bir cariyesine giydirip sultana göndermiş, kız geri geldiğinde onu da boğmuştur. Sultandan hamile kaldığını öğrendiği herkesi bu şekilde boğdurttuğunu iddia eder.

Peki, padişah baba olduğunda başkentte ne gibi bir kutlama yapılırdı? Haber ilk önce Darüssaâde ağasına duyurulur, ağa da lalası aracılığı ile silahtar ağaya müjdeyi verir.[131] Silahtar ağa da sarayda bu güzel haberi yayar. Enderundaki her oda, bebek er-

126. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt III, s. 341.

127. Julien Bordier, *Ambassade en Turquie de Jean de Gontaut Biron, baron de Salignac: 1605 à 1610*, s. 28.

128. Otavio Sapiencia, *Nuevo Tratado de Turquía con una despcripción del sitio, y ciudad de Constantinopla, costumbres del Gran Turco...*, s. 22.

129. Madame de Gomez, *Histoire de Osman Premier du nom, XIX e Empereur des Turcs, et de l'Imperatrice Aphendina Ashada*, s. 50.

130. Richard Davey, *The Sulton and his Subjects*, Londra, 2014, s. 24

131. Çağatay Uluçay, *Harem*, II, s. 75.

kek ise 5, kız ise 3 kurban keserek kutlar. Sarayın deniz kıyısındaki toplar şehzade doğmuş ise 7, kız doğmuş ise 3 defa atış yaparlar. Bu top atışı gün içinde 5 defa tekrarlanır. Şehrin sokak ve çarşılarında tellallar bu haberi halka duyururlar. Protokol olarak kız çocukların doğumuna devletin geleceği için bir umut olan şehzadelerden daha az seviniliyor olması bizi yanıltmasın.

Kösem evlendi mi?

Mevcut Osmanlı kaynaklarının hiçbiri Ahmed'in Kösem'le evlendiğini yazmıyor. Daha önce de bahsettiğimiz sebeplerden istisna durumlar hariç padişahlar eşleri ile nikâh kıymıyorlardı. Yabancı kaynaklar ise çoğu zaman nikâhtan bahsetmeyerek Kösem'i Ahmed'in eşi olarak alıyorlar ve konuyu muallakta bırakıyorlar. Sözgelimi, 1609 yılında Venedikli elçi Bon, Ahmed'in üç kadından dört çocuğu olduğunu, ancak hiçbiriyle nikâhlanmadığını bildiriyor. Knolles ise Kösem'in Ahmed'le evlendiğini yazıyor.

Oysa Venedik Devlet Arşivi'nden yeni gün yüzüne çıkardığım bir belgeyle bugün artık Kösem'in Ahmed'in nikâhlı eşi olduğunu ispatlayabiliyoruz. IV. Murad'ın cülusunu haber vermek için Osmanlı'nın Venedik'e gönderdiği mektupta padişahın "valide-i kerîmeleri Kösem Sultan"dan bahsederken Kösem'in tarihini değiştirir: "ki sâbıkan merhum ve mağfûrün-leh Sultan Ahmed'in gayetden mu'teber ü makbûlesi olmağın onu nikâh-ile tazimen tezevvüc edip"... Ahmed'in "muteber ü makbûlesi" olduğunu vurgulayan belge Kösem'in padişah katında değerli olduğunu hatırlatıp onu övmeye devam ediyordu.[132]

Her satırı sürprizlerle dolu olan bu mektup ayrıca Ahmed'in oğlu olduğu bilinen, yalnız Kösem'den doğma olduğu söylenmeyen iki oğlunun annelerini Kösem olarak gösterir. İkinci defa Venedik'e gelerek Murad'ın tahta çıkmasını müjdeleyen bu elçi getirdiği mektup ile Kösem'in "hâliyen merkum yeni padişahımızdan (Murad) gayrı Sultan Selim ve Sultan Orhan nam iki sagir (küçük) oğulları dahi hal-i hayatta" olduğunu yazıyordu. Mektuba bir göz atalım: Ahmed'in 1611 yılında başka bir cariyeden doğup, yine aynı yıl hayata gözlerini kapayan şehzadesi Selim'den sonra, yeniden doğan ve Osmanlı soyağacına her nedense geçemeyen Kösem'den doğma bir başka Selim'in daha olduğunu gösteren bir belgedir bu.

132. ASV (Archivio di Stato di Venezia) *Miscellanae Documenti Turchi*, Belge: 1297.

Kadîmü'l-eyyâmdan beri hanedan-ı saadet-âşiyân-ı Osmaniyan'la cenab-ı celalet-me'âbın mabeyninde daima hüsn-i sadakat ve istihkâm-ile hıraset ü sıyanet olunan muhabbet ü meveddet ve ittifak ü ittihada binaen her asr ü zamandan ol ser-i saltanat-ı sultanî ve taht-ı ferruh-baht-ı hakâni üzere izz ü ikbal ve sa'adet ü iclal-ile müte'akıb olan kudretlü ve azametlü padişahların cülus-ı sa'adet-me'nûsları haberi ol atebe-i aliyye hakkında canib-i şerifinizde vücuda gelen âsar-ı muhabbet ü meveddet ve sadakat-i kalbiniz muktezasınca cenab-ı devlet-me'âbınıza ve cümle ol südde-i seniyye ile musafât ü müvalât üzere olan selatîn-i ızâma tebşir ü tahbir olunması âdet-i kadîme ve kanun-ı müstedîme olmağın hâliyen sa'adetlü ve azametlü yeni padişah Sultan Murad bin Sultan Ahmed Han ol serîr-i saltanat ve evreng-i âlî-baht üzere es'ad-ı sâ'âtde cülûs ettikleri habere cenab-ı rif'at-me'âbınızı ve bu cümle âkıl u dânâ divan-ı şeriflerine beşaret ü i'lâm olunması hizmeti-çün bu ednâ kullarını (...) ikinci defa tayin edip irsal ettiler. İmdi, zikrolunan padişah-ı sa'adet-destgâhımız hâliyâ on beş yaşında bir selîmü'l-bâl ve huceste-hısâl âkıl ve dânâ pâdişâh olup ve vâlide-i kerîmeleri Kösem Sultan ki sâbıkan merhum ve mağfûrün-leh Sultan Ahmed'in gayetden mu'teber ü makbûlesi olmağın onu nikâh-ile tazimen tezevvüc edip onunla hâliyâ merkum yeni padişahımızdan gayrı Sultan Selim ve Sultan Orhan nam iki sagir oğulları dahi hal-i hayatta olup zikrolunan Vâlide Sultan kemâl-i mertebe tedbir ve tedarik ve ahlâk-ı hamîde ile güzide-i nisvân olmağın ümid ü itikadımız budur ki bu tahta geçen veled-i kebîrleri devletlü padişahımızın eyyam-ı sa'adet-encâmlarından cümle re'âyâ ve berâyâ âsûde-hâl ve kapu halkı dahi taht-ı eyaletlerinden muntazamü'l-ahval olup şimdiye dek ol der-i devlet-ile halis ve muhlis dostlukda sabit-kadem olan selatin-i izâm-ile bade'l-ân dahi inşallah kemal-i sadakat-ile muhabbet ü meveddet ve ittifak ü ittihada kemayenbağı müdavemet olunup ziyade bu hususda ne denilmek lazım-ise bu sunulan name-i hümayunun ve veziriazam hazretlerinin mektûb-ı mergûbları mefhumundan mufassalan malum-ı şerifiniz olur.[133]

Belgenin şüphe uyandıran yanları vardır. O zamana değin hiçbir kaynakta Ahmed'in Kösem'le nikâhlanmış olduğuna dair bir ibare bulunamaması akla bu belgenin, oğlu Murad tahta geçerken naipliğini üstlenecek olan Kösem tarafından yazılıp devlet adına gönderilmiş olduğunu getiriyor. Unutmayalım ki o dönemde oğullarının ya da kocalarının yerine tahta bakan Avrupalı kraliçelerin kocalarının nikâhlı eşleri olmaları çok önemlidir. Nikâh söz konusu devirde –diğer pek çok devirde olduğu gibi–

133. a.g.b., 1297.

bir kadın için önemli bir meşruiyet kaynağıdır. Kösem'in de Venedik gibi bir devlet karşısında kendini meşru kılmak istediği açıktır. Merhum eşinin nikâhlı karısı olduğunun üzerinde durulması, Kösem'in övülmesi bunu müteakip Venedik devleti ile ilişkilerinde bir saygınlık kazanması, sözünün dinletilmesi ve üstünlük sağlanması amacıyla olduğu kesindir. Diğer bir taraftan ileride göreceğimiz gibi bu mektuba Venedik'in verdiği cevap da Kösem'in bu konuya önem verdiği mesajının alındığı yönündedir. Eğer mektubu yazdıran gerçekten Kösem ise bile onun böyle bir konuda meşruiyet sağlamak için büyük bir yalanın altına girme riski olduğunu düşünmüyoruz. Osmanlı'nın aldığı her nefesten haberi olan Venedik'in böylesine bir yalanı gün yüzüne çıkarması fazla zaman almazdı. Üstelik bu, her taşın altından çıkan Venedikliler aracılığıyla öğrenilip dillendirilirse gerçekten de diplomatik bir skandal olurdu. Sonuçta Kösem'in gerçekten Ahmed'in nikâhlı eşi olduğuna inanabiliriz.

Murad'ın tam da tahta çıktığı bu dönemde, Kösem'in hayatta olan başka çocukları olmasına rağmen neden sadece Selim ve Orhan adındaki iki oğlunun anıldığı ise kafa karıştırıyor. Belki de İbrahim ve Kasım'ın Venedik tarafından zaten bilindiği düşünülüyor. Erhan Afyoncu ise İbrahim ve Kasım'ın diğer adlarının Selim ve Orhan olma ihtimalini düşünüyor. Zaten isimleri de başka yerlerde tekrar geçmiyor. Ayrıca tahta geçmiş olan bir padişah için "veled-i kebir" tabirinin kullanılmasını da garip karşılıyor. Düşüncem belgenin Kösem tarafından yazdırıldığı yönünde. Murad'ın naipliğini yaparak ilk defa siyasi dünyanın içine girecek olan Kösem'in diplomasi diline pek de hâkim olmadığı şüphe götürmez. Büyük ihtimalle aldığı yardımla dikte ettirdiği bu mektupta ortaya çıkan hataları da onun çaylaklığına borçluyuz.

Handan Sultan'ın vefatı...

Söylediğimiz gibi Safiye Sultan Eski Saray'a gitmiş ve Handan valide sultan olarak sarayda kalmıştı. İç ve dış siyasette öncülleri gibi olmasa da, yeterince etkindi ve doğru olduğuna inandığı konularda Ahmed'e sözünü dinletmeye gayret ediyordu. Peçevi, Handan Sultan'ın oğluna yol gösterme çabalarını "analık hakkı" olarak gösterirken "Valide Sultan (Handan) hazretleri her zaman oğluna, Derviş Paşa'nın söyledikleri ve düşündüklerine aykırı iş yapmayacağına dair analık hakkı ve sütü üzerine yemin ettirmişti. Kadın tabiatı malum, onu kin ve garazdan uzak, temiz kalpli ve

iyi niyetli biri sanırmış" diyordu.[134] Sadece bir anne-oğul ilişkisinin yorumu gibi görünen bu sözlerin arkasında saklı olanı Osmanlı değil, Venedik kaynaklarından öğreniyoruz.

Handan silik bir karakter değildi. Ne de olsa Şehzade Mahmud olayında onun da kendi oğlu adına ayakta sağlam durması gerekiyordu. Bütün bu savaştan çıkmayı başardığına göre iç dinamikleri iyi biliyor, hangi tarafta duracağını iyi kestiriyor olmalıydı. Ayrıca Safiye Sultan saflarında yer alması da onun bu çatışmadan başarıyla çıkmasında etkendi büyük ihtimalle. Bir İtalyan kaynak onun en az Safiye kadar hırslı olduğunu kaydediyordu.[135]

Venedik Elçisi Contarini Handan'ın aslen Bosnalı olup önceden Cerrah Mehmed Paşa'nın kölesini olduğunu yazar. Manisa'ya sancağa çıkmakta olan III. Mehmed'e hediye edilir.[136] Şehzadeye gidecek bir hediye olarak görülmesinde ise esas etken güzelliğidir. Bahsi geçen Mehmed Paşa, Mehmed'in dillere destan sünnet düğününde onu sünnet eden cerrahtır. Handan Sultan hakkında en ciddi verileri konuya hâkim olan Günhan Börekçi'ye borçluyuz. Börekçi, Ahmed'in tahta çıktıktan sonra annesinin pek çok konuda Ahmed üzerinde etkin olduğunu belgelerle ispatlıyor. Safiye'nin 9 Ocak 1604'te Eski Saray'a gönderilmesinde de rol alanın Handan Sultan olduğunu düşünüyor.[137] Ayrıca Ahmed'in tahta geçmesiyle Safiye'ye yakın olan bütün kilit görevlerdeki kişiler de azledilirler. Bu görevden alınmaların başrolünde de Handan Sultan'ın olma ihtimali yüksektir. Bir sancaktan gelmediği için kendi küçük dünyasını oluşturamamış olan Ahmed'in etrafında kendisine güvenebileceği kişilerden yeni bir kadro oluşturma görevini Handan Sultan üstlenir. Mustafa Efendi ile kolları sıvayan Handan etrafına kendisi gibi Bosnalılardan oluşan bir çember kurar.[138]

Venedik kaynakları, Osmanlı kaynaklarının aksine Handan'ın devlet işlerinde etkin bir figür olduğunu gösteriyor. Oğlunun saltanatının özellikle ilk aylarında veziriazam Yavuz Ali Paşa ile

134. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümâyûn. Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümranlık ve kadınlar*, s. 316.

135. *Anecdoti osia l a storia segreta della familia otomana tradotta dal franzese, in divisa in dieci libri.* (...), s. 101.

136. Günhan Börekçi, "İnkırazın eşiğinde bir hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı siyasî krizi", s. 80.

137. Günhan Börekçi, *Factions and Favorites at the Courts of Ahmed I (r.1603-17) and his immediate predecessors*, s. 126.

138. a.g.e., s. 130.

dirsek temasında bulunmuştur.[139] Venedik Elçisi Contarini, Handan'ın 1604 yılının başında bir gece yarısı devlet meselelerini uzun uzun konuşmak için Yavuz Ali Paşa'yı Harem'e çağırdığını kaydeder. Bu görüşmeye Handan kepenklerin arkasından katılmış, Ahmed ise veziriazamla yüz yüze görüşmüştür.[140] Bu daha önce hiç vuku bulmamış görüşme şekli devlet ricali arasında doğal olarak hiç hoş karşılanmamış ve bir skandal yaratmıştı. Çok önemli bir görev olan ve padişahın en yakın halkası içinde bulunan bostancıbaşılığa da Handan'ın Bosnalı başka bir memleketlisi getirilmişti: Bayram Ağa. Handan'ın bu siyasi çemberde rolü sadece atamalarla sınırlı değildi. Bon, Ahmed'le görüşmek isteyen vezirlerin önce Handan'a başvurmaları gerektiğini yazıyordu.[141]

Evet, Handan selefleri gibi ciddi siyasi bir karakter kazanamadan vefat edecekti. Büyük bir ihtimalle Ahmed onun böyle bir rol üstlenmesine izin vermek istememişti. Ne de olsa büyükannesi ve büyük büyükannesinin yıllarca oynadıkları egemen rolden sıkılmış ve rahatsız olmuş olmalıydı. Tahta geçtiğinde sadece 10 yıldır İstanbul'da olmasına rağmen, büyük büyükannesine dair anlatılan hikâyeleri de duymamasına imkân yoktu. Annesi Handan'ın bütün bu başta oynadığı etkin role rağmen Ahmed'in büyükannesi modelini hafızasından çıkarmadığından emin olabiliriz. Her ne kadar kendisine başta yardım etmesine izin verse de böyle hâkim bir anne modelinden hoşlanmadığı kesindir. Bu Kösem'in iyi bildiği bir şey olmalıydı. İki ayrı Venedik elçisinin içeriden aldığı haberlerle doğruladığı gibi Kösem siyasetten uzak duruyor, Ahmed'i ürkütmek istemiyordu. Ahmed ise hükmedilen bir kişi portresi çizmekten çekiniyordu. Yakınlarından ona babası gibi sakal bırakmasını söylediklerine bunda bir sakınca olmadığını, lakin başka hiçbir açıdan ona benzemek istemediğini söylemişti.[142] Venedik elçilerinin kulağına gelen bu iddia doğruysa Ahmed'in asla III. Mehmed'i rol modeli olarak almadığı gerçekti. (Ahmed'in başta sakalının çıkmadığını da hatırlayalım. Bunun altında seyrek çıkan bir sakalla dolaşmamak istediği de olabilir.)

Ahmed Bursa Sarayı'na yola çıkmak üzere hazırlanırken kötü haberi alır. Son birkaç gündür hastalığı görünür bir hal alan Han-

139. a.g.e., s. 136.

140. a.g.e., s. 136.

141. a.g.e., s. 137.

142. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümâyûn. Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümranlık ve kadınlar*, s. 323.

dan Sultan ilaçla tedavi edilse de kurtarılamaz ve Beyzâde'nin sözleriyle "Dâr-ı cihândan intikal ve Sarây-ı cinân'a irtihâl" eyler.[143] Namazı Ayasofya Camii'nde cümle erkânla kılınır.[144] Sultan Mehmed'in türbesine defnedilir. Validenin ölümü ile Ahmed'in Bursa'ya yolculuğu ertelenmiştir. Lakin vefatının yedinci günü artık daha fazla beklenemeyip üç kadırga ile yola çıkılır ve 13 Kasım 1605'te Mudanya'ya varılır. O esnada İstanbul'da olan Fransız elçi Baron de Salignac da Ahmed'in annesinin ölümüne çok üzüldüğünü, yolculuğunu onun ölümü sebebiyle biraz ertelediğini ve cenaze töreni yaptığını yazar.[145]

Handan Sultan'ın zehirlendiğini iddia edenler annesini pek sevmediğinden şüphelenilen oğlunu sorumlu tutmuşlardır.[146] Ahmed'in annesinin ölümünden dört gün önce Harem'i göz altında tutması için yeni bir kara hadımağa atanmış olması kafaları karıştırır. Handan'ın birkaç gün boyunca hasta olması ve hasta yatağında ölmesi ise kısmen bu zehir iddiasını çürütür. Ne de olsa dönemde çok kullanılan zehir hemen etki eden ve kısa sürede öldüren türdendir. Ahmed'in annesinin bu baskın pozisyonundan rahatsız olup onu öldürtmüş olma ihtimali ise pek de akla yatkın değil. Her ne kadar Ahmed'in kanı çok seven bir hükümdar olduğu söylense de annesini öldürecek derece olmadığını düşünüyor insan. Kösem'in bunda bir parmağı olabilir mi? Kader kendisine de aynı sonu, yani gelini tarafından hayatına son verilmesini reva görmüş olabilir mi, bilemeyiz. Ama ön planda olup sürtüşme yaratmaktan uzak bir valide olan Handan Sultan'ın, Kösem'le aynı alanı paylaştığı bu zaman diliminde ciddi bir çatışma yaşamış olma ihtimali hayli uzak görünüyor.

Başkentte düğün vakti

1612 yılı başkentte şaşaalı günlerin bitmek bilmediği bir yıl olmuştu. Şehir padişahın iki kız kardeşinin düğünüyle şenleniyordu. Kapudanı Derya Öküz Mehmed Paşa Ahmed'in büyük kız kardeşi, Veziriazâm Nasuh Paşa ise küçük kız kardeşi ile evleniyordu. Ahmed'in diğer iki kız kardeşi ise daha önce Mustafa Paşa ve Tir-

143. Hasan Bey-Zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-Zâde Târihi*, s. 869.

144. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt I, s. 305.

145. Julien Bordier, *Ambassade en Turquie de Jean de Gontaut Biran, baron de Salignac: 1605 à 1610*, s. 6

146. Godfrey Goodwin, *Osmanlı Kadınının Özel Dünyası*, s. 112; Baki Tezcan, "The Debut of Kösem Sultan's Political Career", s. 351.

yaki (Hasan) Paşa; kızı Gevherhan da Mısır valisi Mehmed Paşa ile evlenmişti.[147] Mehmed Paşa'nın düğününde sipahiler at üzerinde gösteriler yapmışlar, baltalarla maharetlerini göstermişlerdi.[148] Atmeydanı'nda devasa bir ziyafet verilmiş, 20 bin kişi ağırlanmıştı. Temmuz ayında kısa arayla yapılan bu iki düğün başkentin orta yerinde bir şaşaa yağmuru gibi imparatorluğun her bir ucunda sürmekte olan huzursuzluğu biraz olsun unutturmuştu.

Öküz Mehmed Paşa ile Ahmed'in büyük kız kardeşinin düğün şenlikleri çok gösterişli olmuştu. Gelinin zenginlik abidesi çeyizi uzun süre unutulmamıştı. Murassa bir mücehver mahfazası, firuze ve yakut ile süslenmiş terlikler, elmas kopçalar, 160 bin duka kıymetinde elmas ve inciyi hâvi billûrdan bir sanduka (sadece bir yüzyıl önce Avusturya'nın Osmanlı'ya ödediği haraç yılda 25 bin duka idi), bilezikler, taçlar, süslü bir Mushaf-ı Şerif, küpeler, yüzükler...[149] Tam bir görsel şölendi. On bir kafesli tahtırevan ile hizmetçi ve cariyeler taşınıyordu. 200 yük hayvanı sırmalı şilteleri taşıyordu. Göz kamaştırıcı çeyiz ve hediyeler şehrin içinde arabalarla ve kalabalık bir maiyetle gezdirilerek meraklı gözlere şölen veriliyordu. Baştan başa mücevherle süslü başlıklar, turkuvaz taşlar ve yakutlarla süslenmiş terlikler, pabuçlar, incilerle, altınlarla bezeli taçlar, neler neler...[150]

Bu düğünün ihtişamı aynı yıl Paris'te basılan bir eserle Avrupa'ya yayılıyordu: *Les magnificences faigtes a Constantinople aux Nopces d'une soeur du grand Turc & de deux de ses filles.* (İstanbul'da Türk padişahının büyük kız kardeşi ve iki kızının düğünleri için yapılan ihtişam) [151] Gelinin at üzerinde, etrafında süslenip püslenmiş hadımlarla ilerlemesi, alayın sonunda ise sultanın dört kır atının koşulduğu bir araba içinde 25 güzel cariyenin gidişi masal gibi anlatılıyordu. Rengârenk şekerlerle örülmüş devasa nahıllar da manzaraya zenginlik kazandırıyordu. Bu koca nahılların geçmesini sağlamak üzere gerekli yolu açmak için dükkân ve evleri yıkmak için aletleriyle tersane ameleleri de

147. Joseph von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, cilt IV, s. 457.

148. Richard Knolles, *The Turkish history, from the original of that nation, to the growth of the Ottoman Empire: with the lives and conquests of their princes and emperors*, s. 906.

149. Joseph von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, cilt IV, s. 457.

150. Richard Knolles, *The Turkish history, from the original of that notion, to the growth of the Ottoman Empire: with the lives and conquests of their princes and emperors*, s. 908.

151. *Les magnificences faigtes a Constantinople aux Nopces d'une soeur du grand Turc, & de deux de ses filles.* A Paris, Chez Charles Chappellain. 1612.

önden geliyordu. Müzisyenler de pek tabii eksik değildi.

İki debdebeli düğünün yapıldığı bu ay içinde bütün bu sevinci geride bırakacak başka bir sürpriz yaşanmıştı. 27 Temmuz'da Kösem bir erkek çocuk doğurmuştu. Ahmed'in İstavroz bahçesinde (bugünkü Beylerbeyi) olduğu bir zamanda dünyaya gelen bu şehzadeye Murad adı verilmişti.[152] Unutmayalım ki İstavroz bahçesi içindeki yapıyı geliştirip bir saray haline getiren Ahmed'di. Burayı çok seviyor ve sık sık geliyordu. Geniş bir alanın etrafını çevirerek pek çok oda yaptırmıştı.[153] İçoğlanlar, kapıoğlanları, gılmanlar, has odalılar, kiler oğlanları, kuşçular ve kapı ağasına da odalar yaptırdığına göre zamanının büyük bir kısmını da burada geçiriyordu. Kösem'in de sık sık buraya geldiğinden emin olabiliriz.

Ahmed'e suikast!

Sapiencia'nın iddia ettiğine göre 1614 yılında kendisi bir cuma günü Fransız arkadaşları ile birlikte sarayın kapısı önünde padişahın namaza Ayasofya'ya gitmek için çıkmasını beklemektedir. Tam bu arada bir derviş, Ahmed'in camiye girmekte olduğu anda ona olabildiğince yaklaşıp bir taş atar. Sultanı öldürmeyi amaçlayan bu girişimi başarılı olmaz, taş ıskalar. Adamı hemen camiye alıp sultanın huzuruna getirirler ve neden böyle bir şey yaptığını sorarlar. Bunun Tanrı'dan gelen bir ilham olduğunu, kendisini öldüremediği için çok üzüldüğünü, çünkü onun imparatorluğu değil ancak tavukları yönetebileceğini söyler. Böylesine koca bir devletin onun gibi yeteneksiz, değersiz birisinin elinde olmasının üzücü olduğunu belirtir. Sultan bütün bu olanlardan çok etkilenir ve neredeyse namaz bile kılamaz. Sonunda da dervişi adalete teslim edip, büyük işkencelerden sonra ölüm fermanını imzalar.[154] Başka hiçbir kaynakta yazılı olmayan bu vaka bir şehir efsanesine benzemektedir. Bu olayın gerçek olup olmaması çok önemli değildir. Ama Ahmed'in saltanatında mutsuz olan, hükümranlığında onu beceriksiz bulan bir dervişin büsbütün uydurma da olsa böyle bir hikâyeye konu edilmesi, üstelik bu hikâyenin esir olarak İstanbul'a gelen bir İtalyan'ın kulağına kadar ulaşması Ahmed'in tebaası tarafından pek de sevilmediğinin sinyallerini verir.

152. *Mustafa Sâfî'nin Zübdetü't-Tevârihî*, cilt II, s. 145.

153. Mehmet Halife, *Tarih-i Gılmânî*, s. 54.

154. Otavio Sapiencia, *Nuevo Tratado de Turquía con una despcripción del sitio, y ciudad de Constantinopla, costumbres del Gran Turco...*, s. 51.

Cami ile ölümsüz olmak: Sultanahmet Camii

Ahmed'in saltanatı boyunca ardında bıraktığı büyük bir zafer yoktu. Savaştan pek hazzetmediğinden şüphemizin olmadığı genç padişah ölümsüzlüğü adını muzaffer kılacak başarılarda değil, şehrin göbeğinde yükselecek muhteşem bir camide bulmaya karar vermiş olmalıydı. Padişahların ölümsüzlüklerini selatin camilerle mühürlemeleri geleneğinin en parıltılı halkası olan Sultanahmet Camii'nin sultan tarafında inşasına karar verilme aşaması Avrupalı gözlerin de merceğine takılmıştı.

Dönemde İstanbul'da bulunan Fransız bir gezginin iddiasına bakalım: "İmparatorluğun sınırlarını genişletmek için hiçbir fethe girişmeyen ve eylemleri, adını geleceğe taşımakta yetersiz kalan Sultan Ahmed, anısını ölümsüzleştirmek için bir cami yaptırmak istedi. Müftü, mollalar, şeyhler ve diğer din adamları sarayda düzenlenen savaş oyunları ve eğlenceleri dışında hiçbir savaşa katılmadığını, dolayısıyla, böyle bir durumda günah işleyeceğini bildirdiler. Ama o, bu sözleri dinlemedi ve binanın yapımını sürdürdü. Cami tamamlandığında, inançsız anlamında İmansız Camii diye adlandırıldı."[155] Yine dilden dile dolaşan anlatılardan birinin bir yabancının kulağına gelmesi durumu söz konusu. Ve yine halkın düşündüklerinin dile düşmesi durumu...

Ahmed'in camisi Dersaadet'in tam da kalbinde yükselmeye başlayacaktır. Eğlencenin, ayaklanmanın, hüznün, kargaşanın, ziyafetin, kısacası her türlü ortak hissin yaşandığı Atmeydanı'nın yanıbaşında. Evliyâ Çelebi'nin "sanki delinmemiş eşsiz bir inci" olarak tanımladığı cami, padişahı şehrin merkezinde her gün hatırlatacaktır.[156] Evliyâ, Ahmed'in beş vezirin bu arsa üzerindeki sarayını malıyla birlikte satın alıp hepsini temelinden yıktırdığını yazar. Padişah usta mühendis ve mimarları bulmuş, dualarla temel atma törenine başlamıştır. Hatta kendisi de eteklerine toprak doldurup "Yâ Rabbî Ahmed kulunun hizmetidir kabul-ı dergâh eyle" diyerek işçilerle birlikte temelden toprak taşımıştır.[157] Cami yapımında İstanbul'da bulunan Sandys, Ahmed'in üç saat boyunca işçilerle birlikte toprak kazdığını yazar.

Ancak üçüncü sene kubbe yapımına başlanabilmiştir. Diğer selatin camilerde de olduğu gibi mihrabın iki yanında adam bo-

155. Josephus Grelot, *İstanbul Seyahatnamesi*, s. 212.

156. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, cilt I, s. 173.

157. a.g.e., s. 173.

yu şamdanlar içinde beyaz kâfurlu mumlar yerleştirilmiştir. Caminin avizeleri ise "Yüz Mısır hazinesi" değerinde görülmüştür. Ahmed, caminin avizelerine ayrıca özenmiş, bunun için büyük bir servet harcamıştır. Bunun yanı sıra padişahın tuğrasıyla mühürlenip mütevelliye temsil edilmiş 9.000 adet kitap da caminin mal varlığı arasına katılmıştır. Kanuni'nin büyük dedesi Fatih Sultan Mehmed'i örnek alması gibi, Ahmed'in de Kanuni'yi örnek aldığı iddia edilir. Bunun en güzel örneği onuncu padişah olan Kanuni'nin yaptırdığı 10 şerefeli camiden sonra on altıncı padişah olan Ahmed'in camisini 16 şerefeli yaptırmasıdır. İddia yerindedir. Câmi-i şerifle birlikte medrese, mektep, dershane, dârulhadis, imaret, bunun civarında mescid, sebiller, Bimârhâne, hamam, türbe ve Üsküdar'daki şeyhi olan Hüdayi Aziz Mahmud Efendi'ye bir hân-kâh, caminin hademeleri için büyük bir konak ve haneler inşa ettirmiştir.[158]

Caminin inşası yedi yıl sürer. Kubbe de tamamlanıp "kilitlenecek vakit" gelince, takvimler 9 Haziran 1617'yi gösterirken cami alanında otağlar kurulur, padişah için de bir taht yerleştirilir.[159] Büyük bir ziyafet tertip edilir, devlet büyükleri padişahın huzuruna çıkmak üzere otağa gelirler. Padişahın zenginliğinin ve cömertliğinin bir göstergesi olan hilatler hazırlanır. Bin kadar hilat ve sof giydirilir. Ahmed'in iki şehzadesi başlarında kavukları ile sağ yanında ayakta duruyorlardı.

Bugün bile Ayasofya'dan sonra bütün turistlerin en çok akın ettikleri Sultanahmet Camii dönemin hem Avrupalı gezginleri, hem de Osmanlı tebaası tarafından en çok övülen, hakkında en çok methiyeler düzülen, en çok beğenilen camisi olmuştur. Devrin vakanüvisi Beyzâde "Taht-ı felekde, nazîri ma'dûm ve levh-i sath-ı zemînde, misâli mersûm olmamışdur" der.[160] Josephus, "Sultan Ahmed Camii'nin dışarıdan Türklerin inşa ettikleri en güzel ibadethanelerden biri olduğu söylenebilir" diyerek övgüsüne devam eder: "Sultan Ahmed, İstanbul'un, belki tüm Doğu'nun en güzel camisi sayılabilir."[161] Bunu takip eden yüzyılda İstanbul'a gelip bütün selatin camileri görerek kıyaslama şansına sahip olan bir İngiliz gezgin Sultanahmet Camii'nin "bütün olarak hep-

158. Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi. Târih-i Enderûn*, V, haz. Mehmet Arslan, İstanbul, 2010, s. 25.

159. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt II, c. 431.

160. Hasan Bey-Zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-Zâde Târihi*, s. 895.

161. Josephus Grelot, *İstanbul Seyahatnamesi*, s. 210.

sinin içinde en muhteşemi" olduğu notunu düşecektir gezi defterine.[162]

Ahmed hayaline kavuşmuştur. Geride parlak bir zafer silsilesi bırakmasa bile, herkesin beğenisini kazanan enfes bir yapıyla kendisini unutturmamayı başarmıştır.

Avrupa Ahmed'i konuşuyor

Almanya'da doğup Meksika'ya kadar giden ve 1606'da *Tarih Çizelgesi* başlıklı eserini burada basan Heinrich Martin meslekten yetişmiş bir tarihçi olmasa da Osmanlı tarihiyle pek yakından ilgilenir. Esas amacı Osmanlı'nın geleceğine dair o devirlerde iyice ayyuka çıkan kehanetlerin doğru olup olmadığını öğrenmektir.[163] Martin'in savı akıl almayacak kadar gariptir. Ona göre Osmanlı'nın sona yaklaştığının en tartışmasız göstergesi bu sultanların kısacık aralarla birbiri ardına tahta geçmeleridir. Ayrıca Martin I. Ahmed'in son sultan olacağını da iddia eder. Osmanlı'nın ne zaman yok olacağıyla da pek yakından ilgilenen Martin Atlas Okyanusu'nun diğer yakasındaki okurlarına bu konuyla ilgili bilgiler vermeye çalışır.

Gelelim başka bir uydurma habere. Yıl yine 1606'dır. İngiltere'de basılan ve İbraniceden İtalyancaya, İtalyancadan da İngilizceye çevrildiği iddia edilen "Büyük Türk"ün, yani padişahın Papa'ya ve İmparator Rudolf'a gönderdiği iddia edilen mektubunda, dönemin padişahı Ahmed'in adamlarını karıları ve çocuklarıyla birlikte katlettiğini, "kadınların ve dulların kendi zevki için ırzına geçtiğini" yazar.[164] Büsbütün uydurma olan bu haberler Ortaçağ'dan kalma Türklerle ilgili haberler literatürünün bir parçasıdır. Okuru çoktur ve düşman ne kadar vahşi ve gaddar gösterilirse o denli etki uyandırır. Söz konusu uydurma mektupta Ahmed "Benim tanrılarımdan biri olan Apollo" derken bir Ortaçağ Avrupa inancını gündeme getirir. Haçlı Seferleri döneminde yaygınlaşmaya başlayan bir kanı Müslümanların putperest olduğu, aynı zamanda Apollo'nun da tanrılarından biri olduğudur.

Ahmed dindar ve tutucu bir padişahtı. Bu gelen elçilerin gözünden kaçmamıştı. Belki de bu dinibütün hali Avrupa'da bilin-

162. Edmund Chishull, *Travels in Turkey and back to England*, s. 40.

163. a.g.e., s. 128.

164. *Letters from the Great Turke lately sent unto the holy father the Pope and to Rudolphus naming himselfe King of Hungarie and to all of the kinges and princes of Christendome.* Londra, 1606, f. 7

diği için buna nazaran bir *relación* (anlatı) yazılıp yayılmıştı.[165] 1614 yılında Avrupa'da dolaşan bu Fransızca eser I. Ahmed'in Hıristiyanlığa geçtiğini anlatıyordu. Anlatının başlığı her şeyi özetliyordu: Türklerin padişahı (*Grand seigneur des Turcs*) Ağustos 1614 tarihinde kehanet kabilinden ve "takdire şayan" (*admirable*) bir ru'yet (*vision*) görmüş ve akabinde de din değiştirmiştir. Padişahın din değiştirme anında yanında olan birisi bunu Fransızcadan Türkçeye çevirmişti.[166]

Ölüm kapıyı çalınca

Ahmed bu sefer gerçekten ciddi şekilde hastalanmıştı. Ağır mide ağrıları içinde kıvranıyordu. Üstelik hastalığı da gittikçe ilerliyordu. Hastalığının uzun sürdüğü ise bu haberlerin ciddi şekilde Avrupa diplomatik çevrelerinde dolaştığından da anlaşılıyordu. Haber kaynakları Ahmed'in "ölmek üzere" olduğunu doğruluyordu. Saray erkânı bu hastalık haberinin dışarı çıkmaması için ayrıca özen gösteriyordu.[167] Ne yazık ki tıp yine çaresiz kalmıştı. Beyzâde, padişahın "Bir maraz-ı sa'ba mübtelâ ve elli bir gün, esir-i bend-i renc ü anâ" olduğunu kaleme alırken onun bu çileyi nereydeyse iki ay boyunca çektiğini kayda geçiyordu.[168] 1617 senesinin 17 Kasım'ında "âlem-i bakaya rihlet" eder. Avrupa ise Ahmed'in ölüm haberinin ancak 5 gün sonra ilan edildiğini iddia eder.[169] Genç yaşta tahta oturan Ahmed, hayli genç bir yaşta hayatını kaybeder. Şaban Dede Ahmed'in gencecik ölümünü sakal ve bıyığında sadece iki tel ak gördüğünü söyleyerek dile getirir: "Padişah-ı merhumun mehâsininde iki beyaz kıl müşahede eyledim ki hayatında seçilmez idi. Havâss-ı mukarrebîne gösterip ta'accüb ü tefahhüs eylediğimde serdarı Acem'e gönderiliden

165. *Relación de sucesos*: "Vaka anlatısı" olarak çevirebileceğimiz bu janr çoğu zaman meydana gelmiş ya da meydana gelmesi olası bir olayın üzerine yazarın hayal gücünü okurun ilgi alanını düşünerek kullandığı ve bu surette uydurmalar/eklemeler yaparak renklendirdiği anlatılardan ibaret olan bir tür olarak ön plana çıkmıştır. Haber vermek amacıyla kullanıldığı gibi, zaman zaman hoş vakit geçirtmeyi ve okuru/dinleyiciyi eğlendirmeyi de amaçlayan bu türün konuya göre fantastik öğeler de içermeye başlayıp, haber amacından hayli saparak bir edebi tür olmaya yöneldiği görülür.

166. Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, 1937, s. 437

167. AGS, Estado, 1930, fol. 4. Ahmed'in ölümü üzerinden 2 ay geçtiği halde hâlâ hasta olduğu sanılıyordu. 3 Ocak 1618 tarihli mektup. (Venedik'ten İspanya Kralı III. Felipe'ye)

168. Hasan Bey-Zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-Zâde Târihi*, s. 56.

169. AGS, Estado, 1960, fol. 16. (III. Felipe giden 27 Kasım 1617 tarihli *aviso*.)

beri zuhur etti."[170] Yirmi yedi yaşında vefat eden Ahmed kendi inşa ettirdiği caminin yanında bir türbeye defnedildi.

Ahmed'in ölümü Kösem için yeni bir devrin başlamasıyla eşanlamlıdır. Kendi oğlu tahta geçmeyen her valide sultan gibi o da Eski Saray'a gönderilir. Kösem için de I. Ahmed'in annesi Handan Sultan için yapıldığı gibi valide alayı yapılmıştı. Valideyi yeni yaşamına uğurlayan bu alayın hazırlığı yeni padişahın cülusundan birkaç gün önce Eski Saray'dan Yeni Saray'a nakli için emir gelmesiyle başlardı. Rikâb-ı Hümâyûn, Şikâr ağaları, kapıcıbaşılar, sultan kethüdaları, padişah evkafı mütevellileri, haremeyn evkafı, harem-i hümâyûn ağaları, baltacılar ve diğer görevliler ile darüssaâde ağası ve yeni tayin edilen valide kethüdasına bir gün öncesinden tezkereler gönderilir ve bunu müteakip günde de Eski Saray'a gidecek olan alay tertip edilirdi.[171] Tahtırevan ve araba ile yola çıkan valide sultanın geçeceği yolda yeniçeriler selam için bulunurdu.

İşte Kösem burada siyasetin kalbi olan Topkapı'dan uzakta altı yıl geçirecektir. 1623'te oğlu IV. Murad'ın tahta çıkmasına dek ona düşen eski günlerin özlemi ve gücü ele geçireceği günlerin hayalidir.

170. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt II, s. 434.

171. Çağatay Uluçay, *Harem*, II, s. 63.

III

Eski Saray'da bir valide: I. Mustafa, II. Osman ve yeniden I. Mustafa dönemi

I. Mustafa
(1617-1618)

Ahmed'in ölümü Osmanlı'da uzun sürecek bir cülus kargaşasını da beraberinde getirecektir. Ahmed'in şehzadelerinin yaşları devlet işlerini ele almak için küçüktür, erkek kardeşi Mustafa'nın ise akıl sağlığı pek yerinde değildir. Ama yine de devleti bir kaosa sürüklemeden huzla karar alınması gerekmektedir. Bütün bu çaresizlikler arasında "yiğitlik çağına" gelmiş bulunan Mustafa'nın tahta geçirilmesi düşünülür. Ahmed döneminde nüfuzlu ve saygın bir Darüssaâde ağası olan Mustafa Ağa, her zamanki gibi bu durumda da gerçeği söylemekten çekinmemişti. Mustafa'nın aklında noksanlık olduğunu, yapılacak işlerde doğru ve isabetli hareket edemediğini ortaya koymuştu.[1] Osmanlı tarihinde bir ilk yaşanıyor, on dört nesil boyunca babadan oğula geçen saltanat ilk defa bir kardeşten diğerine geçiyordu.[2]

Kafes sisteminin şüphesiz en korkunç sonucu olan kapalı kapılar ardında kalmaktan doğan psikolojik bozukluklar ilk etkisini gösteriyor ve devletin bekasını tehdit ediyordu. Paşalar hapis hayatının yarattığı kişilik bozukluklarının farkındaydılar. İnsanlardan kopuk bir şekilde hayat sürmenin etkilerinin, tahta çıkıp da insanlarla görüşmeye başladıktan sonra geçeceğine inanıyorlar, ya da inanmak istiyorlardı. Kafeste geçirdiği bu süre içinde "giderek aklı kâmil ve mertebe-i tasarrufa nâ'il olur ola" hayaliyle kendisine tıbbi müdahale de yapılmış olsa sonuç başarısızdı.[3] Devlet erkânı büyük bir aday varken, reşit olmayan bir çocuğun tah-

1. İbrahim Peçevî, *Peçevî Tarihi*, s. 452.

2. Günhan Börekçi, "İnkırazın eşiğinde bir hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı siyasî krizi", s. 59.

3. Hasan Bey-Zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-Zâde Târihi*, s. 916.

ta çıkarılmasının tebaa arasında hoş karşılanmayacağını düşünüyordu.[4] Öte yandan Osman'a uzak olmayan Mehmed bin Mehmed er-Rûmî ise Osman yerine Mustafa'nın başa geçirilmesini geleneğe aykırı buluyordu.[5]

Avrupa'da daha Ahmed ölmeden önce dolaşmaya başlayan haberler ise Ahmed'in yerine Mustafa'nın geçmesinin planlandığını, ama bu konuda bir karar birliği olmadığını belirtiyordu. Dışarı yayılan bilgiler bu konuda esas olarak Osman'ın henüz tahta geçecek yaşta olmadığından Mustafa'nın düşünüldüğüne dairdi.[6] Mustafa'nın en başından beri imparatorluğun devamı için öldürülmediği ise Avrupa'ya gelen genel haberdi.[7] Ayrıca "kıt akıllı" (*mentecapto/mentecato*) görünmesinin de hayatta bırakılması için bir numara olduğu düşünülüyordu.

Viyana'ya gelen haberler ise Ahmed'in hastalığı süresince tahtı kardeşi Mustafa'ya bırakacağını açıkladığı, ama Mustafa'nın tahtın kendi değil yeğenlerinin hakkı olduğunu söylediğini belirtiyordu. Bunlara göre Mustafa kendilerine danışman olmayı önermişti. Annesi ise kendisine verilen bu tahtı kabul etmesi konusunda baskı yapıyordu, yoksa kendisine "lanet" okuyacağını söylüyordu.[8]

Bütün bunlar yaşanırken Eski Saray'da kapalı olan Kösem de gelecek planları yapmaya başlamış olmalıydı. Mustafa'nın tahta geçmesi, Kösem için Osman'ın geçmesinden çok daha hayırlı olmuştu. Böylelikle saltanatın doğrudan kendi oğullarına –V. Murad ve İbrahim– geçmesi ihtimali yükseliyordu. Ne de olsa Osman'ın tahta geçmesi çocuk sahibi olur olmaz kardeşlerini katlettirme ihtimalinin yükselmesi demekti. Oysa Mustafa'nın tahtı bırakabileceği bir çocuğu yoktu. Ayrıca dışarıdan da net olarak görülen bu sinir hastalığı durumu tahtta uzun süre kalamayacağının da göstergesiydi.

Kösem'in tam bu esnada Mustafa'nın tahta geçmesini kararlaştıracak bürokratlara rüşvetler dağıtmaya başladığı iddia edilir.[9] Kösem cülus için önemli rolü olan kişilerin listesini çıkarmış ve

4. İbrahim Peçevî, *Peçevî Tarihi*, s. 452.

5. Tülin Değirmenci, *İktidar oyunları ve resimli kitaplar. II. Osman devrinde değişen güç simgeleri*, s. 31.

6. AGS, Estado, 1930, fol. 2. 23 Şubat 1618 tarihli *aviso*. (Venedik'ten İspanya Kralı Kral III. Felipe'ye)

7. AGS, Estado, 1930, fol. 4. 3 Ocak 1618 tarihli mektup. (Venedik'ten İspanya Kralı III. Felipe'ye)

8. a.g.b.

9. A. D. Alderson, *The Structure of the Ottoman Dynasty*, Oxford, 1982, s. 37.

bunlara gizlice para, mücevher göndermiştir. Çoğuna mevki vaadinde bulunup her türlü harcamayı gözden çıkarmıştır. Ahmed'in oğullarının henüz çok küçük olduğunu, o zaman yirminin üzerinde olan Mustafa'nın ise tahta geçmeye hayli uygun bir yaşta bulunduğunu savunuyordu.[10] Mustafa Ahmed'in hasta yatağında ölümle savaştığı günlerde Kösem kendisine açılacak olan iktidar yolunun hesaplarını yapıyor olmalıydı.

Başka bir iddia da daha sonra sıkça gündeme gelecek olan Mustafa'nın deli değil aslında veli olduğu savının ve bu delice tavırlarının kutsal şahsiyetinden kaynaklandığını öne sürenin Kösem olduğuydu.[11] Daha sonraları ise Mustafa'nın bu ilk padişahlığı zamanında Hadım Hasan Paşa'nın sadrazam olmak için Kösem Sultan'a rüşvet verdiği de söylenecekti.[12] Bu iddialar doğru ise Kösem'in Ahmed ölür ölmez Eski Saray'dan etkin olmaya başladığı ortaya çıkar ki bu pek de uzak bir ihtimal değildir.

İşler Kösem'in hoşuna gidecek şekilde gelişmişti. Kaymakam Mehmed Paşa ve Müftü Esad Efendi ve diğer devlet erkânı sabah namazından sonra divânda toplanıp, taht-ı hümâyûn kurdurup Mustafa'yı tahta geçirdiler. Her şey büyük bir hızla olmuş, Ahmed'in vefatının ertesi günü tahtın boş kalmasına izin verilmeden padişah başa geçmişti. Mustafa gelenek olduğu üzere devlet büyükleri ile Hazret-i Eyüb'ün ziyaretine götürülmüş, kendisine kılıç kuşatılmıştı. Ecdadının türbelerini ziyaret edip bol bol sadaka dağıtmıştı. Lakin bütün bu törenler ve ziyaretler sırasında halkın içine çıkan Mustafa'nın "aklında noksanlık" olduğu tebaa tarafından da anlaşılmıştı.[13] Halk beklendiği üzere durumu hiç de hoş karşılamamıştı.

I. Mustafa'nın tahta gelmesi İnalcık'ın tabiriyle "padişah otoritesinin kaybolmasında başka bir merhale" olacaktı. Diğer bir taraftan da Mustafa amca olduğu için eski saltanatın babadan oğula geçmesi prensibi de bilfiil bertaraf edilmiş oluyordu. Zamanla hanedanın en yaşlı üyesinin tahta gelmesi usulü "ekberiyyet" *(senioratus)* usulü yerleşecekti.[14] Bu da beraberinde daha büyük karışıklıklar getirecekti.

10. Çağatay Uluçay, *Harem*, II, s. 25.

11. a.g.e., s. 25.

12. Godfrey Goodwin, *Osmanlı Kadınının Özel Dünyası*, s. 116.

13. İbrahim Peçevî, *Peçevî Tarihi*, s. 452.

14. Halil İnalcık ile söyleşi.

Venedikli elçi Nani 1617 yılında okuduğu raporunda Mustafa hakkında şunları paylaşıyordu: "23 yaşındadır. Bünyesi alelade ve zayıf, siması mağmum [gamlı], çehresi solgun ve küçük, sakalı ve bıyıkları az ve siyahtır. Gözleri büyük, lakin ruhsuzdur; müteveffa padişahın gözlerini andırır ise de, bunlarda belahet [bönlük] eserleri görülür." Nani, Mustafa'nın yüzündeki bu bön ifadenin sebebini kendisine ayrılan 2-3 odada 14 yıl hapis kalmış olmasına ve buradan çıkarılır çıkarılmaz da "bu kadar ahvali görmesi"ne bağlıyordu.[15] Mustafa'nın tahta çıktığı dönemdeki yaşına dair ise birbirini tutmayan verilerden sadece biriydi bu. Sapiencia 1622 yılında basılan eserinde Mustafa'nın 33 yaşında olduğunun söylendiğini yazıyordu.[16]

İspanya Kralı III. Felipe'ye yazılan bir mektupta da Mustafa'nın 23 yaşında olduğu bildiriliyordu. Habere göre "kara sakallı"ydı ve halk tarafından aziz (*santo*) olarak kabul ediliyordu.[17] Mustafa'nın gerçekten bir aziz (veli) mi olduğu yoksa bunun hayatta kalmak için bulduğu bir numara mı olduğu tartışılıyordu. Bunda yıllar yılı kapalı kaldığı kafesin etkisi olduğu söyleniyor, bütün bu zaman içinde başta din kitapları olmak üzere pek çok eser okuduğu haberi geliyordu.[18]

"Aziz olarak kutsallaştırılan bir deli"

Evet, Mustafa'nın durumu halktan saklanacak gibi değildi. Delice hareketler sergilemeye devam ediyordu. Sürekli hareket halindeydi. Ya kayıkla gezintiye çıkıyor, ya da atına binip başını alarak gidiyordu. İki cebini altınlarla doldurup altın ve akçeleri kuşlara saçıyordu. Yalı köşküne, Sinan Paşa köşküne indiği ve denizde dolaştığı zamanlarda da balıklara altın saçıyordu. Sakalına inciler dizerek harem koridorlarında koşuyordu.[19] Türbeleri geziyor, yollara altın ve dirhem döküyor, "nâ-makul hallerini âlem" görüyordu.[20] Yol üzerinde denk geldiği, onu alkışlayan insan-

15. Joseph von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, cilt IV, s 498.

16. Baki Tezcan Mustafa'nın doğum yılına dair verilen farklı yılları makalesinde inceler. Bkz. Baki Tezcan, "The Debut of Kösem Sultan's political career", s. 352-353.

17. AGS, Estado, 1930, fol. 16. 27 Kasım 1617 tarihli mektup.

18. a.g.b.

19. Çağatay Uluçay, *Harem*, II, s. 25.

20. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt II, s. 441.

lar da bu paralardan nasiplerini alıyorlardı. Mütemadiyen hareket halinde olma ihtiyacı doğal olarak yıllarca kapalı kaldığı dar mekânlardan kurtulmanın bir zuhuruydu.

Peçevi ise bu garip davranışları tüm açıklığıyla çekinmeden kaleme almıştı: "Vezirler bir işi arz için huzura girdikleri zaman tuhaf ve garip hallerde bulunur, bunlardan kiminin başında bulunan sarıklarını çeker ve başlarını açardı, onun bu hallerini yakınları ve devlet büyükleri ile bütün halk gördü ve akıl hastası olduğunu anladılar, tahtta bulunduğu üç ay yedi gün içinde işler şirazesinden çıkmaya başladı."[21] Mustafa'nın, Venedikli balyos Giorgio Giustinian'ın "embesil" diyecek kadar ileri götürdüğü bir akıl sağlığı sorunu vardı.[22] Yıllar sonra gelecek başka bir balyos ise çekinmeden onun "aziz olarak kutsallaştırılan bir deli" olduğunu yazıyordu. Şimdiye kadar öldürülmemesinin sebebinin görülen rüyaların yorumları olduğunu iddia ediyordu. Eski kâhinlerin yaptıkları gibi yorumların söz konusu olduğu, bu sebeple de ona nebi gibi tapıldığını şaşkınlıkla kaleme almıştı.

Osmanlı'nın haraçgüzarı olan Ragusa devletinin İstanbul'daki elçisi de durumu hemen bildirmişti. Elçi 17 Mart 1618 tarihli mektubunda Mustafa'nın ağabeyi Ahmed'in yerine tahta geçtiğini, hükmetme kapasitesi olmadığını, her gün gezmek istediğini, bazen kayıkla bazen at üzerinde dolaştığını bildiriyordu. Habere göre yeni sultan garip hareketleriyle dikkat çekmişti. Kılıcıyla elbisenin üzerinde daireler çiziyor, eliyle burnunu karıştırıyor, denize paralar saçıyordu![23] İspanya'ya Venedik'ten giden haberlerde ise Mustafa'nın bir aziz gibi hareketler yapmaya devam ettiği anlatılıyordu. Herkese sadaka dağıttığı, hapishanelerin açılması ve suçu ne olursa olsun her türlü mahpusun dışarı salınmasını emrettiği ve daha önce hiçbir Osmanlı hükümdarının yapmadığı şeyleri yaptığı söyleniyordu. Bunun için artık bir tedbir alınması gerektiğinin düşünüldüğünü de ekliyordu.[24]

Mustafa'nın mezarlıklarda melankolik bir şekilde dolaştığı da söyleniyordu.[25] "Melankoli" hastalığına kapıldığı iddia ediliyor-

21. İbrahim Peçevî, *Peçevî Tarihi*, s. 453.

22. *Relazioni di ambascitori veneti al Senato, vol. XIV Constantinopoli, relazioni inedite (1512-1789)*, s. 548.

23. Ivan Dujčev, *Avvisi di Ragusa. Documenti sull'Imperio Turco nel sec. XVII e sulla Guerra di Candia*, s. 7.

24. AGS, Estado, 1930, fol. 81. 10 Şubat 1618 tarihli mektup.

25. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt III, s. 342.

du.[26] Daha önce de söylediğimiz gibi günümüzün depresyonu, ya da daha ileri düzeyde herhangi bir psikolojik hastalık için o dönemde genel olarak kullanılan isimdi melankoli. Mustafa ise su götürmez bir şekilde psikolojik değil, psikiyatrik sorunlar içindeydi.

Padişah ortaoyununa bayılıyordu. Oyuncuları çağırıp penceresinin altında ortaoyunu oynatıyor, neşelenerek sürekli gülüyordu. Hatta bir gece bu oyunlardan birinden çok etkilenerek oyuncuya hazinenin en kıymetli mücevherlerinden birkaçını bile vermişti. İbrahim'in de ileride yapacağı gibi Mustafa'nın devlete ait olan parayı ziyan etmesi devlet erkânını tedirgin eden sorunların başında geliyordu.

Yeni padişahın başka kaygı yaratan özellikleri de vardı. Kadınlardan nefret ediyor, onları yanına yaklaştırmıyordu. Bu da Osmanlı hanedanının soyunu ciddi şekilde tehlikeye atıyordu. Akli dengesi yerinde olmayan birisinden doğacak çocukların akıl sağlığının ne derece yerinde olacağını düşünen ise yoktu. Bir şekilde vâris bırakabilmesi için cariyelerle birlikte olmaya ikna edilmeye çalışılıyordu. Venedik kaynaklı haberler ise Mustafa'nın kadınlarla olmak istememesinin veliliğine bağlanmaya çalışıldığını söylüyordu. Bu yüzden "iffet"ini koruduğu haberleri yayılmaktaydı.[27]

Osmanlı tarihleri içinde durumu kibarca kapatmaya çalışanlar arasında Hezârfen Hüseyin Efendi de vardı: "Meşâgil-i saltanat ile iştigale kat'a meyl ve rağbetleri olmamağın" derken vaziyeti olabildiğince hafif şekilde özetliyordu.[28] Fakat durumun iyiye gitmediği aşikârdı. Padişahın akli dengesinin tamamen bozuk olması saray içinde ve dışında ciddi şekilde yayılmaktaydı. Darüssaâde Ağası Mustafa Ağa bu duruma daha fazla dayanamadı. Padişahın bulunduğu dairenin kapısını kilitleyerek yeni bir devre kapı açtı. Ulûfe verileceği ilan edildi ve yeniden Divân'da toplanıldı.[29] Evliyâ Çelebi'nin sözleriyle "aklında hafiflik" olan Mustafa'nın Müslümanların hazinesini yok yere harcaması da ciddi bir huzursuzluk sebebi olmuştu.[30]

26. Michel Baudier, *Histoire general du serail et de la cour du grand seigneur empereur des ...*, s. 56.

27. AGS, Estado, 1930, fol. 81. 10 Şubat 1618 tarihli mektup.

28. Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân fî kavânîn-i Âl-i Osmân*, s. 43.

29. İbrahim Peçevî, *Peçevî Tarihi*, s. 453.

30. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, cilt 1, s. 177.

"... Bir gün ola ki isteriz diseler gerek"

Olayları bir yüzyıl sonra dinlediklerinden ve okuduklarından derleyen Derviş Abdullah, Mustafa'nın tahttan indirilmesinin başka bir cephesini anlatır. Eserine göre Ahmed vefat ettikten sonra yeni tahta çıkacak padişah için iki fraksiyon ortaya çıkar. Kara hadımlar Osman'ın, taşra halkı da Mustafa'nın kılıç kuşanmasını ister. Ulema ve yeniçeri ocağı ittifak edip "kebîr var iken sagîr (küçük) için taht olmaz" deyip Mustafa'yı cülus ettirirler.[31] Derviş Abdullah'ın iddiasına göre Ahmed zamanında kara hadımlar harem halkı ile birleşip Celali hareketi ile ittifak içinde bulunurlar. Anadolu'yu yakıp yıkan Celalilerden gizlice mektuplar, altın, mücevherler, çeşitli hediyeler yağar. Kara hadımlar da devlet içinde olan hareketleri mektupla Celalilere bildirir ve onların "cem' itdükleri mâla müşterek olurlar." Mustafa ise şehzadelik zamanında bu durumdan haberdardır. Bir cariyesine bir gün "Hakk ta'âlâ hazretleri eger bana saltanat virürse bu kara hâdım kâfirlerünün ırkını bu devletten kat' iderim" der. Cariye de bu sözü kara hadımlara ulaştırır. Mustafa tahta çıktıktan sonra bir gün Osman'la haberleşip birkaç adama "ayak şamatası" yaptırırlar. Mustafa bunun üzerine Osman'ın tahta çıkarılmasını isteyen kara hadımları bir gün huzuruna çağırıp "Bu gavgâ nedür?" diye sorar. Başhadım Süleyman Ağa "Cümle ocaklı şevketlü pâdişâhımızı istemezler imiş" diyerek sultanın içine korku salar.[32] Bunun üzerine Mustafa da "Hoş imdi istemezüz diyenler bir gün ola ki, isteriz diyeler gerek" diye cevap verir.

Derviş Abdullah'ın iddiasına göre Mustafa kara hadımlarının sözüne inanır, "def'i-fesâd içün saltanatı terk" eder. Kızlarağası Süleyman Ağa da devlet ricaline ve yeniçeri ocaklarına haberi şu sözlerle verir: "Sultân Mustafa hazretlerine cünûn (delilik/cinnet) el virüp, hattâ saltanatı hüsn-i rızasıyla Sultân Osmân'a ferâgat iyledi." Bu duruma ise yeniçeri ve ulema çok sevinirler. Derviş Abdullah bütün bunları anlattıktan sonra, tarih kitaplarında bu olayların bu şekilde kaydedilmesinin kızlarağasına duyulan korku olduğunu beyan eder. "İmdi, bu kara mel'ûn hâdımların Sultân Mustafa hazretlerine itdükleri hıyânet ve dekk ü desîsesleri cümle ulemâ-i devlete ve sa'ir ricâle ma'lûm olıcak ziyâde müte'ellim (elemli) oldular. Âmma iş tamâm olmuş diyüp, sükût iylediler."

31. Derviş Abdullah, *Risale-i Teberdariye fi Ahval-i Darüssaade*, s. 130.

32. a.g.e., s. 131.

Diğer tarih ve vakayinamelerde bahsi geçmeyen bu vaka hayli abartılı görünmektedir. Mustafa'nın şehzade iken, yani şimşirlikte dış dünyayla ilişkisi yokken, bu denli ayrıntılı bilgilerden haberdar olması ise pek inanılası gelmiyor. Bir şekilde kendisine yemek ve su getirirken bu haberler gizlice ulaştırılmış olsa bile kendisinin tahttan indirilmesinin asıl sebebinin bu olmadığından emin olabiliriz. Biz sadece başka bir versiyonu aktarmak istedik.

Sonuç olarak Mustafa tahta çıktıktan üç ay on gün sonra indirildi. Kapıkulunun mevâcibi bahanesiyle Mustafa üzerine kapı kapatıldı ve tahta Ahmed'in en büyük şehzadesi Osman çıkarıldı. Osmanlı, her nefesini yakından takip eden Venedik'e Mustafa'nın yerine Osman'ın çıkarılmasını bildirdiği mektupta bambaşka sebepler öne sürüyordu. Ne de olsa Osmanlı padişahının akıl sorunları diplomatik olarak deşifre edilemez ve belgelenemezdi. Buna hiç gerek yoktu.

II. Osman
(1618-1622)

Romantik ve cesur

28 Mart 1618'de imparatorluğun başkentinde daha önce hiç görülmedik bir olaya şahit olunuyordu. Bir Osmanlı padişahı "hiffet-i akl" (akıl hafifliği) sebebiyle bir odaya kapatılıyor, diğer bir odadan ise en büyük şehzade tahta çıkmak üzere çıkartılıyordu. Bir kapı kapanıp diğeri açılıyordu. Mustafa'nın dairesinin kapısı kilitlenirken, Osman'ınki açılmış ve herkes usul dairesinde yeni padişaha biat etmişti. Ertesi gün de yeniden Hazret-i Eyüb ziyareti yapılmış ve cülusun gerekleri yerine getirilmişti. Kısa sürede yaşanan bu padişah değişikliklerinden en büyük zararı da dolayısıyla hazine görüyordu. Dağıtılan cülus bahşişlerinin arası gittikçe daralmaya başlıyor, hazine boşalıyordu. Ama bu sefer umut vaat eden bir padişahtı tahta çıkan. Avrupa'da büyük bir hızla yayılmaya başlayan haberler de bunu doğruluyordu.

Başta Avrupa, Osmanlı hanedanındaki bu taht sorunlarından, kısa süreli padişah değişimlerinden ve asker içindeki hoşnutsuzluktan beklenti içine girmiş, Mustafa'nın sorunlu bir şekilde tahttan indirildiği haberlerini almış ve Osman gibi bir gencin tahta geçmesini güzel bir fırsat olarak görmüştü. İspanya kralına giden haberde "Bu Hıristiyanlık âlemi için çok güzel fırsatlar yaratabilir" deniliyordu.[33] Ama Osman'ın enerjik duruşu kısa zamanda diplomatik çevrelerde yayılmıştı. İngiliz elçi Thomas Roe genç padişahın heyecanını hemen kâğıda aktarmıştı: "Büyük bir ruha ve cesarete sahip, Hıristiyanların amansız düşmanı olan ve büyük işler başaran atalarının şanını yakalamak isteyen ve adını onların adından daha fazla yüceltme hırsına sahip genç bir

33. AGS, Estado, 1930, fol. 80. III. Felipe'ye Venedik'ten giden 31 Mart 1618 tarihli mektup.

adam."[34] Venedikli balyos Giorgio Giustinian da genç padişahın "haris, heyecanlı ve büyük işler peşinde" olduğunu söylüyordu.[35]

Osman'ın tahta yeni geçtiği dönemde hâlâ Mustafa'nın tahttan indirilmesinin huzursuzluğunu yaşayan bir kitle vardı. Mustafa'nın veliliğine saf bir şekilde inanan küçücük bir grubun dışında, başlarına gelen her türlü kötü olayı aldıkları yanlış kararın Allah katında cezalandırılması olarak değerlendiren bir kalabalık da yok değildi. Bu grup İran üzerine giderken yolda ayaklanmış, seferin bütün zorluklarının Mustafa'nın tahttan indirilmesi sebebiyle Tanrı'nın onları cezalandırmasına bağladıklarını söylemişlerdi.[36] İstanbul'a dönünce Mustafa'yı kapalı olduğu yerden çıkaracaklarını da açık açık belirtmişlerdi.

Osman, babası Ahmed tarafından diğer şehzadeler gibi özenle yetiştirilmek istenmişti. Madame de Gomez romansı tarihinde Osman'ın hocası Esad'dan Arapça, Farsça, Latince, Yunanca ve İtalyanca öğrendiğini yazar. Bahsi geçen hoca Şeyhülislam Esad Efendi'dir ve onun Yunanca, Latince ve İtalyanca bildiğini hiç sanmıyoruz. Ayrıca Osman'ın kısacık yaşamı için bu diller hayli mübalağalı ve inandırıcılıktan uzaktır. Gomez, sadece Osman'ın Ahmed'in kendi eğitimine gösterilmeyen özeni oğullarına göstermeye çalıştığını vurgulamak istemiş olmalıdır. Latince, Yunanca ve İtalyancayı da süsleme olarak eklemiştir. Ne de olsa bu diller Avrupa'da dönemin gerçek bir entelektüelinin bilmesi gereken dillerin başında gelir. Osman'ın divânı onun genç yaşta ne denli zeki ve donanımlı olduğunu gösterir niteliktedir. Atları çok sevdiği, hatta aynı zamanda hayli becerikli olduğu için de eyerlerini de kendisi yaptığından süvari anlamına gelen "fâris"ten kendisine "Fârisî" mahlasını seçmiştir.[37] Tahta geçer geçmez bir kitap yazdırmak istemişti. Meddâh Medhî Osman'a üç kitap önermiş, o da bunlar arasından *Şehnâme*'yi seçmiş, bu eserin Türkçeye tercüme edilmesini istemişti. [38]

Venedikli elçi Giustinian, Kösem'in büyük bir basiretle Ahmed'in ölümünden sonra Osman'ın yapabileceği bir kötülük-

34. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt III, s. 522.

35. *Relazioni di ambascitori veneti al Senato, vol. XIV Constantinopoli, relazioni inedite (1512-1789)*, s. 548.

36. AGS, Estado, 1930, fol. 239. III. Felipe'ye Venedik'ten giden 24 Ağusto 1618 tarihli mektup.

37. Esra Keskinkılıç, *Sultan II. Osman*, İstanbul, 1999, s. 53.

38. Tülin Değirmenci, *İktidar oyunları ve resimli kitaplar. II. Osman devrinde değişen güç simgeleri*, İstanbul, 2002, s. 7.

ten kendisini uzak tuttuğunu söyler.[39] Her ne kadar Mahfiruz Sultan'ın oğlu olan Osman'ın tahta geçmesi, bahsettiğimiz sebeplerden Kösem'in istemediği bir gelişme olsa da, ikisi arasındaki ilişki düşmanca değildir.[40] Venedik kaynakları Osman'ın küçüklüğünde Kösem'le araba gezintisine çıktığını, genç şehzadenin bu gezintilerde yoldan geçenlere para atarak kendini göstermeyi pek sevdiğini yazar. Ahmed ise bir şekilde bu ilişkiye müdahale etmek durumunda kalmıştır. Osman tahta çıkışından bir yıl sonra Kösem'i Eski Saray'da ziyaret etmiş ve burada üç gün kalmıştı. Aynı yıl Eski Saray'da düzenlettiği bir ziyafete Kösem'in de katıldığını, burada üç gün kaldığını Venedik balyos raporlarından biliyoruz.[41] Başka bir Venedik elçisi Valier de Ahmed'in 1616'da Kösem'in Osman ve Mehmed'le görüşmesini yasakladığını not düşer.[42] Valier bunu şehzadelerin güvenliğinin tehlikede olması şeklinde yorumlamıştı. Ne de olsa Kösem'in bu şehzadelere dair nahoş planlarından şüphe duyulmaktaydı.

Felaketlerin sultanı

Osman da, Ahmed gibi hayli talihsiz bir zamanda başa geçmiştir. Devri doğal afetlerle örülmüştür. Başa geçtiği yıl İstanbul'da pek çok yangın olmuş, Kapalı Çarşı baştan aşağı yanmıştır. Bir sonraki yıl ise ateşler yerini sellere bırakmıştır. Üç dört gün süren yağmurlarla Aksaray yakınında Koğacıdede Mahallesi su altında kalmış, Kasımpaşa'da ise evler harap olmuştur. Aynı yıl daha da beter bir bela sarmıştır şehri: Tâ'ûn-ı ekber. Veba! 1621'in Şubat ayında da deniz donmuştur! Osman'ın tahttan indirilip katledilmesine şahit olan Tugi, "Üsküdar ve Beşiktaş arası, kara gibi olup, âdemler gezüp, Üsküdar'dan İstanbul'a yürüyerek gelürler idi" der.[43] Naîmâ da Boğaz'ın donduğunu, sadece akıntı ortasında küçük bir nehir şeklinde yerin açık kaldığını söyler. Vakanüvisimizin "rivâyet edildiğini" yazdığı başka bir durum ise Galata'dan İstanbul'a, Hasbahçe'den Kireçkapısı'na yürüyenlerin görüldüğüdür. Deniz yolları kapanıp da et gelemeyince etin

39. *Relazioni di ambascitori veneti al Senato, vol. XIV Constantinopoli, relazioni inedite (1512-1789)*, s. 565.

40. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümâyûn. Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümranlık ve kadınlar*, s. 311.

41. Necdet Sakaoğlu, *Osmanoğullarının ünlü kadın sultanları*, s. 130.

42. a.g.e., s. 311.

43. Hüseyin Tugi, *Musîbetnâme*, haz. Şevki Nezihi Aykut, Ankara, 2010, s. 121.

kilosu ateş pahasına ulaşmıştır.[44] Beyzâde, "Bir dirheme bir nân alan, azîm şâdmân olur" diyerek bu doğal afetin halkın cebine ve midesine nasıl yansıdığını anlatır. [45]

Osman'ın saltanatında zirve yapan bütün bu doğal afetlerle birlikte gelişen "felaket" anlatıları hem içeride, hem de dışarıda sıkça aktarılmıştır. Bunlardan birini Naîmâ nakleder. Anlatılana göre Macar topraklarında gökyüzünde siyah yuvarlak bir bulut hasıl olur ve buluttan aşağıya kan akmaya başlar. Koca bir yıldırım kopar ve haç şeklinde bir ateş görünür. Bunu büyük bir duman silsilesi izler. Ardından bir yıldırım daha kopar ve "işidenlerin aklı serâsme" olur. Hayvanlar diz çöküp başlarını semaya kaldırırlar. Kaçışıp dağılırlar, çoğu kaybolur gider. Gökyüzünden üç defa büyük çığlıklar duyulur. Bu bulutun içinden siyah ve daire şeklinde gülleler, düştüğü yere gömülüp bir buçuk arşın kadar içeri işler. Çıkardıkları gülleleri tartıp üçer kantar geldiğini görürler.[46]

Osman'ın doğduğu ve tahta geçtiği yıl ile saltanatı esnasında görünen kuyrukluyıldız ise sultanın kötü kaderi olarak yorumlanmıştır.[47] Avrupa'da bu dönemde zirve yapan felaket anlatılarını hayret uyandıracak derece çağrıştıran bu janr, hem Batı'da, hem de Doğu'da çok popüler olmuştu. Naîmâ'nın anlatısı da Kutsal Teslis'le gelen 3 rakamının sıkça kullanıldığı ve ilahi güçlere yorulan bu anlatılara benzemektedir. Bu hikâyelerin ne amaçla kullanıldığını ilerleyen sayfalarda birlikte göreceğiz.

Sorunlar, sorunlar

Osman'ın saltanatı süresince siyasi olayların en detaylı kaydını tutan İngiltere elçisi Thomas Roe II. Osman'a elçi olarak gönderilmişti. Sadece Doğu Kumpanyası'nın vekili değil, aynı zamanda İngiltere Kralı I. James'in de elçisiydi ve hedefi Osmanlı ve Lehistan arasında barışı sağlamaktı.[48] Kendisinin huzura kabul edilmesi için işleme başlanması bile üç hafta sürünce çileden çıkmıştı. Bunu tamamen bir protokol ihlali olarak görmüş-

44. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt II, op. cit, s. 459.

45. Hasan Bey-Zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-Zâde Târihi*, s. 928.

46. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt II, op. cit, s. 449.

47. Zafer Karademir, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı. Osmanlı Toplumunda Kıtlıklar (1560-1660)*, s. 177.

48. Orhan Burian, *Interest of the English in Turkey as reflected in English literature if the Renaissance*, Oriens, Leiden, 1952, s. 213.

tü, çünkü "sultanın İngiltere ile bir ihtilafa girmektense on tane vezir öldüreceğine" kaniydi.[49] Oysa genç yaşında olmasına rağmen hayli mağrur, kendinden emin bir padişahtı Osman. Neredeyse Avrupa'nın 17. yüzyıldaki en önemli savaşları olan Otuz Yıl Savaşları'nın patlak verdiği sıralarda tahta geçen padişahın Avrupa ile denge siyasetini çok da ciddi bir şekilde idrak ettiğini söyleyemeyiz.

Osmanlı bir ateş çemberi içindedir. İmparatorluğun dört bir yanında huzursuzluk, ayaklanma, saldırılar baş gösterir. Diğer bir taraftan Kazaklar ise hâlâ kuzeyden saldırılarına devam ederler. Ragusa'ya giden haberler sarayda en çok Kazak korsanlar meselesinin konuşulduğunu bildirir.[50] Kazak saldırılarıyla ilgili dört bir yandan gelen haberler devleti şiddetle rahatsız eder.

Ayrıca 16. yüzyılın ikinci yarısından beri Akdeniz'de kendisini daha sık gösteren İngiltere'nin Cezayir ve Tunuslu korsanlardan da ağzı yanmaktadır. Osmanlı Garp Ocakları (Tunus, Cezayir, Trablusgarp) yönetimine ele geçirilen İngiliz gemilerinin esirlerinin ve mallarının iade edilmesini buyurur.[51] Osmanlı, Fransa ile Garp Ocakları arasındaki bağı dostça tutmaya çalışırken ortalık yine karışır. 1620'nin Mart ayında Marsilya'da 48 Türk linç edilmek suretiyle öldürülür.[52]

"Her gün öyle bir cenk oldu ki, gökte melekler dahi beğenirlerdi"

Osman'ı tarihin hafızasına kazıyacak olan meşhur Hotin Seferi olacaktı. Osman bu sefere çıkma arifesinde, kendisi başkentten uzaktayken kardeşi Mehmed'in tehlike arz edebileceğini düşünerek onu ortadan kaldırmaya karar verdi. Daha küçük olan diğer kardeşlerinin taht için tehlike yaratmaları söz konusu değildi. Bunu şer'en doğru kılmak için kayınpederi Esad Efendi'den fetva istedi. Bunun doğruluğuna inanmayan müftü kendisine fetva vermeyince Osman Rumeli Kazaskeri Taşköprülüzâde Kemal Efendi'den fetva almaya çalıştı. Müftülük makamında gözü

49. Michael J. Brown, *Itinerant Ambassador. The life of Sir Thomas Roe.* The University Press of Kentucky, 1970, s. 124.

50. Ivan Dujčev, *Avvisi di Ragusa. Documenti sull'Imperio Turco nel sec. XVII e sulla Guerra di Candia*, Lucio Pisone'nin mektubu. 18 Haziran 1617, s. 6.

51. Brown, s. 140.

52. AGS, a.g.b.

olan Kemal Efendi zorluk çıkarmadan bu fetvayı yazdı.[53] Diğer beş kardeşi ile kapatıldığı yerden çağrılan Mehmed'in Osman'a "Osman, Allah'dan dilerim ki ömür ve devletin berbaât olup beni ömrümden nice mahrûm eyledin ise sen dahi behre-mend olmayasın"[54] diye beddua ettiğini kaydetti tarih.[55] Mehmed, Osman'ın anneden ve babadan bir kardeşiydi. Kimse bu beklenmedik ölümden hoşlanmamıştı. Devrin tarihçileri de hoşnutsuzluklarını açıkça belirtmişlerdi. Peçevi'nin deyimiyle Osman kardeşini "icapsız ve günahsız" yere öldürtmüştü.[56] Daha da sert sözlerle: "Şehzade-i bî-günâha rahm etmeyip nâ-hak yere şehid etmekle gaddarlık eylediler."

Osman 29 Mayıs 1621'de İstanbul'dan yola çıktı. Büyük hayaller peşindeydi. Seferi daha da görkemli bir hale getirmek için Anadolu'dan filler bile getirtmişti.[57] Savaş boyunca Kanuni'nin Mohaç'ta yaptığı gibi otağ-ı hümâyûnun önünde düşman kelleleriden bir tepe yapıldı. Osmanlı'nın bu savaş taktiğinin psikolojik etkisi her zaman işe yaramıştı. Hayli çetrefil geçen çatışmalar için Peçevi "Her gün öyle bir cenk oldu ki, gökte melekler dahi beğenirlerdi" diyecekti.[58] Avrupa'da haber postaları sürekli Osman'dan bahsediyordu. Bunlar her ne kadar çarpıtılmış ve kulaktan dolma gazete haberleri de olsa genel olarak Osman'ın Lehistan seferinin destanını yazıyorlardı aslında.[59] 1621 Temmuz'unda çıkan bir haber sultanın Edirne'ye gittiğini, buradan 150 bin kişilik bir orduyla yola çıkacağını, ordunun üçe ayrılıp Lehistan, Boğdan ve Macaristan'a yürüyeceğini bildiriyorlardı.[60]

Osman'ın sonunu getirecek olan meşhur Hotin Seferi başarısızlıkla sonuçlandı ve Hotin'in Osmanlı'ya tabi olan Boğdan Prensi'ne verilmesini öngören bir antlaşma ile son buldu. Bu pek tabii Osman'ın hayal ettiği zaferden çok uzak bir durum-

53. Çağatay Uluçay, *Harem*, II, s. 37.

54. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt II, s. 460.

55. a.g.e., 460.

56. İbrahim Peçevî, *Peçevî Tarihi*, s. 459.

57. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt III, s. 310.

58. İbrahim Peçevî, *Peçevî Tarihi*, s. 460.

59. *Aviso, avviso, relación, gazetta, neuezeitung* gibi haber folyoları.

60. Berna Moran, "İlk İngiliz gazetelerinde Türkiye Haberleri", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, cilt 12, 1962, s. 211.

du. Üstelik Leh Kralı II. Sigismund sultanın barış istediğini bütün Avrupa'ya duyurmuştu.[61] Polonyalılar ve Osmanlılar bu dönem savaşlarını kendi perspektiflerinden yazdılar. Hotin Savaşı da Mohaç (1526) Savaşı'nda olduğu gibi bu bakış açısıyla kayda geçmiş oldu. Bu savaşın topçular kâtibi Abdülkadir Efendi'nin vakayınâmesinde bir zafer gibi gösterilmesi de bu geleneğin uzantısıdır.[62] Osman'ın bu sefer de Krakov'u gözüne kestirdiği ya da en azından hayal ettiği söyleniyordu.[63] Macaristan'ın Osmanlı'nın eline geçmesinden sonra Lehistan'da parlamentonun aldığı ve sonra da bir atasözü haline gelen "Türk Budin'den Krakov'u görür" sözü bu dönemde doğmuş olmalıdır.[64]

"Bu koca mekanizma yıkılmak üzere"[65]

Hızlı taht değişiklikleri, başarısız uluslararası antlaşmalar, diplomaside prestij kaybı, iç ayaklanmalar, imparatorluğun uçlarında süren huzursuzluklar, akıl almaz bir hızla değişen veziriazamlar, her yeni cülusla boşalan hazine ve daha pek çok gözle görülür sorunla Osmanlı'da ciddi bir çöküşün başladığı gözlerden kaçmıyordu. Osmanlı'nın çökmek üzere olduğu bütün elçilerin mektuplarında heyecanla dile getiriliyordu. Roe "Türk İmparatorluğu öylesine güçten düşmüş ki ve disiplin konusunda yozlaşmış bir durumda ki sadece mütalaa ve şanla ayakta durabiliyor" diyor ve tüm gerçeği açıkça görüyordu: "Bu imparatorluk ayakta durabilir belki, ama bir daha asla yükselemez."[66]

1615'te eserini kaleme alan Sandys de aynı kanaatteydi. Artık sistem güçten düşmeye başlamıştı. Kendi benzetmesiyle beden, mevcut olan kafa için fazla büyümüştü.[67] Artık savaştan hoşlan-

61. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt III, s. 312.

62. Hacer Topaktaş, "Ottoman-Polish relations from the Turkish perspective. Written, unwritten and remembered", *Herito*, no 14, 2014, s. 52.

63. Tülin Değirmenci, "An Illustrated Mecmua. The commoner's voice and the Iconography of the court in Seventeenth Century Ottoman painting", *Ars Orientalis*, Vol. 41, 2011, s. 201.

64. Aleksandra Niewiara, "'The dear neighbour' that 'vicious murderer': Imagining 'The Turk' in Polish language and culture, *Imagining 'the Turk'*, ed. Jezernik Božidar, Cambridge Scholars Press, 2010, s. 155.

65. Alper Başer, "İngiliz Elçisi Thomas Roe'nun yazışmalarında II. Osman dönemi", s. 53.

66. Patrick Stephen McGarry, *Ambassador abroad: The Career and correspondence of Sir Thomas Roe at the courts of the Mogul and Ottoman Empires 1614-1628. A chapter in Jacobean diplomacy*, Columbia University, ph D, 1963. University Microfilms.

67. George Sandys, *A relation of a journey begun An. Dom. 1610*, s. 50.

mayan sultanlar başa geçiyordu. Ordularına kendileri kumanda etmiyorlardı. Askerler iyice yozlaşmış, özgürlüklerini ilan etmiş, "şarap içinde boğulur" olmuşlardı. Kadınlara düşkün olmaya başlamışlardı ve o eski disiplinlerinden eser kalmamıştı.

Thomas Roe, 1622 yılında imparatorluğun genel durumunu biraz da abartarak söyle tasvir ediyordu: "Birçok yerde hâlâ harap olan evler durmaktadır, ama sancakbeylerinin adaletsizlikleri ve zorbalıkları yüzünden halk evlerini terk etti; Osmanlı İmparatorluğu'nun en iyi iki eyaleti olan Rumeli'de ve Anadolu'da yemek için tek bir yumurta ve size içmek için bir bardak su verecek tek insana rastlamadan üç gün boyunca at sürebilirsiniz."[68] Abartı açık, ama gerçekten uzak değildir. Yorumlar hep birbirine benziyordu: "Yabancı bir el onu dağılmaya sürükleyecek olmasa bile imparatorluğun ayakta kalması imkânsız... Yüce Türk'ün bütün toprakları adalet talebiyle ya da şiddetli baskı yüzünden nüfus kaybetmekte... Gelir öyle azalmış ki, askerlerin maaşlarını ödemeye ve sarayı beslemeye yetecek kadar paraları yok... Söyleyecek başka sözüm yok, bu içten içe ilerleyen hastalık bu imparatorluğu çökertmeli. Her gün başka değişiklikler beklentisindeyiz."[69]

Bütün bu verileri akıl almaz ayrıntılarla yazan Roe, sekreter Calvert'a "Chaucer'ın avukatından daha meşgul olduğunu" sandığını söylüyordu.[70] Evet, yazacak çok nahoş olay vardı. İmparatorlukta genel bir düzensizlik, güvensizlik, aşayiş bozukluğu, tedavülde olan sahte paralar, alışverişin ve ticaretin güvensizliği ve sayısız sorun. Celâli isyanlarının artçı etkileri her şekilde kendini gösteriyordu. Gıda maddesinde yaşanan sıkıntı ise doğal olarak en temel sorundu. Artık köylüler sadece kendi ihtiyaçları kadarını ekmek istiyorlardı, fazlası zaten zorbalıkla ellerinden alınıyordu.

Yeniçeri teşkilatı yozlaşmıştı, artık askerlikten uzak kimselerle ayakta duruyordu. Disiplin çökmüş, her şeyden önemlisi hükümdara duyulan saygı artık azılı bir hale gelen asker sınıfla yerle bir olmuştu. Roe "Tanrı gibi tapmaya alışık oldukları hükümdarlarını küçük görmenin yanı sıra, kanunları da o kadar çok çiğnediler ki" diyerek yerle bir olan padişah imgesini gündeme getiriyordu.[71]

68. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt III, s. 560.

69. L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, s. 117.

70. Thomas Roe, *The Negotiations of Sir Thomas Roe in his Embassy to the Ottoman Porte from the year 1621-1628*, Londra, 1740, cilt I, s. 10.

71. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt IV, s. 9

İhtiyarlık dönemine giren Osmanlı

30 yıl sonra da durum pek büyük bir değişiklik göstermeyecekti. Solakzâde'nin 1652 tarihli nasihatnâmesinde cesurca dile getireceği gibi Osmanlı devleti sallantıdaydı: "Her gün temelinden birkaç çuval toprak kazılıp ve çamur edilip tavanına ve duvarına sürülen beytin misali gibi oldu."[72] 17. yüzyıl ortalarında Kâtip Çelebi'nin Osmanlı'nın "ihtiyarlık dönemine girdiğini" söylemesi ve padişahı "devleti temelinden sarsacak hareketlerden kaçınması" konusunda uyarması da tesadüf değildir.[73] 1652 yılında *Düstûru'l-Amel li-Islâh-ı Halel* (Bozuklukların Düzeltilmesinde Tutulacak Yollar) başlığıyla kaleme aldığı bu eserde Kâtip Çelebi Celâlilerin çıkışını da sorunların başlangıç noktası olarak alır.[74]

Koçi Bey'in IV. Murad ve İbrahim'e yazdığı risaleler ise imparatorluğun tüm sorunlarını korkusuzca özetliyordu. Artık kimsenin görevinde uzun süre kalmadığını, günümüz deyimleriyle anlatacak olursak artık sarayda kurumsallığın kaybolduğunu sıkça eleştiriyordu. Eskiden kimsenin "suçu ve günahı meydana çıkmadan" azlolmadığını, özellikle sancakbeyleri ve beylerbeyilerin görevlerinde otuzar yıl yerleşik olduğunu, durumun artık tersine döndüğünü yazıyordu.[75] 1644-1656 yılları arasında birbiri ardına gelen on yedi veziriazâmdan sadece birinin eceliyle öldüğüne dikkat çekilir.[76]

Zeamet ve tımar adıyla rastgele verilen arpalıklar gelirin haksız ellere geçmeye başlamasına sebep olmuştu. Ayrıca hâlâ sağlıklı beden sahip olanlara da emeklilik olarak veriliyordu. İşe yalancılık, hile ve yalan karışmıştı. Dolayısıyla padişaha da yanlış kararlar verdirmektedirler: "Padişahın beratlarını ve mübarek emirlerini yıpratıp, saltanat namusuna noksanlık" düşürmektedirler.[77] Şefaat yoluyla görevler verilir olmuştu. Artık bilgili olana değil, kendisine arka çıkılması gerekene veriliyordu. Önemli

72. Rhoads Murphey, "Solakzade's Treatise of 1652: A glimpse at operational principles guiding the Ottoman satet during times of crisis", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi*, TTK, Ankara, 1990, s. 27.

73. Halil İnalcık, "Tarihte Avrupa Birliği ve Türkiye", *Osmanlılar. Fütuhat, İmparatorluk, Avrupa ile ilişkiler*, İstanbul, 2010, s. 216.

74. Zafer Karademir, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı. Osmanlı Toplumunda Kıtlıklar (1560-1660)*, s. 33

75. *Koçi Bey Risaleleri*, s. 29.

76. Murat Kocaaslan, *IV. Mehmed Saltanatında Topkapı Sarayı Haremi. İktidar, Sınırlar ve Mimari*, s. 78.

77. *Koçi Bey Risaleleri*, s. 53.

görevler ehliyetsiz kimselere veriliyordu. Koçi Bey, Derviş Mehmed Paşa ve Nasuh Paşa gibi "cesur ve yiğit" vezirlerden sonra gelenlerin Enderun halkına uyduğunu, onların isteklerini yerine getirdiğini, gazilerin ve savaşa katılanların haklarını paşmaklık ve arpalık olarak temlik ettirdiklerini yazıyordu. Mesela, Derviş Abdullah kadınların paşmaklık istemesinin arkasında da kara hadımların olduğunu yazar ve "bu kara hâdım mel'ûnlarun tâ'lîmleri ile her bir avrat paşmaklı nâmınâ hâss istediler" der.[78] Şam, Karaman ve Sivas gibi eyaletlerin nasbları ile Aydın ve Hâmid sancaklarının paşmaklık olarak kadınlara verildiğini söyler. Ayrıca "Veledeş" sistemi gelmiş, yüksek ulufeli yeniçeriler, yabancıları çıkar karşılığı oğlu gibi gösterip ocağa sokar olmuşlardı. Kadılar da şöhrete, süse ve paraya tapmaya başlamışlardı.

Haremin yapısı da değişiyordu. Koçi Bey kurallara aykırı olarak Türk, Yörük, Çingene, Yahudi, "dinsiz ve mezhepsizlerin" yanı sıra "ayyaş şehir oğlanlarının" da hareme girmesinden dert yanıyordu.[79] Haremden ve devlet erkânından başlamak üzere çılgın bir lüks merakı tezahür etmişti. Eskiden devlet vekillerinde ve askerde gümüş at takımı, süs ve süs eşyası olmadığını, herkesin sadece at, keskin kılıç, cebe, cevşen, mızrak ve yaya göz koyduğunu söylüyordu yana yakıla.

Avrupa çöküş için masallar düzerken

1622 yılında Venedik'te yazılan bir mektup (*lettera*) 10 Eylül tarihinde İstanbul'da vuku bulan ilginç bir haberi yazıyordu. Kanallar Şehri'ne gönderilen mektupta tam bu tarihte sultanın başkentinde gün batımında Ayasofya'nın üzerinde üç tane meşale görülmüştü. Bu üç meşale boşluktan ilerleyerek sarayın üzerine kadar varmış, orada semada asılı kalmıştı.[80] Bir süre herkesin net olarak görebileceği bir şekilde kaldıktan sonra birdenbire yok oluvermişti. Venedikli kalemin "Gerçekten üzerinde çok düşünülmesi gereken bir mucize" olarak tanımladığı bu olay şehirde farklı yorumların gündeme gelmesine sebep olmuştu. Bazıları bu garip vakayı üç meşalenin Tanrı, Oğul ve Kutsal Ruh'u simgelediği, Ayasofya'dan çıkıp Osmanlı sarayının tepesinde gezerek Yüce

78. Derviş Abdullah, *Risale-i Teberdariye fi Ahval-i Darüssaade*, s. 138.

79. *Koçi Bey Risaleleri*, s. 44.

80. *Copia d'alcuni avissi venuti per letter di Costantinopoli, dove si nara due meravigliosi casi occorsi in quella città, et del nascimento d'un monstro ispaventevole, come leggendo intenderete.* In Venetia, 1622. Con licenza de'superiori.

Sultan'ın kalbini aydınlatmak ve onu kendi inançlarını tanımaya davet etmek istediği şeklinde yorumlamıştı.

Şimdi de 1621 yılına ait bir *relación*'da sultanın sadece üç yıl hüküm sürdükten sonra nasıl korkunç bir şekilde öldüğünü anlatan bölüme bakalım. Türklerin, özellikle de sultanların ölümlerine dair anlatılara karışan edebi öğeler bu anlatıları Doğu masallarına çevirir. Anonim yazar padişahın adını yanlış verir ve padişaha Sultan Süleyman Beyazıt der. Kitap basıldığında Osman'ın ölmesine daha koca bir yıl vardır. Zaten anlatı da fantastik özellikler taşır: "Burun delikleri şişti, vücudunun dört bir yanında lekeler çıktı. Öyle kötü kokuyordu ki, kimsecikler bu kokuya dayanamıyordu."[81] Bütün bu nahoş tasvirler arkasında aslında göründüğünden çok daha derin anlamlar gizlidir. Başkahramanlarının iyi Hıristiyanlar olduğu, insanın Tanrı'nın yolundan gittiği romanslardaki tatlı ve huzurlu ölümlere mukayesen sultanların anlaşılmaz bir şekilde cezalandırılması, okurda ya da dinleyicide bu "kâfirlerin" korkunç ölümleri hak ettiği duygusunu yaratır. Padişahlarının Tanrı tarafından cezalandırılması da aslında Osmanlı'nın kaçınılmaz sona yaklaştığına bir delildir.

Tam da bu arada İspanya'da, matbaayı pek etkin olarak kullanan Sevilla şehrinde Osmanlı'nın başkentinde işlerin pek de yolunda gitmediğini halka sevinerek haber veren bir *relación* basılmıştı. Birkaç folyoluk, tek solukta okunan bu haberler İslam karşıtı halkın içine su serpmeyi amaçlıyordu. Masal kabilinden anlatıya göre sancaktar Garcia 30 Hıristiyan esirle birlikte şehri ateşe vermişti. Hatta şehir öyle bir yanmıştı ki içinde Topkapı Sarayı, camiler ve 40 bin ev kül olmuştu! 12 bin insan yaralanmış, 25 bin kişi de ölmüştü! Üstelik bütün bu felaket bir gün içinde olup bitivermişti. Türklerin kutlama yaptığı bir andan faydalanmışlardı. Sultanın sarayının önünde duran bir kayığa binmişler, bu kayıkla içinde Hıristiyan esirler olan bir kadırgaya gelmişler ve buradan yayılmışlardı. Kaçanlar 200 gemiyi ateşe vermişler, diğer üç kadırga ile Malta'ya doğru kaçmışlardı. Beyaz barış bayrağı salladıklarını gören Maltalılar onları heyecanla karşılamıştı.[82] Sadece bir hikâye olabilecek bu anlatıların kıtanın diğer ucunda büyük bir heyecanla dinlenildiğine ve bunların doğruluğundan zerre kadar şüphe duyulmadığına emin olabiliriz.

81. *Relación de la muerte del Gran turco y causas della...* Sevilla, Francisco de Lyra, 1621.

82. Emilio Temprano, *El Mar Maldito. Cautivos y corsarios en el Siglo de Oro*, Madrid, 1989, s. 45-46.

Doğaüstü olaylarla süslenen çöküş anlatılarının büsbütün uydurma olmadığı aşikârdır. Osmanlı'da ters giden her şey, kaybedilen her savaş bir kılıfa sokulup bu masalsı kurgulara konu olabiliyordu. Sir Thomas Roe'nun devlet katına somut bir şekilde özetlediği gözlemlerini içeren rapor sıradan halka masalsı öğelerle karıştırılıp veriliyordu. Kim masal dinlemeyi sevmez ki!

Uysal bir anne: Mahfiruz

Kösem'in Osman'ın kısa saltanatı süresince varlığını devlet işlerinde hissettirmeyen annesi Mahfiruz'dan hiç hazzetmemesi gayet doğaldı. Belirttiğimiz gibi Osman'ın padişah olması demek, Kösem'in oğulları Murad ve İbrahim'in hayatlarının tehlikeye girmesi ve Kösem'in Mustafa döneminde olduğu gibi Eski Saray'a gönderilerek sürgün hayatı yaşaması demekti.[83] Olaylar da zaten bu şekilde gelişmişti. Madame de Gomez, roman özellikleri gösteren *Osman'ın Tarihi*'nde Mahfiruz'u pek hırslı olmayan, lakin şefkatli bir kadın olarak tasvir eder.[84] 1623 yılına ait bir Venedik raporu da Kösem'den bahsederken onu Mahfiruz'la karşılaştırıp bu tezimizi destekler. Kösem'in "Sultan Mustafa'nın annesinden tamamen farklı" bir profilini çizerken tüm güç ve otoriteyi elinde tutan, kocasının saltanatı sırasında yönetime sık sık katılmış bir kadın olarak gösterir.[85]

Tarihçi Leslie Pierce, Osman devrinde harc-ı hassa defterlerinde hiçbir valide sultanın adının geçmediğini söyleyerek Mahfiruz'un Osman'ın tahtta olduğu süre boyunca sarayda oturmadığını ve valide sultanlık yapmadığını iddia eder.[86] Mahfiruz, Osman'ın cülusundan iki yıl sonra ölmüş ve Eyüp Camii haziresine gömülmüştür. Pierce, Osman'ın dayesinin (sütannesinin) bu tarihten sonra yüksek bir maaş aldığını, bunun da valide sultana vekâlet görevi üstlendiğini gösterdiğini belirtir. İddiasına göre Mahfiruz bu aralarda gözden düşüp saraydan kovulmuştur ve eşinin yanına gömülmemesi de bunu doğrulamaktadır. Venedik elçisinin 1612'de Kösem'in canını sıktığı için dövdürdüğü bir kadından bahsettiğini, bunun da Mahfiruz'un ta kendisi olabileceğini düşünür.

83. Çağatay Uluçay, *Harem*, II, s. 24.

84. Madame de Gomez, *Histoire de Osman Premier du nom, XIX e Empereur des Turcs, et de l'Imperatrice Aphendina Ashada*, s. 50.

85. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümâyûn. Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümranlık ve kadınlar*, s. 314.

86. a.g.e., s. 311.

Baki Tezcan ise pek çok kaynağın Osman'ın annesinin Osman henüz beş yaşlarına geldiğinde öldüğünü doğruladığını gösterir. İstanbul'daki Fransız büyükelçisi, Ahmed'in döneminde İstanbul'a gelen George Sandys, Pietro della Valle'nin açıkça Osman'ın annesinin Osman küçükken vefat ettiğini; 1612-1615 yıllarında Osmanlı'nın başkentinde görevde bulunan diğer balyos Cristoforo Valier'in ise Ahmed'in dört oğlu olduğunu, bunlardan ikisinin vefat eden, ikisinin de halen hayatta olan "sultana"dan olduğunu yazar.[87]

Kösem Osman'dan sonra yeniden Mustafa'nın başa geçirilmesinden yanaydı. Ne de olsa pek de akıllı olmayan bir hükümdarın uzun süre Osmanlı tahtında oturma ihtimalinin olmadığını artık çok iyi biliyordu. Mustafa'nın padişah olmasını sağlamak onu kurtaracaktı. Akıl sağlığı pek de yerinde olmayan bir padişahın başta bulunması işine geliyordu. Bu arada Osman'ı öldürtmeyi başarırsa kendi oğullarına tahtın yolunu da açmış olacaktı.[88]

Osman'ın harem geleneklerine aykırı olarak Şeyhülislam Esad Efendi'nin kızıyla evlenmesi ise bambaşka bir protesto şekliydi belki de. Bu haremdeki cariyelerin de nefretini kazanmasına sebep olmuştu. Osman'ın genç yaşlarından itibaren Osmanlı'da pek çok sistemi değiştirip yeniliklerle anılmak isteyen bir hükümdar olduğu su götürmez. Kurulu düzene karşı çıkmış, askeri ve sosyal yapıyı ve hatta geleneksel evlilik sistemini bile değiştirmek istemiş, bunlara karşı bir deli cesaretiyle hareket etmiştir.

Osman'ın suçu ne?

Genç Osman o zamana kadar hiçbir padişahın uğramadığı bir şekilde hayatına ve saltanatına veda etmek zorunda kalmıştı: Kendi kulları tarafından öldürülerek! Onu bu benzeri görülmedik trajik sona götüren sebepler yumağı ona karşı zaman içinde biriken nefretin de zuhuruydu. Osman hayli toy ve başına buyruk hareketleriyle gereğinden fazla antipati uyandırmıştı. Fazla hayalperest olmasının yanında havai tavırlar takınarak vezirlerle din adamlarının nefretini uyandırmıştı. Sert kararlar alıp büyük hayaller peşinde koşuyordu ancak azminin ve hırsının uzantısı olan bu büyük hayallerine daha kendisi hazırlanmadan, devlet erkânını da hızla ortak etmesi ilk sürtüşmeleri doğurmuştu.

87. Baki Tezcan, "The Debut of Kösem Sultan's Political Career", s. 349.

88. Çağatay Uluçay, *Harem*, II, s. 24.

Osman'ın hem yeniçeriler, hem de sipahilerle arası bozuktu.

Osman'ın yeni bir ordu kurma planları kendi sonunu getirecek ilk bela olarak karşısına çıkacaktı. Dilaver Paşa'nın da tavsiyesiyle bu hayal için kolları sıvayan genç sultan, Sayda Emiri'ni de planının içine katmıştı; güya ayaklanmakta olan emir üzerine gidiyormuş gibi yaparak orada yeni bir ordunun belkemiğini oluşturacaktı. Bütün bu planın bir parçası olarak ise hac ziyaretinin gündeme geldiği ortaya çıkmıştı.

Padişahın hac ziyareti yapacağı şehirde duyulmuştu. Oysa padişahların hacca gitme âdetleri yoktu. Ne de olsa padişahın aylar sürecek bir yolculuğa çıkarak tahtı boş bırakması devlet geleneğinde yoktu. Osman'ın bu geleneğe uyması bekleniyordu. Ayrıca padişahın yanına daha rahat taşınacak şekilde eritilmeye yollanmış altın ve gümüş takımlar, değerli eşyalar, hatta camilerin kutsal eşyalarını aldığı haberleri ortalığı karıştırmıştı.[89] Devlet erkânı Polonya'yla barış daha tam oturtulmamışken, imparator silah kuşanmış bir haldeyken, Erdel Prensliği zar zor bastırılmışken, Kazaklar Karadeniz'de, diğer devletler de Akdeniz'de cirit atıyorken onun tahttan uzaklaşmasını hiç de uygun görmemişlerdi.[90] Lakin işin özünde başka bir rahatsızlık vardı. Osman'ın Mekke'ye gitme bahanesiyle Anadolu'ya geçerek yeni asker toplayacağı ve yeniçeri teşkilatına son vereceği söylentisi onları esas çileden çıkaran haber olmuştu. Osman'ın yeniçeri teşkilatına karşı kullanmayı düşündüğü askeri sınıfın durumunu Halil İnalcık'tan dinleyelim: "O dönemde imparatorlukta ikinci büyük askeri gücü Anadolu'da saruca ve sekban askeri temsil eder. Bu halk askerlerini II. Osman kullanmak istedi. Halk askerinin orduda kullanılması büyük bir değişimin başlangıcıdır. Osmanlılar Avusturya savaşlarında Avusturya'ya karşı ancak tüfekli askerle karşı konulabileceğini görmüştür. Tüfek yapma yasağını kaldırdılar. Halk tüfek kullanabilir duruma geldi. XVII. yüzyılda Anadolu'da saruca ve sekbanlar İstanbul'a yeniçeri iktidarına karşı asi paşalar hizmetinde daima bir denge hizmeti görmüştür.[91]

Bütün bunlardan haberdar olan sipahi ve yeniçeriler Süleymaniye Camii'nde toplanıp Odalar'a yürüdüler. Bu esnada bütün dükkânlar da kapandı. Etmeydanı'nda birikip buradan da padişaha gelerek, ona bu fikri verenleri katlettirmekti maksatları. O arada

89. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt III, s. 531.

90. *Relazioni di ambascitori veneti al Senato, vol. XIV Constantinopoli, relazioni inedite (1512-1789)*, s. 552.

91. Halil İnalcık ile söyleşi.

zaten levazımın bir kısmı Üsküdar'a geçirilmişti.[92] Asker hemen hisar kapılarını kapattırıp Ahırkapı'daki tuğ ve Otağ-ı Hümâyûn'un kadırgalarla Üsküdar'a geçmesine engel oldu. Bu olayları ince ayrıntılarla aktaran ve aslen bir yeniçeri olan Tuği, Osman'ın bundan sonra başına gelecekleri en yakından gören, yaşayan şahittir.[93] Lakin onun versiyonunu paylaşırken, kısmen bu trajik sonda yeniçerileri temize çıkarmaya çalıştığını da unutmayalım.

Darüssaâde Ağası Süleyman Ağa bu işte başlıca suçlu olarak görülüyordu. Yeniçeri ve sipahilerin yerine Mısır ve Şam'dan asker toplanabileceğini de padişaha akıl verenin kendisi olduğu biliniyordu. "Hotin seferinde bir kâfirün azucuk taburun bozmağa kadir olmadılar. Bî-hüner ve bî-menfaat, bî-ma'rifet, derinti ve madrabâz ve erbâb-ı ma'âş kul olur mu?" demiş, "Kulı sovut"muş ve "Türkman'dan cundî ve Etrâk'den segban yazmak sevdâsına düşürmüş" idi.[94] Mekke fikrini Osman'a aşılayan da özel sebeplerden ötürü Hâce Ömer Efendi idi.

Bu arada Derviş Ağa, Ömer Efendi'nin kızlarağası ile ittifak yapıp Osman'ı pek çok konuda kandırdıklarını da yazar. Ömer Efendi kızlarağası Süleyman Ağa'nın yalanlarını tasdik ettiğini yazar. İddiasına göre Süleyman güç sahibi olmuş ve devlet erkânı içindeki pek çok atamalarda etkin olmuştu.[95] Bu arada "taşrada olan vüzerâ ve paşadan azîm rişvetler alup, harem tarafıyla taksîm edüp, anlara birer mansıb" verdiklerini de ekler. Üç ay geçtikten sonra yeniden rüşvet almaya başlayıp görevde olanları azlederek yerine yenilerini atadıklarını ve bu rüşvetleri de haremdekilerin aralarında paylaştıklarını yazar. Vezirliğin bile üç ve altı ayda bir rüşvet ile satıldığını kaydeder. "Kızlarağası mel'ûn pâdişâha bir yalan söyler Türk Ömer mel'ûn tasdik iderdi. Türk Ömer hınzır yalan söylese kızlarağası tasdik ederdi" der. Ayrıca Hotin seferinde de asker ve hazinenin telef olmasına esas olarak bu iki adamla diğer kadınların sebebiyet verdiğini yazar. Eserinde uzun uzun anlattığı bu bölüm çok inandırıcı değildir. Osman'ın böylesine ciddi bir sefere harem ve kadınların yanı sıra Ömer Efendi'nin etkisiyle çıktığı çok inanılası değil.

92. Hüseyin Tugi, *Musîbetnâme*, s. 7.

93. Tûgi'nin eserinin farklı nüshalarında farklı ayrıntılar bulunmaktadır. Bkz. Baki Tezcan, "The history of a 'primary source': The making of Tûghî's chronicle on the regicide of Osman II", *Bulletin of SOAS*, 72, 1, 2009, UK.s. 55,

94. Hüseyin Tugi, *Musîbetnâme*, s. 9.

95. Derviş Abdullah, *Risale-i Teberdariye fi Ahval-i Darüssaade*, s. 132.

Diğer bir sebep ise padişahın "balıkçı kâfirleri gibi, kirli kebeler geyüp", tebdil-i kıyafet meyhane ve bozahaneleri dolaşarak buralarda baskın yapması ve yeniçerileri buralarda basması idi.[96] Yasakçı odalarını bastırıp yakalanan fahişe ve yasakçıları Ağakapısı'na göndertiyordu. Yakalananlara ise "siz niçün şarâb içersiz?" diyerek kimisini denize attırıyor, kimisini taş gemisine koyduruyor, kimisini de değnekle dövdürüyordu. Oysaki gerçekten tam da bu yıllarda yeniçerilerin nasıl çığırından çıkmış bir şekilde kendilerini içkiye verdiklerini hiçbir ayrıntıyı kaçırmayan Roe üzerine basarak anlatır. Ramazanın sona ermesiyle "her gün, her yerden askerlerin kanuna aykırı şekilde içtiklerini" yazıyordu.[97]

Osman pek çok sebeple askerle arasını açmıştı. Yeniçerileri "ihsanda bulunmak bahanesi" ile çağırıp içlerine kurt düşürüyordu. Askere çok sert davranıyor, kalplerini kırıyordu. Hotin seferinin başarısızlığının da askere yüklenmesi ise aradaki bağı tümden kopartmaya yetmişti.[98] Bunların yanı sıra askerin bir kısmı bahşiş almış, almayanlar ise "bahşiş alan kul düşmenle ceng eylesün!" demişti.[99]

İstanbul'da işler çığırından çıkmıştı. Ayaklanan asker Şeyhülislâm Esad Efendi'den "İslamı azdurup, Beytü'l mâl'ün itlâfına sebep olub, Pâdişâh'a Hacc'a gitmek lâzım değil iken, böyle fetret ü fitneye bâdî olan" bir padişahın ne zaman geldiğini sorup "İkaz-ı fitne edene ne katl lâzım olur!" fetvasını da aldılar.[100] Sadrazam Dilaver Paşa'nın sarayına gelerek Darüssaâde Ağası Süleyman Ağa'nın başını istediler. Yanlarında silah olmadığı için Sipahiler çarşısına dönüp bu sefer de pür-silah sadrazamın sarayına geri döndüler. Ertesi gün Atmeydanı'nda buluşmaya sözleştiler.

Osman'ın rüyası

Osman'ın hacca gitmeye dair gördüğü bir rüya Osmanlı İmparatorluğu'nda rüyaların çok özel bir yeri olduğunu hatırlatmak için hoş bir bahanedir. İmparatorluğun kurucusu Osman Bey'in rüyasında göbeğinden çıkıp büyüyerek gölgesi dünyayı saran bir

96. a.g.e., s. 13.

97. Thomas Roe, *The Negotiations of Sir Thomas Roe in his Embossy to the Ottoman Porte from the year 1621-1628*, s. 64.

98. *Kâtip Çelebi'den Seçmeler*, I, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul, 1991, s. 123.

99. a.g.e., s. 16.

100. a.g.e., s. 21.

çınar ağacından bu yana, rüyalar her zaman geleceğe dair uhrevi işaretler veren araçlar olarak görülmüştür. İşte tam bu ayaklanmalar arasında Osman'ın aslında birkaç gün önce gördüğü iddia edilen bir rüyadan bahsedilir.

Genç padişah tahta çıktıktan sonra elinde Mushaf-ı Şerif'le Hz. Muhammed görünür ve Osman'ın elinden Mushaf-ı Şerif'i, eğininden de cübbesini alıp tüfekle vurarak onu yere düşürür. Padişah peygambere yüz sürmek için doğrulmaya çalıştığında ise onun çoktan gözden kaybolup gitmiş olduğunu görür. Osman uyanır uyanmaz soluğu Hâce'nin yanında alır. Hâce'nin yorumu şudur: Hz. Peygamber elinden Mushaf'ı alarak padişaha neden hacca gitmekten vazgeçtiğini sormuştur. Üstelik peygamberin ayağına yüz sürmek de kısmet olmamıştır rüyada. Bunu da şöyle açıklar: "An-samîmi'l-kalb, niyyet eylen, Hacc-ı şerîf müyesser oldukda, ba'dehû Hazret'ün Ravza-i mutahhara'sına yüz sürersiz!"[101]

Osman'ın rüyası Osmanlı topraklarının dışına taşan metinlerde farklı şekillerde aktarılır. Osman rüyasında deveye bindiğini görmüştür. Devenin yularına asılır, ancak onu bir türlü yönlendiremez. Hışımla deveden iner. Devenin bedeni kaybolur, sadece kafası sultanın elinde kalır. Osman uyandığında ulemaya danışınca, kendisini müftüye gönderirler. Müftü de üzerine bu işi almak istemeyip amcası Mustafa'ya yollar. Ne de olsa Mustafa'nın veli bir figür olduğu Avrupa literatüründe bile ciddi bir yer edinmiştir. "Garip rûyetler", "melek gibi ileriyi görme" yetisi ise bu anlatıları süsler.[102] Mustafa devenin imparatorluğu simgelediğini söyler. Açıklamasına göre deveye binmesi haklarını kötüye kullanması, inmesi ise artık görevden ayrılması, devenin bedeninin yok olması ise tebaasının ayaklanması anlamına gelir. Hayvanın elinde kalan kafası ise kendisine kalan bir kuru unvandır. Mustafa ayrıca padişahın birkaç ay içinde öleceği kehanetinde bulunur.

Osman'ın hac planları şehri altüst etmeye devam ediyordu. Bu esnada şeyhülislâmdan gelen fetva, Kâbe'ye gitmenin farz olmadığını, "adâlet üzre, Re'âyânın ahvâlin görmek evlâ" olduğunu belirtiyordu. Osman fetvayı parçalamıştı. Ayaklanan askerlere sultanın hacca gitmekten vazgeçtiğini söylemek bile etkili olmamıştı. Fatih Sultan Mehmet Camii'nde toplanıp altı kişinin katlini is-

101. a.g.e., s. 29.

102. *A true and faithefull relation, presented to his maistie and the Prince, of what hath lately happened in Constantinople, concerning the death of Sultan osman, and the setting up of Mustafa, his uncle.* Londra, 1622, s. 23.

temeye cüret etmişlerdi: Hâce Ömer Efendi, Darüssaâde Ağası Süleyman Ağa, Sadrazam Dilaver Paşa, Kaymakam Ahmed Paşa, Defterdar Baki Paşa, Sekbanbaşı Nasuh Ağa. Osman dimdik duruyordu: "Birini dalu virmezem" demişti.

Kuyudan tahta giden yol

Kaçınılmaz son yaklaşmıştı. Askeri durdurmanın yolu yoktu. Artık mahrem sayılan sarayın üçüncü kapısına kadar dayanmışlardı. Arz odasından bile içeri girmeyi başarmışlardı. Naralar yükseliyordu: "Şer' ile Sultân Mustafa Hân'ı isterüz!"[103] Artık iyice içeri girip içoğlanlarının odasının önüne dek gelmişler ve zülüflü baltacılardan Sultan Mustafa'nın nerede olduğunu öğrenmeye çalışıyorlardı. Hiçbiri cevap vermemişti. Sadece bir has odalı içoğlanı Harem'i göstermişti. İşaret edilen kubbelerin üzerine çıkıp "Mustafa Hân'ı isterüz" diye bağırmaya devam ettiler. Mustafa'nın hizmetinde olanlardan birisinin "Buradayız" demesi üzerine hemen o kubbenin üzerinde durup balta ve kazma ile kurşun kubbeyi kesip demir pencereleri kırdılar. Merdiven ve ip bulunamayınca divânhanenin perdelerinin iplerini kesip geldiler, üç sipahi ve üç yeniçeri aşağı indi. Mustafa'nın durumunu Tugi şöyle anlatır: "Gördiler ki, bir zulmâni kûşede, bir eski hasîr döşemişler, üzerine bir eski minder bırakmışlar. Sa'âdetlü Pâdişâh, Sultân Mustafa Hân, ol minder üzerinde, Kıble'ye müteveccih olup, otırmış. Öninde, rahle ile Kelâm-ı Kadîm var, tilâvet idüp oturur. Karşusında, iki câriyesi, ayağ üzere dururlar."

Akıl sağlığının bozukluğu veli olmasına yorulacak olan müstakbel padişahın Kur'an okurken bulunduğunun iddia edilmesi, belki de aslında yeniçerilerin Osman'ı katlini kısmen savunmak ya da en azından kendilerini bu günahtan arındırmak için bu tarihi kaleme alan Tugi'nin ve bunu daha sonra da yazan tarihçilerin bir eklemesi olabilir.[104] Bilemeyiz. Venedikli balyos ise korku içinde olan Mustafa'nın yarı çıplak bir halde olduğunu ve tek istediği şeyin bir yudum su olduğunu öğrenmiştir.[105] Mustafa kendisine su getirilip de susuzluğunu giderince "İki gündür bana su virmezler. Açlık ve susuzluk ile öldürmek isterler. Kılıç ile öldürme-

103. Hüseyin Tugi, *Musîbetnâme*, s. 50.

104. Tülin Değirmenci, "An Illustrated Mecmua. The commoner's voice and the Iconography of the court in Seventeenth Century Ottoman painting", s. 200.

105. *Relazioni di ambascitori veneti al Senato, vol. XIV Constantinopoli, relazioni inedite (1512-1789)*, s. 55.

ğe kadir degüller. Emr-i Hakk yokdur!" der.[106] Yukarıdan, ip ile aşağıya su indirirler.[107]

Bundan sonrası ise tam bir Kusturica filmi sahnesi gibi gelişir. Mustafa'yı iple bağlayıp yukarı çekerler, ardından da iki cariyeyi çıkartıp kalabalığın içine alırlar. Bu arada vahşi bir sahne yaşanır. Osman, Veziriazam Dilaver ile Darüssaâde Ağası Süleyman Ağa'yı ellerini bağlayarak Harem'in kapısından çıldırmış kalabalığın içine atar, "İşte, istediklerinizi alun!" derler. İki adam anında kılıç lokması yapılırlar. Ne var ki Osman'ın önce hacdan vazgeçmesi, sonra da iki adamını kurban etmesiyle kimse yatışmamıştır.

Mustafa bu haliyle kafes sistemindeki hareketsizliğin ve sıkışmışlığın timsali gibidir. At üzerinde durmaya bile mecali yoktu. Kalabalık, Osman'dan gelen istedikleri her şeyi yapacağını bildiren haber karşısında bile sakinleşmemişler, artık çok geç olduğunu söylemişler, "Biz, istedüğümizi bulduk. Evvelde, Pâdişâlumuz, bizüm Sultân Mustafa Hân idi, yine, Pâdişâh'umuzdur."[108] İşte tam bu noktada, bu söz ile aslında Genç Osman'ın başına neler geleceği gayet net bir şekilde anlaşılmıştı: Şansı varsa hapis, yoksa ölüm.

Mustafa götürülürken ulemadan bu değişiklik için onay istenir. Ulema direnir ve Osman'ın hâlâ padişahları olduğunu söyler. Mustafa'ya biat etmeleri söylenip onlar yine reddedince ulemayı "yalun kılıçlar ile" önlerine katıp zorla Sultan Mustafa'ya biat ettirirler. Mustafa'yı da iki cariyesi ve annesiyle birlikte bir hasta arabasına koyarak, arabaya ipler takıp Eski Saray'a götürürler. Bütün bunlara şahit olan Peçevi kelimelerle bize o manzarayı çizer: "Pencerelerimiz Şehzade Camii yanındaki geniş kapıya, yani sokağa baktığı için Mustafa'yı garip şekilde götürürlerken seyrettik. O kadar kalabalık toplanmıştı ki, sanki kıyamet kopmuş, mahşerde insanlar dirilmişti. O geniş yol o kadar kalabalıktı ki gökten bir iğne düşse yere değmezdi. İnsanlar birbirini ite kaka eteklerinden, sarıklarından, yenlerinden yırttıkları kumaş parçalarını nişan için arabaya veriyorlardı. Sultan Mustafa dışarıdan görünmeyecek şekilde arabanın arkasına oturtulmuştu. Önde oturan annesi nişanları aldı ve halka güzel vaatlerde bulundu."[109]

Kanlı manzaralar devam ediyordu. Dilaver'in başını Baye-

106. Hüseyin Tugi, *Musîbetnâme*, s. 56.

107. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt II, s. 483.

108. Hüseyin Tugi, *Musîbetnâme*, s. 59

109. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümâyûn. Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümranlık ve kadınlar*, s. 262.

zid Camii yakınında bir dut ağacına asmışlardı. Cesedini ise Darüssaâde Ağasının cesedi ile birlikte Atmeydanı'nda bıraktılar. Gelip cesetlere sövenler bile vardır. Saraydaki kargaşa halkı da içine çekmeyi başarmıştı. Osman'ın Mustafa'yı öldürmesi ihtimali üzere yeniden Mustafa'yı arabaya bindirip bu sefer Ortacami'ye getirdiler.

Bütün bu arada kanlı olaylar devam ediyordu. Ayaklananlar fırsattan istifade yağmaya da başlamışlardı. Osman'ı savunan herkesin başını kesecek kadar ileri gitmişlerdi. Hüseyin Paşa'yı da katledip bir kulağını dut ağacın asmışlardı. Haremde kadınların yanında bulunan Osman'ı çıkarmışlardı. "Başında arakıyye bile yok, kâkül perîşân. Ol merhûm ve mazlûmun gözi yaşı fırâvân" Osman'ı bekleyen acı son yaklaşıyordu.[110] Bir sipahi kendi tülbendini padişaha giydirip çıplak başını kapatmış, genç padişahı bir beygire bindirip yola çıkarmışlardı. Yolda kendisine akla hayale gelmeyecek hakaretler etmişlerdi. Mustafa'nın bulunduğu Ortacami'ye getirip orada Mustafa'yı padişah ilan ettiler. Tekbir getirip, alkışlar, gülbanglar söylediler. Osman "Bâri, ben Sultân Mustafa olduğı yirde habs idün, öldürmen!" diyerek ölümden kurtulmaya çalışmıştı. Cebecibaşı hemen kemend atmış, ama karşı çıkanlar oracıkta yumrukla girişmişlerdi kendisine. Bu esnada Mustafa'yı ise cariyeleri ve annesiyle saraya gönderip cülus ettirmişlerdi. O gün Ortacami'de Cuma namazı bile kılınmamış, sadece Mustafa için hutbe okunmuştu.

Ölüme pazar arabasında giden sultan

Osmanlı padişahları içinde en acı sonun Osman'ın ölümü olduğu tartışılmaz. Kendi kullarından dilediği af kabul olmamış, yine onlar tarafından vahşice ve hakaret dolu sözlerle öldürülmüştür. Ölüme giderken "Görün hey derd-mendler padişah ettiğiniz adamı! Bu devletin inkırâzına sebeb olup geldi ocağınızı söyündürür. Siz yakında peşîman olursuz" diyordu ve bittabi yanılmıyordu.[111] İkindiden sonra bir pazar arabasına bindirilerek Yedikule'ye götürülüp hapsedildi. Evliyâ "Binyaz adlı soysuz bir pehlivan"ın muşta ile vura vura Osman'ı arabaya koyduğunu yazar.[112] "Ey Osman Çelebi, seninle dilberi çok Yusuf Şah kahvesi-

110. Hüseyin Tugi, *Musîbetnâme*, s. 88.

111. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt II,, s. 489.

112. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, cilt 1, s. 178.

ne yahut bizim odaya gidelim" deme terbiyesizliği göstermişti.[113] Ayrıca Evliyâ Osman'ın pazularına birer pehlivan yumruğu vurularak kollarının kırıldığını da söyler.

Tugi bu trajik sahneyi şöyle anlatır: "Yedikule'den asker dağıldukda, Vezîr-i azam Dâvud Paşa ve Kethudâsı ve Cebecibaşı, varup Yedikule'ye girüp, kapusın kapadup, birkaç evbâş u kallâş ile elbir idüp, Sultân Osmân'ı katle mübâşaret eyleyüp, kemend atduklarında, gürbüz dilâver olmağın dilîrâne hareket idicek, 'Kilinder Uğrusu' nâm Sipâhî merhûmun hayalarından sıkup ol mahalde cân teslîm eyledi." Evliyâ ise "hayalarından sıkıp şehit ettiler" diyerek ölüm şeklini onaylar. Bu rezil işi yapan yine Binyaz Pehlivan'dır. Cesedini eski bir hasır üzerine yatırırlar. Cebecibaşı da merhum padişahın sağ kulağını ve parmağını keserek Davud Paşa'ya getirir ve karşılığında birer kese altın alırlar. Savaşta önceden alınan esirler öldürüldüğünde bunların başları, kulakları ve burunları torbalara konarak taşınırdı.[114] Lakin bunun bir padişaha reva görülmesi yapılacak en hakaretamiz hareketlerden biridir. Beyzâde de bir kulağının kesilip Mustafa'nın annesine "nümâyân" eylendiğini yazar.[115] Naîmâ da hem kemend atıldığını, o esnada Osman'ın hayalarından sıkılarak öldürüldüğünü açıkça belirtir.

Osman o gece Yedikule'den Yeni Saray'a getirilir, ertesi gün de babası Sultan Ahmed türbesine defnedilir. Herkes şaşkındır. Kâtip Çelebi "Basiret gözünü açıp ibret alacak yerdir" der ve yapılanların hiçbir şekilde haklı çıkarılamayacağını o sert mizacıyla tarihe düşer: "Bu üç gün içinde halkın söğüp sayması ne idi? Bu şaşılacak haller bir tarihte olmuş değildi" diyerek şaşkınlığını dile getirir.[116] Peçevi ise "Bu tüyler ürpertici vakayı yazmaktan ise sükût etmek daha uygun görünürdü" diyerek başını önüne eğer.[117] Uygulanan vahşet, çığırından çıkmış bir asker gürühunun intikam dolu kalbi, Osmanlı hanedanından bir padişahın

113. a.g.e., s. 192.

114. Nihat Engin, *Osmanlı Devletinde Kölelik*, İstanbul, 1998, s. 71.

115. Hasan Bey-Zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-Zâde Târihi*, s. 948. "Ol gice, Sultân Mustafa, kendü vâlidesiyle Orta-câmi'de kalup, Sultân Osmân, Yedi-kule'de mahbûs, cihân saltanatından me'yus iken komayup, ol leyl tavîlü'z-zeylde, kemend-i hayfu veyl ile ol Sultân-ı nâ-tüvânı serdâr-ı şehîdân- cennetmekân eylediler ve bir kulağın kesüp, alâmet-i takarrüb-i mevt içün, Sultân Mustafa vâlidesine nümâyân eylediler."

116. *Kâtip Çelebi'den Seçmeler*, s. 129.

117. İbrahim Peçevî, *Peçevî Tarihi*, s. 462.

uğradığı akıl almaz hakaret ve akla hayale gelmeyecek bir ölüm şekli bir daha tekrarlanmayacaktır.

"Mustafa, sana bağışladığım hayatı senden arz ediyorum"

İmparatorluğun başkentinde haremin, farklı asker gruplarının, ulemanın, çeşitli katmanlardan saray görevlilerinin, üst yönetim sınıfının, kısacası herkesin karıştığı akıl almaz bir kargaşa, bir vahşet yaşanmaktadır ve çok ciddi olarak askerin şirazesinden çıkınca neler yapabileceği görülmektedir. Hem de ilk defa bu derece ciddi düzeyde! Roe bütün bu süreç karşısında Osman'ın şaşırdığını ve Mustafa'nın öldürülmesi için saraydaki kadınlara haber yolladığını yazar. Lakin bazı kadınlar Mustafa'dan yana olup bu planının çökmesine sebebiyet vermişlerdir. Venedik raporlarında yazıldığına göre ise Osman, Mustafa'dan hayatını bağışlamasını gayet şiirsel bir şekilde istemişti: "Mustafa, sana bağışladığım hayatı senden arz ediyorum."[118] Cevap hiç de şiirsel değildi: "Bana bu hayatı kendi isteğinle değil Tanrı öyle istediği ve ben benden onu çalmana izin vermediğim için bağışladın."

17. yüzyıla ait anlatılar ve resimler içeren bir elyazmasına göre, yeniçeriler sadece Osman'ı tahttan indirip yerine Mustafa'yı çıkarmak istemişler, Mustafa'nın annesinin Osman'ın hayatta kalması halinde intikam alacağını söylemesi üzerine sultanı öldürmüşlerdir. Sonuçta yeniçeriler değil, Mustafa'nın annesi suçludur. Halkın, özellikle de erkeklerin okuması/dinlemesi amacıyla yazıldığı düşünülen bu metinde bir kadını suçlamak esas amaç olabilir.[119] Psikolojik olarak bakıldığında ise böylesine nefret dolu bir asker güruhunun bu şekilde hareket etmesini bir kadının ricasıyla açıklamak hiç de mümkün görünmemektedir.

Makedonya'dan Synadinos adlı bir Yunan papaz Osman'ın öldürülmesine dair günlüğüne şunları yazmıştır: "Aynı yıl (1622), Mayıs ayında tüm yeniçeriler, sipahiler Babıâli'deki esirlerle birlik olup Sultan Osman'ın üzerine atıldılar ve korkunç şeyler yaptılar. Vezire işkence ettiler ve Sultan Osman'ı da boğarak öldürdüler. Irklarında hiçbir zaman yapılmamış olan büyük bir şey yaptılar. Hem onlara, hem genç ve yakışıklı olan

118. *Relazioni di ambascitori veneti al Senato, vol. XIV Constantinopoli, relazioni inedite (1512-1789)*, s. 555.

119. "An Illustrated Mecmua. The commoner's voice and the Iconography of the court in Seventeenth Century Ottoman painting" adlı makalenin yazarı Tülin Değirmenci'nin görüşü.

hükümdara yazık oldu! Bundan hepimiz ders almalıyız![120] Papaz Synadinos'un satır arasına gizlediği ve Osmanlı tarihlerinde açık açık yazılmayan, lakin kaynaksız bir şekilde gündeme gelen diğer konu ise Osman'a tecavüz edilmesi gibi görünmektedir. Buna dair güvenilir bir kaynak yoktur. Oysaki bu anlatı halk arasında yayılmıştır.

Bir padişahı katletmiş olmak hiç de öyle sıradan bir iş değildi. Bu suçu işleyenler daha sonra paniğe kapılacak ve kendilerini haklı çıkarmaya çalışacaklardı. Bu trajik olayın yankıları bile kendilerini ürkütmüş olmalıydı. İstanbul'dan yayılan haberlerle genç padişahın ölümü hem Doğu'da hem Batı'da en çok konuşulan konu olmuştu. Kullar "Sultan Osman'ın vücûduna zarar gelmesin, mahbûs dursun" dediklerini iddia ederek kendilerini temize çıkarmaya çalışıyorlardı.[121] Sipahi bölükleri suçu sadrazam Davud Paşa'ya atıyordu. Herkes ona karşı tavır almaya başlamıştı. Sonunda veziriazâmlık sipahilerin adamı olan Mere Hüseyin'e verildi. Mustafa bütün bu olaylar esnasında görüş bildirecek durumda değildi. Başrolde Harem'de şehzadeleri koruyan Kösem vardı. Kendisine gelen gizli mektuplarla onayı alınıyordu.[122] Mustafa tarafından yeniçeri ağalığı verilen Derviş Ağa uzaklaştırılmak istenmesine rağmen ayak diredi ve gitmedi. Yeniçeri ve sipahi baskısıyla görevde kaldı. Daha sonraları Kösem ile devletin idaresinde yeniçeri ocağını temsil edecek ve pek de nüfuzlu biri olacaktı![123]

Yıllar sonra Henry Blount durumu şöyle özetleyecekti: "Sultan I. Mustafa ile sarayı istedikleri gibi yönlendirebileceklerini anlamışlardı. Böylece imparatorluğun tüm temelleri, yani hanedanın kanuna karşı duyulan saygı ve korku, masumiyetin kaybedilmesinin bir daha asla yerine gelmemesi gibi, onarılmayacak kadar büyük bir yara almıştı."[124] Yanılmıyordu!

Tutkularının esiri genç bir sultan

Osman'ın ölümü Avrupa'da çok büyük yankı yapar. Sadece üç yıl hüküm süren genç ve cesur bir padişahın kendi kulları tarafın-

120. Nicolas Vatin; Gilles Veinstein, *Le Sérail ébranlé. Essai sur les morts, dépositions et avènements des sultans ottamans (XIVe- XIXe siècle)*, 2003 Paris, s. 63.

121. Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye, II*, s. 179.

122. a.g.e., s. 179.

123. a.g.e., s. 179.

124. Henry Blount, *Doğu Akdeniz'e Yolculuk (1634)*, s. 58.

dan öldürülmesi Avrupa "basınında" şefkat ve acıma hissi uyandıracak metinlerin çıkıp yayılmasına sebep olur. 1627 yılında Senato'da raporunu okuyan Venedikli Balyos Giustinian bu alışılmadık durumu "Bu gerçekten de Osmanlı hanedanının hüküm sürdüğü bütün bu süre içinde meydana gelen en büyük ve kaydadeğer olaylardan biri" şeklinde tarihe not düşmüş olur.[125]

Bu trajik olay, Osmanlı'nın itibar kaybının da zirvesidir. Padişah figürü yıkılmıştır. "Hükümdarları bir avuç kölenin gazabına uğradı" diyen bir İngiliz kitapçığı okurlarına bundan sonra imparatorlukta durumun değişeceği hayalini yaşatır.[126] Bohemya kraliçesi ise "Türk'ün trajik sonu"nu anlatan mektuplar gönderdiği için Roe'ya teşekkür etmektedir.[127] Avrupa'nın dört bir yanına, kuzeyden güneye, doğudan batıya her yere yayılır Osman'ın ölümü. Hem de akıl almaz bir hızla! Ve çok kısa sürede dönemin birkaç folyoluk gazetelerine, şiirlere, tiyatro oyunlarına ve pek çok edebi türe konu olur.

O dönemde İstanbul'da misyon için bulunan Fransız Kapuçin rahip Pacifique de Provin'in olayla ilgili Hollanda'ya gönderdiği mektup kısa süre içinde bu topraklarda iki tiyatro eserinin çıkmasına sebep olur. Bunlardan biri Valonya'da Fransız tiyatrosunun öncülerinden, dini ve siyasi temaları kullanan Denis Coppée adlı bir oyun yazarının hiç vakit kaybetmeden yayınladığı *L'execrable assassinat perpetré par les ianissaires en la personne du sultan Osman empereur de Constantinople, avec la mort de ses plus favoris...* (İstanbul İmparatoru Sultan Osman'ın yeniçeriler tarafından korkunç bir şekilde ebediyyen katli, gözdelerinin ölümü...) adlı trajedidir. Bir Seneca trajedisinden çok daha fazla kan akar sahnede. Osman boğulur, yoldaşlarının kopan kafaları, bacakları, kolları ise mızrakların ucuna takılarak dolaştırılır. Aslında bu 16. yüzyılda Alman gravürlerinde Türkleri tasvir etmek için kullanılan bir öğedir: Mızraklara geçirilmiş kafalar. Yazar Osman'ın ölümü gibi güncel ve çarpıcı bir temayı kullanarak Osmanlı için Avrupa'da uzun zamandır ilmek ilmek örülen "Korkunç Türk" imgesini körüklemiştir.

Kapuçin rahip Provin mektubunda Osman'a acıdığını net bir

125. *Relazioni di ambascitori veneti al Senato, vol. XIV Constantinopoli, relazioni inedite (1512-1789)*, s. 557.

126. *A true and faithefull relation, presented to his maistie and the Prince, of what hath lately happened in Constantinople, concerning the death of Sultan osman, and the setting up of Mustafa, his uncle*, s. 18.

127. Thomas Roe, *The Negotiations of Sir Thomas Roe in his Embassy to the Ottoman Porte from the year 1621-1628*, s. 74.

şekilde gösterir. Hollanda'ya gönderdiği haberlere göre "Zavallı küçük Prens Osman" karşısında "serseri bir avam takımı" bulmuştur.[128] Onun gibi meşru bir hükümdara böyle bir şey yapılması akıl almaz bir durumdur. Aslında bir taraftan da ayaklanmalar çağının başlamasıyla meşru hükümdarların varlıklarının bile tehlikeye girdiği böyle bir dönemden duyduğu tedirginliği gösterir. Artık kralların bile can güvenliği söz konusu değildir.

Coppée'nin eserinin açılışında Osman melankoli belirtileri gösterip kendi kendine konuşur. Korkunç bir rüyadan uyanmıştır. Bu rüya ile kendisine başına gelecekler bildirilmiştir. Osman hiç de babacan bir hükümdar modeli değildir. Diğer bir taraftan odasında dua eden ve tek isteği soğuk su olan Mustafa zait, kendi halinde, uysal bir figür olarak gösterilir.

Provin'in mektubundan yola çıkılarak sıcağı sıcağına yazılan diğer bir eser de *Van de moort van sultan Osman, keyser van Turckyen* (Türklerin İmparatoru Osmanın Ölümü Üzerine) adlı tiyatro oyunudur. Hollandalı Abraham Kemps Droeff-eyndichspel tarafından 1622'de yayınlanan bu eserde Protestan, Katolik ve Müslümanlık üçgeni ön plandadır. Osman kendini beğenmiş bir sultan olarak sunulmuştur. Daha oyunun başından kulları ile arasında bir uzlaşmazlık olduğu görülür. Hatta Osman kendisini Tanrı'dan üstün görür.[129] Tutkularının esiri olmuştur ve gereğinden fazla kendine güvenmenin cezasını çekmiştir. Bu esere göre Osman sarayını Kahire'ye taşımak istemektedir, bunun için de babasının ve oğlunun mezarlarının açılıp talan edilmesi için emir vermiştir. Osman, ateşli, yüce ruhlu, dinamik, cesur, ideal bir hükümdar gibi gösterilirken uğradığı sonla yaratılan tezat okurları büyüler.[130] Ayrıca Osman yedi ölümcül günahtan biri olan açgözlülüğün esiri olmuştur.

Hırvat dilinde yayılan bir destan: *Osman*

Ragusa, Slavca adıyla Dubrovnik, Ortaçağ'ın son devresinde Doğu ve Batı arasında yüzen bir sandık rolünü oynamaya başlamış, 16. yüzyılda doruğa çıkan inceden ve tüm ayrıntıları hesaplanmış politikasıyla Osmanlı'nın şiddetinden sıyrılıp, dimdik ayakta

128. Irina Ajdinovic, "Stage representations of the Ottoman World in the Low Countries. The case of Osman", De Zeventiende EEUW, vol 29, no 1, 2013, s. 56.

129. a.g.e., s. 56.

130. *A true and faithefull relation, presented to his maistie and the Prince, of what hath lately happened in Constantinople, concerning the death of Sultan osman, and the setting up of Mustafa, his uncle*, s. 16.

kalmıştı. Balkanlar'ın belki de Rönesans kapısı olmuştu. Adriyatik kıyısında bir İtalyan şehir-devleti özellikleri barındırırken, kültürel ve siyasi olarak üç dilin –Latince, İtalyanca-Slovince/Hırvatça– kullanıldığı topraklarında Balkanlar'dan Rönesans İtalya'sına açılan bir eşik gibiydi.[131] Rönesans adamları yetiştiren bu görkemli Adriyatik şehrinden mimarlar, yazarlar, diplomatlar, ressamlar ve daha pek çok adını duyuracak önemli figürler çıkmıştı. Osmanlı söz konusu olduğunda ise bugün adı sadece Dubrovnik'te değil, tüm Hırvatistan'da saygıyla anılan büyük yazar Ivan Gundulić'in (1589-1638) vatanıdır Ragusa. Gundulić, Tasso'nun *Gerusalem Liberata* (Kurtarılmış Kudüs) adlı eserini stilistik olarak takip ederek yazdığı *Osman* destanıyla hatırlanacaktı.[132]

Bu eserinde Gundulić Hıristiyanlık ve İslam, Avrupa ve Türkler, Doğu ve Batı arasındaki farkları ortaya koyar. Gundulić bir Slav destanı yazmayı amaçlamıştır. Seçtiği savaş ise II. Osman'ın 1621 Hotin Seferi'dir. Bu manzum eser Bulgarlar, Sırplar, Macarlar, Arnavutlar ve Lehlerin Osmanlı öncesi şaşaalı dönemlerini parlatarak anlatır. Hikâyeye göre II. Osman, Ali Paşa'yı barış antlaşması için, kızlarağasını da hangi Lehli asilzade kadının evlenmeye daha uygun olduğunu keşfetmesi için Lehistan'a gönderir. Bu iki şahsın seyahatini anlatan Gundulić bu arada Hotin Savaşı'na dair ayrıntılar verir ve Osmanlı'nın da Slavları nasıl esir aldığını uzun uzun anlatır. 20 kantodan oluşan eserin iki kantosu eksiktir. O dönemde Osmanlı ile sorunsuz bir ilişki içinde bulunan Ragusa Cumhuriyeti'nin Osmanlı'dan korktuğu için bu iki kantoyu yaktığı dedikoduları pek de asılsız gibi durmaz.[133] I. kantonun açılış kıtası Genç Osman'ın ölümüne, dolayısıyla da bunun devamında Osmanlı'nın çöküşüne bir göndermedir.

> İnsan gururu, neden boş yere
> Kibirlenir durursun?
> Kanatlarını ne kadar büyük açarsan
> O kadar büyük olur düşüşün.[134]

131. Bkz. Francis W. Carter, *Dubrovnik (Ragusa): A classic city-state*, New York; Londra, 1972.

132. Peter. F. Sugar, *Southeastern Europe under Ottoman rule, 1354-1804*, cilt V, s. 180.

133. Zdenko Zlatar, "Slavic epics: Gundulic's Osman and Mažuranić's Death of Smail-Aga Cengic", Sydney Studies in Society and Culture, vol. 111, 1994, s. 197.

134. Ivan Gundulić, *Osman*, çev. E.D.Goy, Zagreb, 1991.

I. Mustafa
(1622-1623)

"Mustafa'da akıl ile alâka olmadığını cümle-i âdem bilirdi"

"Böylece aşağılanmış, çıplak, başta sadece su için yalvaran bir adam kuyudan çıkarılıp kısacık bir süre içinde dünyanın en büyük hükümdarlarından biri yapıldı" diyordu İngiliz elçisi Thomas Roe.[135] Avrupa'nın pek de algılayabildiği bir şey değildi. Osmanlı'nın artık çöküşe geçtiğinden herkes emindi, lakin aklı pek de yerinde olmayan bir padişahın ikinci defa tahta geçirilmesi anlaşılır gibi değildi. "Mustafa'da akıl ile alâka olmadığını cümle-i âdem bilirdi" demekte bir beis görmeyen devrin adamından, bunu kısmen sevinçle tarihe düşen Avrupalı elçilere kadar herkes için aşikârdı sultanın akli dengesizliği. Osman'ın ölümünün ardından tahta çıkardıkları Mustafa için şimdi de sipahi, yeniçeri ve ulemanın ileri gelenleri toplanmış "İmâmeti câ'iz değildür!" diyorlardı. "Pâdişâhumuzun tasarrufı yokdur, aklında hıffet vardır. Hall ü akd ile alâkası yokdur. Hatt-ı hümâyûn didükleri, Re'îs Hamza Efendi'nün Pâdişâh'a virdüği 'Sanavber' nam câriyenün yazusıdur!" diye ayaklanmışlardı.

Asker ayaklandığında mansıplar değişikliği emrinin Mustafa tarafından verildiğini öğrenince Osman "Ya anın hükmü geçer mi? Ol bir divânedir, kendi adın bilmez" demişti.[136] Mustafa'nın bu akli dengesinin bozukluğunu daha iyi anlamamız için yeniden tahta çıkarıldığına ulema tarafından validesine gönderilen haberi okumamız yeterlidir: "Yarınki gün, oğlun Pâdişâhumuz Sultân Mustafa Hân hazretleri taht-ı âlîsinde otururken, Şer'an, su'âlümüz vardur. Evvelâ adun nedür? Ve kimün

135. Patrick Stephen McGarry, *Ambassador abroad: The Career and correspondence of Sir Thomas Roe at the courts of the Mogul and Ottoman Empires 1614-1628. A chapter in Jacobean diplomacy*, s. 192.

136. *Kâtip Çelebi'den Seçmeler*, s. 127.

oğlısun? Ve bu gün, ne gündür? Soralum." Sonuç ise beklendiği gibidir: "Bu haber, Valide'ye vardukda, ahvâl bellü, kâdir olmaduğı mu'ayyen."[137]

Venedik Doçu'na gönderilen mektupta, padişah Osman'ın öldüğü, ağabeyi Ahmed'in ölümüyle aslında kendisine geçen taht hakkına yeniden 20 Mayıs 1622'de sahip olduğu bildiriliyordu.[138] Mustafa'nın bu yıl 32 yaşında olduğu söyleniyor, ilişkilerin barış içinde sürmesini dileyen klasik bir söylemle devam ediyordu. Bu resmi mektupların satır aralarında gizli olan çaresizliği Osmanlı'nın ciğerini bilen Venedik elbette hissetmiş olmalıydı, aklı pek de yerinde olmayan bir padişahın yeniden tahta çıkarılmasının tüm perde arkasını bildiklerinden şüphe yoktu. Osmanlı elçisi Ahmed Bey ise Mustafa'nın profiliyle hiç de uyumlu olmayan bir şaşaayla cülusunu imparatora haber vermek üzere Viyana'ya gitmişti. 19 Şubat 1623 tarihli İngiliz gazetesi Leh elçisinin bir ay önce büyük bir ihtişamla geldiğini, padişaha hediyeler sunduğunu yazıyordu. Bu hediyeler arasında saatler, aynalar, seksen tane siyah tilki kürkü, beş şahin ve beş de av köpeği vardı.[139] Avrupa, kaldığı yerden protokole devam ediyordu.

Mustafa'ya atfedilen velilik özelliği yeniden başa geçtiği bu dönemde de çeşitli anekdotlarla karşımıza çıkıyor. Peçevi'nin Budin'de karşılaştığı Musa Paşa'dan naklettiğine göre Mustafa, Osman'ın ölümünü de hissetmişti: "Sultan Mustafa'yı tekrar tahta çıkardıkları zaman, Musa Paşa o zaman has odada olan ağalardan olduğu için, öteden beri âdet olduğu üzere padişalun karşısında durdu. Valideleri de padişah tahtının ayak tarafında oturmuştu. Meğer Davut Paşa denilen zalim, Sultan Osman'ı boğmaya gitmişti. Bu, Sultan Mustafa'ya malûm olmakla hemen tahtından sıçrayarak feryada başladı. 'Kıyma zalim!' sözünü tekrar tekrar söyledi ve sonra da 'Kıydı kâfir, kıydı zalim. Allah'tan bulasın, bana saltanatınız gerekmez, işte saltanatımız, işte padişahınız' diye öyle bir feryat etti ki tarif olunmayacak derecede çoktur. Validesi 'Arslanım, oğlum, hünkârım' diye her ne kadar yatıştırmak istedi ise de muvaffak olamadı. Ağlamalarını inlemelerini artırdı, bunun gibi bazı kerâmetleri ve velilikleri tevâtür derecesine erişmiştir."[140]

137. Hüseyin Tugi, *Musîbetnâme*, s. 225.

138. *I "documenti turchi" dell'Archivio di Stato di Venezia*, Belge no 1282. I. Mustafa'dan Doç Antonio Priuli'ye mektup.

139. Berna Moran, "İlk İngiliz gazetelerinde Türkiye Haberleri", s. 216.

140. İbrahim Peçevî, *Peçevî Tarihi*, haz. Murat Uraz, cilt II, İstanbul, 1968, s. 419.

Sadrazam ve şeyhülislâm ise Mustafa'nın durumunun farkında olmalarına rağmen katlinden yana değillerdi. Hatta onun veliliğini ve kutsallığını yine öne çıkararak validesine Mustafa'yı öldürmek isteyenlerin Ahmed ve Osman olduğunu, bu yüzden de "başlarına bir hâl" geldiğini söylediler. Roe bunu da yakından takip edip notunu düşmüştü: "Kutsal saydıkları bu kişiden ne korkuyorlar, ne de onun canına kastetmek istiyorlar."[141]

Durum her zamanki gibidir. Hazinede para yoktur. Askere cülus bahşişi dağıtılacak durumda değildir. Askerler önce bunu kabul ederler. Lakin askerler verdikleri sözden dönerler. İş yine Kösem'in başına kalmıştır. Sadrazam Hüseyin Mere Paşa ile Kösem para bulmak için hararetle çalışmaya başlamışlardır. Normal yollardan böylesine ağır bir ödemenin yapılamayacağı aşikârdır. Çare olarak darphanenin yerini değiştirip onu saraya almayı düşünürler. Eyer, gem, mahmuz, üzengi ve zincirleri, eski gümüş ve altın tabakları eritip sikke yaparak işin içinden çıkmayı planlarlar.[142]

Mustafa'nın yeniden tahta çıktığı bu dönem eskisinden de karışık olacaktır. Ne de olsa askerin elinde Osman'ın kanı vardır. Halk için ise bir hükümdarın bu şekilde öldürülmesi kabul edilir bir şey değildir. Yeniçeriler Osman'ı öldürmeyi düşünmedikleri konusunda ısrarcıdırlar. Bir divân toplantısında "Şimdi vilâyetlerimizde oturamaz olduk, siz pâdişahımızı katleylediniz diye tan'n u teşnî (lanet) ediyorlar, elbette katle kim sebep oldu ise, pâdişahımızdan sorarız" diyerek Mustafa'ya arzıhal sunarlar.[143] Mustafa ise Allah'ın adını anarak "Ben katle rızâ vermedim" diyerek yemin eder. Ayrıca katilin cezalandırılmasını da ister. Daha sonra Osman'ın boynuna kemendi atan cebecibaşı hemen idam edilir. Ardından Mustafa, Davud Paşa'nın yakalanıp Yedikule'ye hapsini emreder ve hemen akabinde paşa boğularak öldürülür. Mustafa'nın perde arkasında olan diğer şeylerden ise haberi yoktur. Kullar adeta devleti ele geçirmiştir.

Yumurta kapıya dayandı

1622 yılının Ağustos'unda İbrahim Efendi vaazında padişâh-ı veli'nin üç gündür tenha bir odaya kapandığını, namaz kılıp ağlamakta olduğunu, bunu da kimseciklere söylemediğini bildiriyor-

141. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt III, s. 542.

142. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümâyûn. Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümranlık ve kadınlar*, s. 331.

143. Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye, II*, s. 181.

du.[144] Mustafa'nın akli dengesindeki bozukluk ikinci defa tahta çıkışında daha bariz olmaya başlamıştı. Kendisini saltanatın ağırlığından kurtarması için saray içinde kapıları çalarak çoktan vefat eden Osman'ı çağırmaya başlamıştı.[145] Ne de olsa yeğeninin ölümü kendisi için de o uzun zamandır beklediği ölümün ne denli yakında olduğunu hatırlatmıştı. Bir seferinde saltanat kayığına at üzerinde binmek bile istemişti. Hatta dönüşünde kayığı arkasından getirtmek istemesi ise artık durumun çığırından çıktığını gösteriyordu. Bu tuhaf davranışlar resmi törenlerde de zuhur etmeye başlayınca iş daha da sarpa sarmaya başlamıştı. Bayramda yapılan el öpme merasiminde devlet erkânını ayakta kabul etmesi ise tedirginliğin büyümesine sebep olmuştu.[146]

Dışarıdan da görüldüğü üzere Osmanlı'nın büyük bir kargaşa içine düşmesi için bir girizgâhtır bu. Giustinian net olarak görmüştü: "Mustafa'nın bütün bunların üstesinden gelmesine engel olan vurdumduymazlığı, diğer taraftan halk tarafından iyilik ve azizlik abidesi olarak kabul edilmesi, ne devleti yönetmeye ne de böylesine bir yükü taşıyacak yeteneğe sahip olması, bütün yükü kendisi gibi kudretsiz, pek de yüce ruhlu olmayan annesinin üzerine bırakması, parlak bir zekâya sahip olmayan ve ağırlığı olmayan bir adam olan Davut Paşa'yı vekili yapmasıyla imparatorluğun yönetimi bir taraftan askeri sınıfın gazabı, diğer taraftan da hükümdarın ve vezirlerin budalalığı ile çözülüyordu."[147] Giustinian askerin şiddet ve kibir içinde olduğunu da fark etmişti. Artık her şeyin hâkimiydiler ve engel tanımıyorlardı. Mustafa'nın annesi ve Davud her şeye rıza gösteriyorlardı.[148]

Şehirde sürekli olaylar yaşanıyordu, artık kimse sokakta güven içinde dolaşamıyordu. İnsanlar sadece dışarıda değil, evlerinde bile kendilerini güvende hissetmiyorlardı. Her şey askerin şiddetine ve açgözlülüğüne bırakılmıştı. Artık dışarıdan görüldüğü üzere din de bütün bunlardan payını almıştı. Camiler şirazesinden çıkmış askerle dolup taşmış ve Allah'ın evi olmaktan çıkmıştı. Herkes birbirinden kuşkulanır olmuştu. Genel bir terör ve korku havası esiyordu şehirde. Levazım eksiği ortadaydı, veba can

144. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt II, s. 497.

145. Çağatay Uluçay, *Harem*, II, s. 27.

146. Joseph von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, cilt 4, s. 556.

147. *Relazioni di ambascitori veneti al Senato, vol. XIV Constantinopoli, relazioni inedite (1512-1789)*, s. 557.

148. a.g.e., s. 559.

almaya devam ediyordu, kalp paralar dört bir yana yayılmıştı ve bütün diplomasi "büyük bir kargaşa ve kaosa" sürüklenmişti. Askerleri kontrol altına almak imkânsız olmuştu. Roe, artık katı kuralların sona erdiğini, askerlerin "büyük bir özgürlük" içinde hareket ettiklerini söylüyor ve yeniden kendilerini içkiye verdiklerinin altını çiziyordu.[149]

Mustafa'nın annesi, zalim bir karakter olan Mere Hüseyin Paşa ile oğlunun tahtını kurtarmak için işbirliği yapıyordu. Yeniçerilerin ve sipahilerin ise güçlerini kolaylıkla kullanacakları kukla bir hükümdardan yana olan tercihleri çok açıktı. Diğer tarafta ise Kösem ise ulemanın memnuniyetsizliğini kendi oğlunun tahta çıkması için destek olarak görüyordu.[150] Roe iki kadın arasındaki güç düellosunu şöyle özetliyordu: "Bu imparator ve bir çocuk arasında fazla seçim şansları olmamasına rağmen, bunların anneleri olan görünmez, hırslı ve hükmetme arzusuna sahip iki kadın başa geçmek için mücadele ederken ve halk ile hazinenin zararına her ikisi de yandaş satın alırken ve gruplar oluştururken çöküşten başka ne beklenebilir ki? Bu iki kadının zaten boşalttıkları hazine tükendiği zaman geriye en kötüsü kalacaktır."[151]

Durum artık katlanılır gibi değildir. Beyzâde "Sultân Mustafa hazretlerinün aklında (kemâl-i) noksân olduğu zâhir ve bu def'a aslâ tasarrufa kâdir olmaduğı"nı açıkça yazmakta bir beis görmeyecektir.[152] Kaos ortamının içinde boğulmaktan korkan bir ulemadan bir kesim ve tarikat şeyhleri Fatih Camii'nde toplanıp karar alırlar: "Sultan Mustafa'nın aklında hiffet (hafiflik); saltanattan hal' olasun ve sadrazamı da istemeziz, tahfîf-i ulemâ eylemiştir, defaatle küfrüne fetva vardır" kararına varılır.[153] Sultanın annesine haber gider, kulların Mustafa'yı istemediği bildirilir, Mere Hüseyin'in azli istenir.

Divân toplanır ve padişaha haber gider: "Sadrıazam ve şeyhülislâm içeri girip Sultan Mustafa'nın validesiyle buluştular, oğlu hakkında 'şeri'si budur' dediklerinde Valide Sultan 'Emir-i Şer'i şerifindir, oğlumu katletmeyin, Sultan Osman gibi olmasın'

149. Thomas Roe, *The Negotiations of Sir Thomas Roe in his Embassy to the Ottoman Porte from the year 1621-1628*, s. 67.

150. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt IV, s. 13.

151. a.g.e., s. 13.

152. Hasan Bey-Zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-Zâde Târihi*, s. 976.

153. Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye, II*, s. 182.

dedi. Ulema, "onu öldürmek isteyen Sultan Ahmed idi ve Sultan Osman idi, her biri katline tasaddi eyledikçe başlarına her hal geldi; yine yanınızda dursun" diye taahhüd ederler.[154]

Roe'nun tabiriyle "çıngırak artık kedinin ensesindedir" yani yumurta kapıya dayanmıştır. Mustafa bir yıl üç ay sonra tahttan indirilir. 12 Mayıs 1623 tarihli bir İngiliz gazetesi yanlış bir haberi Avrupa'ya yayar. Mustafa Yedikule'ye götürülüp boğulmuş, valide sultan hapsedilmiş ve Osman'ın kardeşi Murad tahta geçmiştir.[155] Oysa Mustafa ağustosta tahttan indirilmiştir. Hayatına kastedilmemiştir.

154. a.g.e., s. 184.

155. Berna Moran, "İlk İngiliz gazetelerinde Türkiye Haberleri", s. 215.

IV

Valide:
IV. Murad, İbrahim dönemi

IV. Murad
(1623-1640)
Solgun dönemin renkli padişahı

Meş'ale-i saltanattan ferağ ü istiğna

Bambaşka bir devir başlıyordu. Bütün bu hayal kırıklığı uğratan dönemden sonra ayakları yere basan bir şehzade tahta çıkmak üzereydi. IV. Murad şehzadelerin en büyüğü olarak tahta çıktığında sadece 12 yaşındaydı. Kafesten çıkarılıp getirildi. Sünnet merasimi cülusundan beş gün sonra yapıldı. Roe ise Murad'ın tahta çıktığında 14 yaşında olduğunu yazıyordu. Biz yine de Osmanlı'nın Venedik'e kendi elleriyle gönderdiği cülus bildiren mektubunda Murad'ın "Haliya on beş yaşında" olduğunu yazdığını görüp, bu yaşı esas alalım.[1]

Roe, Murad'ın tahta çıkarılmasında en büyük beklentinin Anadolu'daki ayaklanmaların bastırılması olduğunu söylüyordu.[2] Ayrıca genç sultanın "daimi bir korku" içinde büyütüldüğünün, sürekli hastalandığının ve yetenekli olduğuna dair bir ibare bulunmadığının altını çiziyordu. IV. Murad'ın sık sık sağlık problemleri yaşadığı bir gerçekti. Ölene dek sayısız hastalıktan mustarip olacaktı. Lakin yetenek yoksunu olduğu iddiasını çürütmesi fazla uzun zaman almayacak, padişah yakın çevresini ve halkı büyüleyecekti. Roe, Murad'ın cülusunun ilk gününde kaleme aldığı bu mektupta "Ama annesi tarafından idare edilecek" diye ekliyordu. Bundan böyle Kösem'in devrinin başlamış olduğu kimse için sır değildi. Ayrıca Murad'ın cülusu demek Kösem'in yeniden o çok özlediği Yeni Saray'a gelebilmesi demekti.

1623 yılının Eylül ayında Murad, Venedik Doçu Antonio Priuli'ye ilginç bir mektup gönderiyordu. Amcası Mustafa'nın inzivaya çe-

1. ASV, *Miscellanae Documenti Turchi,* belge: 1297.

2. Thomas Roe, *The Negotiations of Sir Thomas Roe in his Embassy to the Ottoman Porte from the year 1621-1628,* s. 176.

kilmek için tahttan indiğini yazıyordu.[3] Bu henüz siyasi iklimde etkin olmayan Murad'ın değil, devlet erkânının ya da Kösem'in aklına gelmiş olmalıydı: "Sultan Mustafa Han mukaddemâ meş'ale-i saltanattan ferağ ü istiğna ve tav' ü rızasıyla ihtiyar-ı sükûn ü inziva etmeğin..." diye devam eden mektupta Mustafa'nın hangi sebeple tahttan indirildiğini yazmıyor, bir diplomasi oyunu yapıyordu.[4] Uzun zaman önce Mustafa'nın akıl hastalığının tüm detaylarını öğrenmiş olan Venedik Doçu işte bu mektubu okuduğunda gülümsüyor olmalıydı. Venedik de Murad'a gönderdiği mektupta Mustafa'nın kendi rızasıyla inzivaya çekildiğini öğrendiğini bildirip diplomasinin gereğini yerine getiriyordu.[5] Mustafa, bu dönemde hâlâ sarayda kapalı bir şekilde, kontrol altında bulundurulmaktaydı. Elçiler daha sonra "kimseciklerle tek kelime konuşmadan", kapalı tutulduğunu, bunun sebebinin ise "imparatorluğa çok büyük bir zarar" vermesi olduğunu kayda geçeceklerdi.[6]

1624 yılında Mustafa Çavuş, Venedik'e gelerek Murad'ın cülusunu haber vermişti.[7] Genç padişahın naipliğini annesi Kösem'in yapacağını bilen Venedik hemen kolları sıvamış, kendisini tebrik etmiş ve güzel barış sözleriyle allayıp pulladığı bir mektup göndermişti. 3 Ekim 1624 tarihinde Venedik Doçu Francesco Contarini'nin Kösem'e doğrudan gönderdiği ve oğlunun tahta çıkmasını kutladığı bu mektuba "*Alla Madre Sultana Chiosem*" (Valide Sultan Kösem'e) diye başlamıştı [8] Ona "Türklerin İmparatoru Murad'ın annesi" diye sesleniyordu. Murad'ın tahta çıkışından kısa bir süre sonra bile Venedik devlet işlerinin Kösem tarafından yürütüldüğünü öğrenmişti. Yeni bir devir başlıyordu ve kimse neler olacağını kestiremiyordu. Mehmed Paşa ise, aynı yıl Doç'a yazdığı mektupta bütün bu cülus tebriklerini aldıklarını, Devlet-i Aliyye'nin dostlara ve düşmanlara açık olduğunu diğer

3. *I "documenti turchi" dell'Archivio di Stato di Venezia.* Belge no 1290. 6-15 Eylül 1623.

4. ASV, Miscellanae Documenti Turchi, no: 1290, 14 Eylül 1623.

5. a.g.e., Belge:1302. 1 Mart 1624, Francesco Contarini'den IV. Murad'a mektup.

6. *Relazioni di ambascitori veneti al Senato, vol. XIV Constantinopoli, relazioni inedite (1512-1789),* s. 566.

7. *I "documenti turchi" dell'Archivio di Stato di Venezia,* Belge 1297. Mustafa Çavuş'tan. Doç Francesco Contarini, padişahın kendisi başta olmak üzere en önemli gördüğü devlet yetkililerine mektuplar yazıp IV. Murad'ın cülusunu kutlamıştı. (Belge1302, 10/03/1624, Francesco Contarini'den IV. Murad'a gelen mektup.) Aynı posta ile Sadrazam Ali Paşa'ya da yazmıştı. (Belge 1305, 10/03/1624, Francesco Contarini'den Sadrazam Ali Paşa'ya gelen mektup.)

8. *I "documenti turchi" dell'Archivio di Stato di Venezia. Miscellanea Documenti turchi,* belge. 1300. 3 Ekim 1624.

barış sözlerine ekleyerek ilişkileri tazeliyordu.[9]

Osmanlı ise Venedik devletine gönderdiği cülus haberinde bundan böyle tahta geçen on beş yaşında Sutan Murad'ın naibesi olan Kösem Sultan'ın devlet işlerine bakacağını bildiriyordu: Valide Sultân kemâl mertebe tedbîr ve tedârik ve ahlâk-ı hamîde ile güzîde-i nisvân olmağın ümîd ü itikâdımız budur ki bu tahta geçen veled-i kebîrleri devletlü pâdişâhımızın eyyâm-ı sa'âdet-encâmlarından cümle re'âya ve berâya âsûde-hâl ve kapu halkı dâhi taht-ı eyaletlerinden muntazamü'l-ahvâl olup..."[10] diye devam eden mektubun ilerleyen satırlarında Osmanlı'nın Venedik'le bundan sonra da Kösem aracılığıyla dostane ilişkiler sürdürmeyi arzuladığı belirtiliyordu.

Daha önce de gördüğümüz ve Kösem'in Ahmed'in nikâhlı eşi olduğunu ve Selim ile Orhan adında iki küçük oğlunun daha bulunduğunu belirten bu mektupta Murad'ın naibeliğini yapacak olan Kösem'in padişahın "resmi" eşi olduğunun altı çizilmişti. Venedik de gönderilen bu ince diplomatik mesajı almış ve ona göre cevap vermişti. Kösem'e doğrudan yazdığı mektupta Osmanlı Devleti tarafından gönderilen mektubun içeriğinin sevinçle karşılandığını belirtmiş, "muzaffer imparatorun annesinin kocası tarafından çok sevildiği" gibi bir ibare de eklemişti. Bir valide sultanın hükümdarın "resmi" eşi olması Avrupa'da da aynı derecede büyük önem teşkil ediyordu. Venedik de bu ince ayrıntıyı dikkate almıştı.

"Büyük başın büyük ağrısı olur"

Murad da kendinden önceki padişahlar gibi karışık bir düzen devralmıştı. Osman'ın öldürülmesinden 15 ay sonra hâlâ kargaşa devam ediyordu. Roe, "Askerler tüm hükümeti gasp ediyorlar, insanları göreve yerleştirip görevden alıyorlar, daha da bayağılaştılar, çıkarları neyi gerektirirse, ya da hoşnutsuzlukları doğrultusunda hareket ediyorlar. Şu süre içinde 3 imparator, 7 sadrazam, 3 kaptanıderya, 5 yeniçeri ağası, 3 hazinedar, 6 Mısır valisi, buna paralel olarak eyaletlerdeki vali değişiklikleri gördüm" derken bu yüzyıla damgasını vuran ani ve pek de başarı getirmeyen görev değişikliklerini çarpıcı şekilde özetliyordu.[11]

9. *I "documenti turchi" dell'Archivio di Stato di Venezia*, Belge: 1313, 1624, Mehmed Paşa'dan Doç Francesco Contarini'ye giden mektup.

10. ASV, *Miscellanae Documenti Turchi*, belge:1297.

11. Thomas Roe, *The Negotiations of Sir Thomas Roe in his Embassy to the Ottoman Porte from the year 1621-1628*, s. 180.

"Bi-hamdillâh vücûdumuz sağdır, lakin dünyanın eleminden hâlî değiliz, sözünüz gerçektir, büyük devletdir elbette büyük başın büyük ağrısı olur derler, meşhûr meseldir. Bitmez iş olmaz, hemân lazım olan sağlıkdır, tekayyüddür ve hayr du'â almakdır, hâna gerçek kılıf kaftan denmiş."[12] İşte böyle diyordu Kösem kollarını sıvayıp devlet işlerine girdiğinde. Kösem daha en başından varlığını göstermeye başlamıştı. Uzun yıllardır perde arkasından izleyip yakından şahit olduğu, artık çığırından çıkan asker sınıfına karşı otoriteyi elden bırakmadan, kendisine saygı duymalarını sağlaması gerektiğini, ancak aynı zamanda uysal bir yüzle karşılarına çıkmanın lehine olacağını biliyordu. Kul taifesi bahşiş almayacağını daha önceden kararlaştırdığı halde, vazgeçip bunun hakları olduğunu söylemeye başlamıştı. Sonuç olarak yeniden cülus bahşişi dağıtıldı. Bu da hazineyi çok zor duruma soktu. Murad'ın saltanatının başında sadrazam yeniçerilere ödeme yapmak üzere para istediğinde, Kösem daha çok verebilmiş olmayı dilediğini, ama elinden bu kadar geldiğini söylemişti.[13] On yıl içinde dört defa cülus bahşişi dağıtılarak hazine boşaltılmıştı. Emin olduğumuz tek şey devlet erkânının bir kadına hiç de sempatik gözlerle bakmadığı ve çaresizliğin sesleri.

Kösem'in Eski Saray'daki altı yıllık sürgün hayatı bitmiş oluyordu. Gelenek olarak valide sultan zaten Yeni Saray'da bulunuyordu, bunun yanı sıra Murad annesinin orada kapalı kalmasını istememişti. Artık görünür şekilde devlet işlerinin içinde bulunacak olan Kösem için Giustinian "çok kurnaz ve bilge bir kadın" diyordu.[14] Murad'ın genç yaşta tahta oturmasıyla Osman'la ağırlığını kaybeden ve Mustafa'yla büsbütün saygınlığını yitiren bir devletin toparlanması için bu nitelikler yeterli değildi şüphesiz. Giustinian enteresan yorumlarına devam ediyordu. "Murad'ın toyluğu Mustafa'nın duygusal dengesizliğinden kaynaklanan kargaşayı düzene sokmaya yeterli değildi, bütün gözler valideye çevrilmişti, ama bilge olsa bile kadın doğasındaki budalalık böylesine bir ihtiyaca cevap veremezdi." Kadının doğasındaki budalalık onun kendi düşüncesi mi, yoksa elçi Osmanlı devlet ricalinin görüşünü mü yansıtıyordu bilemiyoruz.

Daha saltanatının en başında tuttuğu raporda Venedikli elçi Kösem'in ilk icraatlarından yola çıkarak onun güçlü kimliğini

12. Murat Kocaaslan, *Kösem Sultan. Hayatı, vakıfları, hayır işleri ve Üsküdar'daki külliyesi*, s. 47.

13. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümâyûn. Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümranlık ve kadınlar*, s.281.

14. *Relazioni di ambascitori veneti al Senato, vol. XIV Constantinopoli, relazioni inedite (1512-1789)*, s.561.

kaleme almıştı: "Bütün güç ve otorite annededir, Sultan Mustafa'nınkinden bütünüyle farklı bir kadındır, dinç bir yaşta, yüce ruhlu ve işlek zekâlı, kocasının imparatorluğunu yönetiminde yer almaya alışkın" diyordu.[15] Valide sultanın tek dezavantajı etrafında sırtını dayayabileceği devlet adamının neredeyse hiç bulunmamasıydı. Kemankeş Ali Paşa pek güven arz etmiyordu. Şeyhülislâm Zekeriyazâde Yahya Efendi güvenilir bir insandı, dürüsttü. Fakat rüşvetin her şeyin üzerinde olduğu bir dönemde, veziriazama açgözlülüğü ve rüşvet peşinde koştuğu için karşı çıkınca şeyhülislamın azledilmesi uzun sürmedi.

Benim devletlü efendim

Murad başa geçince Kösem "Mehd-i ulyâ-i saltanat" sanını alır, saltanat naibesi olur.[16] Halil İnalcık, Osmanlı devlet geleneğinde niyâbet makamı olmadığının altını çizer.[17] Sadece veziriazam "vekil-i saltanat" sıfatı taşır. Padişahın yaşı önem arz etmez. Otorite her koşulda padişah tarafından temsil edilir. Kösem bu dönemde tüm emirleri padişah adına verir. İnalcık bu dönemde devlet işlerini padişah adına yöneten Kösem'in yaptığı yazışmalardaki hitapları şöyle özetler: "Veziriâzam arzı, 'Sultan hazretlerinin hâkipây-i şeriflerine ma'ruz olunan şudur ki' diye sultana yapar. Vezir, Kösem'e, 'Benim devletlü efendim' diye hitap eder. Arz, 'Bâkî fermân devletlü efendimizindir' formülüyle biter. Validenin padişah adına *emri* genelde şöyledir: 'Ne 'arz olundu, ma'lûmumuz oldu... emr-i şerîf yazıldı.' Kimi zaman valide, doğrudan doğruya *i'lâm* (bildiri) gönderir."[18] Kösem'in de "Paşa hazretlerine selamlar du'âlar olunduktan sonra" diye başlayan cevapları içindeki "mektubunuzda her ne demişsiniz ma'lûm oldu" ifadesi padişah adına yazılanları okuyup gereğini düşüneceğinin garantisidir.

Durum Avrupa'daki naiplikten çok farklıdır. Kösem, kendisine doğrudan hitap edilmeden, resmi olarak tanınmadan naiplik yapmaktadır. Oysa sözgelimi, Şarlken'in yerine dört koca sene tahta bakan Isabel'e yazılan, doğrudan kendisine hitap edilen mektuplardan ve buna benzer pek çok örnekten de bildiğimiz üzere Avrupa'da bir anne-kraliçenin naipliği onun kendi varlığıyla zuhur

15. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt IV, s. 20.

16. Necdet Sakaoğlu, *Osmanoğullarının ünlü kadın sultanları*, s. 130.

17. Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye, II*, s. 188.

18. a.g.e., s. 188.

eder. Oğlunun isimsiz bir gölgesi olarak kalmaz. Kösem'e gönderilen bir mektuba örnek olarak bakalım. İşte Kösem'in adının resmi olarak geçmediğini, doğrudan padişaha yazıldığını ama muhatabının Kösem olduğunu gösteren sayısız örnekten sadece biri: "Devletlü, inayetlü, ismetlü ve kemâl-i merhametlü velinimetimiz efendimiz sultan-ı aleyhişşân hazretlerinin Hakk Sübhanehû ve Te'âlâ Hazretleri mübârek vücud-ı hümayun-ı âlişânların bilcümle âlâm ü ekdâr-ı dehr-i dûndan masûn ü me'mûn eyleyüb sâye-i lutf ü keremlerin bu abd-i mahsusları üzerinden bir ân dûr eylemeye, âmin."[19]

Bu dönemde veziriazâmdan gelen bir arzdan anlaşıldığı üzere Kösem Arz Odası'nda çocuk yaştaki oğlu ile birlikte olmak, vezirlerin ve diğer devlet görevlilerinin arzlarını dinlemeyi arzulamaktadır.[20] Küçük yaşta olan padişahın hem yanında olmak, hem de gücü elinde tutmak ister. Veziriazâm bunun kanuna aykırı olduğunu kibarca dile getirir: "Benim devletlü efendim, kanûn değildir; yoğise, 'arzda bile olmanız ricâ iderdim; ben kulun hâlis ve muhlis kulunum, istemem ki bir an birbirinizden ayrılasız. İhsân buyurub ma'an hareket buyrula, elhamdülillâhi te'âlâ havalar güzeldir." Padişahın ertesi günü ava çıkmak istediği belirtilen arza Kösem'in yazdığı cevapta padişahın av bahanesiyle kullanılma korkusunu da ortaya çıkarır. Kösem'in genel olarak Murad'ın saltanatının başında yaptığı yazışmalardan ortaya çıkan padişahın çocukluğundan faydalanılmaya çalışılmasına engel olmak isteğidir.

Halil İnalcık, Murad'ın döneminde Kösem'in iktidarı ele geçirmesini şöyle özetler: "Valide Sultan, şeyhülislâmların tayininde, azlinde önemli rol oynuyor. Saray'ın iktidarını yürütmesi için kendine bağlı olan bir şeyhülislâm tayin etmesi çok önemliydi. Mustafa'dan sonra Divân-ı Hümâyun'un arzlarını tasdik eden devletin önemli işleri hakkında yapılan arzları okuyup karar veren Kösem Sultan oldu. Kösem, özellikle oğlu IV. Murad'ın tahta geçişiyle tam iktidara sahip oldu. Padişah adına 'Arslanım' adına, bütün devlet kararlarını gözden geçirmeye ve son kararı vermeye başladı. Hatta bir ara, Divân-ı Hümâyun kararlarının padişaha arz edildiği Arz Odası'nda hazır bulunmak istedi. Yani tam manasıyla padişah rolünü üstlenmek istedi. Veziriazâm 'Bu kanuna aykırıdır' diyerek güçlükle önledi bunu. Haris fakat aynı zamanda iyi hazırlanmış."[21]

19. BOA (Başbakanlı Osmanlı Arşivi) HAT, 1653/2. 1052, Z 29/1.

20. a.g.e., s. 192.

21. Halil İnalcık ile söyleşi.

Kösem başka bir mektupta, hem Murad'a verilen sözün tutulmasını sağlayarak bir disiplin yaratmaya çalıştığını hissettirirken varlığından tedirgin olduğu bazı kişilerin elinden oğlunun kurtarılması gerektiğini de satır aralarına yerleştirerek belirtir. Yukarıda paylaştığımız örnekte görülen tedirginliğin ta kendisidir bu: "Donanma-yı hümâyûn için sa'âdetlü Arslanıma bu hafta pencşenbe günü çıkarız demişsin, imdi şöyle çalışasın ki sözünüz sahih çıksun, zirâ pâdişahlar huzurunda hilâf söylemek hatâdır. Ziyâdesiyle dikkat edüb sözünüz doğru çıkub pencşenbe gün çıkarmasına ikdâm idesüz, nice düşmanların gözü kör olsun."[22]

Kâtip Çelebi de yıllar sonra Murad'ın ilk döneminde etkisinde kaldığı bazı kişilerce yanlış yönlendirilmesini tenkit edecek ve "tazelikte tahta çıkıp heva ve hevesi iradesinin dizginini elden alıp kötü arkadaşların yardımıyla rütbelerine yakışmayan nice işler eylediler. Sohbetlerinde kemâl ehli olsa idi, geçmişteki padişahları her bakımdan unuttururlardı" diyecektir.[23] Kösem'in korkuları da işte tam bu yöndedir.

Kösem'in Murad ile devlet işlerine dair ilişkisi de satırların arasında gizlidir. "Ve dahi Arslanımı kethüdâruz içün size yazıp elbette getiresiz dimiş vallâhu'l-azîm Arslanımdan işitdim paşaya yazdım tenbîh eyledim."[24] Anlaşıldığı üzere Kösem, oğluna naiplik ederken hem kendisiyle dirsek temasında bulunuyor, hem de verilen kararların uygulanması konusunda işleri takip ediyordu. Özellikle de oğlunun yönlendirilmeye çalışılmasına engel olmak için elinden geleni yapıyordu. Artık Murad'ın büsbütün çocukluktan çıkıp gençliğe erdiği bu zamanda devlet işlerini yürütürken titizliği elden bırakmıyordu: "Hele Yemen'de bir himmetçik görün. Allâh ahvâlimize mu'în ola; Arslanım'a andım, ben Paşa ile söyleşirim didi, iki göz, bilirsiz, hemân sağlıkda olsun."[25]

1625 yılında denizciler arasında ayaklanmalar olmaya başlamıştı. Haziran ayının sonunda yeniden ayaklanmışlardı. Bunun yanı sıra doğal afetler de kötüye gitmekte olan durumu körüklüyordu. İstanbul'da iki şiddetli deprem yaşanmıştı. 29 Haziran'da ise korkunç bir fırtına şehri vurmuş, beraberinde müthiş fırtınalar ve

22. Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye, II*, s. 371.

23. *Kâtip Çelebi'den Seçmeler*, s. 102.

24. Murat Kocaaslan, *Kösem Sultan. Hayatı, vakıfları, hayır işleri ve Üsküdar'daki külliyesi*, s. 43.

25. a.g.e., s. 189.

dolu taneleri getirmişti, giderken yerini de vebaya bırakmıştı.[26] İşler o kadar rayından çıkmıştı ki devlet çareyi temmuz ayı boyunca toplu dualar okutmakta bulmuştu. Ölü sayısı bine çıkınca Tersane arkasında duaya çıkılmıştı.[27] Her gün 2-3 bin kişinin öldüğü iddia ediliyordu. Başta koyunlar olmak üzere hayvanlar da vebaya yakalanıyor, kesilmeleri ve etlerinin satışı da doğal olarak yasaklanıyordu. Okmeydanı dua alanına dönmüştü. Sarayla şehrin kapıları arasında koyunlar ve büyükbaş hayvanlar kurban olarak kesiliyor, kaçabilenler de şehirden kaçıyorlardı. Eylül ayına gelindiğinde vebanın aldığı canın 140 bini bulduğu söyleniyordu.[28]

İşte uzun bir yolun henüz başındaydı Kösem. Murad 1632'de fiilen tahta oturana dek dokuz yıl boyunca devlet işlerini idare edecekti.

Kutlu elleri aslan pençesi gibi olan padişah!

Murad kısa zamanda son dönemlerde yaşanan hayal kırıklıklarını unutturabilecek bir yapıda olduğunu ispatlayacaktı. Hiç de sıradan bir hükümdar olmadığını göstermesi uzun zaman almayacaktı. Güçlü yapısı, sağlam fiziği, cesareti, geniş bir yelpaze arz eden entelektüel merakları, sportmenliği ve saygı uyandıran duruşu ile yeni bir devrin geldiğini müjdeler gibiydi. Roe, "Şu anki Sultan 14 yaşında, dolgun ve canlı bir yüz ifadesine ve sağlıklı bir bedene sahip bir genç olup insanların büyük umutular bağladıkları bir şehzadedir. Yönetim altında olmasına rağmen, yaptığı işler, çok geçmeden kendini tanıtacağını ve dayanıklı bir tabiata sahip olduğunu kanıtlayacaktır" derken her seferinde kendisine beslenen ümitlerin büyüdüğünü gösterir.[29] Roe gerçekten de iyi bir gözlemciydi. Murad'ın annesinin naipliği altında olmasına rağmen kısa zamanda bundan kurtulmak isteyeceğini sezmişti.

Görkemli bir fiziği olan Murad hem içeride, hem de dışarıda hayranlık uyandırmaktadır. Murad'a yakın olma şansı elde eden Evliyâ Çelebi onu şöyle tasvir eder: "Uzun boylu, iri ve şişman vücutlu, yuvarlak ve güzel yüzlü, siyah sakallı, açık kaşlı, beyazı çok elâ gözlü, geniş omuzlu, ince belli, pazuları kalın ve kutlu el-

26. Patrick Stephen McGarry, *Ambassador abroad: The Career and correspondence of Sir Thomas Roe at the courts of the Mogul and Ottoman Empires 1614-1628. A chapter in Jacobean diplomacy*, s. 203.

27. Joseph von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, cilt V, s. 58.

28. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt IV, s. 31.

29. a.g.e., s. 542.

leri aslan pençesi gibi."[30] Henüz haşin yüzünü göstermeyen padişahın ilk yıllarında raporunu okuyan Venedikli elçi Giustinian ise müteakip yıllarda fikirlerini kısmen değiştirmiş olmalıdır. Onun "hoş ve zarif yüzlü" olup "yüzünden kibir ve haşinlik okunan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki atalarının portrelerine benzemediğini, gözlerinde ve görünüşünde kocaman bir tatlılık ve iyilik ışıldadığını" belirtir.[31] Belirttiğine göre halkına karşı nazik ve insancıldır, büyük bir şefkat gösterir. "Bu Tanrı vergisi muhteşem bedeni gibi şu ana kadar görüldüğü üzere ruhu da muhteşemdir. Merhamete ve rikkate meyillidir." "Eğer birkaç defa itaat etmeye razı olduysa, o da bilge annesinin tavsiyeleri sayesindedir."

Elçi, Murad'ın doğal ve içgüdüsel bir şekilde kibirden, inattan, açgözlülükten ve Sultan Osman'ın diğer zaaflarından uzak olduğunu defalarca tekrarlar. Ayrıca kadınlar ve harcamaları konusunda da ölçülü olduğunu belirtir. Adeta bir enkaz devralmıştır. Hazine boştur. Giustinian ilginç bir detay sunar: Eşi Ahmed zamanında gereğinden fazla harcamalar yapan Kösem artık bütün bunları kısmış ve tutumlu olmaya başlamıştır.[32]

Ayrıca Murad'ın takdire şayan diğer bir yönü de kendi başına buyruk hareket etmeden, vezirlerine danışıyor olmasıdır. Onların sunduğu çözümlere "kucak açar." Yaşının çok üzerinde meselelerde dâhice davranışlarda bulunuyordu.[33] Genç yaşında divân toplantılarına katılmaya başlanıştı. Ata binmeyi, silahları, avı, bahçeleri, edebiyatı seviyordu. Osman gibi hesapsızca savaşa girmiyor, devletlerle, özellikle de kadim dost Venedik ile dostluk kurmaya çalışıyordu.

Belli ki Murad, fiziksel güç ve iktidarın verdiği kudretle kibirden arınmış, kendine güvenen, her şeyden önce kendisiyle barışık bir hükümdardır. 1637 yılında raporunu sunan Venedik elçisi Angelo Alessandri ise Sultan Murad için bambaşka bir portre çizecektir. Giustinian'ın sunduğu yumuşak karakter birdenbire yerini bildiğimiz o sert IV. Murad portresine bırakır. Bütün bunları kaydettiğinde 29-30 yaşında olan Murad için "Orta boylu amma kalın kemikli, çok şişman, etli butlu, ama bütün bunlar hareketini engelleyen durumda değil. Saçları koyu kestane rengi, büyük ve bir

30. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, cilt 1, s. 180.

31. *Relazioni di ambasciatori veneti al Senato, vol. XIV Constantinopoli, relazioni inedite (1512-1789)*, s. 563.

32. a.g.e., s. 563.

33. a.g.e., s. 563.

karıştan biraz kısa olan uzun bir sakalı var. İnce uzun ve büyük bir burnu, güzel kara gözleri var. Lakin burnu hizasında iki kaşı arasındaki çizgi ona tehditkâr bir hava veriyor. Alnı çizgilerle dolu ve geniş, teni ise beyaz. Bütün bunlar öyle bir karışıp uyum sağlamış ki ona hükümdarlara yakışır ağır bir hava veriyor" der.[34]

Bir de Peçevi'den dinleyelim sultanı: "Boyu çok uzun, vücudu büyük ve şişman, çehresi yuvarlak, sakalı seyrek ama köse değil, açık kaşlı, gözleri elâ beyaz, çok zaman tahta oturduğu vakit vücudu tahtı doldururdu. Yani vücudu ile öyle heybetli bir padişah idi ki, değil Osmanlı padişahlarının, geçen bütün sultanlar içinde bu kadar kuvvetli bir âmir, savaşa kadir, düşmana üstün bir korkusuz padişah gelmemiştir. Tabiatı gayet açık, herkesle tereddüt etmeden konuşur, yalnız dolaşarak etrafta olanı biteni anlamak isterdi ki bunlarda onun üzerine bir başkası düşünülemezdi."[35]

Gerçekten hayranlık uyandıracak bir sultandır Murad. Toplu biri olmasına rağmen hayli çeviktir ve bu ataklığı ile gelen elçileri de kendisine hayran bırakmıştır. At hareket ederken bir attan diğerine atlar. Öyle büyük bir ustalıkla cirit oynar, (mızrağını) fırlatırken bazen öyle bir sert olur ki oyun daha ziyade savaşa dönüp trajediyle sonuçlanır.[36] Öyle güçlü kolları vardır ki, görenleri hayrete düşürür. Oku bir av arkebüzü kurşunundan daha uzağa atabilir. Hatta bir keresinde gücünü denemeye kalkınca ok ile bir demir plaka üzerinde dört parmak derinliğinde bir delik açar!

Murad pek sağlıklı beslenmez, düzensiz yemek yer ve sürekli hareket halindedir. Yakın hizmetinde bulunanlar onun bu hareketliliği yüzünden nefes alacak vakit bulamazlar. Şaraba düşkün olduğunu Venedikli balyos da yazar. Üstelik Murad şarabı su karıştırmadan, büyük kadehlerde içer. Özellikle de melankoliye kapıldığı zamanlar –ki daha önce de söylediğimiz gibi bu aslında depresyonun ta kendisidir– ona Pera'da bulunup bulunabilecek en büyük kadehle şarap getirirler. Doktorlar onun sıcak ve kuru, safraya bağlı huysuz olduğunu söylerler. O dönemde, Avrupa'da ve Doğu'da olduğu gibi Galenos'un dört hıltın insan kişiliği üzerindeki etkisi olduğu inancı mevcuttur: Ahlât-ı erbaa. Venedikli balyos ise bunda dört hıltı teorisinin değil de majestelerinin her gün gördüğü ölüm ve kanın etkili olduğunu iddia eder.

Pek çok padişah gibi Murad da ava çıkmaktan hoşlanıyordu.

34. *Relazioni di ambascitori veneti al Senato, vol. XIV Constantinopoli, relozioni inedite (1512-1789)*, s. 639.

35. İbrahim Peçevî, *Peçevî Tarihi*, s. 473.

36. *Relazioni di ambascitori veneti al Senato, vol. XIV Constantinopoli, relazioni inedite (1512-1789)*, s. 639.

Özellikle de geyik, tavşan, karaca, yaban domuzu avlamayı seviyor, 15-20 bin kişilik bir ekiple ormanlık bölgelere ava gidiyordu.

Osmanlı tahtında bir Rönesans padişahı

Murad'ın tarih okumaya meraklı olduğu biliniyordu. Özellikle derinleştiği konular da ülke meselelerini ilgilendiren temalar oluyordu. Çok şık bir elyazısı vardır ve şiir yazmaktan çok büyük zevk alır. Evliyâ Çelebi de bıraktığı eşsiz seyahatnamesinin onun arzusu üzerine kaleme alındığını, padişahın tarihçilerle sohbet etmekten daima zevk aldığını söyler.[37] Ayrıca Murad hat sanatında da uzmandı. Matrakbazlıkta da büyük bir ustaydı. Bütün bunların yanı sıra şairane bir ruha sahipti. Evliyâ 300 varaklık, yani 600 sayfalık bir divânı olduğunu yazar. Ayrıca o dönemde Machiavelli'nin Türkçeye çevrilmiş olan *Prens*'ini de okumuştu.[38] Hatta eserin kendisi için Türkçeye çevrildiği söyleniyordu.[39] Onun zamanında Berberiler saraya "çok usta ve meşhur bir" İtalyan musiki hocası göndermişti.[40]

Padişahın yanında bulunup onu yakından tanıyan Evliyâ haftanın günlerini hangi işlere ayırdığını anlatır. Rengârenk bir ruhu olan Murad cuma gecesini âlimler ve din bilginlere ayırıp bilimsel konuşmalar yapar. Cumartesi geceleri ilâhi ve na't okuyanlar, hânende ve sâzendelerle sohbet eder. Pazar gecesini meddah ve şairlere ayırır. Pazartesi geceleri Hüseyin Baykara meclisidir. Salı geceleri şehrin ihtiyar hocalarıyla sohbet edip kıssadan hisse çıkarır. Çarşamba mazınnelerle perşembe ise dervişlerle dertleşir.[41]

Murad'ın hiddetli bir yapısı vardı. Her padişah gibi keskin hicivlere karşı o da tahammülsüzdü. Zaman zaman babası Ahmed Han zamanında şöhrete kavuşan Nef'i'yi çağırır hicivlerini dinlerdi. Bir keresinde Beşiktaş'taki Sultan Ahmed Köşkü'nde tam Nef'i'nin "Sihâm-ı Kazâ" hicvini okurken ayaklarının dibine yıldırım düşmüştü. Maiyeti dehşete kapılmıştı. Murad elindeki kitabı parça parça etmiş, sonra da sadakalar dağıtmıştı.[42] Bu olayı

37. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, cilt II, s. 464.

38. Joseph von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, cilt V, s. 282.

39. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt IV, s. 18.

40. *Albertus Bobovius yada Santuri Ufki Bey'in Anıları. Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, s. 77.

41. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, cilt 1, s. 215-216.

42. Joseph von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, cilt V, s. 122.

ilahi bir işaret gibi görüp şairi sarayından uzaklaştırdıysa da, kısa bir aradan sonra Nef'i yeniden görevlendirilip Murad'ın meclisine dahil olmuştu. Ama kaçınılmaz sondan kurtulamamıştı zavallı şair. Yine kendisini sohbete davet edip ağzını aramak için "Nef'i, bir tâze hicvin yok mudur?" diye sorduğu gün şair de Bayram Paşa için yazdığı hicvini okuyup kendi sonunu getirmişti. Önce odunluğa hapsedilmiş, ardından da boğulup denize atılmıştı.[43]

Gerçek bir Rönesans adamı kimliğine rağmen IV. Murad 1639 yılında Galata'da yanan büyük bir kilisenin tamirine izin vermemişti. 1634 yılında bazı kiliseleri kapatmıştı. Bunun sebebi Cizvit ve Kapuçinlerin kanuna aykırı olarak odalar yaptırmış olması olabilir.[44] Ayrıca Osman zamanında bazı rahiplerin casusluk sebebiyle tutuklandıklarını da unutmayalım. Her şeye rağmen Murad'ın kardeşi İbrahim bu konuda gösterdiği esneklikle onun bu sert tavrını unutturacaktı.

"Hele oğul olmaya beni helâk ediyor!"

Gerçek bir cirit tutkunudur Murad. Hem oynamasını, hem izlemesini çok sever. Sadece fiziksel gücünü gösterip saygınlık uyandırmak değildir amacı. Bu ata sporunu hayli estetik ve heyecanlı bulduğu su götürmez. Üstelik cirit oynayanlara destek olarak bu sporun gelişmesini de sağlamıştır. Yetkin cirit oyuncularına verdiği önem kimsenin gözünden kaçmaz. Başarılarını büyük bir keyifle izledikten sonra her gün kendilerine bir akçe daha fazla olmak üzere bahşişler dağıtır. Bir keresinde ise "Bilge hükümdarların müsamahalarını haşinlikleriyle birleştirmek alışkanlığında olduğunu göstermek için" çuvalla para dağıtmıştır.[45]

Genellikle cuma günleri, cuma namazından çıkıldıktan sonra saray ricaliyle Murad Atmeydanı'nda cirit oynar.[46] Cirit oynandığı günler meydana bin beş yüz kişi toplanır. XVII. yüzyılda İstanbul'da bulunan Halep Fransız konsolosu Gédeyn le Turc de herkese sirayet eden bu tutkuya şahit olmuştur: "Türkler, cuma günleri öğleden sonra Atmeydanı'nda toplanırlar ve iki kafileye

43. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt II, s. 800.

44. *Relazione da Costantinopoli del vicario patriarcale Angelo Petricca (1636-39)*, s. 56

45. Richard Knolles, *The Turkish history, from the original of that nation, to the growth of the Ottoman Empire: with the lives and conquests of their princes and emperors*, s. 19.

46. Jean-Baptiste Tavernier, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, s. 53.

ayrılarak, at üzerinde cirit oynarlar. Oyunda, binicilerin çarpışması çok tehlikeli bir şeydir ve insanlar çok defa atlarıyla beraber yere düşerek derhal ölürler. Buna üç defa bizzat şahit oldum. Türkler, aynı yerde, at üstünde ok da atarlar. Bu atışlar çok defa nişan alınmadan yapılır, çünkü atışı yayları arkada tutmuş olarak yaparlar. Hedefleri çok yüksek bir gemi direğinin tepesine yerleştirilmiş bir bakır gülleden ibarettir."[47]

Atmeydanı'nda cirit izlemeyi de pek sevdiğini Naîmâ'dan öğrendiğimiz Murad'ın bu tutkusu bir süre sonra Kösem'i tedirgin etmeye başlar. "Dahi keşke benim sözceğizimi tutup At Meydânı'ndan ciridi kaldırsanız gayet ma'kul idi, varsınlar Langa'da oynasınlar. Zira benim Arslan nice hevesi hatırına gelir, benim aklım gider. Hele buna eyi ma'nâdır diyen yalan söyler. Hemân açmazdan tenbîh edesiz. Neyleyüm şimdiden sonra bizim sözümüz onlara acı gelir. Hemân dünyâda var olsun, cümlemize lâzım vücududur. Derdim çokdur, kaleme gelmez. Hele kâdir olduğunuz kadar nasîhat lâzımdır, birin tutmazsa birin tutar. Hemân sağlık olsun, hep olur biter."[48]

Kösem'in Murad'ın sağlığına dair düştüğü telaşı dile getiren mektuplarından sadece biridir bu. Satır arası okumaya bile gerek kalmadan anlaşıldığı gibi yıllar ilerledikçe Kösem'in her konuda üzerine titremesinden Murad'ın rahatsız olduğu, hatta belki de annesine bu konuda gücendiği görülür.

Kösem gerçekten de oğlunun sağlığı konusunda hayli titiz davranmaktadır. Roe'nun da dediği gibi Murad'ın daha tahta çıktığı günden beri bilinen sağlık sorunları vardı. Ayrıca daha ileriki yaşlarda ortaya çıkacak pek çok hastalığının sebebi hiçbir zaman bedenine önem vermiyor olmasıydı. O devasa, güçlü, çevik bedene sürekli ârız olan hastalıklar daha gençken sinyaller veriyor olmalıydı. Kösem, 1629'da yazdığı bir ilâmda o zaman 18 yaşında olan Murad için küçük bir çocuğa gösterilen ihtimamı gösteriyor ve şu sözleri telaffuz ediyordu: "Arslanım sabah gider, akşama gelür, ben dahi görmem, sovukdan perhîz etmez, mizâcı girü bozulur, hele oğul olmaya beni helâk ediyor; Allâh emâneti, buldukça kendüye nasîhat idesiz, cansız eşer gider, neyleyüm söz tutmaz, hastelikden kalkmışdır, sovukda gezer, bunlar bende 'akıl komadılar; hemân vücûdları sağ olsun."[49]

47. Eremya Çelebi Kömürciyan, *İstanbul Tarihi / XVII. Asırda İstanbul*, s. 92.

48. Murat Kocaaslan, *Kösem Sultan. Hayatı, vakıfları, hayır işleri ve Üsküdar'daki külliyesi*, s. 43.

49. Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye, II*, s. 189.

Müthiş güçlü bir padişah

Murad'ın fiziksel gücü ve cesareti Osmanlı vakayınâmeleri ve tarihlerinde özel bir yer teşkil eder. Büyük bir kısmı Avrupa literatürüne de geçen bu hayranlık anekdotlarından bazılarına yer verelim. Peçevi'nin Revan Seferi esnasında, taşan Diki Nehri üzerine köprü yapmaya imkân olmayınca nehri yüzerek geçen solak taifesinden birinin düşüşünü ve padişahın onu kahramanca kurtarışını anlatır. Murad hemen atını mahmuzlayarak solağı yakalar ve sağ eliyle yakasından tutarak onu "bir elma gibi" havaya kaldırır, sudan çıkarır ve suya değdirmeden "selâmet yakasına" ulaştırır.[50] Buna benzer hayranlık uyandıran bir güç gösterisini başka bir gün Melek Ahmed Paşa ve Silahdar Musa Ağa üzerinde denemiştir. Birer insan azmanı olan bu iki erkeğin kemerlerine birer elini sokup başı üzerine gelecek bir hizaya kadar havaya kaldırmıştır. Sonra Musa'yı bırakıp, Melek'i yedi sekiz kere gürz gibi döndürmüştür.[51]

Murad fiziksel gücünü diplomaside de kullanmayı seviyordu. Bir keresinde cirit ucu ile dokuz kat incir kökünden bir Arnavut kalkanı bir seferde delip iki karış geçirerek Mısır'a göndermişti. Başka bir sefer bir tuğ ile Flemenk ve Avusturya imparatorundan gelme on adet deve derisi kaplı kalkanı elçinin önünde saplamıştı.[52] "Tuğ tereddütsüz geçer", Murad da Habsburg imparatorunun gönderdiği kalkanları kendisine bu şekilde gönderir. Yine aynı impatarorun gönderdiği on kalkanı bir tuğ ile delip üç karış geçer ve Budin'e Musa Paşa'ya gönderir.

Padişahın cesareti ve fiziksel kuvvetine dair anlatılanlar yıllar içinde kolektif hafızada yer eder ve mübalağalı bir mite dönüşmeden nesilden nesile anlatılırken yıllar sonra gelen seyyahlar, elçiler de hâlâ bu figürün hafızalarda canlı olduğuna şahit olurlar. IV. Murad'ın özellikle Revan seferi hakkındaki kahramanlık anlatıları en popüler olanlardır. Tavernier Has odada duvara asılı bir zırh, miğfer ve değirmi bir kalkanın hikâyesini dinlediğinde şunları öğrenmiştir: "Bağdat kuşatması sırasında, yiğit bir İranlı kaleden çıkıp, yüzyılın en cesur ve güçlü kişilerinden biri olan IV. Murad'a meydan okumuş. Sultan, tepeden tırnağa silahlı bu İranlının karşısına eline yalnızca bir pala alarak çıkmış. Silah

50. İbrahim Peçevî, *Peçevî Tarihi*, s. 492.

51. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, cilt I, s. 211.

52. a.g.e., s. 213.

kullanımındaki ustalığı, gücünden ve yiğitliğinden hiç de geri kalmayan IV. Murad, hasmına hiç fırsat tanımadan sağ omzuna müthiş bir kılıç darbesi indirerek İranlıyı gövdesinin ortasına kadar örme zırhıyla birlikte biçmiş ve hemen oracıkta cansız yere sermiş."[53]

Murad'ın bu fiziksel güç ve çeviklik gösterilerinden büyük bir zevk aldığından şüphe yoktur. Güçlü bir padişah imgesi yaratmış olmaktan gurur duyduğu aşikârdır. Bu, yarattığı imaj bozulduğu zaman gösterdiği tepkiden de anlaşılır. Murad Edirne'de bir gün atıyla gezerken karşısına 100 kadar hacı çıkar ve kendisinden sadaka ister. Padişahın atı bu beklenmedik kalabalıktan ürküp Murad'ı üzerinden atar. Murad yere düşmesine rağmen sakatlanmaz, en ufak bir incinme bile olmaz. Ne de olsa ata binmeyi bildiği gibi, attan düşmeyi de biliyordur. Lakin bu duruma çok sinirlenip bu hacıları kürek mahkûmu olmak üzere kadırgalara göndertir.[54]

"Devlet işlerinin efendisi"

Murad kızlarağası ile birlikte yerine devlet işlerine bakan Kösem'in vesayetinden bıkmaya başlamıştı.[55] Kösem'in ve kızlarağasının muhabbetini kazanan, ayrıca Murad'ın kız kardeşi ile evli olan Kaptan Hasan Paşa'ya arka çıkmaları onu kızdırıyordu. Bu çekişmede tarafını göstermek için paşanın kız kardeşiyle olan evliliğine son verdi. (Kız kardeşi daha sonra Kara Mustafa Paşa ile evlenmiş, o da Anadolu'daki zulümlerinden dolayı idam edilmiştir.) Murad'ın dindirilemeyen gazabını ve sert mizacının beklenmedik olaylara sebebiyet verdiğini çok iyi bilen Kösem, oğlunu sakinleştirmek için on bin altın masraf ederek büyük bir şenlik düzenledi. Murad'a mükellef bir şekilde donatılmış atlar hediye etti.[56] Ne de olsa Murad'ın atlara çok meraklı olduğunu biliyordu.

Murad'ın bu yıllarda artık tek başına tahtta bulunmak istemesinin bir sebebi de sancağa çıkma yaşına erişmiş olmasıydı.[57] Ayrıca Kösem'in iç politikadaki gücü dışarıya da hızla yansımaya

53. Jean-Baptiste Tavernier, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, s. 129.

54. AGS, Estado, 3540, fol. 231. Venedik'ten IV. Felipe'ye giden 6 Ağustos 1634 tarihli mektup.

55. Joseph von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, cilt V, s. 101.

56. a.g.e., s. 102.

57. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümâyûn. Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümranlık ve kadınlar*, s. 325.

başlanuştı. Sadrazam, Ocak 1629'da Venedik elçisine İngilizlerin üç büyük suç işlediğini söylüyordu: Sultanın limanlarına saldırmak, "devlet işlerinin efendisi" olan Valide Sultan'ın çıkarlarına ve Sultan'ın topraklarına gelen tacirlere zarar vermek.[58] Bu örnekten de anlaşıldığı üzere Kösem artık dışarıdan da bütün devlet meselelerinin başında bir figür olarak algılanmaktaydı. Ayrıca hızla zenginleşmeye başlanuştı. Elçi Alessandri aynı yıl Kösem'in 150 bin *reali da otto*'luk geliri olduğunu açıklıyordu.[59]

Murad'ın hızlı bir kararla yönetimi devraldığı yıl olarak 1632 gösterilir.[60] Murad'ın tahta gerçek anlamda oturmasıyla artık Kösem oğluna danışmanlık etmeye başlayacaktır. Aynı yıl Kösem'in bir paşanın sonunu imzalayan meseleye karıştırılması sonradan Murad'ın canını sıkmış olabilir. Yeni vezir başa gelince ilk işi valide sultanı ikna edip Murad'a bir hatt-ı şerif yazdırarak Sipahiler Ağasının kellesini uçurtmak olmuştu.[61] İran'daki başkomutan Murtaza Paşa bu işi yapmış ve paşanın kellesi divâna kadar gelmişti. Bağdat seferine katılan Hafız Ahmed Paşa Murad'ın damadıydı. Kız kardeşi Ayşe Sultan'la evlenmişti. Kız kardeşinin ısrarları ve daha ziyade Kösem ile Murad'a verilen altın ve pek kıymetli hediyeler sayesinde bu göreve gelmişti.[62]

Bazıları da Murad'ın artık Kösem'in naipliğinden ayrılıp tek başına karar vermeye başladığı yıl olarak 1633'ü gösterirler. Devrin tanığı Kâtip Çelebi "Tahta çıkışından 1633 yılına gelinceye kadar, ötekiler gibi davranıp o kadar zaman sonra uyanmış ve devlet işlerini yakından bilip öğrenmiştir" derken bunu kastediyor olmalıdır.[63] Murad'ın gerçek anlamda saltanatın iplerini eline alır almaz sert bir tutum sergilediğini de çekinmeden yazmıştır Çelebi: "Siyaset kılıcıyla başkaldıranları korkutup devlet dizginlerini ellerine alıp yedi yıl kadar bunu dilediği gibi kullandı." Kâtip Çelebi'nin gösterdiği 1633 yılında bile Kösem'in Kırım Hanlarına da mektup yazdığını görüyoruz. Canıbeg Giray'ın mu-

58. *Calendar of State Papers*, Balyos Sebastiano Venier'in Doç'a ve Senayo'ya mektubu. 12-20 Ocak 1629.

59. *Reale d a otto*: sekizlik real. Bir İspanyol para birimi.

60. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümâyûn. Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümranlık ve kadınlar*, s. 326.

61. Richard Knolles, *The Turkish history, from the original of that nation, to the growth of the Ottoman Empire: with the lives and conquests of their princes and emperors*, s. 18

62. *Relazioni di ambascitori veneti al Senato, vol. XIV Constantinopoli, relazioni inedite (1512-1789)*, s. 595.

63. *Kâtip Çelebi'den Seçmeler*, s. 102.

rahhası Karagöz'ün taşıdığı Valide Sultan'ın bu mektupları Murad'ın hâlâ pek çok konuyu Kösem'e bıraktığını gösterir.[64] Dış diplomasiden görüldüğü kadarıyla ise Murad'ın at üzerinde topraklarının en uzak noktasına kadar giderek savaşçı ve mert bir padişah figürü olarak kendisini gösterme yaşı gelmişti. Devlet ricalinin ve askerlerin artık kadınlar tarafından yönetilmek istemediğini belki de açıkça söylemeseler bile ima etmeleriyle gücü ele almış olmalıydı.[65]

Knolles 1632 yılında Murad'ın yedinci kızının dünyaya geldiğini iddia eder.[66] Oysaki bildiğimiz kadarıyla Murad'ın sadece altı kızı vardır. Murad'ın bu kızın annesini çok sevdiğini ve eşi olarak onurlandırmak istediğini de söylüyordu Knolles. Tabii ki "Eğer annesinin [Kösem'in] bir itirazı olmazsa" diye de ekliyordu. Bu durumun kulaktan dolma bir bilgi olması bizi çok ilgilendirmez. Esas dikkatimizi çeken Murad'ın bir eş seçerken bile Kösem'in sözünden dışarı çıkmadığının artık sarayın duvarlarından dışarı taşıp yabancı elçilerin kulaklarına gidiyor olmasıdır.

Avrupa duvarlarında şehzade emziren bir valide sultan!

1606'da Avusturya ile Uzun Savaş sonunda imzalanan ve diplomatik olarak Osmanlı'nın Avrupa'daki üstünlüğünü sona erdiren antlaşma olan Zitvatoruk'un süresini uzatmak için Avusturya Kralı II. Ferdinand 1628 yılında IV. Murad'a bir elçi gönderir: Baron Hans Ludwig Kuefstein. Bu baron Osmanlı topraklarında geçirdiği sekiz ay süresince günlük tutmakla kalmaz, aynı zamanda gördüklerini yanında bulunan ressamlara resmettirir.[67] Heyetin Sultan IV. Murad tarafından kabulü de resmedilerek ölümsüzleştirilmiştir. Bu Kuefstein koleksiyonundaki resimleri yapanlar Franz Hormann ve Hans Gemminger'dir. Greillenstein şatosunda saklanan bu resimlerin en önemlileri ise IV. Murad ve Kösem'in portreleridir.

Kösem'in bu koleksiyonda bulunan tasviri hiç de sıradan bir

64. Joseph von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, cilt V, s. 298.

65. Richard Knolles, *The Turkish history, from the original of that nation, to the growth of the Ottoman Empire: with the lives and conquests of their princes and emperors*, s. 19.

66. a.g.e., s. 20.

67. Günsel Renda, "17. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa: Değişen imgeler", *Image of the Turks in the 17th Century Europe - Sakip Sabanci Museum Painting Collection*, İstanbul, 2005, s. 49.

resim değildir. Avrupa sanatında ilk defa bir valide sultan, geleceğin padişalu olacak bir bebeği emzirirken gösterilmiştir! Brokar kumaştan elbisesi, klasik baş tuvaleti ve ayakkabılarıyla dönemin romantize edilmiş bir Doğu sultanı görünümündedir. Mathio Pagani'nin Hurrem'i resmettiği bir tahta baskı eserde ölümsüzleştirdiği saç tuvaletini kısmen anımsatan bir figür kullanmıştır. Dönemin klasiği olan kırmızı kadife bir perde önüne konuşlandırılan Kösem, erken Rönesans'tan beri bir furya halinde yüzlerce defa resmedilen bebek İsa'yı emziren Meryem'i çağrıştırmaktadır.

Elbette Kösem'in ressama poz vermiş olma ihtimali yoktur. Tek göğsünün açıkta olduğu bu tablonun varlığının dönemde herhangi bir Osmanlı otoritesi tarafından bilinme ihtimali de yoktur. Ne de olsa böyle bir resmin ciddi boyutta bir diplomatik krize yol açma ihtimali çok yüksektir. Dolayısıyla betimlenen kadının fiziksel olarak Kösem'e benzemediğini düşünebiliriz. Ressam onu görmüş olmasa bile, belki saraya yaklaşıp diğer pek çok yabancı elçi ve seyyahın yaptığı gibi yakın çevreden nüfuzlu birisiyle arkadaşlık ederek Kösem'in az çok nasıl olduğunu dinlemiş olabilir. Haremdeki hadımlardan birinden duyma ihtimali en iyimser savımız. Onun dışında yüz hatlarının da tamamen hayali olduğunu söyleyebiliriz. Unutmamamız gereken şey bu dönemde Habsburgların böyle bir tablo ısmarladığı ve duvarlarını Meryem'e benzeyen bir Kösem'le süslediği.

Peki, bunca zaman gücü elinde bulunduran Kösem neden hayatı boyunca hiçbir ressama poz verip kendisini ölümsüzleştirmek istememiştir? Bunu istememiş olması imkânsızdır. Hem de doğduğu adanın o hac noktası olacak kadar önemli kilisesinde çocukken gördüğü yaldızlı ikonalar ve betimlemeleri unutmadığını düşünürsek. Eşi Ahmed'in Galata'dan Avrupa tarzı resimler getirtip baktıktan sonra geri gönderdiğini hatırlarsak onun da bunlardan birkaçını, belki de hepsini gördüğünü var sayabiliriz. Bir ressamın fırçasında ölümsüzleşmek arzusu her hanedan mensubunun içinde derinlerde bulunuyor olmalı. Oysa Kösem, ataerkil bir devlet düzeni içinde bir taraftan kadın olarak saygınlığını koruyup disiplin sağlamaya çalışırken diğer bir taraftan bir kadının böylesine yüksek bir mevkide gücünü icra etmesinden hiç de hazzetmeyen bir erkek kadrosuna karşı gizli bir savaş veriyordu. Yaptığı en ufak bir hata kendisine çok pahalıya mal olabilirdi. Bir ressamın karşısında yüzü açık otursa dine ve ahlaka, kapalı otursa dine ve geleneğe karşı gelmiş olacaktı. Sonuçta Fatih Sultan Mehmed gibi bir padişahın o sorgulanması zor erkine sahip değil-

di, üstelik bir kadın olarak böyle bir eğilim sarayda hiç şüphesiz fırtına koparırdı.

Çetrefil bir yıl: 1633

Kösem ticaret merkezlerinde ve kapıkulu ocaklarında da güvendiği kişilerle işbirliği içindeydi. Saltanata yönelik tehdit oluşturabilecek olayları dikkatle izlemekteydi. Bunun en ciddi örneği 1633'te Bursa'ya giden Murad'ın yolları onartmayan İznik kadısını idam ettirmesiyle gündeme geldi. Şeyhülislam Ahîzâde Hüseyin Efendi, valide sultana bir tezkire yazıp üzüntüsünü bildirmişti. Kadının böylesine bir suçtan idam edilmesi kendisini çok üzmüştü. Tam bu noktada yine Kösem araya girmek durumunda kalacaktı. İleri gelen din adamlarına gerektiği gibi davranması için oğlunu ikna etmesini istiyordu: "Ona nasihat edip ulemanın duasını almasını dileriz" diyordu.[68]

İstanbul'da Şeyhülislam Ahîzâde Hüseyin Efendi'nin halkı sultana karşı kışkırttığı dedikoduları dolaşmaya başlamıştı. Kösem bunu bir ihtilal belirtisi sayıp oğluna "Arslanım acele gelesiz. Cülûs tedbiri içün sözler ve cemiyetler olmakda" diye haber uçurmuş; Murad da acele İstanbul'a dönüp Ahîzâde'yi boğdurtmuştu.[69] Olan Ahîzâde Hüseyin Efendi'ye olmuş, suçsuzluğu ispatlanamadan öldürülmüştü. Olay Avrupa'da duyulmuştu. Hatta Kösem'in oğluna bu konuda destek olup onu büyük bir beladan kurtardığı elçiler arasında da konuşulur olmuştu.[70] Sultan ise bu olayı haklı çıkarmak için rüyasında Hz. Ömer'i gördüğünü, şeyhülislâmı cezalandırması için kendisine kılıç verdiğini söylemişti. Venedik balyosu bu olaylar esnasında "Sultan sanki Tanrı'nın işlerine karışmak istiyormuş gibi davranışlar sergiliyor" diyecekti.[71]

1633'ün Mart ayında ise ortalık yeniden karıştı. Hüsrev Paşa'nın öldürülmesiyle asker ayaklanıp saraya yürümüştü. Padişahı dışarı çıkartıp ayak divâruna zorlamışlardı. "Paralamak" için padişahtan Hasan Halife, Musahip Musa Çelebi ve Defterdar Mustafa Paşa'yı istiyorlardı. Daha da ileri giderek "Şehzadeler bizim efendimiz oğullarıdır gayri sana i'timâdınız kalmadı. Nâ-hak yere Hüsrev

68. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümâyûn. Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümranlık ve kadınlar*, s. 318.

69. Necdet Sakaoğlu, *Osmanoğullarının ünlü kadın sultanları*, s 131.

70. Richard Knolles, *The Turkish history, from the original of that nation, to the growth of the Ottoman Empire: with the lives and conquests of their princes and emperors*, s. 23.

71. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt III, s. 385.

Paşa'yı öldürdün, şehzadelere dâhi kıyarsın, elbette şehzadeleri çıkarıp bize göster" deme cüretini göstermişlerdi.[72] Murad basiretli davranıp kimseyi bu çılgın kalabalığın eline vermemişti. Bunun üzerine "Hünkâr şehzadeleri boğmuş" dedikodusu yayılmıştı. Bir kez daha şehzadelerin çıkarılması istenince padişah Süleyman, İbrahim ve en büyükleri olan Bayezid'i Babüssaade'ye çıkarmak zorunda kalmıştı. Kalabalık şehzadelere zarar gelmeyeceğine dair kefil istemiş, Recep Paşa'nın kefil olmasıyla şehzadeler yeniden içeri alınmışlardı.[73]

Ertesi yıl şehzadelere bir yenisi eklendi. Şubat ayında Murad'ın bir oğlu daha dünyaya geldi. Bilâd-ı selâse'de –Eyüp, Üsküdar ve Galata– donanma ve şenlik oldu. Şehir meşaleler ve havai fişeklerle aydınlandı. Murad bu kutlamalar çerçevesinde elçileri özel olarak ağırladı. Lakin bu sevinç fazla uzun sürmedi. Ne yazık ki şehzade zayıf ve hasta olduğu için çok yaşamadı.[74] Kösem'in bir torunu da bu şekilde doğar doğmaz ölmüş oldu. Hekimbaşı Galatalı Seyyid Efendi bu sebeple önce gözden düştü, fakat daha sonra affedilip yeniden padişahın yakınına kabul edildi.[75]

Aynı yıl, İstanbul'un kâbusu haline gelen yangınlardan biri daha şehri alevlere gark etti. Murad'ın İzmit'ten dönüşü sonrasında şehirde yapılan şenliklerde atılan havai fişeklerdi bu yangına sebep olan.[76] Saraylardan birinde çıkan bu yangın ahşap tavanın tutuşmasıyla başladı, söndürme çalışmalarına rağmen alevlerin sarayı yutuvermesine engel olunamadı. Birkaç ay sonra, 16 Eylül'de başlayan devasa yangından ayrı bir yangındı bu. Saray ve surlar arasındaki bölgede çıkan bu yangın ise ahşap saraylar da dahil 20 bin hanenin kül olduğu bir doğal afetti. Şehirdeki yaygın kanı bu yangının İranlılar tarafından yapılan bir sabotaj olduğuydu. Bazıları da suçu yeniçerilere atıyordu. İçlerindeki nefret ve yağma merakıyla çıkarmış olmasalar bile yangına körükle gittiklerine inananlar çoktu. Osmanlı'da yangınların büyük bir yağma kapısı olduğunu da unutmamak gerekir. Kösem'in hayatı boyunca gördüğü yangınlardan sadece biriydi bu!

72. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt II, s. 708.

73. a.g.e., s. 709.

74. Richard Knolles, *The Turkish history, from the original of that nation, to the growth of the Ottoman Empire: with the lives and conquests of their princes and emperors*, s. 24.

75. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt II, s. 768.

76. Richard Knolles, *The Turkish history, from the original of that nation, to the growth of the Ottoman Empire: with the lives and conquests of their princes and emperors*, s. 23.

Dîdeler giryân ve ciğerler püryân!

IV. Murad tebdil-i kıyafet İstanbul'u gezerken yanına kardeşi Süleyman'ı da alırdı.[77] Peçevi onu bu şekilde başkentte gezerken gördüğünü iddia eder.[78] Niyeti onu da devlet idaresine alıştırmaktı. Ama bu uzun soluklu olmadı. Ordunun Murad'ın şehzadeleri öldüreceğini, ona inanmadıklarını söyledikleri bir dönemde askerlerin bu taşkın hareketlerinden tedirgin olan padişah Süleyman ve Bayezid'i öldürmeye karar verdi. İkisi de tahta geçecek yaşta idi ve onun yokluğunda tahta çıkarılmalarından korkuyordu. Kösem aslında umutlarını yakışıklı, becerikli, cirit oyununda usta oğlu Bayezid'e bağlanıştı. Bir gün cirit oyunu sırasında Bayezid Murad'ı attan bile düşürmüştü.[79] Başarılı geçen Revan seferi sonrasında İstanbul'a gönderdiği fetihnamelerin yanında kapıcılarbaşı, İstanbul kaymakamı ve bostancıbaşına da birer özel mektup ile Şehzade Süleyman ve Bayezid'in öldürülmesini buyurdu. Emir kısa zamanda yerine getirildi. İki kardeş yerlerinden çıkartılarak boğuldular. İkisi de yirmi beş yaşında idiler.[80] Haremi yeniden yas sardı. Herkes genç şehzadelerin sebepsiz yere öldürülmesine üzülmüştü. "Dîdeler giryân ve ciğerler püryân" olmuştu. Harem kadınları kulelerden cellatlara taş ve oklar yağdırmışlardı.[81] Bu durumda en büyük korkuya kapılan doğal olarak hayatta kalan son kardeşler olmuşlardı: İbrahim ve Kasım.

Bayezid'in öldürülmesi Avrupa'da da yankılanmış, sadece dönemin gazetelerinde dolaşmakla kalmamış edebi eserlere de konu olmuştu. Racine *Bejazet* eserini Avrupa'da kısa zamanda yayılan bu trajik olay üzerine kurdu. Ancak eserde büyük hatalar vardı. Murad'ın Revan seferi esnasında verdiği ölüm emrini Racine Bağdad'ın fethinde gibi göstermiştir. Oyundaki kişilerin büyük bir kısmı kurmacadır. Racine edinebildiği bilgiyi büyükelçi olarak İsanbul'da olan Compte de Cézy'den almıştır. Cézy sarayın Karadeniz'e bakan burnunda Bayezid'i birkaç kez dolaşırken görmüştür ve onun "zarif efendi bir şehzade" olduğunu yazmıştır.

77. Çağatay Uluçay, *Harem*, II, s. 38.

78. Baki Tezcan, "The Debut of Kösem Sultan's Political Career", s. 355.

79. Alev Lytle Croutier, *Harem: Peçeli Dünya*, s. 115.

80. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt II, s. 825. Şehzâdelerin yaşı ile ilgili farklı kaynaklar farklı sayılar veriyorlar.

81. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt III, s. 369.

Bu bilgi doğru ise kafes hayatı süren bir şehzadenin zaman zaman dışarıya çıktığı konusundaki verilerimiz de doğrulanmış oluyor.

Peki, tüm bunlarda Kösem'in rolü neydi? İstanbul'daki Fransız elçisi olayın vuku bulduğu yıl, yani 1635'te Paris'e gönderdiği raporunda bu şehzadenin öldürülmesinde onu siyasi amaçlarına engel olarak gören Kösem'in büyük rolü olduğunu yazıyordu.[82] İddia akla yakın görünüyor. Gelecek vaat eden, ağabeyi tarafından sevilip iyi yetiştirilen, Murad gibi bir adamı attan bile düşürebilecek profilde bir şehzadenin varlığı en büyük şehzade olarak hayatta kalma halinde tahtın ona geçmesi demekti. Bu da Kösem'in doğrudan Eski Saray'a taşınıp, yerini yeni gelecek olan valideye bırakmak zorunda kalmasıyla eşanlamlı olacaktı. Ne de olsa Bayezid Kösem'den doğmamıştı. Oysa Kösem hâlâ hayatta olan oğullarından birinin tahta geçmesini sağlayarak iktidarın tadını çıkarmaya devam etmek istiyordu şüphesiz.

Murad 1637 yılında Bağdat seferi öncesinde de diğer kardeşi şehzade Kasım'ı boğdurttu. Kasım Kösem'in öz oğluydu. Yirmi iki yaşında, umut vaat eden, doğuştan güzel yetenekleri olan Kasım, bayramlaşmak üzere ağabeyinin yanına gelmişti.[83] Halkın hiç hoşuna gitmeyen bu haberde Murad kendisini haklı çıkarmak için Kasım'ın on dört tane hamile cariyesi olduğu haberinin yayılmasını sağladı. Kafes hayatı yaşayan şehzadelerin çocuk sahibi olmalarının yasak olduğunu hatırlatalım. Cellatlar Kasım'ı öldürdüler. Rålamb durumu tüm netliğiyle özetler: "Kalan tek kardeşi olan İbrahim, geri zekâlı olduğu, sadece aşk işlerine ilgi duyduğu ve ondan çekinilmesine gerek olmadığı için, valide sultanın da müdahalesiyle sağ bırakıldı."[84]

Kösem'in bütün bu olaylar esnasında İbrahim'in öldürülmemesi için elinden geleni yaptığı ise su götürmez. Murad'ın oğlu olmadığını hatırlatmış, İbrahim'in de öldürülmesi ile hanedanın sürekliliğinin tehlikeye gireceğini söylemiş olmalıdır. Bu ikna çalışmaları sonunda oğlu İbrahim'i ölümden kurtarmayı başardı. Kösem pek çok konuda Murad'ı etkilemiş, lakin kafesteki şehzadelerden Süleyman, Bayezid ve Kasım'ı boğdurtmasını önleyememişti. Belki de belirttiğimiz sebeplerden önlemek istememiş-

82. Zeki Arıkan, "XVII. Yüzyılda Fransa'da Türk görüntüsü: Racine ve Bajazet", *XI. Türk Tarih Kongresi*, VI. cilt, TTK, Ankara, 1994, s. 2740.

83. Richard Knolles, *The Turkish history, from the original of that nation, to the growth of the Ottoman Empire: with the lives and conquests of their princes and emperors*, s. 78.

84. Çağatay Uluçay, *Harem*, II, s. 58.

ti. İbrahim'in ortada olan akli dengesinde bozuklukla bir tehlike arz etmeyeceğini göstererek onu Murad'ın gazabından kurtarmıştı.

Murad'ın ise özellikle hasta olduğu bir dönemde bir taraftan doktorlarını ölümle tehdit ederken bir taraftan da İbrahim'i öldürmeyi planladığı söyleniyordu.[85] Hanedanın hayatta kalmış tek erkek üyesi olan İbrahim'in hayatına son vererek aynı zamanda hanedanın da sonunu getirmek gibi sağlıksız bir düşünce, delice bir emelle itham edilir. Bu son anda Kösem'in aldığı tedbirlerle engellenmiştir. Kösem'in naipliği sona erdikten sonra, saltanatı süresince bir güneş kral gibi sistemi kendi etrafında kuran Murad'ın böylesine çılgınca bir planla suçlanması, saray içinde uydurulup paşalar tarafından Venedikli elçilere uçurulan skandal bir haberden başka bir şey olmasa gerek. Başka bir elçi ise Murad'ın kendi oğlu olmadığı için son saatlerinde ölümüyle birlikte imparatorluğun da sona ermesini dilediğini yazar.[86] Bazı kaynaklar da Murad'ın İbrahim'i ölüme mahkûm ettiğini ve öldüğünü sandığını da yazar.[87] Bu daracık bir alan sayılabilecek olan saray için pek de inandırıcı gözükmez. Ayrıca Venedik elçisi Venier, Murad'ın ölmeden önce en büyük oğlu olan Mahmud'un "harem kadınlarının onu kaçırmasını önlemek için" emin bir yere götürülmesini buyurduğunu iddia eder.[88] Murad'a ölüm döşeğinde yakıştırılan bu planlar, doğrudan veraset sorununun zuhurundaki algıyla ilgilidir.

İbrahim'in hayatta kalmasının tamamen Kösem'in başarısı olduğuna dair iddialardan birinin ucunda ise Murad'ın musahibi Mustafa'ya olan sevgisi vardır. Padişahın Mustafa'ya olan belki de kaynakların açıkça yazmaya korktukları zaafı yüzünden, onu tahtı kendi kanından birisine değil, kendi gözdesine, kendi seçtiği vârisine bırakmayı düşündüğü yazılır. İbrahim'in idamını istemesi de bu yüzdendir. İki kez çıkartılan, şeyhülislamın onaylamadığı ölüm fermanı Kösem'in araya girmesiyle uygulanmamıştır.[89] Du Loir da bunu saraya yakın kişilerden duymuştur: "Kapudan Mustafa Paşa'ya duyduğu dostluk onu kendi kanına karşı bu uğursuz

85. Battista Nani, *Historia della republica veneta*, cilt I, Venezia, 1676-86, s. 697.

86. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt III, s. 390.

87. a.g.e., s. 390.

88. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümâyûn. Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümranlık ve kadınlar*, s. 347.

89. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt I, s. 367.

amacı beslemeye yöneltti. Düşmanlarını ve vârislerini yok ederek imparatorluğu bu gözdesine bırakmak istiyordu.

Asker karşısında boynu nereydese kıldan ince bir hükümdar profilinin geliştiği bu yüzyılda, üç buçuk asırlık geleneği yok ederek kendi istediği birisini tahta geçirmek arzusu tamamen fantastiktir. Du Loir biraz daha ileri giderek Murad'ın Mustafa'nın kollarında can verdiğini yazacaktır. Aynı I. François'in kollarında can veren Leonardo da Vinci tablosunun yapılması gibi. (Leonardo öldüğünde François savaştadır.) Büyük bir ihtimalle, ikisi de can vermek istedikleri yerde ölümsüzleştirilmişlerdir. Musahib Mustafa'nın Murad'a gençliğinden beri dürüst ve karşılıklı bir sevgi besleyen tek kişi olarak gösterilmesi Murad'ın dürüst kişiliğiyle de bağlantılıdır. Hatta padişahın ölümünden sonra canına kıymak istemesi de tarihte defalarca tekrarlanacak dramatik bir sahnedir.[90]

Büyük İskender'in yolunda...

Murad'ın art arda çıktığı iki Doğu seferinden ışıltılı dönüşü İstanbul'da uzun zamandır yaşanmayan bir zafer sonrası şenliğine dönmüştü. Yılların ataletini unutturacak bu seferler, zafer özlemi içinde olan halkın moralini yükseltmişti. Ama Murad'ın Tebriz'e girdiğinde büyük bir yıkım buyurduğunu da unutmayalım. Uzun Hasan Camii'ni ziyaret ettikten sonra Şah'ın sarayının, ardından bütün şehrin yerle bir edilmesini emretti. İran topraklarının bütün zarafeti askerin şiddetine maruz kaldı. Evlerin lacivert, altın suyuyla işlenmiş ahşap süslemeleri ya çadır deliklerini kapatmakta ya da ateş yakmakta kullanıldı.[91] İlhanlı hükümdarı Gâzân Han'ın mezarının bulunduğu Şenb-i Gâzân baştan başa yıkıldı. Evler, evlerin içindeki eşyalar yakılıp talan edildi. Bütün bu şiddete rağmen şehirdeki güzel bahçelerin sadece onda birini tahrip edebildiler. Son olarak Murad'ın Uzun Hasan'ın yaptırdığı camiyi de yıkınak istemesi üzerine şeyhülislam bunun bir Sünni tarafından yapıldığını hatırlatarak bu yıkıma engel oldu.

Bütün bu nahoş saldırıları doğrudan Murad'a yüklemek yanlış olur. İran seferleri sırasında asker kendisinin yumuşak davranmasına izin vermemiştir. Bir defasında kale halkı için aman verilmesini buyurmuş, asker uzun yıllardır babalarının, kardeşlerinin,

90. a.g.e., s. 367.

91. Joseph von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, cilt V, s. 207.

akrabalarının İran seferlerinde telef olduğunu söyleyerek bu şekilde insaflı davranılmaması gerektiği konusunda padişaha görüş bildirme cesaretinde bulunmuştur. Murad'ın bu talanda uzun yollar gelip çile çeken askeri de mutlu etmek istediğini hesaplamayı unutmayalım.

Bağdat Seferi de yine düşmanların ibret çıkaracağı şekilde şiddet tohumları saçılarak son buldu. Abartılı sayıların havada uçuştuğu kroniklere güvenmeden, Murad'ın bini geçen adamın kellesini uçurttuğunu söyleyelim.[92] Büyük bir zafere doğru giderken İsmail ve Kanuni'nin yazdığı gibi aşağılayıcı tehditnâmelerle Şah'a meydan okumayı unutmamış, geleneği korumuştu: "Er isen meydâne gel, serverlik dâvâsında olanlara perdenişînlik nâsezâdır; attan korkan, ata binip kılıç kuşanmak hatâdır."

Bağdat seferi sonrasında IV. Murad muzaffer bir şekilde payitahta girdi. 1639 senesinin Haziran ayında İstanbul'a ulaştığında kendisine kalabalık bir karşılama töreni yapıldı. "Padişaha refakat etmiş olan halîle-i sultâni (zevcesi) kadırga ile padişahtan evvel Sinan Paşa Köşkü'ne geldi. Bağdat kuşatması sırasında padişahın bu eşi şehrin fakirlerine otuz kese altın dağıtmıştı.[93] Eşi altı kadırga ile İzmit'ten gelmiş, ertesi gün muhteşem bir giriş yaparak köşke yerleşmişti.[94] Ertesi gün altın bezemeli kumaşlarla kaplı, tekerlekleri gümüşle süslenmiş bir arabayla karşılama törenine çıkmıştı. Onu on iki araba takip ediyordu. Paşalar, müftü, kadılar Murad'ın eşini karşılamak için saraya geldiler. Aynı gün Murad şehre hayli görkemli bir giriş yaptı. 56 kadırga ile İzmit üzerinden geldi. İran stili bir kıyafet giymiş, omzuna leopar kürkü atmış bir halde tüm şaşaasıyla şehre zafer getirmişti. Kösem oğlunu karşılamaya çıktı. On iki arabalık maiyetiyle saraya girdi. Yüzyıllardır değişmeyen zafer dönüşü kutlamaları yine aynı şekilde devam ediyordu. Ele geçirilen İranlı hanlar zincire vurulmuş halde getiriliyor, yaklaşık yüz Acem müzisyen de müzik aletleri çalarak ilerliyordu. Osmanlı, zafer dönüşü işitsel bir kutlama öğesi kullanmayı yine ihmal etmemişti.[95]

Neşri, Osman'ın annesinin İznik fethi dönüşünde oğlunu karşılamak için diğer aile fertleriyle birlikte birkaç günlük yola gittiği-

92. a.g.e., s. 254.

93. a.g.e., s. 256.

94. Richard Knolles, *The Turkish history, from the original of thot nation, to the growth of the Ottoman Empire: with the lives and conquests of their princes and emperors*, s. 44.

95. Bkz. Özlem Kumrular, *Türk Korkusu*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.

ni yazar.[96] Aslında pek de yerleşmiş bir gelenek olmayan valide sultanın sefer sonrası muzaffer oğlunu karşılama geleneğini yeniden canlandırıyor ve Kösem bundan hem kendisine pay çıkarıyor, hem de halk içinde görünerek bir bakıma zafer özleyen halka muzaffer bir padişahın annesi olduğunu hatırlatıyordu.

Kazakların sultana mektubu

Bugün San Petersburg'daki Ruski Muzej'de (Rus Müzesi) ziyaretçilerin önünde dizildiği tabloların başında gelen, büyük Rus ressam İlya Repin'in "Kazakların Sultana Mektubu" adeta yıllar öncesinde Kazakların Osmanlı başkentine yaptıkları saldırılarla takındıkları tutumu özetler gibidir. Kazakların 1676'da IV. Mehmed'e gönderdikleri, Osmanlı egemenliğine geçmeleri gerektiğine dair kendilerine gelen mektuba verdikleri cevabı konu alan tablo Zaporojyalıların özgürlük hislerini yansıtır. Tablonun ortasında sultana bir mektup kaleme alan Kazak'ın yüzündeki muzip, aşağılayıcı, padişahın otoritesini hiçe sayan ifade 17. yüzyıl başında Karadeniz'in güney sahillerini iyice komşu kapısı yapan Kazakların korkusuzluğunu da ölümsüzleştirir. Tablonun sağ köşesinde karnını tutarak gülen Kazak, sultana yazdıkları bu mektupla çok eğlendiklerini her halleriyle gösteren bir grup Kazak'ın ruh halleri ardında gizli Kazak politikasının da özetidir.

Kazaklar bu dönemde artık sadece korunaksız değil, iyi korunan büyük şehirlere de cesurca saldırmaya başlamışlardı. 1614 yılında Sinop kalesini yakıp kadın ve çocukların çoğunlukta olduğu büyük bir grubu esir etmişlerdi. Ölü sayısı da yüksekti. Sıradan bir korsan saldırısının çok üzerinde bir çıkartmaydı bu.[97] Karadeniz'in korkunç fırtınalarına ve karanlık sularına dayanabilen küçük gemilerle, şaykalarla yaptıkları saldırılar artık sayıca da artmaya başlamıştı. Kazakların 1623 yılında başka bir Sinop saldırısı diğer ciddi baskınlardan biriydi. Bir süreliğine Trabzon'u ele geçirmişlerdi. Polonya ve Litvanya kralларından kopmaya çalışan Kazaklar Osmanlı tarafından da kontrol edilemez hale gelmişlerdi. Hatta artık daha da ileri gidip güpegündüz İstanbul'da belirmişlerdi!

1624 yılının Temmuz'unda sabahın erken saatlerinde halk Boğaz sularında nahoş bir sürprizle karşılaştı: 70-80 kazak gemisi,

96. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümâyûn. Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümranlık ve kadınlar*, s. 257.

97. İbrahim Peçevî, *Peçevî Tarihi*, s. 443.

kürekçi ve askerlerle birlikte Karadeniz'den inip Boğaz'ın her iki yanındaki semtleri ateşe vermeye ve yağmalamaya başlamışlardı bile.[98] Kulelere dört mil kadar yaklaşmışlardı. Büyükdere, Yeniköy'e kadar girmiş, çok büyük bir ganimet elde edip öğleden önce 9 gibi ayrılmışlardı.

Murad haberi alınca sahile inmişti. Alelacele toparlanan birliklerle Halil Paşa savunmaya geçmiş, şehri terk etmeyen Kazaklarla küçük bir çatışma yaşanmıştı. Roe'nun tasviriyle "Büyük ve korku saçan bir kentin karşısına dikilip ona meydan okuyan" Kazaklarla çatışma gün batımına kadar sürmüştü.[99] Roe durumu gerçekten de en trajik haliyle özetliyordu: "Kocaman bir imparatorluğa güpegündüz meydan okuyan küçük bir saldırı, cesur bir teşebbüs! (...) Bu devletin namı, verdiği korku ve gücünün düştüğü hal!" Murad döneminde Kazaklar 1637'de Karadeniz'de Azak kalesini de ele geçirmişti. Bundan sonra da küçük bir kuvvetle hem Osmanlı hem de Tatar ordularına karşı savunmaya geçmişlerdi.[100] 1645 yılında da Tuna'nın Karadeniz'le birleştiği bölgeye ciddi bir çıkarma yapmışlardı.[101] Aynı yıl Trabzon'da saldırıya geçmişler ve karadan oraya giden Mehmed Paşa tarafından bir kısmı öldürülmüştü.

Güzel olan her şeyi yasaklayan padişah...

IV. Murad'ın işret âlemlerine bu kadar düşkünken, bir taraftan da despot bir şekilde şehrin meyhanelerinde dolaşıp başta yeniçeriler olmak üzere şarap içen ahaliyi akla hayale gelmeyecek şekilde cezalandırması hem korku yaratıyor, hem de padişaha nahoş hisler beslenmesine yol açıyordu. Oysaki Murad dindar bir padişah değildi. Ramazanda oruç tutmadığı söyleniyordu. Çok az camiye gidiyor, zekâtlar için ayrılan parayı da azalttığı iddia ediliyordu.[102] Diğer bir taraftan hayli dindar görünmeye çalışıyordu. Ne de olsa dindar görünmek dindar olmaktan daha önemliydi. Murad bu konudaki tek örnek değildi. Yakın dönemde Safevi top-

98. Thomas Roe, *The Negotiatians of Sir Thomas Roe in his Embassy to the Ottoman Porte from the year 1621-1628*, s. 257.

99. a.g.e., s. 258.

100. Suraiya Faroqui, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, çev. Ayşe Berktay, 2007, İstanbul, s. 97.

101. Ivan Dujčev, *Avvisi di Ragusa. Documenti sull'Imperio Turco nel sec. XVII e sulla Guerra di Candia*, s. 29.

102. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt III, s. 370.

raklarını ziyaret eden İtalyan seyyah Ambroiso Bembo da şahın ülkesinde şarap tüketimi yasağı koyduğu halde kendisinin bolca şarap içtiğini not düşüyordu defterine.[103]

16. yüzyıl sonunda İstanbul'da bulunan Domenico şehirde 1500 meyhane bulunduğunu yazar.[104] Evliyâ Çelebi'nin verdiği rakam ise Eyüp, Galata ve Üsküdar'da olmak üzere toplam 1060 meyhanedir. Çoğu birkaç katlı olan meyhanelerin Osmanlı'nın başkentinde sıkça buluşulan mekânlar olduğu ise bir gerçekti. Lakin Murad çoğu zaman tebdil-i kıyafet çıktığı bu teftişlerde biraz ileri gitmişti. Meyhaneleri dolaşıp bulduğu şarapların küplerini kırdırıyor, şarapları döktürüyordu.[105] Şarap içerken yakaladıkları arasında öldürttükleri bile vardı. Hatta bir keresinde sağır bir adamın, padişahın gelmesiyle çıkan kargaşadan haberi olamadığı, olayları duyamadığı için olay yerinden kaçmadığı, bu sebeple gafil avlanarak Murad tarafından boğdurulup sokağa atıldığı anlatılıyordu.[106] Anlatılanların mübalağa olmadığı Kâtip Çelebi'nin yaptığı acı eleştiride gizlidir.

Bobovius, Murad'ın başına dikip kana kana şarap içmeye çok düşkün olan ve "su içmeyi kadınlara bırakan" bir padişah olduğunu, onun zamanında kadehleri dolduran sâkilerin imparatorluğun en iyi üzümlerinden seçilmiş ve ağızlarını kendi elleriyle mühürledikleri şişelere konan şaraptan bol miktarda bulundurduğunu yazar. IV. Murad'ın şarabın hakkını verdiği bilinir. Bize padişahın şarabı şerbetler, şuruplar ve diğer içeceklerle birlikte saraydaki kemeraltında saklamakta olduğunu yazan Tavernier ise bittabi resmi olarak kaydı tutulmayan şarabın nerede saklandığını söylemiş olur.[107] Ayrıca IV. Murad'ın Ege adalarının en güzel, en az sarhoş eden şarabı olan Bozcaada şarabından başkasını içmediğini yazar.[108] Ricaut ise tercih ettiği şaraplar arasında Malvasier ve Rosoglio olduğunu söyler.[109] Gerçekten de Malvasier, yerli adıyla

103. Anthony Welch, "Ambroiso Bembo's travels through the Ottoman Empire", *Osmanlılar ve Avrupa. Seyahat, Karşılaşma ve Etkileşim*, der. Seyfi Kenan, İstanbul, 2010, s. 287.

104. *Domenico's Istanbul*, s. 11

105. Richard Knolles, *The Turkish history, from the original of that nation, to the growth of the Ottoman Empire: with the lives and conquests of their princes and emperors*, s. 23.

106. a.g.e., s. 23.

107. Jean-Baptiste Tavernier, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, s. 118.

108. a.g.e., s. 136.

109. Paul Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, s. 47.

Menevşe şarabı Yeniçağ'da Avrupa'nın damakları en çok şenlendiren şaraplarından olmuştur.

Tavernier "Şarap içme konusunda, ona içmeyi öğreten ustası kadar mahirleşmişti" derken Emir Gûne'den bahsetmektedir. Gerçekten de Revan seferi Murad için işret meclisleri konusunda da bir çağ açar. Sefer sonrasında İstanbul'a getirdiği Revan Hanı Emir Gûne'nin en yakın işret arkadaşı olduğu ise aşikârdır. Emir Gûne'nin sefer sırasında teslim olduktan sonra "Acem tarzında ve Cem tertibinde" bir işret meclisi hazırlattığını Peçevi yazar.[110] Tarihçi onun nail olduğu ihsanları da eklemeyi unutmaz, bunlar arasında gündelik masraflarının Hazine-i Âmire'den verildiğini, içki masrafının da ayrıca karşılandığını belirtir.[111] Bir padişah yârenlinin işret masraflarının dönemin bir tarihçisi tarafından kaydedilmesi de durumu yeterince açıklayacak niteliktedir.

Sarayda ise şarap elbette yasaktır. Ama delinemeyen yasak olmaz. Bugün mevcut olmayan saray hastanesine hastalık bahanesi ile şarap içmeye gelinir. Şarap girişte bekleyen hadımağaya gösterilmeden içeri sokulur.[112] Kişi yakalanacak olursa da üç yüz akçe ceza verir, veremezse de 300 değnek yer. Şarabın pahalı ve nadir bulunduğunu gören bostancılar, geceleri keçi derisinden tulumlar dolusu şarapları duvardan sarkıtırlar, hastane yetkilileri de gelip bunları alır. Bostancıbaşı görmediği sürece başarılı şekilde yürütülen bir operasyondur bu.

Murad, Emir Gûne İstanbul'a geldiğinde kendisi için çimenlik yerde bir bahçe vermiş ve bir saray yaptırmıştır. Emir Gûne, Murad'ın ölümünden sonra, Naîmâ'nın tabiriyle "Vucûdu lâzım olmamakla birlikte" denip İbrahim tarafından öldürülünce Murad'ın kendisi için Kâğıthane'de yaptırdığı bu sarayı İbrahim'in ele geçirdiğini yazar.[113] Acem tarzındaki bu yapı Evliyâ'nın tasviri ile bir rüya evidir: "Dört taraf duvarları billûr camlı hamamı var ki dışarıdan gülistan içindeki bülbüllerin yuvalarında yavrularına gıda verdiği görülür."[114] Padişahın sarayın içine yaptırdığı köşkler ise yine işret âlemlerinin merkezi olmuştur. Bütün Galata ve Pera, Üsküdar ve Kadıköy çevresi ve Marmara'nın göründüğü bu

110. İbrahim Peçevî, *Peçevî Tarihi*, s. 493.

111. a.g.e., s. 494.

112. Jean-Baptiste Tavernier, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, s. 50

113. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt II, s. 951.

114. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, cilt II, s. 443.

köşklerde Sultan Murad Emir Gûne ile uzun vakit geçiriyor, hatta iddialara göre üç gün üç gece ayrılmadıkları oluyordu.[115] Evliyâ Çelebi Murad'ın ayrıca Kandilli'nin havasından ve suyundan çok hoşlandığı için sık sık burada eğlendiğini söylerken işret meclislerinden bahsediyor olmalıydı.[116] Kış hariç her mevsim Emir Gûne ile denize çıkıp mehtap sefası yapıyorlardı. Kayığın kıçında oturup hanendeleri ve sazendeleri de önlerine alarak nefis meynab içerek tabii. Bu ayrıntıları veren Kömürciyan "mey-i nâb dediğim, bir iğne deliği kadar menfezi bile olmayan ve kâmilen kapalı bir halde bulunan kullanılmamış bir testinin, şarapla dolu bir kabın içinde on iki saat bırakıldıktan sonra ağzını kırmak suretiyle elde edilen şaraptır" der.[117] Bu da Murad'ın damak zevkini gösteren hoş bir örnektir.

Murad'ın çığırından çıktığı düşünülen içki sevdasına dair hikâyeler anlatılmaya devam ediliyordu. İddiaya göre Murad, 1631 yılının Eylül ayında bir gece Davut Paşa Sarayı'nda uyurken bir yıldırım onu uykusundan korku içinde uyandırmıştı. Yıldırım odasının içine, hatta tam da yattığı yere düşmüş, elbisesinde iz bırakıp geçerken kolunu sıyırmıştı. Bundan etkilenen sultan sarayında onu eğlendiren cüceleri azletmeye karar vermiş, ardında şarabı da bırakmıştı.[118] Büyük miktarda sadakalar dağıtmış, üç bin tane de koyun kurban etmişti. Koçi Bey, Murad'a yazdığı risalede bunun Tanrı'dan bir uyarı olduğunu söyleyip "Herkes ilâhi tembihe mazhar olmaz" diyordu.[119] Bu da Kâbe-i Mükerreme'nin duvarlarının yıkılması, yeni şehzadelerin doğmaması, "Doğanların da Allah'ın emri ile yaşamaması" gibi Tanrı'dan uyarı idi.

"Geceleri uykumuzu kaçıran zenci hadımlar" ve tuvalette gizlice tüttürmenin tarihi

16. yüzyılın ortasında Suriye üzerinden İstanbul'a gelen kahve ilk önce Ebussuud Efendi'nin gazabına uğramıştı. Sorun aslında kahveden çok kahvehanenin kendisiydi. İnsanların bir araya geldi-

115. Jean-Baptiste Tavernier, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, s. 136.

116. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, cilt II, s. 427.

117. Eremya Çelebi Kömürciyan, *İstanbul Tarihi / XVII. Asırda İstanbul*, s. 42.

118. Richard Knolles, *The Turkish history, from the original of that nation, to the growth of the Ottoman Empire: with the lives and conquests of their princes and emperors*, s. 17.

119. *Koçi Bey Risaleleri*, s. 83.

ği yerler her zaman için tehlike arz ediyordu. Bozahaneler, meyhanelerden sonra sıra kahvehanelere gelmişti. Ne de olsa insanların yan yana gelip "tehlikeli" konulardan konuştukları, devleti eleştirdikleri mekânlar hükümdarlar için korku yuvasıydı. Kahve Fransa ve Almanya'da da sosyal sebeplerle yasaklanıyordu.[120] İngiltere'de ise "kâfir" içeceği olarak görülüyordu. Hatta kahvehanelerin genel olarak isimleri "Türk's Head" (Türk Kafası) idi. Naîmâ'nın da açıkça söylediği üzere "fitne ihtimalin def" için İstanbul'daki kahvehaneler kapatılmıştı. Kahvehaneler defalarca yasağa tabi tutulmuştu. 1592'de yasak yeniden kalkınca her sokak başında bir kahvehane açılmıştı.[121] Murad'ın babası Ahmed zamanında yasaktan nasibini alan kahvehaneler bu durumdan kısa sürede kurtulmuştu. Yasak sadece birkaç gün şiddetle uygulanmıştı.

IV. Murad bütün bahaneleri değerlendirip 1633 yılında imparatorluk sınırları içinde kahve içilmesini yasakladı. "O zamandan beri İstanbul kahvehaneleri, cahil kişinin yüreği gibi harap ve virandır. Yine açılır ümidiyle kahvehane sahipleri bozmayıp kapamışlardı. Sonra çoğu, belki hepsi bozup başka dükkânlar yaptılar."[122]

Haşhaş kabuklarının kaynatılmasıyla elde edilen bir tür şurup, keyif veren bir içki olan afyon şurubu da doğal olarak yasaklanmıştı. Bozahane ve meyhaneler de tabii! Murad'ın bozacı ve meyhaneci esnafı hakkındaki fermanını Evliyâ özetler: "Bozahaneci esnafı bütün sanat ehlinden sonra geçsinler. Meyhaneci mel'unları ordu-yı İslâmımda olmaya, ancak bozacılara imdâd akçe verip ayda yamak olalar. Fakat alay sırasında bunlar sekizer kat mehterhâne çalmayalar. İki daire, saz u söz ile geçsinler. Ne kadar bozahane ve meyhane vardır, ne kadar içki satan pislikler vardır malûm-u hümâyûnum ola" buyurmuştur.[123]

Kahveden sonra ise en büyük yasaktan nasibini alan tütün olmuştu. Bu "yaprak-ı mekruh" için Murad "Ba'de'l-yevm duhân (tütün) içen kimse ahz olunur ise siyâseten katl olunur" diyerek yasak çıkarmıştı.[124] Bu iki yasak halkın diline dolanıp hicve bürünmüştü: "Geceleri uykumuzu kaçıran zenci hadımları def edi-

120. Nabil Matar, *Islam in Britain*, Cambridge, 1998, s.114.

121. Kâtip Çelebi, *Mîzânü'l-Hakk fî İhtiyâri'l-Ehakk*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, 2007, s. 45.

122. a.g.e., s. 46.

123. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, cilt II, s. 466.

124. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt II, s. 756.

niz; zenciyi (kahveyi) men etmezden evvel mazlumların kalblerinden yükselen kanlı dumanı dağıtınız."[125]

Murad bu teftişlerinde tam bir çılgınlık sergiliyordu. Bir mekâna basıp tütün kokusu hissedip ya da tütün yaprağı bulursa mekân sahibini hiç acımadan katlettiriyordu. Her sabah İstanbul sokaklarında birer ikişer maktul bulunuyordu. Fenersiz dolaşmak yasaktı. Camide geç kaldığı için eve geç vakit fenersiz dönen hocanın oğlunu da "Sen benim tenbihimi işitmedin mi?" diyerek katlettirmişti.[126]

Kâtip Çelebi bu yenilik karşısında bocalayan halkın ve din adamlarının çelişkisini şöyle özetler: "Bugüne gelinceye dek kimi vaizler kürsülerde yer yer söyleyip; din bilginleri de kimi haram kimi mekruh olduğunu ileri sürüp risâleler yazdılar. Buna tutulanlar da mubah olduğu düşüncesinde olup karşılıklar verdiler."[127] Din adamlarının baskısına rağmen İstanbul dumanlı hava sahası olma yolunda ilerliyordu. Camilerde, umumi meclislerde vaaz ve nasihat ediliyor, hatta kimi fetva suretleri duvarlara yapıştırılıyordu. Bütün bunların başındaki isim olan Cerrahi şeyhi İbrahim Efendi için Kâtip Çelebi "Boşuna zahmet çekmişti" diyordu.[128] Hatta yasak büsbütün ters tepmişti. "O söyledikçe âlem halkı daha çok içip direndiler; gördü ki olmaz, vazgeçti."

Murad kahve ve şarapla birlikte tütünü de yasaklarken yangınların da meyhanelerde tütün içerken uyuyup kalan adamlar yüzünden çıktığı iddiasını kullanıyordu. Oysa halk yasağı dinlememekte direniyordu. Binlerce insan bu yasağı dinlemeyip tütün sevdasından kopamadığı için telef olmuştu. Sultanın ibret-i âlem olsun diye verdiği cezalar vahşet boyutuna ulaşmıştı. Bağdat seferine giderken bir konak yerinde ileri gelen askerlerden 15-20'si en sert şekilde sultanın önünde öldürülmüştü.[129] Yine de yeniçeriler ceplerinde taşıdıkları çubuklu lülelerle "ayakyolunda" içmeye devam ettiler.

Dehşet sadece başkentte hüküm sürmüyor, imparatorluğun diğer şehirleri de padişahın gazabından payını alıyordu. Kulağına Edirne'de bazı kahvehanelerin işletildiği gelince bostancıbaşını

125. Joseph von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, cilt V, s. 162.

126. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt II, s. 757.

127. Kâtip Çelebi, *Mîzânü'l-Hakk fî İhtiyâri'l-Ehakk*, s. 39.

128. a.g.e., s. 39.

129. a.g.e., s. 39.

göndermiş, bu mekânları yıktırmış, sahiplerini katlettirmişti. Üçpınar'da on dört, Ruha'da on, Haleb'de yirmi, Haccagür'de altı tütün tiryakisi idam edilmişti. Edirne'de kahvehane olduğunu duyup bostancıbaşını ta Trakya'nın bir ucuna gönderip "suçluları" astıran Murad tütün konusunda da sınır tanımıyordu.

Murad'ın tebdil-i kıyafet sokaklarda dolaşması abartılı şekilde anlatılmaya devam etmiştir: İşte Rålamb'tan bir tasvir: "İstanbul sokaklarında dolaşmaya çıkar, merdiven dayayıp pencerelerden içeri bakar, tütün kullananları arar, içenleri de evlerinden dışarı sürükletir ve astırırdı. Gece sokakta karşılaştıklarının suçlu ya da masum olduklarına bakmadan boynunu vurdurur ve kafalarını denize attırırdı; bu yüzden sabah yoktu ki sokaklarda yirmi otuz başsız cesede rastlanmasın."[130] Evliyâ Çelebi ise ise bu korkunç tasvirin çizilmesinde Rålamb'dan geri kalmaz: "Murad Han kimi zaman elbise değiştirerek yaya olup dünyanın hâlini öğrenmek için Melek Ahmed Ağa ve bostancıbaşı ile yoldaş olup köşe köşe bazı eşkıyayı yakalayıp kellelerini kopardıktan sonra vücutlarını toprağa salıp ruhlarını gönderir ve başlarını sırıklar üzerine dikerdi. Bu padişahın ettiği kan dökücülüğü bir padişah etmemiştir. Kahvehaneleri, meyhaneleri, bozahaneleri ve tütünü yasak edip yüz binlerce insanı o bahane ile her gün yüzer, iki yüzer adamı öldürürdü."[131] Evliyâ'nın verdiği rakamların çoğu zaman abartılı olduğunu göz ardı etmesek bile Murad'ın bu sert politikası ile halkı bezdirdiğinden şüphe yok. Diğer taraftan Evliyâ "Nice bin kere sobet şerefleri ile şereflendik" dediği Murad'ın bu tebdil-i kıyafet şehirde dolaşmasını diğer bir tarafta haklı çıkarmaya çalışıp bütün bunları şehrin asayişi için yaptığını anlatmaya çalışır. Yoksul ve zayıfların durumlarını öğrenmek için gece gündüz, çarşı-pazar yaya dolaştığını, acıkınca bir aşçı dükkânına girip arkadaşları ile yemek yediğini, büyük küçük herkesle söyleştiğini yazar.[132]

Murad gulyabani bir hükümdara dönüşmüştü. Kendisine başta duyulan o saygı yerini hızla nefrete bırakıyordu. Yarattığı korku o dereceye gelmişti ki anlatılana göre artık herkes yüz ifadelerini, mimiklerini, gözlerinin ve başıyla yaptığı işaretlerin anlamını ezbere bilir hale gelmişti![133]

130. Claes Rålamb, *İstanbul'a bir yolculuk. 1657-1658*, s. 57.

131. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, cilt I, s. 187.

132. a.g.e., s. 211.

133. Richard Knolles, *The Turkish history, from the original of that nation, to the growth of the Ottoman Empire: with the lives and conquests of their princes and emperors*, s. 32.

Ah, kadınlar!

Murad'ın kadınları hakkında da çok az bilgiye sahibiz. Kayıtlı hasekilerden biri Ayşe'dir. Leslie, Murad'ın ikinci bir hasekisi gündeme gelinceye kadar sadece bir haseki seçmiş olmasının mümkün olduğunu, onu diğer bir haseki daha almaya iten şeyin de erkek çocuğu olmama korkusu olduğunu iddia eder.[134] Alessandri de Murad'ın eşinin Yunan asıllı olduğunu yazar. Naklettiğine göre "Bedenen güzel olsa da ruhen kayınvalidesi Kösem gibi güzel" bir kadın değildir.[135] Murad'ın kendisini sevdiği bilinir. Parasını cömertlikten çok hırsı için har vurup harman savuran bir kadındır.[136]

Sert mizaçlı padişahın kadınlardan fazla hoşlanmadığı ise aşikârdır. Laubali hareketleri hoşuna gitmeyen, raks eden kadınları suda boğdurtmuştur. Birkaç kadının çarşıda pazarlık yaptığını görünce kadınların çarşıya çıkmalarını yasaklayacak kadar ileri gitmiştir.[137] Saray duvarına çok yaklaştığı için içinde kadınların olduğu bir kayığın batırılmasını da emreden odur. Kadınlardan pek de hazzetmediğini anlatan başka anlatılar da vardır. Hayatı boyunca hiçbir kadına tutkuyla bağlanmamıştır. Murad'ın kadınlarla sürekli sorun içinde yaşadığına dair haberler Avrupa diplomatlarının kulaklarına kadar gitmiştir. Venediklilerin bütün haberleri sünger gibi çeken kulakları Murad'ın Edirne'de bulunduğu sırada kadınlarıyla sorun yaşadığını duymuştur.[138]

İşret dostları, geleneğin de doğal bir parçası olarak hep erkeklerdir. Gerçek anlamda bir entelektüel olan Murad'ın sarayda kendisiyle sohbet edebileceği bilgi birikimine sahip olan bir kadın olmadığını düşünebiliriz. Hammer, Murad'ın hasekisiyle olan ilişkisini çözümlemeye çalışırken onun nezdinde "yüksek fikirli ve siyasi düşünceye sahip, ihtişama meyilli ve cömert olan" Kösem kadar nüfuzlu olmadığını söyler.[139] Murad gibi hayatına genç yaşında çok şey sığdırmış, ilgi alanları geniş bir hükümdarın etkilenebileceği bir kadının Osmanlı sarayında olmadığı kesindir.

134. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümâyûn. Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümranlık ve kadınlar*, s. 144.

135. *Relazioni di ambascitori veneti al Senato, vol. XIV Constantinopoli, relazioni inedite (1512-1789)*, s. 649.

136. a.g.e., s. 649.

137. Joseph von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, cilt V, s. 281.

138. AGS, Estado, 3540, fol. 231, Venedik'ten IV. Felipe giden 6 Ağustos 1634 tarihli mektup.

139. a.g.e., s. 285.

Bobovius'un Murad'ın erkeklerle sohbete oturduğunu, İbrahim'in ise cariyelerle beraberken musiki dinlemekten hoşlandığını söyler. Rålamb ise Murad'ın Musa Çelebi adında genç bir Ermeni'ye âşık olduğunu yazar.[140] İddiasına göre bu sebeple bütün kadınlarla konuşmaktan vazgeçmiştir. "Yeniçeriler delikanlıyı elinden zor ve tehditle alıp da gözleri önünde parça parça edince karasevdaya yakalanmıştır." Buna dair başka bir kayıt yoktur. Lakin Emir Gûne ile aralarında duygusal bir bağ olduğuna dair pek çok gönderme yapılmıştır. "Sultan İbrahim, doğanın bizlere telkin ettiği daha mantıklı bir hareket tarzına uyuyordu."[141]

Du Loir ise Murad'ın zihninde kadınların pek de büyük bir yere sahip olmadığını söyler. "Hatta kadınlardan birinin daha az sıkıntı çekmesi için yaptığı uyarılardan dolayı büyük bir zalimlikle hayatını kaybettiği, Murad'ın bir hançerle kadının karnını yardığı söylenmektedir" der. İnanmamız gereken olayın kendisi değil, Murad'ın kadınlara bakış açısının yarattığı etkidir.[142]

Revan köşkü farklı duygulara ve manzaralara şahit oluyordu. Birlikte işret âlemleri yaptıkları Emir Gûne oğlu Yusuf'u da bu âlemlerden birinde burada boğdurmuştu.[143] Annesi Kösem Sultan ve hasekilerini de buraya getiriyordu. Tavernier Sicilyalı, çok güzel ve ondan "her istediğini koparabilecek kadar akıllı" bir kadınla da burada buluştuğunu yazar. İddiasına göre İspanyol, asil bir ailenin ferdiyle evlendirilmek üzere götürülürken Berberi korsanlara esir düşmüş, Cezayir Paşası da onu padişaha hediye olarak göndermiştir.[144] Padişah da onu çok sevmiş ve saray hapishanesinde bir kadın ne kadar mutlu edilebilirse o kadar mutlu etmiş."

Murad'ın bu iki muzaffer seferini ölümsüzleştirmek için yaptırdığı Revan ve Bağdad Köşklerinin haremin dışında yapıldığına da dikkat çekelim. Murad selefleri gibi kendisine harem içinde oda yaptırmak yerine dış mekâru kullanmayı seçmişti. Bu gerçekten haremin sıkışık olan alanıyla mı ilgiliydi?[145] Yoksa Murad hem dışarıdan görülebilecek ihtişamlı iki köşk ile hem seferlerini, hem

140. Claes Rålamb, *İstanbul'a bir yolculuk. 1657-1658*, s. 56.

141. *Albertus Bobovius ya da Santuri Ufki Bey'in Anıları. Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, s. 83.

142. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt IV, s. 365.

143. Jean-Baptiste Tavernier, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, s. 137.

144. a.g.e., s. 137.

145. Murat Kocaaslan, *IV. Mehmed Saltanatında Topkapı Sarayı Haremi. İktidar, Sınırlar ve Mimari*, s. 208.

de kendisini ölümsüzleştirirken bir taraftan da pek hazzetmediği harem hayatından ve havasından uzak kalmak mı istemişti? Belki başta da kadınlardan. Murad'ın Harem'in entrikalı işlerinden uzak durmayı yeğlediğini kara ağalardan hazzetmeyen Derviş Abdullah da belirtiyordu: "Bir âkıl ve müdebbir ve sâhib-i şecâ'at ve kahramân tabi'at pâdişâh idi. Kara hâdımlara bir dürlü yüz virmedi. Umûr-ı devlete ve nizâm-ı saltanata karışdurmadı."[146] Memlekette düzenin sağlanmış olmasını "kara hâdımlar ve avratlara yüz virmeyüp, umûr-ı devlete" karıştırmamış olmasına bağlar.

Rüşvet: "Tatlıca nesne, hazzı vardır"

Ahmed zamanında İstanbul'a gelen Sandys bu döneme kadar pek bilinmeyen rüşvetin artık yozlaşmanın bir parçası olduğunu söylemişti. Rüşvetin bilinmediği bir devlet mekanizması olduğunu düşünmek elbette imkânsızdır. Sandys yavaş yavaş hediye şeklinde rüşvetin geliştiğini kaydeder. Osmanlı'nın hediyeye çok meraklı olduğu, devlet işlerinde hediye almadan işlerin genelde sarpa sardığı bir gerçekti. Hem iç, hem de dış politikada hediyenin değeri ve işlerin hızı arasında doğru bir ilişki vardı. Rüşvetin de açık bir şekilde gelişmesi bu dönemde iyice gözler önüne serilecekti.

Rüşvet Kuran ve sünnete göre haram iken nasıl oluyordu da sarayda barınabiliyordu? Kâtip Çelebi ayet ve hadislerden örnekler verdikten sonra İmam Kadı Han'ın *Fetâvâ*'sında rüşveti dörde ayırır. Üçüncü ve dördüncü kategori hayli ilginçtir. Üçüncü sırada almanın haram, vermenin caiz olduğu rüşvetten bahsederken bir kimsenin nefsine ve malına zarar gelecek korkusuyla verdiği rüşvetin haram olmadığını, ama bunu almanın haram olduğunu belirtir. Dördüncü bölümdeki ise tam da 17. yüzyılda neredeyse genel geçer hale gelen rüşvet tipidir. Sultanın yanında ve devlet dairelerinde işini görmek için verilen rüşvetin verilmesini caiz, alınmasını da haram olarak gösterir.[147] Kâtip Çelebi bugünden bakıldığında bizi şaşırtan bir bilgi daha ekler: "Rüşvet önceden anılmayıp işin görülmesinden sonra verilirse, bunun rüşvet sayılıp sayılmayacağı hakkında din ulları uyuşmamışlardır." Ne de olsa onun da belirttiği gibi halk "tatlıca nesnedir, hazzı vardır" demektedir. Kâtip Çelebi zamanında rüşvet alıp vermekten kimsenin korkma-

146. Derviş Abdullah, *Risale-i Teberdariye fi Ahval-i Darüssaade. Darüssaade Ağalarının Durumu Hakkında Baltacı'nın Raporu*, haz. Pınar Saka, İstanbul, 2011, s. 137.

147. Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hakk fi İhtiyâri'l-Ehakk*, s. 87.

dığını açıkça yazar. O dönemde divânda çalışanların mahkemelerden başka işlerde alıp verdikleri rüşvetin de yukarıdaki 3. ve 4. gruba girdiğini belirtir.

Hem Murad'a, hem de İbrahim'e yazdığı risalelerde rüşvetin altını çizen Koçi Bey de rüşvetin "fesat kaynağı ve sapkınlık tohumu" olduğunu söylüyordu.[148] O rüşvetin dine zarar verdiğini düşünüp, Kâtip Çelebi'den daha sert çıkıyordu. Bunun ulema atamalarında da uygulandığını alenen yazıyor ve "Ulemanın mansıbında (rüşvet kullanılması) gayet uğursuz ve hayırsızdır, çünkü İslam'ın şeriatı mansıblarının rüşvet ile satılması, Allah korusun dinin satılması demektir" diye feryat ediyordu. Ayrıca artık işlerin yetenek, başarı ve dürüstlük üzerinden değil rüşvet üzerinden halledildiğini de gösteriyor; "Evvelce beylik, beylerbeyilik ve diğer padişah memurlukları memleket idaresinde iş görmüş, emektar, doğru ve dindar kimselere verilir; karşılığında bir akçe, bir habbe rüşvet ve bahşiş alınmazdı" derken aslında artık bu devlet atamalarının çoğunun rüşvetle döndüğünü ifşa etmiş oluyordu.[149] Kâbe-i Mükerreme'nin duvarlarının yıkılmasının din adamlarınca "şeriat mansıbların akçe ile satılmasının getirdiği uğursuzluk" olarak yorumlandığını yazıyordu.

Kösem'e yazılan arzlardan birinde padişaha verilen bir hediyeden söz edilmektedir. Bu "hediye"nin rüşvet olması hayli muhtemeldir. Şimdi belgeyi bu gözle okuyalım: "Ben devletlü efendim; sa'âdetlü ve 'azametlü padişahımın ve sa'âdetlü efendimin vücûd-i şerîflerin hatâ ve hatarlardan masûn olub her kande seyr ü sûlûk iderler ise safâ ve sürûrda olmaları du'âsında olub me'mûr olduğumuz hidemât-i dîn ü devlet ve mesâlih-i ümmet-i Muhammed edâsında bezl-i makdûr üzereyüz, küstâhâne hediye-i fakîrâne irsâl olunmuşdur, ricâ ideriz ki kabule karîn olub kusûr ve küsürümüz 'af buyrula."[150] İnalcık bu belgede özellikle "kusûr ve küsürümüz" sözcüklerinin altını çizmektedir. Osmanlı'nın yan yana kullanmayı pek sevdiği ses benzerliği içeren kelimelerin bu sefer gizli bir anlam içerdiğini düşünür. Söylenmek istenen verilen hediyenin/rüşvetin küsüratına bakılmamasının rica edilmesidir.[151] Kösem'in bu arza verdiği cevap ise durumu daha da açıklığa kavuşturur niteliktedir: "Ne gönderildi ise vusul bulub ma(n)

148. *Koçi Bey Risaleleri*, s. 92.

149. a.g.e., s. 29.

150. Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye, II*,, s. 393.

151. Halil İnalcık ile söyleşi.

zûrumuz olundu, hemân etrafa göz kulak tutub hidmetine mukayyed olasın."

Kösem başka bir mektubunda da başka bir rüşvet ağı iddiasında kendisinin de içinde bulunduğunu görüp durumdan sıyrılmak için eline kâğıdı kalemi aldığını göstermiştir. Azledilen defterdarın arkasından konuştuğunu yakalamış, sekiz yüz kese altın gibi hayli yüksek bir meblağlık rüşvetle dedikodu dalgalarına gark olduğunu belirtmiştir. Bakalım ne demiş: "...Muradları nedir, helbet (elbet) bunlara bir tahrîk eden vardır, zirâ bir iki kişiden biz işkülleşürüz. Cümleten bir fe'sâd başı ma'zûl olan tefderdâr (defterdar) onda bunda gezüb nâm idermiş ki ben valide sultana sekiz yüz kîse verüb möhrü bana verseniz gerekdir, deyü; Allâh saklasun bana akça ne gerek, ne ben möhrü satarım, bu nasıl sözdür möhr akça ile verilemez; dîn ü devleti kayırıb güzel kim hidmet doğru ederse ana virülür, Hudâ'ya ma'lûmdur ki bu cevâbları işitdim, ziyâde elem çeküb gazaba gelmişimdir, bu cevâblardan senin haberin var mıdır, bilmiş olasın. Tefderdârı arayub bulub ele getirdünüz mü, helbet mukayyed olub ele getürüb muhâsebesini görüb şer'i-i şerîfe havâle idüp bu yana (haber) idesiz, böyle fesâd başları bunda durmanın hakkı yoktur."[152]

Kösem'in de rüşvet aldığı şüphe götürmez. Tüm sistemin rüşvet üzerine kurulduğu ve sisteme karşı gelmek isteyen devlet adamlarının azledildiği bir dönemde onun pirüpak olmasını bekleyemeyiz. Rüşveti hediye görüntüsüyle mücevher ve benzeri kadınsı eşyalar üzerinden alıyor olması daha olası. Peki, rüşvet veriyor muydu? Tabii ki. İşte buna yazılı bir kanıtımız var. Gerçeği öğrenmek için sıkıştırdığı birisine, muhatabı belirsiz bir mektubunda açık açık, hem de kendi elyazısıyla "Söylesen sana arkamdan çıkarıp kürküm giydireyim" diyordu.[153]

Rabbine dön!

1639'da Murad'ın hastalıkları iyice ayyuka çıkmıştı. Soğuk soğuk terliyor ve titreme nöbetleri geçiriyordu. Şiddetli ateş ve tutulmalardan mustaripti ve doktorlar bu işin felçle son bulmasından korkuyorlardı. Avrupa'da Murad'ın öldüğü haberleri yayılmaya başlamıştı bile. Ama bunun Murad tarafından duyulması halinde mezarından kalkıp onları cezalandırmak için geleceği söylentisi bile

152. Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye, II*, s. 418.

153. BOA, HAT, 1653/68. 1050, Z 29/1.

kendisinin ne denli bir korku ağı yarattığını anlatmaya yeter.[154]

Murad'ın ölüm sebebine dair pek çok şey yazılıp çizilmişti. Efsanelerle karışmış olan anlatıların büyük bir çoğunluğu ölüm sebebi olarak aşırı derecede içmesini gösteriyordu. Anlatıya göre bir gece Murad'ın yatak odasına yıldırım düşmüş, bu sinir krizine yol açmıştı. Ruhsal durumu iyice bozulmuştu.[155] Gökten gelen bu saldırının kendisine içkiyi bıraktırdığı da söylenir. Evliyâ da Murad'ın içki içmeye tövbe ettiğini, lakin sonra tövbe ettiğini unutarak tekrar içmeye başlayınca günden güne sağlığının bozulup on yedi gün yatakta kaldıktan sonra "*Rabbine dön* emrine uyarak ahirete göç" ettiğini yazar.[156] De Loir, "Haddinden fazla şarap ve büyük taslarla misk ve amber kokulu içkiler içti, bu likörlerin kokusu onun ateşini yükseltti, bu ateş onun canını aldı" diyordu.[157]

Bu rayihalı içkilerden mütevellit ateş modern tıbbın açıklayamadığı, devrin fantastik hikâyeleridir tabii ki. Rålamb da aynı şekilde içki alışkanlığının onu yüksek ateşle yatağa düşürüp on üç günlük bir hastalıktan sonra 30 yaşındayken ölüme götürdüğünü söylüyordu. Kulağına gelen ve pek de güven arz etmeyen başka bir bilgiyi de eklemişti: "Ölümün yaklaştığını fark ettiğinde bütün gözdelerini çağırtmış ve öbür dünyaya tek başına gitmek istemediği için, kendisi son nefesini verdikten sonra onlardan öteki hizmetlileriyle birlikte intihar etmeleri ve ona öbür dünyada hizmete devam etmeleri sözünü almış. Ama o öldükten sonra hiçbiri sözünü tutmayı aklından geçirmedi."[158]

Padişahın nikris, verem ve çeşitli müzmin hastalıklardan mustarip olduğu, ayrıca sefer sıkıntıları ve yorgunlukların da onu hasta düşürdüğü söylenir. Bağdat dönüşü siyatiğinin azdığı da dilden dile dolaşıyordu. Son üç-dört ay çaresiz doktorların tavsiye ettiği perhize uyuyordu. Bazı kaynaklar da aşırı derecede içmesi sebebiyle sara nöbetleri geçirmeye başladığını, sonra da eylül ayında iki saat boyunca baygın yatmasına sebep olan bir felç geçirdiğini yazarlar.[159] Kendisine atfedilen bu kadar çok ve çeşitli

154. Richard Knolles, *The Turkish history, from the original of that nation, to the growth of the Ottoman Empire: with the lives and conquests of their princes and emperors*, s. 4.

155. Godfrey Goodwin, *Osmanlı Kadınının Özel Dünyası*, s. 116.

156. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, cilt I, s. 183.

157. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, s. 366.

158. Claes Rålamb, *İstanbul'a bir yolculuk. 1657-1658*, s. 59.

159. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt III, s. 389.

hastalıktan tam olarak hangisinin onu ölüme götürdüğünü kestirmek biraz zordur. Ölüm döşeğinde kendisini kurtarmazlarsa doktorları öldüreceği de rivayet edilir. Saray imamı Yusuf Efendi ise ölüme yaklaşan Murad'ı tövbe ettirmeye teşvik etme cüretini göstermişti. Emin olduğumuz bir şey varsa, o da IV. Murad'ın takvimler 8 Şubat 1640'ı gösterirken vefat edip babasının yanına gömüldüğü.

Evliyâ, Murad'ın hayatı boyunca seferlerle uğraştığı ve eşkıya ve zorbalardan rahat yüzü görmediği için büyük bir eser yapamadığını iddia eder. "Büyük eser"den kastı külliyesi ile bir selâtin cami olmalıdır. Oysaki Murad sarayın içine yaptırdığı köşkler dışında, Musul Kalesi, Şehrizol'da Çiğ Ahmed Kalesi, Kuşada Kalesi, Karadeniz Boğazı kaleleri ve ayrıca İstanbul'da Gül Cami'yi yaptırmıştır.[160]

IV. Murad'ın ölümünden sonra merkezi kuvveti veziriazâm Kara Mustafa Paşa ele geçirdi. 1644'te idam edilene dek düzensizliğe bir son verdi. Onun ölümü ise yeni bir istikrarsızlığın başlangıcı oldu.[161]

"Haddinden ziyade tecavüze kimsede kudret komamışlar..."

Murad'ın dönemi çölde bir vaha gibiydi. Şaşaalı seferler, heybetli bir padişah figürü, çalışan bir devlet mekanizması... Peçevi'nin deyimiyle "Sanki ölmüş iken âlem yeniden hayata kavuşmuş", "zenginin ve fakirin yüzü gülmüştü."[162] Evliyâ da onun dönemi için "Osmanlı devletinde böyle güçlü bir yönetici, adaletli, isyancıların kanını içen, eşkıyayı kıran, asker sürücü, Rüstem gibi güçlü ve yiğit bir padişah gelmemiştir" diyecekti.[163] Sert bir dönem olsa da bir miktar istikrar arz ediyordu. Kâtip Çelebi ise dahagerçekçi veacımasızsözlerleeleştirecekti bu dönemi. "Gerçek zâlimi katl ile kemal-mertebe korkudub haddinden ziyade tecavüze kimsede kudret komamışlar idi. Lakin kendüleri her hususu adl ü şer' ve kanun üzre görmezlerdi" diyecekti.[164] Tahmin edile-

160. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, cilt I, s. 183.

161. *Relazioni di ambascitori veneti al Senato, vol. XIV Constantinopoli, relazioni inedite (1512-1789)*, s. 601.

162. İbrahim Peçevi, *Peçevî Tarihi*, s. 472.

163. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, cilt I, s. 180.

164. Necdet Sakaoğlu, "Saray ve İstanbul", *Aptullah Kuran için yazılar*, haz. Çiğdem Kafesçioğlu-Lucienne Thys-Şenocak, İstanbul, 1999, s. 279.

bileceği üzere Kâtip Çelebi bu satırları Murad'ın ölümünden sonra kaleme almıştı.

Murad gerçekten de sarsılmakta olan bir gücü yeniden ayağa kaldırmıştı. Art arda darbelerle sarsılan padişahlık müessesesini hem içeride, hem de dışarıda yeniden kurmuş ve saygınlık kazandırdı. Sözgelimi 1636 yılında elçi karşılama geleneğindeki padişahın elinin öpülmesi yerine Çin modeline yakın bir şekilde yere kadar eğilip alnı yere değdirme zorunluluğunu getirmişti.[165]

165. Maria Pia Pedani, *Venezia, Porta d'Oriente*, Bologna, 2010, s. 98.

I. İbrahim
(1640-1648)

"Bana taht u saltanat gerekmez, karındaşım sağ olsun, benden ne istersiz?"

Osmanlı sarayı yine tuhaf bir cülusa sahne olmuştu. Kapıağası şehzade İbrahim'in yanına varıp "Şehzadem, mübârek başınız sağ olsun birâder-i sa'd-ahteriniz Sultan Murad dâr-ı bakaya gitti, taht-ı saltanat sizindir buyurun" deyince uzun zamandır kafeste korku içinde yaşayan İbrahim ister istemez ürkmüştü. Kardeşlerinin ölümüne şahit olmuştu ve bu zaten bozuk olan akli dengesini daha da bozmuş olmalıydı. Bütün bunlar tahtın artık kendisine ait olduğu söylendiğinde korkuya kapılmasına sebep olmuş, "Siz bana mekr ü âl edersiz, bana taht u saltanat gerekmez, karındaşım sağ olsun, benden ne istersiz?" demişti. Gerçekten Murad'ın öldüğüne inanmıyordu. Annesi Kösem'in kendisini yatıştırmak ve ikna ekmek için yanına gelip "Arslanım başın sağ olsun, gel çık" demesine rağmen ikna olmamıştı. Kapıağası ve Kösem sonunda kollarına girip "Kendiniz varın nazar eylen" diyerek dışarı onu çıkarmışlar, Murad'ın naaşının bulunduğu odaya götürmüşlerdi. İbrahim hâlâ inanmamakta, "Henüz hîle vü âl edersiz" diye ısrar etmekteydi. Son çare olarak Murad'ın ölü bedenine yaklaşıp yüzünü açmışlardı. İbrahim emredip yüzünü kapattırmıştı. Manzara gerçekten de İbrahim'in akıl sağlığının ne denli bozuk olduğunu gösteriyordu. Kapıdan dönüp bir kez daha yüzünü açtırdığında Murad'ın öldüğüne ancak inanmıştı! Başını açıp imâmesini giydirirlerken "El-hamdü l'illah yâ Rab ki bencileyin abd-i za'îfi bu makama lâyık gördün" demişti.[166] Oysa başlayacak olan saltanat İbrahim'den çok Kösem'in saltanatı olacaktı.

İbrahim tahta çıktığında 25 yaşındaydı. Yeni padişahın cülusu ile sarayın ve halkın rahat bir nefes aldığından şüphe yoktu. Başa geçtiğinde "tüm yönetimi annesine bıraktığı", Kösem'in ise vezir-

166. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt I, s. 942.

lere verdiği sözü tutmak için onları görevlerinde tuttuğu kaydediliyordu.[167] İbrahim ve Murad'ın yönetimi arasında dağlar kadar fark olmasına rağmen devlet ricali değişmediği için genel olarak yönetimde büyük bir değişiklik olmayacak, en büyük değişiklik Kösem'in yeniden ipleri ele alması olacaktı.

İbrahim'in dış görünüşü ile tahtı hak ettiği düşünülebilirdi. Korku dolu gözleri ve eğri boynunu görmezsek, ilk bakışta ruh bozukluğunu göstermekten ziyade gayet olumlu bir izlenim uyandıran bir dış görünüşü vardı.[168] *Tarih-i Gılmânî*'de "gayet azametli, şefkatli, boylu boslu, cömert ve sohbet sahibi" olarak kaydedilmişti.[169] Naîmâ'nın yakışıklı ve güçlü olarak tasvir ettiği genç padişalu daimi elçi Schmid şöyle tasvir ediyordu: "Güzel, uzun boylu, orantılı bir yapıya sahip bir kişidir. Şu tuhaf hareketleri olmasa, onu gören herkes, onun görünüşüne göre cesur bir hükümdar olduğunu düşüneblir. Her yerde boynunu ve kimi zaman da bir şekilde ağzını oynatıyor... Kimi zamansa kendinden geçerek, kendi kendine konuşuyor... Bazıları kimi zaman çok esprili olduğunu söylüyor."[170] Rålamb genç padişahı acımasızca "doğuştan ahmak" diye tanımlıyordu.[171] Racine biraz daha ileri giderek "Bajazet" adlı tiyatro eserinde ona açık açık "embesil" (*imbécile*) diyordu.[172] Yirmi beş yıllık kafes hayatı ölüm korkusu içinde geçmişti. Bu da doğal olarak onun tabiatını bozmuş, daha sinirli, zalim bir hale getirmişti.[173]

İbrahim'in dürüst bir hükümdar görüntüsü verdiği düşünülüyordu. Okçuluğa ve atlara çok meraklı olması onu dinamik gösteriyordu.[174] Başarılı okçuları yüksek bahşişlerle sevindiriyordu. Dindar bir adamdı, şeyhülislâma büyük bir saygı ve hayranlık duyuyordu. Çevresindekilere ise yumuşak davranıyordu. Ya da en azından gazabı sonsuz olan Murad'dan sonra böyle bir his uyan-

167. Richard Knolles, *The Turkish history, from the originol of that nation, to the growth of the Ottoman Empire: with the lives and conquests of their princes and emperors*, s. 50.

168. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt IV, s. 370.

169. Mehmet Halife, *Tarih-i Gılmânî*, s. 78.

170. a.g.e., s. 371.

171. Claes Rålamb, *İstanbul'a bir yolculuk. 1657-1658*, s. 59

172. Zeki Arıkan, "XVII. Yüzyılda Fransa'da Türk görüntüsü: Racine ve Bajazet", s. 2746.

173. Çağatay Uluçay, *Harem*, II, s. 28.

174. Richard Knolles, *The Turkish history, from the original of that nation, to the growth of the Ottoman Empire: with the lives and conquests of their princes and emperors*, s. 51.

dırmıştı. Fakat kısa bir süre sonra o vakur görüntünün altında yatan bozuk ruh sağlığı mimiklerinde ve jestlerinde su yüzüne çıkıyordu. Huzursuz mizacı, ağzı ve elleriyle garip hareketler yapması kimsenin gözünden kaçacak gibi değildi. Koçi Bey "Mübarek mizacınız açılsın" diyerek kendisine hekimlerin verdiği ilaçlara bağlı kalmamasını, zaman zaman denizde ve bahçelerde dolaşmasını, ata binip hava değişikliği yapmasını öneriyordu.

İbrahim'in cülusunda, hem Avrupa hem de Osmanlı'da görülen doğal afetler zinciri hiç de hayra yorulmamıştı. Depremler, yangınlar, kuyrukluyıldızlar ve çok ürkülen yıldırımlar seleflerinin saltanatında olduğu gibi imparatorluğu korkutmuştu. Doğu'da ise büyük bir deprem Tebriz'i baştan başa yıkmıştı. Üç ay sonra da Galata'da büyük bir yangın çıkmıştı.[175] Bütün bunların kötü bir devrin yaklaştığına delalet ettiği dolaşıyordu dillerde.

"Sinsi prenses"

Kösem'e 1638 yılından beri IV. Murad'ın da güvenini kazanmış olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa yardım ediyordu. Arnavut asıllı paşa rüşvete karşı dik duruşuyla tanınıyordu. Oysaki bu erdem, onun devrin sevilmeyen bir figürü haline gelmesini kolaylaştırmaktan, düşman edinmesinden başka bir işe yaramadı! İbrahim veziriazamın görkemi yanında sönük kalıyordu.[176] "O, devletin ikinci adamı, hatta valide sultan enerjisi ve yetenekleri ile oğlunun zayıflıklarını kullanmayı bilmese, bundan daha fazlası bile denebilir" diyen elçi, tahtı devraldığı sırada dışarıdan görülen manzarayı net bir şekilde açıklıyordu. Durum içeriden bakıldığında da farklı değildi.

Kösem ile Kara Mustafa Paşa arasında ilişkiler ise hayli gergin devam edecekti. Ne de olsa Mustafa Paşa İbrahim'in güvenini kazanmayı başaracak seviyedeydi. Kara Mustafa Paşa işe pek nefret ettiği Murad'ın gözdesi Musahip Mustafa Paşa'yı uzaklaştırmakla başlayacaktı. Önce onu kaptanıderyalıktan alıp, beylerbeyi olarak Budin'e gönderdi. Daha Budin'e ulaşmadan Temeşvar gibi önemsiz bir beylerbeyliğine atadı. Kösem'in çabaları beyhudeydi. Hatta daha da beteri, Musahip Mustafa Paşa felakete sürüklemeye kadar gitmişti. Murad'ın tek kızı olan Kaya Sultan ile evlendirilmesine dair vaadin yerine getirilmesi için tüm nüfuzunu kullan-

175. Joseph von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, cilt V, s. 320.

176. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt III, s. 392.

dı.[177] Veziriazam sonunda İbrahim'e Mustafa'nın ölüm fermanını imzalatmayı başarmıştı.

Diğer taraftan bu dönemde "büyük bir cesaret ve yetenek sahibi" olarak tasvir edilen Kösem'in Mustafa'nın öldürülmesinde rolü olduğu iddia ediliyordu. "Yüce ve hükümdarane bir ruhla" devleti yönettiği söylenen Kösem'in daha İbrahim'in saltanatının başında gücünü göstermek için Mustafa'yı boğdurttuğu iddia ediliyordu.[178] Kösem "Hem korkulmak, hem de saygı görmek" hevesinde olduğu için Mustafa'ya "vahşi ellerini dokundurmuştu." "Yetkin ve sadık" bir vezirdi. Kösem onun gücünün farkındaydı. Yeniçerilerle arası iyi olan Mustafa'yı öldürterek bir "örnek" teşkil etmek istiyordu. Ayrıca "intikamı" hissinden de bahsediliyordu. Schmid de bunu destekleyecek notlar düşüyordu tarihe: "Sinsi bir prenses olarak görülüyor. Başlangıçta devletin idaresine fazlaca karışmak ve veziriazâmı yönetmek istedi. Oysa Bâbıâli'de valide sultanın otoritesi fazla geniş olmadığından şimdilik geri adım atmak ve veziriazâm ile arasındaki husumeti ortadan kaldırmak zorunda kaldı."[179]

İbrahim'in saltanatının ilk yıllarındaki devlet yönetiminde iki kişi etkindi: Kösem ve IV. Murad'ın sadrazamı Kemankeş Kara Mustafa Paşa. Kösem Murad'ın son sadrazamı olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa ile İbrahim döneminde de birlikte çalışmak durumundaydı. Oysaki Murad'ın saltanatının başında olduğu gibi, sadrazamlarla ilişkileri iyi gitmiyordu. Mustafa Paşa yetkilerini kimseyle paylaşmak istemiyordu. Bu gerginlik Venedik elçisi Contarini'nin de kulağına gelmişti: "Şu anki hükümette, Kösem oğlunun melekeleri az olduğu ölçüde (Mustafa'nın saltanatının sonuna kıyasla) daha fazla itibar görüyor. Böylece, kendisi saray içindeki işlerin başında, sadrazam da saray dışındakilerin başındayken, bu iki yönetici sık sık karşı karşıya geliyor, gelince de birbirlerinden gocunuyorlar. Görünüşte uyum içinde oldukları söylenebilir, ama her ikisi de gizliden gizliye birbirinin kuyusunu kazıyor."[180]

Musahip Mustafa Paşa'nın idamından sonra Kara Mustafa Paşa ile Kösem'in arası iyiden iyiye bozulmuştu. Veziriazamın ölümü

177. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, s. 372.

178. Richard Knolles, *The Turkish history, from the original of that nation, to the growth of the Ottoman Empire: with the lives and conquests of their princes and emperors*, s. 55.

179. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt IV, s. 371.

180. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümâyûn. Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümranlık ve kadınlar*, s. 333.

için uğraşan üç kişi vardı: Şam beylerbeyliğine göndererek etkisiz hale getirdiği Kubbe Veziri Mehmed Paşa, İbrahim'in musahibi Silahdar Yusuf ve Cinci Hoca. Bu üç kişiyle Kösem'in işbirliği içinde olması ise gayet açıklanabilir bir şeydi. Yeniçerileri paşaya karşı kışkırtıp onların başını isteyecek seviyeye getirmek zor olmadı. İbrahim'in manipüle edilmesi de aynı şekilde kolayca halledildi ve padişah ölüm fermanını imzaladı.[181] Veziriazâmın son çaresi kaçmak olmuştu. Lakin fazla uzaklaşamadan cellatların elinde can verdi. 22 Mart 1623'te veziriazamın ortadan kaldırılması aynı zamanda siyasi dengenin de değişmesi anlamına geliyordu. Nitekim haremin hâkimiyetine karşı duran en önemli engeldi. Kara Mustafa Paşa'nın yerini Sultanzâde Semiz Mehmed Paşa aldı.

Evliyâ Çelebi ise bütün bu ilişkileri şöyle yorumluyordu: "Kara Mustafa Paşa devletin hayrını isteyen yiğit bir vezir idi. Onu öldürüp musahipler, cüceler, dilsizler, hadım Araplar, haseki kadınlar, musahibeler, diğer musahip Cinci Hoca ve Hezârpâre Veziriazâm Ahmed Paşa, her biri fırsat bulduklarında ol saf kalpli padişahın nice bin tatlı dil ile kanına girip türlü türlü heveslere düşürdüler. Vezirler, devlet adamları, âlimler ve salihlerden mal toplamak için rüşvet almayı başlattılar."[182] Evliyâ, padişahın "kadınların sohbetine dadandırıldığını", Mısır'dan gelen hazinenin Milkî Bola, Şekerpâre Bola, Telli Haseki ve Saçbağlı hasekilere dağıtıldığını söyler. Cinci Hoca'ya ve gereksiz saray eğlenceleri, düğün ve samur döşeli köşklere harcanan paranın da altını çizmeyi unutmaz.

Kösem'in devlet mekanizmasına hâkim olduğu esas dönem olan İbrahim devrinde genel olarak devlet ricali tarafından varlığının algılanması üzerine Halil İnalcık şöyle diyor: "Küttâb, bürokratlar bir kadının padişahlık otoritesini kullanmasını iyi karşılamıyordu. Bunu layihâlardan, vakayinâmelerden anlıyoruz. Son karar aslında Kösem'indi. Küttâb onu zikretmez. Vakayinâmeler ise bürokratların yazdığı eserlerdir. Bürokratlar onu tanımak istemediler. Bu yüzden *tagallüb* kelimesini kullandılar. *Tagallüb* haksız tahakküm demektir. Yani hakkı olmadan bir şeyi zorla ele geçirmek demek."[183]

181. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt IV, s. 373.

182. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, cilt I, s. 232.

183. Halil İnalcık ile söyleşi.

Sarayda pek makbul bir üfürükçü: Cinci Hoca

Daracık bir alanda ölüm korkusu ile yıllar yılı kapalı kalmanın ve her saniye ölümle yüz yüze gelinecek anı beklemenin akıl sağlığı üzerindeki etkisi tartışılmaz. Hele hele ölümlerin pek de beklenmedik olaylar olmadığı bir sarayda. Kâtip Çelebi ve Vecîhî, İbrahim'in kafeste kapalı bulunduğu süre içinde can korkusuyla "hafakan ve sihr ve ba'zı sevdavî illetine" tutulduğunu söyler. Sultanın bu devrin tıbbının çaresiz kaldığı hastalığına deva bulunması için yollar araştırılırken muarriflerden birisi Kösem'e giderek "Şu makule bir kimse vardır, padişâh-ı âlem-penah hazretlerine okusa sıhhat bulurlardı" deyince sarayda yeni bir figür rol alır: Cinci Hoca.[184] İbrahim'e *Sürh-bâd* ve *Gencü'l-arş* dualarını okuyunca padişahın "mucizevârî" bir şekilde iyileşmesi sonrasında da Şeyhzâde'nin ismi Cinci Hoca olur. Evliyâ'nın "davet [dua] ilminden asla bir harf bilmez" dediği bu hoca şansının yaver gitmesi sonucu İbrahim'in yakın çevresi içinde güçlü bir yer edinir ve Evliyâ'nın tabiriyle "bukalemun renkli felek atlasında kumaşçılık edip sağa sola mekikler" atar.[185]

Cinci Hoca padişahın yanında bir an olsun ayrılmayan, sürekli onu pohpohlayarak yakınlığını kazanan bir şarlatandan başka bir şey değildir. Herhangi bir devlet işi görmemiş, devlet kapısında görevde bulunmamıştır. Ondan pek de hoşlanmadığı her halinden anlaşılan Evliyâ onun padişaha veziriazâmdan ve valideden daha yakın olduğunu söyler. "Hinto koçuya binse birlikte binerdi, tahtırevana girse birlikte girip iner binerdi" dediği bu şarlatanın dalkavukluğunu anlatırken ise "Her an öğüt verenlere güleryüz gösterip yüzlerine güldüğünü" belirterek anlatır.[186] Cinci Hoca'nın kariyerini şöyle özetler: "Safranbolu'dan Şeyhzâde adlı bir softa idi. İstanbul'a gelmiş, Hâkir (Evliyâ Çelebi), Hamid Efendi Medresesi'nde Molla Câmii ve Kâfiye'yi Ahfeş hocamızdan okurken bu adı geçen Cinci, İzzî kitabını okurken Tanrı'nın hikmeti aziz ismine mazhar düşüp bir günde izzet bulmuştu."[187]

Cinci Hoca hızla yükselirken kendisinin bile beklemediği bir şekilde zengin olmaya başlamıştı. Henüz "kırklı" –yani günde 40 akçe alan– müderrislerden değilken "altmışlı" payesine çıka-

184. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt III, s. 973.

185. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, cilt I, s. 232.

186. a.g.e., s. 233.

187. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, cilt I, s. 232.

rılmıştı. Önce müderris, kısa zaman sonra da Hâce (muallim-i sultânî) makamına terfi ettirildi.[188] Hatta zaman içinde masrafı hazineden karşılanmak suretiyle kendisine bir saray bile yapılmıştı! Bu saray için iki milyon akçe para sarfiyatına göz yumuldu.[189] İbrahim ve onun gözdesi Şekerpare üzerinde aşırı derecede bir etkisi vardı. Padişahın yapacağı hava değişikliklerine bile karar verecek kadar güç kazanmıştı. İbrahim'i bir Edirne seyahatine çıkmaya ikna eden ise bu ikisiydi. *Tarih-i Gılmânî*'de de ölümsüzleşeceği üzere Cinci Hoca ve Şekerpare padişahın çok yakınında bulunup parmakla gösterilirler ve "vezirin tarafdarı ve âlemin hara-darı olup devlet-i sultanîde her biri büyük rüşvetçi haline" gelirler.[190] İbrahim döneminde kadınların yanı sıra kara hadımların etkisi de tartışma götürmez.

"Kitabı tiz gönder!"

Koçi Bey, IV. Murad'dan sonra İbrahim'e de risâleler sunmuştu. Kendisi Kösem Sultan tarafından çok iyi biliniyordu.[191] Devlet işlerinden hayli uzak, aklı hafif oğlunu biraz bilgilendirmesi için bu risâleleri yazmasını isteyen Kösem Sultan'ın ta kendisiydi. İbrahim ve Koçi Bey arasındaki bu haberleşme ise gizli tutulmaktaydı. Koçi Bey, herhangi bir tehlikeyi önlemek için İbrahim'e "Bu kâğıdı pareleyüb ateşe yaktırsan hemen karihanızdan suhur eyleye" demek durumunda kalmıştı. İbrahim'in bu risâleleri peyderpey aldığı görülüyor. Zorlandığı durumlarda danışacak biri olması gerekiyordu ne de olsa. Başta arz ve lâyiha olarak başlasa da sonra risâle olarak yazılması emredilmişti. Koçi Bey kitabı kendisine gönderip "Bir kerecik okuyub yine kulunuza gönderin, dahi çok yazacağımız vardır" dediyse de İbrahim aceleci davranıp "kitabı tiz gönder" diye buyurmuştu.[192]

Risâle İbrahim'e tahta çıktığı yıl takdim edilmişti. IV. Murad'a yazılan risâleler ve İbrahim'e yazılanlar arasındaki uçurum kabilinden fark art arda okunduklarında ilk fark edilen özelliktir. En-

188. Joseph von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, cilt V, s. 335.

189. a.g.e., s. 348.

190. Mehmet Halife, *Tarih-i Gılmânî*, s. 79.

191. M. Çağatay Uluçay, "Koçi Bey'in Sultan İbrahim'e takdim ettiği risâle ve arzları", *Zeki Velidi Togan'a Armağan*, İstanbul, 1950-55, s. 178.

192. a.g.e., s. 179.

gin bir bilgisi olan Murad'a halihazırdaki durumu korkmadan, cesurca yazan Koçi Bey'e bu sefer en basit dille, devlet düzenini hiç bilmeyen sıradan bir vatandaşa anlatır gibi iç organizasyonu anlatmak düşmüştür.[193]

Koçi Bey, huzura kabulde takınması gereken tavrı yazarken aslında İbrahim'in içinde bulunduğu o tahtı nasıl dolduramadığını anlatıyordu: "(Tahtınızda) şöyle mertçe oturmanız gerekir ki, hepsi korksun. Dost, düşman hünkârımı görmeye gelirler. Bir kâğıt yazıp gönderdim, o ismi mübarek dilinizden eksik etmeyiniz." Cuma namazını halk içinde kıldığında ise büyük bir ihtimalle İbrahim'in sıkça yaptığı bir hatayı kibarca gidermeye çalışıyordu. "Saadetle el öpüldükten sonra namaza çıktığınızda, sağa ve sola selam verince mübarek başınızı fazla eğmeyin; hemen azıcık işaret etmeniz yetişir."[194] İbrahim'in halk içinde gerekli gereksiz kafasını salladığı, garip hareketler yaptığını yazan Venedikli elçileri doğrularcasına, hastalığından mütevellit garip hareketler yapmaması için uyarmaya çalışıyordu padişahı.

İpler ne kadar Kösem'in elinde de olsa, İbrahim'in öğrenmesi gereken her şeyi sabırla yazmıştı Koçi Bey. Ayrıca kendisine sık sık danışması, bundan çekinmemesi için de onu ikna etmeye çalışıyordu. Ağabeyi Murad'ın günde beş altı kere kendisine danıştığını, bilmediği bir şey kalmasından çekindiğini, sormaktan utanmadığını anlatıyordu ona. "Karşılıklı konuşup danışma çok lazımdır. Asla ve katiyen hünkârının sorması ayıp değildir" diyordu.

"Melek'e bir fil verdim, doyursun": Fatma Sultan

İbrahim 1644 yılında Edirne'den döndüğünde Sultan Murad'ın silahdarına nişanlanmış olan kardeşinin kızı Kaya Sultan'ı Erzurum muhafazasından getirtilen Tırnakçı Melek Ahmed Paşa'yla nikâhladı.[195] Kaya Sultan o zaman on üç yaşında idi. Zifaf gecesinde ve bunu takip eden yedi yıl boyunca Kaya Sultan paşayı yanına yaklaştırmadı. Düğün gecesi onu bıçakladığı söylenir. Evliyâ Çelebi ise, onun kocasına karşı bu tavırlarını bir kız çocukları olursa öleceğine dair bir kehanetten korkmasına bağlar.[196] Bu sultan kızlarının kendi hür ve iradelerine karşı zorla evlendi-

193. a.g.e., s. 185.

194. *Koçi Bey Risaleleri*, s. 137.

195. Joseph von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, cilt V, 5, s. 350.

196. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümâyûn. Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümranlık ve kadınlar*, s. 195.

rilmelerinin en doğal sonucudur. Ancak zaman içinde ikisinin mutlu bir evlilikleri olur. Hatta Kaya Sultan'ın yirmi altı yaşında vefat etmesi üzerine Melek Ahmed Paşa kahrolur, kendisini onun tabutu üzerine atarak devlet ricalinin de toplanmış olduğu kalabalığın önünde hıçkıra hıçkıra ağlar.[197] Melek Ahmed daha sonra Kösem'in kızı, Kaya'nın da teyzesi Fatma Sultan'la evlenecektir. Bu nikâh kıyıldığında Fatma altmış yaşına gelmekte, paşa ise yetmişlerindedir. Evliyâ, Köprülü Mehmed Paşa'nın "Melek'e bir fil verdim, doyursun" dediğini yazar.

Kaya Sultan'ın Melek Ahmed'le evlendirilmesinin perde arkasına dair söylenen, Kösem ile IV. Murad'ın cariyelerinden birisinin arasında çıkan bir düellonun son darbesi olmasıydı. Cariye, Kaya Sultan'ın kendi adamlarından biri olan, eski sultanın silahdarıyla evlendirilmesini istiyordu. Ama sonuçta yine kazanan Kösem olmuştu.[198]

İbrahim ve kadınlar

Geleneksel olarak harem ve devlet ilişkilerine bakıldığında valide sultanın belki de en önemli görevinin hanedanın devamını korumak olduğu söylenebilir. Oğullarının cinsel hayatlarını kontrol etmek de dolayısıyla bu göreve dahildir. İbrahim'in durumunda olduğu gibi saltanatın vârissiz kalacağı korkusuyla Kösem oğlunun bir vâris bırakabilmesi için bu konuyla yakından ilgilenmiştir. Hatta İbrahim'in bir şehzadesinin dünyaya gelmesi için gösterilen bu çabanın biraz çığırından çıkarak, zaten akıl sağlığı yerinde olmayan bu padişahın kadınlarla gereğinden fazla vakit geçirmesine yol açtığını söyleyebiliriz. Kösem'in İbrahim'in özel hayatını da kontrol etmeye çalıştığı aşikârdır. İnalcık'ın gün ışığına çıkardığı ve İbrahim dönemine ait olduğunu düşündüğü bir arzdan da anlaşıldığı üzere Kösem oğlunun Has Bahçe'deki halvetinden bile haberdardır. "Sa'âdetlü ve devletlü sultanım 'azametlü pâdişah hazretlerinin bugün Hâs-Bağçede halvet olması bâbında fermân-i 'alîleri sâdır olmuş; Hâkk ta'âlâ vücûd-i şerîflerin hatâlardan masun idüb gönül hoşlukları ile serîr-i sa'âdette devletlü sultanım ile bâkî ve pâyidâr eyliye."[199] Kösem'in bu emekleri sonunda meyve verir ve zaman içinde İbrahim'in sekiz hasekisi

197. a.g.e., s. 195.

198. a.g.e., s. 197.

199. Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye, II*, s. 388.

olur, ilk üçünden de –Hatice Turhan, Saliha Dilaşub, Hatice Muazzez– birer oğlu![200]

Bu gerçekten de bir ritüele dönüşmüştür. Her cuma padişahın yatağına yeni bir cariye getirmek zorunda kalan bir teşrifat söz konusudur. Bu gelenek İbrahim dönemiyle sınırlı kalır ve vefatından sonra bırakılır. Kandiller ve bayramların ilk günleri gibi kutsal günlerde padişahın Ayasofya'dan dönüşünde devlet erkânının ellerinde renkli gerdek fenerleriyle kendisine refakat ettiği, o gece kendisine yeni bir cariye getirildiği yazılır.[201]

Sultan İbrahim'in bütün bu ihtimamdan sonra kadınlara düşkünlüğü artmıştır. Onların her istediğini yapmasıyla olaylar çığırından çıkınca Kösem buna engel olmak ister. İbrahim imparatorluğun en zengin haslarını kadınlara vermeye başlar. Bu hasların yönetimini bunlara hiç de layık olmayan hırsız adamlara bırakınca sistem sallanmaya başlar. Kadınlar artık memurların atanmasında bile etkin olmaya başlamışlardır! Üstelik İbrahim'i annesine karşı kışkırtırlar. Bunun üzerine İbrahim'le Kösem arasındaki gerginlik büyümeye başlar.[202] Kösem, işi İbrahim'in pek sevdiği haseldilerini dövmeye kadar götürüp hâkimiyetini güçlendirmeye devam eder. Her ne kadar bir kara hadım düşmanı olsa da söyledikleri gerçeği yansıtan Derviş Abdullah kadınların ve bu hadımların "tahrîre gelmez" tasalluta sebep olduklarını, dünyanın malını üstlerine geçirdiklerini ve artık onların israfına hiçbir şekilde yetişilemediğini yazar.[203] İsraf ve tasallut kadınlara özgü değildi!

İbrahim'in çılgınca harcamaları ve bu harcalamaların birinci dereceden sebebi olan kadınlar Kösem'in sabrını taşırmıştır. İbrahim'in yaptığı aşırı israfın halkın kulağına gitmesinden çekinerek oğlunu bu konuda uyarıyor olmalıydı. İran şahına saygın bir elçi, uzman bir diplomat yerine bir bostancı gönderilmiş ve şahtan iki fil, beş yüz parça altın işli kumaş ve kürk istenmişti. İbrahim'e kadınlar tarafından yapılan baskının sonucu olarak gündeme gelen bu israf artık imparatorluk sınırlarına da taşıyor, diplomatik ilişkileri bile zedeleyecek bir hal alıyordu.

Ricaut'nun sert sözleriyle durum şöyleydi: "Bu aşırı yaltakçılık ve bu aşırı inkıyat bilhassa imparatorluğun kadınlar tarafından idare olunduğu İbrahim zamanında Türk askeri disiplini-

200. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümâyûn. Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümranlık ve kadınlar*, s. 144.

201. Joseph von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, cilt V, s. 316.

202. Çağatay Uluçay, *Harem*, II, s. 49.

203. Derviş Abdullah, *Risale-i Teberdariye fi Ahval-i Darüssaade*, s. 138.

nin gevşemesine sebep oldu." Bu idare şeklinin İbrahim'in oğlu Mehmed'in saltanatında da devam edeceğini belirtiyor ve güç birliklerinin zincirlerini ise şöyle özetliyordu sözlerinin devamında: "Yalnız annesinin, zenci ağaların, hadımların yahut herhangi genç bir gözdenin yaptığı tavsiyelerle hareket eden Sultan Mehmed'in küçüklüğü sebebiyle bu hal bugün de devam etmektedir. Zira hakikati ifade etmek için saraydan olmayanlara nadiren söz söyleme müsaadesi verilmektedir."[204]

İbrahim de hasekilerinin etkisiyle keskin kararlar almaya başlamıştı. Bunların başında da Kösem'i Rodos'a sürme planı geliyordu.[205] Naîmâ'nın "havf ve cehm üzere" dediği İbrahim sonunda "Rodos'a nefyini ferman idüb lakin yine def olunub taşra bağçelerine" çekilmesine razı oldu.[206] Kösem, kadınların etkisi altında kalan İbrahim'in delice bir emir vermesinden de çekinmeye başlamıştı. Biraz ortalığın yatışmasını beklemek için neredeyse sürüldüğü Florya'daki İskender Çelebi Bahçesi'nde inzivaya çekildi. İbrahim annesini Rodos'a sürgün ettirmeyi planlarken, bir taraftan da sadrazam için bir idam projesi geliştirdi. Kösem uzak sürgünden kurtulmuştu, fakat sadrazam kendisine karşı yapılan idam planından kurtulamadı ve koltuğunu Sultanzade Semiz Mehmet Paşa'ya bırakmak zorunda kaldı. [207]

İmparatorluk için bir şehzade

İbrahim'in ilk erkek vârisi IV. Mehmed 2 Ocak 1642'de dünyaya gözlerini açtı. Geleneksel olarak İstanbul, Galata ve Üsküdar'da üç gün üç gece donanma ve şenlik yapıldı. Turhan Sultan padişaha ilk oğlunu vermişti. Aynı yılın nisanında Mehmed'den sonra tahta çıkacak olan şehzade doğar: Süleyman. 1643 yılının Mart ayında ise İbrahim'in bir çocuğu daha olur. Bu sefer haseki-i sânî (ikinci haseki) Muazzez Hanım'dan. Adını Ahmed koyarlar.[208] Artık imparatorluğun güvencesini sağlayacak vârisler hazırdır. Korku ortadan kalkar.

1642'de Kösem'in de doğal olarak karıştığı başka olaylara da

204. Paul Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, s. 15.

205. Necdet Sakaoğlu, *Osmanoğullarının ünlü kadın sultanları*, s. 132.

206. a.g.e., s. 132.

207. Lucienne Thys-Şenocak, *Hadice Turhan Sultan. Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın baniler*, s. 41.

208. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt III, s. 962.

şahit olunur. IV. Murad'ın ikballerinden biri şaşaalı günlerinde asker maaşlarına ayrılan ve senede 80.000 kuruş tutan Kıbrıs vergisini üç dört yıldır cebine indirmekteydi. Sadrazam Mustafa Paşa, devlete ait olan bu gelirin kurtarılması için konunun araştırılmasını emretti. Kaya Sultan'ın kethüdası olan Mevkufatçı Mehmed Efendi'nin çevirdiği dolaplar da sadrazamın işini kolaylaştırdı. Mehmed Efendi, Silahdar Mustafa Paşa'nın dönmesi için izin almak ve IV. Murad'ın da düşündüğü gibi, onun kızı olan Kaya Sultan ile evlenmesini sağlamak için Kösem'i ikna etmeye çalışıyordu.[209] Yapılan araştırmalar sonucunda Silahdar'ın itirafı ile 50.000 kuruş hazineye kazandırıldı. Ama Sadrazam Mustafa Paşa, Kösem'in ağzından kaçırdığı sözlerden evlilik planını anladı ve Silahdar'ın idamı için kolları sıvadı. Silahdar'ın evinde sakladığı beş bin kese altın ve diğer değerli eşyalar bulunup hazineye aktarıldı. Mustafa Paşa sonra padişaha Emir Gûne'nin elinden alınan sarayda İbrahim'e muhteşem bir ziyafet verdi.[210] Silahdarın öldürülmesine Kösem'in rızası yoktu. Sadrazam, Kösem'in gazabından bir şekilde bir süre iktidarını koruyabildi.

Sultanın kızı evlenirken

1646 yılının Mart ayında padişahın kızı ile Fazli Paşa'nın başkente yeniden canlılık getiren görkemli nikâhları yapıldı. Sadece Sadrazam Salih Paşa bu düğün için 50.000 kuruş harcadı. Vezirler değerli hediyelerini takdim ettiler. Yine vezirlerin altından, gümüşten yaptırdıkları nahıllar ortalığa renk kattı. Gelin henüz üç yaşındaydı!

İbrahim, ayrıca Sadrazam Ahmed Paşa'nın boşandığı eşini hareme alıp, sadrazamı en küçük kızı Bîbî Sultan ile evlendirdi. Sarayda yapılan düğün tam on sekiz gün sürdü.[211] Abartılı bir şekilde minare yüksekliğinde olduğu iddia edilen yüksek nahıllar yaptırıldı, baştan aşağı gümüş ve altınla kaplandı. Nahıl, daha sonra davetliler tarafından parçalanıp yenilmesi için hazırlanan zarif bir nahıldır. Altın ve gümüşle kaplanması bile sarayda çığırından çıkan israfın göstergesidir.

Osmanlı'da padişah kızlarına düğün, şehzadelere sünnet düğünü yapılıyordu. Bütün şatafatı surnamelere kayıtlı olan bu muhte-

209. Joseph von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, cilt V, s. 326.

210. a.g.e., s. 326.

211. Joseph von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, cilt V, s. 414.

şem düğünlerde yaratıcılık, zarafet, türlü oyunlar, havai fişek gösterileri ve bittabi damaklarda unutulmayacak tatlar bırakan lezzetli yemekler boy gösteriyordu. Yoldan geçirilirken kimi zaman cumbaların yıkılmasını gerektirecek kadar –doğal olarak bu zarar daha sonra devlet tarafından ödeniyordu– devasa, çeşitli hayvan ve bitki şekillerindeki rengârenk nahıllar halk tarafından parçalanıp afiyetle yeniyordu. Düğünler tam bir karnavaldı: Halkın bolluk içinde deşarj olabildiği, derdini unutabildiği, yasakların kısmen de olsa kalktığı ve taşkınlığın su yüzüne çıktığı nadide fırsatlardı. Düğün törenleri sayesinde sultan da cömertlik, zenginlik ve merhametini sergileyebiliyordu.

Sultan kızlarının nikâh törenlerine ait tasvirlerden en ayrıntılısını Hatice Sultan'ın Musahip Mustafa Paşa ile düğününe şahit olan John Covel verir: "İlk önce her şeyin vekiller ve biri Rumeli diğeri Anadolu'dan iki kazaskerin şahitliği ile yapıldığını bilmelisiniz. Gelinin şahidi, kızlarağası veya haremağası, damadın şahidi ise defterdardı ve böylece işlem yerine getirildi. Kızlarağası iki (kadı) şahitle sultanın kapısına giderek kapıyı vurur: 'Sultanım, seni Mustafa (musahip) veya sevilen kişi ile evlendirmek üzere beni vekil tayin ediyor musun?' diye sorar. O, 'evet' diyerek cevap verirdi. O bu soruyu (hiçbir şekilde açılmaması gereken kapının arkasından) üç kere aynı şekilde tekrarlardı. Sultanın artık geri dönme şansı olmadığı için bu cevap kadılar tarafından kaydedilirdi. Aynı şahitler defterdarla beraber Mustafa veya kuloğlan yani damada yüz yüze aynı kelimelerle aynı soruyu üç kere sorar ve hepsine aynı cevabı verirdi. 'Evet.' Sonra bunlar hep beraber müftüye giderler. Onun huzurunda, müftü ortada olmak üzere, kızlarağası (Türkiye'de tek lider olduğundan) solda, defterdar sağda, iki kadı onların önünde alaturka bir şekilde veya orada ayaklarının dibinde alafranga bir şekilde dururlar. Müftü onlara neden geldiklerini sorar; onlar, mutlu ve cennetle ilgili bir olayı yerine getirmek için sultanla musahibi evlendirmek için geldiklerini söylerler. Kızlarağası: 'Ben sultanın vekiliyim', defterdar 'Ben Mustafa'nın vekiliyim', kadılar 'Biz de şahidiz' derler. Sonra müftü kızlarağası ve defterdara hitap ederek, ilk önce kızlarağasına sorar: 'Mustafa'yı kocan olarak kabul ediyor musun?' Bu üç kere tekrarlanır ve her bir soruya kızlarağası cevap verir. 'Evet.' Sonra aynısı kelimesi kelimesine defterdara sorulur ve o da üç defa 'Evet' der. Sonra müftü ona çeyiz olarak ne vaat ettiğini sorar; o 'Kahire'nin bir yıllık iradı olan, 600.000 zekin' der; bu bizim paramızla 33.750 sterlin eder. (Türkiye'de hoş bir kadına yapılacak en

büyük komplimanın ona gözlerinin Mısır'ın bir yıllık geliri kadar değerli olduğunu söylemektir.) Sonra müftü defterdara üç defa sorar: 'Verecek misin?' o her zamanki cevabı verir: 'Evet.' Sonra müftü 'Bismillah' der. Sonra hepsi ayağa kalkarak evliliği tebrik ederler; ardından kahve ve şerbet karışımı yapılır. Büyük Efendi (Sultan) tarafından bu kişilere 1.000 dolar değerinde altın işlemeli kumaş ve samur kürk hediye edilir; şahitlere de 500 dolar değerinde cübbeler (hilat) hediye edilir."[212]

Yüksek yüksek tepeler

Sultan kızları daha 16. yüzyılın başından beri sadece Osmanlı vezirleri ve beyleriyle evlendirilmeye başlanmışlardı.[213] Genel olarak padişahların kızları ergenlik dönemine girmeden nişanlanıp, bu döneme girip de 14-16 yaşlarına gelince evlenirlerdi. Bu gelenek de Kösem'le birlikte değişti. Kösem iktidarda kalmak ve gerekli bağları kurmak için kızlarını önemli paşalarla evlendirdi. Ayşe ve Fatma en az altışar defa evlendiler. Her konuda biraz, hatta gereğinden fazla abartmayı seven Evliyâ Çelebi ise Fatma Sultan'ın 12 defa evlendiğini iddia eder. Son nişanlandıklarında yaşları artık iyice ilerlemişti: Ayşe elli, Fatma da altmış bir yaşındaydı.[214] Goodwin, Kösem'i gözünü kırpmadan eleştirirken belki biraz fazla ileri gidiyordu, ama yine de çok uzağa düşmüyordu yakarışları: "Kızlarını neredeyse daha bebek bezlerinden çıkmadan vezirlerle evlendirecek kadar akıllıydı. Cihanın Anası olarak tanınıyordu, ama anlaşılan kendi çocuklarına iyi bir anne olamamış ve onların mutluluklarına asla öncelik vermemişti."[215] Evet, artık çocukluktan çıkıp koskoca bir delikanlı olan oğlunun soğuk almasından korkarken, küçücük kızlarını kendilerine danışmadan defalarca evlendirmesini tarih karşısında açıklamakta zorlanacaktı.

Kösem daha bebek yaştaki kızlarını devlet erkânıyla evlendirmeye başlayınca uygulamada değişiklikler de beraberinde gelmişti. Kanun gereğince paşalarla evlendirilen sultanlar saraydan çıkarlardı, bundan sonra da tüm masrafları kocaları tarafından ödenirdi. Ricaut'nun dediğine göre "Evlendiği kimse bu andan itibaren onun tahsil ve terbiyesine bakmak, kendisine adamlarıy-

212. John Covel, *Bir Papazın Osmanlı Günlüğü*, çev. Nurten Özmelek, İstanbul, s. 149-150.

213. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, s. 159.

214. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümâyûn. Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümranlık ve kadınlar*, s. 67.

215. Godfrey Goodwin, *Osmanlı Kadınının Özel Dünyası*, s. 118.

la gelip yerleşmek üzere bir saray vermek ve bu sarayı bir padişah kızına yaraşır bir şan ve ihtişamla yaşatmak zorundadır." Padişah kızı, her ne kadar küçük de olsa bir maiyete sahiptir ve saraydan bu maiyetle çıkar.[216]

Lakin Kösem'in bebek kızlarını evlendirmesiyle bu kızların en azından buluğ çağına kadar sarayda kalmaları için onların masraflarının "yaşmak", "paşmak" ya da "kemer bahâsı" adıyla hazineden karşılanması geleneği yerleşmişti. Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi Kösem'in bu tahsisatının Osmanlı tarihinde görülmemiş yüksek rakamlara vardığını hatırlatarak ihtarda bulunmuştu.[217] Kösem'in başlıca düşmanlarından olan Karaçelebizâde bunu kullanmayı iyi bilecekti. Öte yandan Kaya Sultan ölünce de hazinesine Sadrazam Köprülü Paşa tarafından el konulmuştu. Sultan kızlarına da bu açıdan, diğer devlet ricalinden farklı davranılmıyordu.

Sultan kızları saray-ı hümâyûndan ayrılana dek günde 100 akçe alırken, evlenince buna ek olarak günde 300-400 akçe almaya başlarlardı.[218] Başka bir deyişle, kızlar evlendirildiğinde bile hazineden maaş almaya devam ediyorlardı. Diğer bir açıdan bakacak olursak, zengin ve itibarlı paşalarla evlendirilmeleri onların hazineye yük olmayı sürdürdükleri anlamına geliyordu. Elbette evlenince de refah ve alıştıkları lüks içinde yaşamaya devam edecekleri bir saraya, köşke geçiyorlardı –buluğ çağına ermişlerse– ve bu evlilik onlara sadece kendi statülerinde biriyle evlenmiş olmanın verebileceği itibarı bahşediyordu. Aşkın, bu evliliklerde hiçbir rolünün olmadığından şüphe yoktur. Sadrazamların, vezirlerin, ağaların en ufak bir sürtüşmede kellelerini kaybettikleri ve devlet adamlarının öldürülmesinin neredeyse zirve yaptığı bu dönemde, padişah kızlarının sürekli dul kalıp yeniden evlenmelerinden en büyük nasibi yine valide sultan alıyordu. Kızlar, hem istemedikleri, kendilerinden yaşça çok büyük erkeklerle evlendiriliyorlardı, hem de devlet erkânının ertesi güne sağ çıkacağının garantisi olmayan bir dünyada kocalarının her daim öldürülebileceği korkusuyla yaşıyorlardı.

Diğer taraftan kızların yüksek makamlarda oturan devlet adamlarıyla evlendirilmesi, doğrudan devlete geçen değerli sarayların da ailenin yakın fertlerine tahsis edilmesi demekti. Bir örnek

216. Paul Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, s. 63.

217. Joseph von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, cilt V, s. 437.

218. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümâyûn. Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümranlık ve kadınlar*, s. 174.

verirsek, kendisine musahiplik verilen vezir Fazli Paşa, henüz üç yaşında olan Fatma Sultan'a nişanlandığında Kanuni'nin sadrazamı İbrahim Paşa'nın, onun ölümünden sonra pek çok farklı devlet görevlisine ikametgâh olan sarayı da Fazli Paşa'ya verilmişti. Önceki sadrazam Mustafa Paşa'nın sarayı da Recep Paşa'nın zevcesi Gevherhan Sultan'a tahsis edilmişti.[219]

Ricaut, İbrahim'in üç kızını da dört beş yaşlarında evlendirdiğini yazar. Gevherhan Sultan'ın rivayete göre henüz bakireyken beş kocası olmuştu.[220] Onun döneminde de klasik bir şekilde padişah kızları saray çevresindeki diplomatik ağların güçlenmesi için gerekli görülen kişilerle evlendirilmeye devam ettiler. Padişah kızlarına ve kız kardeşlerine pek de danışılmadan bu kararların verildiği açıktır. 1626 yılında Kösem Sadrazam Hafız Ahmed Paşa'ya bir mektup yazarak kendisine kızlardan biriyle evlenmesini önerirken bunun en acı örneğini sunmuştur: "Hazır olduğunuz zaman bana bildirin, ben de ona göre davranayım. Sizin işinizi hemen hallederiz. Bir sultan kızı hazırladım. Fatma'nın yolladığımız zaman yaptıklarımızın aynısını yapacağız" diyordu.[221] Kösem siyasi konjönktür gereği şekillenmesi gereken ilişkileri çoğu zaman kendi kızları, evlenecek kızı kalmadığı zaman da diğer hasekilerden olan kızları evlendirmeye çalışarak gücünü koruyordu.

Ricaut ilginç bir noktaya haklı olarak değinir. Padişahların "büyüklüğü kendisine kaygı veren birisini" onu şereflendirmek bahanesiyle kız kardeşlerinden yahut yakın akrabalarından birisiyle evlendirmesi! Ne de olsa böyle bir evlilikle damatları bir bakıma padişahın kölesi haline getirir. "Damat" daha önce başka bir evlilik yapmışsa, o evlilikten çocukları varsa bile sultan olan hanımını kıskandırmamak için onlardan uzak durmak mecburiyetinde kalır. Ricaut, diğer kaynaklarda da tekrarlanan bir gelenekten de bahseder: "İzdivaç merasimi kadının önünde yapılırken bir zenci hadım tanıtmak üzere damadı yeni gelinin odasına götürür. Damat bu odaya girdiği zaman sultan hanım âdet üzere hançerini çeker, azametle ona odasına girmek için kimden bu cesareti aldığını sorar. Paşa gayet mütevazıane cevap vererek izdivaçlarına ait emr-i padişahîyi gösterir. Bundan sonra sultan yerinden kalkar, kendisine daha nazikâne muamele eder ve daha samimi görüşmek lütfunda bulunur. Sonra hadım derhal paşanın terliklerini

219. Joseph von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, cilt V, s. 391.

220. Paul Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, s. 63.

221. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümâyûn. Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümranlık ve kadınlar*, s. 197.

alır, iyi kabul edildiğine alamet olarak kapının üzerine kor." Ricaut uzun süren bu merasimin bütün detaylarını verir. Bütün ayrıntılar damadın bundan sonra neredeyse gelinin kölesi olacağına delalet eder.[222]

Her şeye rağmen kızlar için bir avuntu vardı. Çoğu zaman bebek yaşta oldukları için, buluğ çağında iseler de devletin işine yarayacak bir izdivaç yapmaları istendiği için aşk evliliği yapamayan padişah kızlarının evlendirildikleri erkekler üzerinde hâkimiyetleri oluyordu. Sultan tarafından verilen bu hak, onları istemedikleri durum ve davranışlara maruz kalmaktan kurtarıyordu. Sultanlarla evlenen damatları zor bir hayat bekliyordu. Sultanın bir bakıma kölesi gibi yaşıyor, dediğinden dışarı çıkamıyorlardı. Damadın karısını boşama hakkı yoktu. Sandys de padişahın kızlarını, kız kardeşlerini ve yakını olan kadınları evlendirirken, "Kardeşim, bu adamı, bu hançerle birlikte senin esirin olarak veriyorum, eğer hoşuna gitmeyecek bir şey yaparsa onu öldürebilirsin" yazarken dışarıdan aldığı bu yorumu abartıyor olabilirdi.[223] Ancak en azından verilen mesaj netti.

Kadın, her şekilde evin hâkimiydi ve istemediği bir şey yapmaya zorlanamazdı. Aslında bir bakıma, zorla evlendirilen bu kızlar, en azından kendilerinden çoğu zaman aşırı derecede büyük olan bu adamlarla cinsel ilişkiye girmek istemezlerse, bir zorlamaya tabi değillerdi. Belki de Sandys'in bahsettiği hançer, böyle bir durumda yapılan zorlama için bir korunma unsuruydu. Başka bir örnek verelim. Ahmed'in kızı yaşlı Fatma Sultan ile evlenen daha yaşlı Melek Ahmed Paşa gerdek gecesinde sultan "Otur" demediği için sabaha kadar ayakta beklemişti.[224] Ahmed'in sağlığında altı yaşındaki Ayşe'yi Veziriazâm Nasuh Paşa ve beş yaşındaki Fatma Sultan'ı da kaptanıderya Hasan Paşa ile "sûrî" evlendirdiğini hatırlayalım.[225] Yani sadece düğün yapılmış ve gerdek olmamıştı.

Kösem'in gücüne güç katmak için küçücük kızlarını paşalarla evlendirmekten geri kalmaması, doğduğu Tinos adasında bile kızların 10 yaşında evlenme çağına geldiği halde onları bebekken

222. Paul Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, s. 112-113. C. J. Heywood, "Sir Paul Rycaut, a seventeenth-century observer of the Ottoman State: Notes for a study", *English Continental Views of teh Ottoman Empire*, 1500-1800, der. Ezel Kural Shaw & C.J. Heywood, Los Angeels, 1972, s. 36

223. George Sandys, *A relation of a journey begun An. Dom. 1610*, s. 74.

224. Çağatay Uluçay, *Harem*, II, s. 92.

225. Necdet Sakaoğlu, *Osmanoğullarının ünlü kadın sultanları*, s. 130.

nikâhlaması, evlenme yaşını emziğe indirecek kadar ileri gitmesinin hiç hoş olmadığı tartışılmaz. Buluğ çağına erişmeden kızların evlendirilmesi geleneği II. Mahmud dönemine kadar devam edecektir. II. Mahmud yeniden kızlarının evlenme yaşı olarak ergenlik dönemini getirerek medeni dünyaya bir adım atacaktır.

Kösem kızları üzerinden bir erk platformu oluşturmaya daha sadece Ahmed'in eşiyken ve siyasette rol almazken başlamıştır. Kızı Ayşe Sultan'ı sadrazam Nasuh Paşa ile evlendirerek daha siyasi gücü ele geçirmediği zamanlarda harem dışında da güçlü siyasi bir müttefik kazanmıştır.[226] Kösem, oğlu Mehmed'in Ahmed tarafından veliaht olarak seçilmesi için Nasuh Paşa ile birlikte hareket etmiştir. 1612 yılında yapılan bu nikâh, iki yıl sonra kendisine çok güvenen bu sadrazamın öldürülmesiyle son bulur.

Nihayetinde son söz her zaman padişahın olduğu için, kızının ya da kız kardeşinin kiminle evleneceğine karar verdikten sonra karşı tarafın hayatına da müdahale etmiş oluyordu. Aileden bir kızla evlenmesine karar verdiği paşanın karısından boşanmasını da isteyebiliyordu. Sokullu Mehmed Paşa'nın ölümüyle dul kalan Esmihan Sultan'la evlendirilen Budin Beylerbeyi Kalaylıkoz Ali Paşa eski haremi ve çocuklarını bırakmak zorunda kalmıştı.[227] Ali Paşa'nın eski eşi Peçevi'nin tabiriyle dağları taşları inletecek kadar feryat ve figan etmiş, tarihçinin iddiasına göre paşa karısının bedduası sebebiyle fazla yaşamamıştır. Görüldüğü üzere, devlet erkânının bedeni üzerinde bile hakkı olan padişah aileler kurup, aileler yıkabiliyordu. Acı çeken sadece kendileri adına kararlar verilen kızlar ve kız kardeşler değillerdi.

Her şeye rağmen mukayese için aklımızın bir kenarında tutmamızda fayda olan bir noktayı da atlamayalım. Avrupa'da küçük devletlerin evlilikler yoluyla birleşip büyürken hükümdarların kızlarına seçenek bırakmadıkları da oluyordu. Ama çoğu zaman dört-beş seçenek prensesin beğenisine sunuluyor, aralarından birini seçmesi bekleniyordu. Devletin siyasi çıkarları doğrultusunda evlenme yaşı da çoğu zaman göz önünde bulundurularak kızlara seçenekler sunuluyordu. Zaman zaman da devlet işi gönlün önüne geçiyor, aşırı derecede mutsuz evlilikler oluyordu. Bazen de hükümdarların sormadan seçtikleri eşler, kızlara çılgın aşklar getirebiliyordu. İspanya Kraliçesi Juana ve Felipe örneğinde olduğu gibi. Nihayetinde, ister Doğu'da, ister Batı'da bir sarayın içinde doğmuş

226. Günhan Börekçi, "İnkırazın eşiğinde bir hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı siyasî krizi", s. 63.

227. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, s. 162.

olmak, her şeyden önce devletin çıkarlarına hizmet etmeyi beraberinde getirdiği için beklentiler de bu yönde gelişiyordu.

Beklenen savaş çıkıyor!

İbrahim'in hareminin en nüfuzlu kişilerinden olan kızlarağası Sünbül Efendi haremde bir çekişmeye sebep olduktan sonra başına bir şey gelmeden saraydan ayrılmak için hacca gitme bahanesini buldu. Mısır'a çekilmek için izin istemişti. Üç padişahın saltanatı sürecince biriktirdiği hazinesiyle daha fazla tehlikeye maruz kalmadan kaçmak istiyor olmalıydı. Sürtüşmeler çıkınca gitmek için o kadar acele etti ki geminin yeterince donatılmasını beklemedi. Sadece dört topla silahlandırılmış bir gemi, beraberindeki diğer iki gemi ve yedi kayıkla yola çıktı. Korsanların kol gezdiği bu yüzyıllarda tüccar gemileri de dahil olmak üzere bütün gemilerin topla donatıldığını unutmayalım. Bu acele kaçış sadece kendi sonunu getirmeyecekti. Hiç hesaplanma ihtimali olmayan, yirmi dört koca yıl sürecek bir Osmanlı-Venedik savaşına da sebebiyet verecekti!

Sünbül Efendi'nin içinde olduğu gemi altı Malta kadırgası tarafından takip edilip, Karpatos yakınlarında saldırıya uğramıştı. Sünbül Efendi savaşarak öldü. 30 kadın, Kahire kadısı ve diğerleri de Maltalı korsanların eline düştüler. Malta kadırgalarının Venediklilere ait olan Girit'in güney sahilinde demirlemesi Osmanlı'nın Venedik'e savaş açmasıyla sonuçlanacaktı.

Haber Avrupa'da yankılanmaya başlamıştı. Doğal olarak ilk korkan Maltalılar olmuştu. Akdeniz'in diğer ucunda, İspanya'da risalelere konu olmaya başlamıştı bile. Yayılan haberlerde Sultan'ın bir kız kardeşinin de gemide olduğu yazılıyordu.[228] Gemiye sekiz defa saldırılmış, üç bin Türk öldürülmüştü. Abartının bu tür janrların ortak özelliği olduğunu unutmadan haberlerin hızla yayıldığını görelim.

Diplomasi kurdu Venedikliler ise bunun Malta için değil, Venedik için kötü bir son demek olduğunu biliyorlardı.

Venedik mi Avusturya mı?

Avusturya elçisi Czernin 1644 yılında Viyana'dan İstanbul'a gelir. İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde Türklerin nereye savaş

228. *Relación y carta escrita por un cautivo de la ciudad de Constantinopla a su padrem en que le cuenta de su cautiverio, muerte del Gran Turco y las grandes rebolusiones qu e ay en aqeulla ciudad y la causa dellas*, Madrid, 1649, fol. 34.

açacaklarını kestirmeye çalıştı.[229] Aynı yılın ekim ayında şunları kaydetmişti: "Gelen habere göre Kızlarağası, yanında her iki cinsten çok sayıda insan ve büyük hazineler olduğu halde, bir kalyon ve altı başka gemiyle birlikte Malta kadırgalarının eline geçmişti. Bunun üzerine müthiş öfkelenen sultan, öç almaya yemin ederek hemen Tophane'ye gitti, kadırgaların, kalyonların ve öteki gemilerin derhal donatılmasını emretti. Ayrıca Yakındoğu'ya, Mısır'dan Cezayir'e kadar her tarafa emir yollayarak ilkbahara kadar hazırlanıp belirtilen yerde olmalarını söyledi."[230] Sultanın bu durumda annesi dahil olmak üzere kimseyi affetmeyeceği söyleniyordu.[231] Gelen haberlere göre Kızlarağası ölmüştü, ama sultanın gözdelerinden birinin pek sevdiği Mağripli hadım Mehmed Ağa, Mekke kadısı ve saraylı yedi görevli esir olarak korsanların ellerinde bulunuyordu.[232]

Daha 1639 yılında Bağdat fethinden dönen Murad'ın tehditler savurduğunu hatırlamamız yeterli. "Art arda gelen Cezayirli korsan vakaları" sultanın gazabını ortaya dökmesine yetmişti. Başkente döndüğünde barış akdini yenileyecekti, ama bir kez daha böyle bir şey olursa kapudan paşa ve ikinci vezir olan Silahdar Mustafa Paşa'yı gönderip Venedik devletinin topraklarını yerle bir ettirecekti.[233]

Bunu takiben Avusturya ve Venedik, Osmanlı'nın başkentinde bu savaş hazırlıklarının nereyi hedef aldığını çıkarabilmek için hararetli bir çalışma başlatacaktı. Sadece öğrenmek değil, kendi ülkelerini hedef alan bir saldırıyı karşı tarafa kaydırmak için ateşli bir çaba göstereceklerdi.

Maltalıların ele geçirdikleri kadırga olayında kimin suçlu olduğunun anlaşılması için Venedik, Fransa, Hollanda ve İngiltere elçileri sadrazamın huzuruna çağrılmışlardı. Czernin 1645'in başında sultanın ilkbaharda hem kara hem de deniz savaşı emrettiğini bildiriyordu. Ocak 1645'te Czernin, Venediklilerin lehinde sözler söyleyen vezire şöyle çıkıştığını yazar: "Atalarım, babam ve kardeşlerim ülkeler aldılar, ben ise daha hiçbir şey yapmadım. Şimdi

229. Georg Wagner, "Otuz yıl savaşları döneminde Osmanlı ve Avusturya İmparatorluklarının politikası", *Osmanlı Araştırmaları*, II, 2, 1981, s. 151.

230. a.g.e., s. 152.

231. ASV, Senato III, Filza 126, fol. 311. Giovanni Roranzo'nun haberi.

232. Kenneth M. Setton, *Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century*, Philadephia, 1991, s. 113.

233. *I "documenti turchi" dell'Archivio di Stato di Venezia*, Belge:1459. 25 Şubat-5 Mart 1639, IV. Murad'dan Doç Francesco Erizzo'ya.

sen beni caydırmak istiyorsun, öyle mi? Kardeşim (IV. Murad) Bağdat seferine çıktığında Venediklilerin ne yaptığını biliyorsun, Valona'yı aldılar, 17 kadırgamı yakıp mürettebatımı tutsak ettiler, kölelerimi serbest bıraktılar. Kardeşimin ve babamın sadık hizmetkârı kızlarağasını alıkoydular."[234] Aynı yılın ocak ayında Venedik doçu panik halinde İbrahim'e Majestelerinin (sultanın) Türk devlet adamlarının kendisine "hümâyûn sözü" ile garanti ettiği barış antlaşmasını bozmalarına izin vermeyeceğinden emin olduğunu yazıyordu.[235]

Venedikliler bu panik hali içinde barışı korumak için ellerinden geleni yaptılar. Sulha riayet etmeyen Venedik ve Malta gemilerini yakalayıp cezalandırdılar. Padişahın ele geçen tebaasını salıverdiler. Özellikle de öldürülen Sünbül Ağa'nın kalyonundaki denizcileri serbest bıraktılar. Ama hiçbir şey sultanın Venedik'e savaş açmasına engel olamadı. 30 Nisan 1645 yılında Osmanlı donanması sultanın damadı Yusuf Paşa'nın kumandasında Çanakkale Boğazı'nı geçmeye başlamıştı bile.[236] İlk durakları Kösem'in doğduğu iddia edilen Tinos'ta oldu. Su ve levazım aldıktan sonra diğer adalarda da durarak haziran sonunda savaşın başladığı Kandiye'ye vardılar. Tarihe Kandiye ya da Girit Savaşı olarak geçen bu Osmanlı-Venedik Savaşı 1645-1669 arasında yirmi dört yıl sürecek ve Venedik 13. yüzyıldan beri elinde tuttuğu Girit'i kaybedecektir.[237]

Venedikliler Çanakkale Boğazı'nı ablukaya almıştı. Bu da kıtlığın başlaması demekti. Ege ve dış dünya ile ağı ve ticareti kopan Osmanlı, zor zamanlar yaşıyordu. 1647'de Hezarpare Ahmed Çelebi'nin görevinde ve hatta hayatta kalabilmesi için halka yiyecek sağlamayı başarması gerekiyordu.

Girit savaşı sadece Osmanlı-Venedik ilişkilerini değil her açıdan yirmi dört yıl boyunca hayatı felç edecekti. Dragomanların maaşlarını ödemekte güçlük çeken Venedik'te Türkçe yazabilecek bir tek insan bulmakta zorluk çekildiği olacaktı.[238] Ticaret çok ciddi bir sekteye uğrayacak, bir örnek vermek gerekirse devasa bir ticaret şehri olan Halep'te bile sadece dört adet Venedik-

234. Georg Wagner, "Otuz yıl savaşları döneminde Osmanlı ve Avusturya İmparatorluklarının politikası", s. 158.

235. Kenneth M. Setton, *Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century*, s. 122.

236. a.g.e., s. 126.

237. Lucetta Valensi, *Venedik ve Bâb-ı Âli. Despotun doğuşu*, çeviri ve önsöz: A. Turgut Arnas, İstanbul, 1994, s. 119.

238. Paolo Preto, *Venezia e I Turchi*, *Frenze*, 1975, s. 106.

li tacir kalacaktı.[239] Bundan her zamanki gibi en kazançlı çıkan Venedik'in en büyük rakibi Ragusa olacaktı: Ticari gelirini tam 25 katına çıkaracaktı! Ama her şeye rağmen ilişkiler tam anlamıyla durmayacak, iki tarafta da resmi elçi yerine ulaklar göndermeye devam edecekti.[240]

Ragusa'dan mektuplar

Osmanlı-Venedik ilişkileri bozulduğu dönemlerde zengin bir şehir devleti olan Ragusa (bugünkü Dubrovnik) Osmanlı'ya Venedik'ten, Venedik'e de Osmanlı'dan haber taşıma görevi üstleniyordu. İşte 17. yüzyıldaki bu iki dost devletin savaşa girdiği bu dönemde Ragusa'nın aldığı haberler arasında Venedik balyosunun evinde hapis tutulduğu, savaş arifesinde İstanbul'da dört büyük camide dualar edildiği, padişahın bütün ülkedeki tüm Venediklilerin tutuklanmasına dair bir emir verdiği, hâlâ donanmanın Kandiye'ye mi yoksa Malta'ya mı gideceğinin bilinmediği vardı.[241] 1645 yılına ait haberler dehşet dolu idi. Savaş tüm şiddetiyle seyrediyordu. Sultan Venedik'in üç dragomanının kellesini uçurtmuştu.[242] Veziriazâm Venedik'ten gelen şifreli mektupları okumaları için büyükelçilerin dragomanlarına vermişti, onlar da bu yazıyı deşifre edememişlerdi. Sonuç trajikti. Ragusa bu durumda paniğe kapılıp, bütün bu karmaşaya girmek istemediği için papalıktan yardım istemişti. Sultanın Dalmaçya'ya saldırmak için Dubrovnik'te deniz gücünü toplaması projesi gerçekleşmeyince rahatlamıştı.[243]

Ragusa kaynaklı mektuplar arasında hayli ilginç bir detay vardı. Ulaklardan alınan haberlere göre padişah tersanede bizzat sürekli olarak gemi yapımına katılıyordu. 6.000 kişinin çalıştığı iddia edilen tersanede padişahın gece gündüz arkasında yatağanlı bir Türk olduğu halde bahşiş dağıttığı iddia ediliyordu.[244] Nic-

239. Erica Ianiro, *Il commercio veneziano ad Aleppo nel Settecento, Larnaca, Aleppo, Smirne, Salonicco*, 1983, s. 143.

240. Maria Pia Pedani, *Osmanlı Padişahının Adına. İstanbul'un Fethinden Girit Savaşı'na Venedik'e gönderilen Osmanlılar*, Ankara, 2011, s. 76.

241. Ivan Dujčev, *Avvisi di Ragusa. Documenti sull'Imperio Turco nel sec. XVII e sulla Guerra di Candia*, s. 22.

242. a.g.e., s. 27. 24 Ağustos 1645, Martino de Turra'nın mektubu.

243. Luigi Villari, *The Republic of Ragusa. An episode of the Turkish Conquest*, Londra, 1906, s. 296.

244. Ivan Dujčev, *Avvisi di Ragusa. Documenti sull'Imperio Turco nel sec. XVII e sulla Guerra di Candia*, s. 56. 20 Şubat 1646.

colo Vellaio da bunu doğruluyordu: "İbrahim tersanelere geliyordu, işçilerin ellerinin, çok ateşli isteğinin hızıyla örtüşmediğini her görüşünde de sabırsızlıkla heyecanlanıyordu."[245]

Sonunda savaş başlamıştı. Savaşla birlikte Venedik ve Osmanlı arasında casuslar hiç olmadığı kadar gidip gelir olmuşlardı. 1646'da İtalyan topraklarında iki Türk hacı kılığında yakalanmıştı.[246] 1649'da ise iki Montonalı, Rum keşişi kılığında giden bir Türk'ü ele geçirmişti. Bu karışık dönemde casusluğa soyunan sadece Türkler değildi. Türkler için çalışan başta dönmeler olmak üzere Hıristiyanlar ve Yahudiler de vardı. İlerleyen yıllarda bu casuslar arasında Türkleri gizlice Venedik tersanesine sokacak figürler de çıkacaktı. İlişkiler gittikçe geriliyor ve Osmanlı savaş zamanında Venedik'e yapmayı âdet edindiği üzere elçilerini hapsediyordu. 1649 ilkbaharında elçi Giovanni Soranzo ve maiyeti Rumelihisarı'na kapatılmış, baştercüman Giovanni Antonio Grillo da boğdurulmuştu.[247]

Padre Ottomano: Gerçek mi, yoksa mit mi?

Bütün bu savaş gerekçelerinin yanı sıra Avrupa'nın gündemini yıllarca, hatta on yıllarca oyalayacak başka bir durum daha vardı. Maltalıların eline geçen bu bahtsız geminin içinde değerli mallar, kadınlar ve mürettebat arasında çok değerli bir hazine olduğu söyleniyordu: İbrahim'in *Safira* adında bir hasekisi ve ondan olma küçük oğlu Osman! Avrupa tarihine Padre Ottomano (Osman Baba) olarak geçecek olan bu şehzade üzerine o dönemde her dilde basılan eser bunun uydurma bir haber olmadığını doğrularken, sadece birkaç eser bu konuda susukun kalıyordu. 1676 yılında Malta'da ölene dek Osman'ın hakkında nazımdan nesire sayısız eser yazılmış, ikonografik olarak da ölümsüzleştirilmişti. Eğer Osman gerçekten yaşadıysa, ya da başka bir deyişle gemiden çıkarılıp Malta'ya götürülen çocuk gerçekten İbrahim'in oğluysa bu Kösem'in bir torununun uzun süre Avrupa'da konuşulduğu anlamına geliyor.

Biz şimdi de yeniden Sünbül Ağa'nın bahtsız gemisinin ele geçirildiği güne dönüp olaya şimdi bir de bu gözle bakalım. Şahitlere göre 28 Eylül 1644 günü gemi ele geçirildiğinde Kızlarağası

245. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt IV, s. 397.

246. Paolo Preto, *I servizi segreti di Venezia*, Milano, 1994, s. 106.

247. Stefanos Yerasimos, "İstanbul'da Istrialı tercümanlar", *17. Yüzyıl Avrupasında Türk İmajı*, s. 38.

Sünbül'le birlikte 400 yeniçeri ve 200 de yolcu vardır. Rakamlar her kaynakta farklı gösterilse de sonuçta çıkan çatışmada pek çok Türk ölür, yaralanır ve esir alınır. Karşı tarafta da hasar az değildir. Osmanlı tarafından verilen rakamı nakleden Ricaut'ya göre Malta şövalyeleri 30 kadın ve 350 erkeği esir almıştır. Bu arada ele geçen değerli mallar arasında "değeri hesaplanamayacak kadar altın, gümüş, kap kacak, halı, kıyafet, zenginlikler ve basılmış para" vardır.[248] Şövalyelerin kendi belgelerinde kaydedildiği üzere sayısız mücevher taş yanında 50 bin duka altının yanı sıra sultanın ahırlarından (Istabl-i âmire) 24 değerli at ve çok sayıda değerli kitap ele geçmiştir. Sünbül Efendi ise cesurca savaşarak ölmüştür. Avrupa kaynakları bile cesaretini ballandırarak anlatırlar. Göğsüne isabet eden bir topla denize uçmuş ve o an can vermiştir.[249]

Geminin ele geçmesi İbrahim'i çıldırtmıştır. *Gran Galeone* (Büyük Kalyon) adını taşıyan bu geminin içinde "Büyük bir savaşa sebebiyet verecek derecede değerli ne olabilir?" sorusunun cevabı art arda yazılan eserlerde gizlidir. Bulgarini Malta'ya düşen Türk esirlerden Mehmed Ağa'nın ölmek üzere olduğu an bu küçük çocuğun ayağını öpüp "Ah! İbrahim'in bahtsız oğlu! Felek sana ne kötü davrandı!" dediğini kaydediyordu.[250] Kaynaklar İbrahim'in Safira adlı bir hasekisinden doğma, adı Osman olan bu şehzadesinin ele geçtiğinde 30 aylık olduğunu yazıyordu. Onun adını bazı kaynaklar Bassebà bazıları da Sciabas olarak gösteriyordu.[251] Ortalık karışmıştı. Rum bir tüccar çok yüksek bir fidye ile onu kurtarmaya çalışıyordu. Papa X. Innocentius de konu hakkında bilgi istiyordu.

İş Engizisyon'a kadar gitmişti. 3 Temmuz 1645 tarihinde Engizitör Gori-Pennelli'ni Roma'ya gönderdiği raporda, ele geçen kalyon-

248. Thomas Freller; Dolores Campoy, *Padre Ottomano and Malta: A Story of the 1001 Nights. A sultan's son in Malta?*, Sta Vernera/Malta, 2006, s. 3.

249. John Evelyn, *The history of the three late, famous impostors, viz. Padre Ottomano, Mahomed Bei and Sabatai Sevi the one*, 1669, s. 11.

250. a.g.e., s. 8.

251. John Evelyn'in eserinde "Sciabas" olarak geçer. (*The history of the three late, famous impostors, viz. Padre Ottomano, Mahomed Bei and Sabatai Sevi the one, pretended son and heir to the late Grand Signior, the other, a prince of the Ottoman family, but in truth, a Valachian counterfeit, and the last, the suppos'd Messiah of the Jews, in the year of the true Messiah, 1666: with a brief account of the ground and occasion of the present war between the Turk and the Venetian: together with the cause of the final extirpation, destruction and exile of the Jews out of the Empire of Persia.* 1669.) Ottaviano Bulgarini ise "Zafira" der. (*Vita del Padre Mestro F. Domenico di S. Tommaso dell'Ordine de' Predicatori, detto prima Sultan Osman Ottomano, Figlio d'Inraim Emperador de'Turchi*, Napoli, 1689.)

dan çıkan harem kadınlarının o zaman üç yaşında olan Osman'ın İbrahim'in oğlu olduğunu, İbrahim'in cinlerin ele geçirdiği bu kadını iyileşsin diye Mekke'ye gönderdiğini, kadının da giderken çocuğundan ayrılmak istemediğini anlattıkları yazıyordu. Başka bir eser de Osman'ın annesinin Harem'de diğer gözdelerin kendisini kıskandığı için zehirlemeye çalıştıklarını, ilk deneme sonrasında ciddi şekilde hastalandığını ve sultanın iyileşmesi için kendisini Mekke'ye yolladığını iddia eder. İtalyan vakanüvis Giacinto Giglio ise İbrahim'in savaş açmasının sebebinin Malta şövalyelerinin "karısını ve sekiz yaşında bir oğlunu esir almasıyla Hıristiyanlar karşısında küçük düşürülmüş olduğunu" aktarıyordu. Şehzadenin 1655 yılında kendi arzusuyla vaftiz olmak istediği de kayıtlara geçmişti. San Giavanni Kilisesi'nde yapılan bu vaftiz töreni tüm ayrıntılarıyla kayda geçmişti.[252] İbrahim'in bir oğlunun Hıristiyanlığı seçmiş olması bile yeterince propagana malzemesi verecekti.

Lakin anlatıların çoğunun uydurma olduğunu detaylar ispatlıyor. Çocuğun sünnet için Mekke'ye götürüldüğü iddiası asılsızdır. Şehzadelerin Mekke'de sünnet edildiğine dair başka tek bir örnek yoktur. Çocuğun Malta Şövalyeleri'nin üstadıâzamı ile yemek yerken tabaklar altın olmadığı için yemeğe dokunmaması iddiası tam bir masaldır. Padişahın kendisi bile sarayda ciddi bir gövde gösterisi olmadığı sürece mütevazı kaplar ve tahta kaşıkla yemek yediğini düşünürsek bir şehzade için bu süslü bir hikâyeden başka bir şey değildir.

Havuza atılan şehzade

Farklı kaynaklardan gelen bilgilerin ortak noktasında işler kısmen çözülmeye başlıyor. Bir gezgin ve tüccar olan Gian Jacopo Cesi 1640'larda bir süre İstanbul'da yaşayarak Kızlarağası Sünbül Ağa ile yakın dostluk kurar. Aynı zamanda da Malta'ya sık sık gittiği için söz konusu olaylara hâkimdir ve bunları *Istoria del Padre Ottomano* (Padre Ottomano'nun Tarihi) adlı eserinde toplar. 1643 yılında "Bugün Osmanlı İmparatorluğu'nun başında olan hükümdar" olarak bahsettiği Mehmed'in annesinin şehzadeyi emziremeyecek durumda olduğu için çocuğun bir sütanneye verildiğini söyler. Bu esnada Cesi sık sık Sünbül Ağa'yı ziyaret ederek sarayın iç dünyasından yakından haberdar olmaktadır. [253]

Cesi doğduğu yere, yani Safavi topraklarına dönmek üzere

252. P. Daniele M. Callus, *Il P. Domenico Ottomano, (Fu vero Principe?)*, Roma, 1918, s.32.

253. a.g.e., s. 24.

İstanbul'dan ayrılırken Sünbül Ağa kendisinden fiyatı ne olursa olsun harem için güzel kızları almasını rica eder. Cesi verdiği sözü unutmaz, yolculuğu boyunca esir pazarlarında gezer ve Sciabas adlı bir Rus kızı getirir. Ancak kısa zamanda kızın saray dışında bir evde yaşadığı sırada hamile kaldığı anlaşılır. Çocuğun kimden olduğu her türlü ısrara rağmen öğrenilemeyince, Sünbül Ağa sinirlenip kızın doğumu yapana kadar eve kapatılmasını emreder. Cesi'nin iddiasına göre doğan çocuk Osman'dır. Yani Padre Ottomano. Sünbül Ağa çocuğu doğduğu günden beri pek sever ve bakımıyla yakından ilgilenir.

Buraya kadar olan anlatının başka bir versiyonu Sünbül Ağa'nın Sciabas'ı pazardan kendisi aldığı, kızın zamanla hamile olduğunun anlaşıldığı ve her şeye rağmen bunların Sünbül Ağa'nın kıza olan aşkının alevlenmesine engel teşkil etmediğidir.[254] Hadım olmasına rağmen böyle bir aşka kapılması ne de olsa Avrupa'nın en sevdiği hikâyelerdendir. Çocuğu sevmek bahanesiyle sürekli annenin yanında olur. Bundan sonra da tam bu sırada doğan şehzade Mehmed'e sütanne olarak saraya gelir.

Turhan'ın Mehmed'i emzirmekte zorlandığı bu dönemde saraya getirilen sütanne Sciabas'ın ta kendisidir. Bu süre içinde İbrahim söylenene göre Mehmed'den daha sevimli ve güzel olan bu küçük çocuğu o kadar çok sever ki bu durum Turhan'ı zıvanadan çıkarmaya başlar. Kıskançlığından Sciabas ve çocuğu saraydan kovar. Bu arada Sünbül Ağa da Turhan'ın sevgisini kaybetmiştir. İbrahim ise bütün bu olanlara çok sinirlenir, Turhan ile arası ciddi şekilde açılır. Bir gün çok sinirlenip Mehmed'i havuza atar. Çocuk son anda kurtarılır.

Bu dilden dile dolaşarak Ricaut'nun kulağın da gelmiş bir vakadır. Onun kaleminden olaylar şöyle cereyan etmiştir: "...Sultan İbrahim sütannenin oğluna o kadar yakından bağlanmıştı ki, rengi bozuk ve benzi babası kadar soluk olan kendi büyük oğlundan (IV. Mehmed) daha çok seviyor, onunla oynamaktan büyük bir zevk alıyordu ve Sultan Mehmed'in annesi (Turhan Sultan) bunu öyle çekemiyordu ki artık ne sütanneye ne de onun oğluna tahammül edebiliyor ve onun yüzünden kızlarağasına da o kadar kızıyordu ki... Onun da ne varlığına, ne de hizmetine razı geliyordu; ve o kadar şiddetli bir hiddet içindeydi ki bir gün Sultan İbrahim bahçede kadınlarla ve çocuklarla oynarken, her zamanki âdeti üzere arka arkaya suya atarken, kraliçe (Turhan) öylesine çileden çıktı ki sü-

254. Vincenzo Abbondanza, *Dizionario storico delle vite di tutti i monarchi ottomani: fino al regnante Gran Signore Achmet .. e delle più riguardevoli cose appertenenti a quella Monarchia*, Roma, a 1786, s. 79.

tanneye ve onun oğluna karşı öfkesini ve kıskançlığını yakışıksız biçimde dışa vurmaktan kendini alamadı. Buna çok kızan ve huysuz biri olan Sultan (bir imparatordan böyle söz etme cüretinde bulunabilirsek), onun (Turhan'ın) kucağındaki oğlunu bugünkü Sultan Mehmed'i kaparak, birkaç küfür de savurarak sarnıca fırlattı ki oradaki herkes kurtarmak için davranmasaydı boğulurdu; bugün alnında izini taşıdığı yarayı da o zaman aldı. Bütün bu olaylar kraliçenin ruhunu daha da alevlendirmeye yaradı."[255]

Başka bir kaynakta ise IV. Mehmed'in yüzündeki izin sebebi anlatılırken yine benzer bir anlatı söz konusu olur.[256] Kaynağa göre Mehmed şehzadelerin yetiştirildiği kafeste cariyelerle yetiştirilirken kızlar ona bir şeyler öğretmeye başlarlar. Küçük şehzadeye "zekice" şeyler öğretirler. Bazen bunları birbirlerine karşı kullanırlar ve aralarında kavga çıkar. İbrahim bir gün sarayın bahçesindeyken iki dilsizin dans etmesini buyurur. Sultanın çok ilgisini çeken bu performansla pek ilgilenmeyen küçük şehzadeye İbrahim neden diğer insanlar gibi onlara para vermediğini sorar. "Ben onlar kadar aptal değilim" cevabını alınca da parmağındaki yüzüğü unutup yüzüne sert bir tokat atar. Yüzükteki elmas çocuğun suratını keser. Kızlarağası hemen ağlamakta olan çocuğu alıp oradan uzaklaşır. İbrahim'in kızgınlığı geçince, yaptığından büyük bir üzüntü duyar ve o ruh hali içinde nereye gittiğini görmeden yolunun üzerindeki havuza düşer. Çocuğun peşinden giden cariyeler gelip sultanı sudan çıkarırlar.[257]

Bu farklı versiyonunu da paylaştıktan sonra ana anlatımıza geri dönelim. Turhan'ın bu çocuk ve annesinden kurtulmak için onları zehirlemeyi planladığı haberleri sarayın içinde dolaşmaya başlayınca Sünbül Ağa da kendi güvenliğinin de tehlikede olduğunu görüp kendini güvenceye almayı düşünür. Turhan'ın bir gün İbrahim'i de kendisine karşı kışkırtmasından korkarak saraydan uzaklaşmak için bir bahane bulur ve Mekke'ye gitmek için izin ister. Yanına Sciabas ve oğlu Osman'ı da almak ister. Sultan önce reddetse de dönünce yıllardır başarıyla yürüttüğü görevine devam edeceğine söz vererek bu izni almayı başarır.[258] Bundan sonra da İskende-

255. Ricaut, a.g.e., s. 42.

256. *An account of a late voyage to Athens containing the estate both ancient and modern of that famous city, and of the present empire of the Turks.* Londra, 1726, s. 345.

257. *Albertus Bobovius ya da Santuri Ufki Beyîn Anıları. Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, s. 100.

258. Thomas Freller; Dolores Campoy, *Padre Ottomano and Malta: A Story of the 1001 Nights. A sultan's son in Malta?*, s. 27.

riye'ye gidecek olan konvoyla yola çıkar. Olaylar daha önce de anlattığımız gibi gelişir ve gemi Malta şövalyelerinin eline geçer.

Kösem mi, Safira mi?

İşte tam bu noktada pek çok olay düğümlenir. Anlatılar Sciabas'ın çok yaşamadığı üzerinde hemfikirdir. Bazıları olay esnasında korkudan öldüğünü, bazıları de esir alınıp Malta'ya götürüldükten sonra adada hayata gözlerini yumduğunu yazar. Cesi, gemideki kadınların esaret süresince daha iyi bir muamele görmek için Osman'ın İbrahim'in oğlu olduğu yalanını uydurduklarını da yazar. Esaret hayatından çok anlamadıkları kesin. Ne de olsa esir ne kadar değerliyse, kurtarılması o kadar pahalı ve zor olur. Başka bir ihtimal de Malta Şövalyeleri'nin Üstadıazamı Lascaris'in bu değerli esiri Rodos adası ile değiştirme planıdır. İddianın çıkış noktası ne olursa olsun, Malta Şövalyeleri'nin ellerinde bulunduğunu iddia ettikleri bir Osmanlı şehzadesinden çıkar sağlamak için vakit kaybetmedikleri açık.

Sciabas da öldüğü için, haremden gelip esir edilen kadınlardan birisine onun kıyafetlerini giydirerek onun kılığına sokma fikri gelir akıllarına. Bu arada Lascaris de "Bu inancın daha ikna edici olması için" bu kadının gravürlerinin yapılmasını ve Katolik dünyada yayılmasını emreder.[259] Bu Fransa ve İngiltere'de hemen gerçekleştirilir. Propaganda hızla yayılır ve kısa zamanda bütün Avrupa bir şehzadenin Malta'da olduğunu öğrenir.

Bütün bu bilgiler Türkiye'de yıllar yılı üzerindeki Latince yazı okunup sorgulanmadığı için Kösem'in betimlemesi sanılan bir gravürün arka perdesini aydınlatır. Matthaeus Merian tarafından hazırlanan, 1651-58 yıllarını kapsayan *Theatrum Europaeum* adlı eserindeki bu gravür yıllarca yanlış kullanılmıştır. İçinde Avrupa ve Polonya haritaları ve 28 ayrı gravürün bulunduğu bu eser, Merian'ın yedi cildinden ilkidir.[260] Üzerindeki Latince yazının tam çevirisi şudur: "Türk İmparatoru İbrahim'in oğlu ve Malta şövalyeleri tarafından kaçırılan ve Malta adasında kaçırılmış bulunan annesi Vâlide Sultan'ın gerçek tasviri".[261] "Sultanæ Eiusdem

259. John Evelyn, *The history of the three late, famous impostors, viz. Padre Ottomano, Mahomed Bei and Sabatai Sevi the one*, s. 12.

260. Merian, Matthaeus (1593-1650), *Irenico-Polemographiae, sive Theatri Europaei Continuati Septennium.*

261. "Vera Effigies Turcorvm Imperatoris Ibrahim Filii, Et Sultanæ Eiusdem Matris, Sub pugna Navali ab Equitibus Melitensibus captorum, inq[ue] Insulam Melitensem abductorum."

Matris" (Onun Annesi olan Sultan) içindeki "Eiusdem" kelimesi yıllar yılı Kösem'le özdeşleştirilmiş ve onun betimlemesi olarak alınmıştır. Bu hata tarihçiliğimizde ne yazık ki Kösem hakkında yazılan tüm kitapları süslemiştir.

Lascaris'in bir gravürünün yapılmasını istediği şehzadenin annesi kılığındaki bir harem kadını mıdır yoksa bu? 1644'teki geminin ele geçme faciasının üzerine yapıldığına, bu koleksiyonda Malta şövalyelerinin bu saldırısını da anlatan başka bir gravür bulunduğuna, son önemli nokta olarak da üzerinde yukarıda belirtilen başlık olduğuna göre, bunun bahsi geçen ısmarlama gravür olması hayli muhtemeldir. Eğer bu doğruysa neden "Sciabas" yerine "Eiusdem" yazılmış olduğu ise karanlıkta kalmış bir konudur.

Biz farklı kaynaklardan beslenen bu vakaların sonuna dönelim. Şövalyeler başlattıkları bütün bu propaganda çılgınlığına rağmen bekledikleri sonucu alamazlar. 1650 yılında güvenilir bir adamlarını üç Türk esirle birlikte İstanbul'a gönderirler. Signior Pietro adlı bu kişi sarayda önemli pozisyonlardakilerle arkadaşlık kurar, araştırmalar yapar ve Osman'ın gerçekten İbrahim'in oğlu olup olmadığını anlamaya çalışır. Bu süre içinde bütün bu hikâyenin uydurma olduğunu öğrenir. Malta şövalyeleri yıllarca Hıristiyanlık âlemini bu hikâyeyle aldatmışlardır. Pietro, Şövalyelere artık "Bu romansa daha fazla inanmamalarını ve bundan en ufak bir çıkar bile beklememelerini" yazar.[262] Eser bunun doğru olamayacağını açıklarken şehzadelerin saraydan dışarı çıkartılmadıklarını, çıkartılsalar bile yanlarında mutlaka babası olan padişahın olması gerektiğini, bir hasekinin böylesine güvenilmez bir konvoy ve çok az eşya ile yola koyulmayacağını yazar.

Ye kürküm ye

Koçi Bey, 16. yüzyılın ikinci yarısının sonunda başlayıp, bir sonraki yüzyılda artık marazi bir hale gelen lüks merakını "Devlet-i aliyyede bu şöhret ve ziynet gibi zararı bulaşıcı bir bi'dat daha yoktur" diyerek eleştiriyordu. Kanuni Sultan Süleyman zamanında en büyük devlet adamlarının birini divân-ı hümâyûnda, diğerini evinde giydiği en fazla iki kürkü olduğunu, bu adamların gelirlerini har vurup harman savurmadan görevleri için harcadıklarını yazıyordu. "Şimdi ise asker taifesi, yüksek makam sahipleri ve başkaları gelirlerini evlere, bağlara, köşklere ve samur kürkle-

262. John Evelyn, *The history of the three late, famous impostors, viz. Padre Ottomano, Mahomed Bei and Sabatai Sevi the one*, s. 15.

re ve ziynete verirler; (sefer) lazım gelse iki hizmetkârla bile çıkmaya kadir olamazlar" diyerek dert yanıyordu.[263]

İbrahim'in saltanatı kürk furyasıyla birlikte anılacaktı. Fransızlar ona "Kürk delisi" adını takmıştı.[264] Onun artık hastalık derecesine gelen kürk merakının nasıl başladığına dair anlatılan bir hikâye vardı. Bu anlatıya göre bir akşam padişaha bir falcı voyvoda kızı takdim edilmişti. Bu fettan kız padişaha hikâyeler anlatıyor, ona iyi vakit geçirtiyordu. Bir gece ise elbiseleri, saray eşyası, yastıkları, perdeleri, kısacası her şeyi samurdan olan bir padişahın masalını anlatmaya başlamıştı. İbrahim bu masaldan çok etkilenerek hemen kendisine samurdan elbiseler yaptırmış ve sarayı samurla donattırmıştı.[265] Hatta biraz daha abartarak sevdiği kedilere bile samurdan kürkler giydirip onları sarayda dolaştırmaya başlamıştı. Bu samur furyasının haremi de sarması masrafları katbekat artırmıştı. Artık haremdeki kadınlar da samur ister olmuşlardı. İbrahim bundan böyle gelen hediyeleri samur cinsinden almak istiyordu. Devlet adamlarının gelirlerine göre padişaha samur takdim etmeleri gerekiyordu. Bunu da ne yazık ki amber vergisi takip edecekti.[266]

İstanbul'da da bir kürk çılgınlığı başlamıştı. Evliyâ Çelebi'nin kayıtlarındaki kürkçü esnafı tarafından satılan kürk çeşitleri akıllara ziyandı. Sayısız çeşit vardı! 16. yüzyıl sonunda büyük bir sıklıkla gelen Rus elçileri Osmanlı'ya hediye olarak sürekli değerli kürkler getirerek bu çılgınlığı körüklemiş olmalıydılar.[267] İbrahim zamanında zirve yapan bu kürk merakı bunu takip eden yıllarda da devam edecekti. 1670'te Osmanlı'ya gelen İngiltere Kralı II. Charles'ın sefaret papazı Dr. John Covel saray merasimlerinde gördüğü paşaları tasvir ederken şöyle diyecekti: "Pek çoğu, dışı kumaş kaplanmış kürkler (büyük adamların yaz sıcağında olsa bile kürk giymeden sokağa çıkması ayıptır); kürkün dış tarafı saten, kadife veya altın veya gümüş simle dokunmuş kumaşla kaplanırdı."[268]

Samur sevdası İbrahim'in sonunu getirecekti. Sadrazam Ah-

263. *Koçi Bey Risaleleri*, s. 82.

264. Alev Lytle Croutier, *Harem: Peçeli Dünya*, s. 115.

265. Çağatay Uluçay, *Harem*, II, s. 29.

266. a.g.e., s. 29.

267. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt III, s. 467.

268. John Covel, *Bir papazın Osmanlı günlüğü*, çev. Nurten Özmelek, İstanbul, 2009.

med Paşa'ya samur bulması için emir vermişti. Sadrazam da kimin samur kaftanı varsa padişaha getirmesi için haber salmıştı. Devlet adamları gibi bu yeniçerilere de hayli ters gelmişti.[269] İbrahim'in başka bir iptilası daha vardı: amber. Padişahın etkin kokusundan ziyade, sinirlerini gevşetmek için kendisine iyi geldiğine inandığı için müptelası olduğu bu pahalı zevki yüzünden şehirde amber fiyatları tavan yapmıştı. Amber tutkunu İbrahim'in bir gece yarısı haremde amber bulunamayınca Galata'daki bir İngiliz tüccarının elinde olduğu söylenen devasa amber parçasını almak için yollara düşüldü. Bundan en çok gece uykusundan uyandırılmasına rağmen, saraya fahiş fiyata sattığı amberle açığı kapayan tacir kazançlı çıkmıştı.[270]

Devlet erkânından da alenen kürk istenir olmuştu. Yeniçeri ağalarından Kara Murad'dan son zamanlarda uygulanan bu kararlar doğrultusunda kürk istenince sinirlenmiş: "Ben Girit'ten ancak barut ve kurşun ile geldim; samur kürkü, amberi yalnız işitmişimdir; parayı ise, borçla alıp sarf ediyorum" demişti.[271]

Ve başka çılgınlıklar

İbrahim'in tuhaf davranışları ayyuka çıkmıştı. Rålamb bu abartılı zevkleri şöyle not düşmüştü: "Zurnalar, davullar ve her türlü gürültülü çalgı refakatinde, cariyeleriyle birlikte İstanbul sokaklarında güpegündüz tahtırevanla dolaşıyordu, sadrazama da bu çılgınca gezintileri sırasında hiçbir arabanın karşısına çıkmamasını tembihliyordu."[272] Hazine tam anlamıyla çılgınca eritiliyordu: "İki üç yaşında oldukları halde, paşalarla evlendirdiği kızları için büyük ve görkemli düğünler düzenletti. İstanbul'daki bütün elmasları, incileri ve başka değerli taşları getirtti ve onları uyarıcı niyetine ekmek gibi yuttu. Bu da o ilacı şehirde o kadar pahalılaştırdı ki, yüz drahmisi bin riksdolardan daha yüksek fiyata satıldı ve sonunda o kadar azaldı ki hiç bulunamaz oldu. Aynı amaç uğruna ülkenin her yanından serçe getirtiyor ve beyinlerinden börek pişirtiyordu."[273]

269. Claes Rålamb, *İstanbul'a bir yolculuk. 1657-1658*, s. 61.

270. Joseph von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, cilt V, s. 360.

271. a.g.e., s. 419.

272. Claes Rålamb, *İstanbul'a bir yolculuk. 1657-1658*, s. 60.

273. a.g.e., s. 60.

İbrahim üçüncü haseki için mücevherlerle süslenmiş bir araba imal ettirip bunu halkın seyretmesi için Davutpaşa'ya konulmasını emretmişti. Harem kadınlarının üzerindeki etkisi artık saray duvarlarından dışarı taşıyordu. Değerli kumaş getirdiği bilinen yabancı gemiler kadınların emriyle talan ediliyor, tüccar zor durumda bırakılıyordu. İş çığırından çıkmıştı. Gece alışveriş yapmak isteyen cariyeler İbrahim'i kandırmışlar, o da gece dükkânların meşalelerle aydınlatılmasını buyurmuştu. Üstelik bu mallar parasız alınıyordu.[274]

Bir gün Üsküdar'da atla dolaşırken imparatorluktaki en şişman kadınların toplanıp hareme getirilmesini emretmişti. Geniş yapılı bir Ermeni kadın bulunup getirilmiş ve bu yeni gözde çok kısa zamanda padişahın nezdinde itibar kazanmış, diğer rakiplerini geride bırakmıştı. Hatta İbrahim şişmanlığına bayıldığı bu kadını Şam valisi atamaya kalkmıştı.[275] Kadının gün geçtikçe artan nüfuzu Kösem'i rahatsız etmeye başlamış ve beklenen son gelmekte gecikmemişti: Kösem kadını bir ziyafete davet edip boğdurmuştu![276]

Bu ruhsal çalkantılı hayat, zaten pek de ruhsal dengesi yerinde olmayan İbrahim'i olumsuz etkilemeye devam etti. Hüzün ve ıstıraba düşkünlük olarak teşhis edilen hastalık için kendisine itidal ve dinlenmeden başka bir şey tavsiye edemeyen doktor Hammâlzâde Efendi gözden düşüp Büyükada'ya sürüldü.[277] İbrahim ise hayatını kayık gezintileri ve veziri evinde ziyaretle geçirmeye devam etti.[278]

Sürmekte olan Kandiye Savaşı'nda büyük başarı gösteren Yusuf Paşa'nın sonu ise yine İbrahim'in elinden olacaktı. Büyük zenginliklerle dönmesi beklenen Yusuf Paşa'nın biraz esir ve Mısır granitinden ilki sütunla gelmesi bütün bu husumeti başlatan nokta olmuştu. Savaş hazineyi tüketiyordu ve hızlı bir sonuç alınamıyordu. Yusuf Paşa Venediklilerden para almakla suçlanıyordu. Lakin Kösem, Cinci Hoca ile birlikte devlete bu denli yardım eden, yeni toprak kazandırmaya uğraşan bu adamın İbrahim tarafından önce hapisle cezalandırılmasına karşı çıkmışlardı. İbrahim'in "Hemen

274. Joseph von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, cilt V, s. 415.

275. Alev Lytle Croutier, *Harem: Peçeli Dünya*, s. 115.

276. Joseph von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, cilt V, s. 363.

277. a.g.e., s. 360.

278. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt III, s. 390.

git var Girid'i al" demesi üzerine Yusuf Paşa gemilerin yapılmakta olduğunu, mevsimin sefer mevsimi olan bahar olmadığını söylemiş ve böylece ölüm fermanını imzalamıştı.[279] Vezirler onun öldürülmesine engel olmaya çalıştılarsa da başarılı olamadılar. İbrahim, Yusuf Paşa'nın ölü bedenine bakıp "Ne güzel kırmızı elma gibi yanakları var imiş yazık oldu ki kıydım" derken bile aslında Osmanlı'nın nereye doğru sürüklendiğini göstermiş oluyordu.

Hanya kalesinin fatihi Yusuf Paşa'nın katlinde kara hadımların rolü olduğunu ileri süren Derviş Abdullah, Kösem Sultan'ın buna karşı çıktığını ve İbrahim'e şöyle nasihatta bulunduğunu kaydeder: "Benim Sultânım böyle iş itme. Sık sık tebdîl-i vezâret Devlet-i Aliyye'nün ihtilâtına bâ'is olur. Bu kara hâdımlarun sözleriyle hareket etme. Bunlar nâkısü'l- akl tâ'ifedir" demiştir. İbrahim de validesi böyle dediği için "Ol kara hâdımlarun ve avratlarun nifâklarıyla âkıbet vâldesini yanından ayırup bir bagçe içinde iskân" eylemiştir. Derviş Abdullah, Kösem'in yukarıda belirttiğimiz İskender Çelebi bahçesine sürülmesinin ana sebebi olarak kara hadımlar ve harem kadınlarını göstermiştir.[280]

Bütün bu olumsuzlukların yanında İbrahim'in ruhani olarak büsbütün başkentinden ve tebaasından uzak bir padişah olduğunu söylemek ona haksızlık olur. Ona dair nakledilen bir anlatı belki de tarihin ona gereğinden fazla haksızlık yapmaması için bir sebeptir. Çamiçyan 1645 yılında Kumkapı'da çıkan büyük yangında binlerce hanenin yanı sıra dört Rum ve bir Ermeni kilisesinin de yanmasından bir ay kadar sonra Sultan İbrahim'in Sadrazan Civan Mehmed Paşa ile yangın yerini görmeye gelişini anlatır.[281] Kilise harabelerinin yanından geçerken yarı yanmış tasvirleri görür, bunların ne olduğunu sadrazama sorar. "Ermeni ve Rum kullarınızın ma'bedleridir" cevabını alınca o zamana dek neden yapılmadıklarını sorar. Sadrazamın "İradenizi bekliyorlar" karşılığı üzerine saraya döner dönmez bu kiliselerin derhal inşa edilmeleri için bir ferman yazdırır.

Şekerpare

Girit savaşı tüm şiddetiyle sürerken sarayda bambaşka bir hayat yaşanıyordu. İbrahim hâlâ harem kadınlarının etkisi altında

279. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt II, s. 1069.

280. Derviş Abdullah, *Risale-i Teberdariye fi Ahval-i Darüssaade*, s. 138.

281. Eremya Çelebi Kömürciyan, *İstanbul Tarihi / XVII. Asırda İstanbul*, s. 81.

yaşıyordu: Turhan, Muazzez, Dilaşub, Hatice, Şivekâr Kadın, Telli Haseki, Hûbyar Kadın, Şekerbolu, Saçbağı ve Şekerpare sarayın en nüfuzluları idi.[282] Ama padişah daha ziyade Şekerpare'nin nüfuzu altındaydı. Knolles'un eserinden öğrendiğimiz kadarıyla Şekerpare başta bir cariye, bir eşten ziyade yakın bir yoldaştır İbrahim için. Kendisine verilen adın da tatlı dilliliğinden geldiğini söyler. Şekerpare şehrin tüm hamamlarını dolaşıp sıradışı bedenleri olan kadınları bulur, evlerini öğrenip sultana haber verir. Bu arada İbrahim, Murad'ın bir gözdesine âşık olur. Onu elde edebilmek içinde Şekerpare'den yardım ister. Ama hiçbir işe yaramaz. Kadın İbrahim'e Murad'ın anısının hâlâ hafızasında taze olduğunu söyler. Bu İbrahim'in içindeki alevi körükler ve bir gün kendisine saldırmak üzere hamamın kapısında onu bekler. Şekerpare cesur bir kadındır ve eliyle hançeri yakalayarak kızı müdafaaya geçip padişahı yaralamakla tehdit eder. Bu gürültüyü duyan Kösem koşarak gelir ve bu olaya müdahil olur. Ağabeyinin gözdesine saldırmaya teşebbüs eden İbrahim'den değil, Şekerpare'den yana olarak kızı oğlunun ellerinden kurtarır. Fakat İbrahim için daha da tetikleyici olan bu olayın sonrasında, annesine de karşı gelerek Şekerpare'yi sarayda birkaç gün hapsettirir. Kösem'in de araya girmesiyle sorun çözülür ve Şekerpare ile İbrahim'in dostluğu kurtulur.

Şekerpare yeniden hamamlarda dolaşmaya ve efendisi için güzel kadın avlamaya devam eder. Bu sefer müftünün güzeller güzeli kızını över sultana. İbrahim kızın babasının müftü olması sebebiyle onu daha saygın bir şekilde haremine almaya karar verir. Babasına kendisini nikâhlı eşi olarak alacağını söyler. Müftü ise sultanın aşk hayatından haberdar olduğu için, kızını mutlu bir aile kurabileceği yüksek rütbeli bir adamla evlendirmeyi düşünmektedir. Müftünün büyük bir cesaret gösterip İbrahim'e bunun olamayacağını söylemesi üzerine müftü azledilir.

Şekerpare ise bu arada kızı mücevherlerle kandırmaya çalışmaktadır. Sonunda kızla birkaç gün birlikte olmayı başarır sultan. Müftü bunun üzerine yakın dostluğu olan vezirlerden Mehmet Paşa ve yeniçeri ağasına şikâyetini bildirir ve kızının durumunu anlatır. Artık İbrahim'in çığırından çıktığı, tahttan inmesi gerektiğine kanaat getirirler ve Kösem'i de bu işin içine itmeye çalışırlar. Müftü, bir annenin hislerini de göz önünde bulundurarak Kösem'le konuşur. "Onun vahşi Çerkez mizacını" ve "Şekerpare'ye karşı kıskançlık ve öfkesini"ni de bilmektedir. Kendisiyle bir görüşme

282. Ahmet Refik Altınay, *Kadınlar Saltanatı*, İstanbul, 2000, s. 155.

ayarlar. Bu görüşmede, Kösem'in oğluna karşı "büyük ve köklü nefretini ve ona olan öfkesini" keşfeder. Üstelik sadece bu konuda değil, pek çok konuda da böyle hissettiğini anlar.[283]

Knolles'un eserinde bahsedilen bu kız, hamamdan kaçırttığı ve büyük polemiklere sebep olan şeyhülislâmın kızı olmalıdır. İbrahim'in kızla evlendiği, babasının da kendisine vekillik ettiği iddia edilir. Kısa bir süre sonra İbrahim kızı evine geri göndermiştir. Kızın 25 Nisan 1647'de vefat etmesi İbrahim'in bunu evlendikten çok kısa bir süre sonra yaptığını gösterir.[284]

Böylelikle müftü için İbrahim'i kapalı kapılar ardında tutma hayali yeniden gündeme gelmiştir. Sadece hapsedilmesi değil, aynı zamanda bir bakıma bir sultana yakışacak şekilde eğitilmesi için. Bu konuşmasında öyle ikna edici olur ki Kösem planı kabul eder. Mührün Mehmet Paşa'ya verilmesi konusunda hemfikir olurlar. Kösem'in Sadrazam Ahmed Paşa'ya olan nefreti de gündeme gelir. Çünkü onun yüzünden Şekerpare ile de oturup bir toplantı yapması gerekmiştir.

Anlatının buraya kadar olan kısmına dair başka bir ciddi kanıtımız yok. Ağızdan ağıza yayılan bilgilerden bir toplama olmalı. Ama emin olduğumuz bir şey varsa o da İbrahim'in gözdelerinin sarayda bulunmayan şeyler istemeye başlamış olmalarıydı. Bunları sadrazam aracılığıyla getirtiyorlardı. Sonunda sadrazam durumu İbrahim'e anlatıp bazı kadınların saraydan gönderilmesini sağlamıştı. Fakat İbrahim kısa süre sonra bu kadınları yeniden saraya getirtti. Kadınlar için intikam saati çalıyordu. Padişahı sadrazama karşı kışkırtmışlardı. Nüfuzlu bir adam olan sadrazamı bu şekilde alt edemeyince başka bir yöntem denemişlerdi.

Rålamb şöyle devam eder: "Padişahı, sadrazamın samur kürkünün altında kara büyü işaretleri taşıdığına ve bunlarla padişahı kendine bağladığına inandırdılar. Birkaç gün sonra sadrazam padişahın huzuruna o kıyafetle çıkınca, büyük bir öfkeye kapılan padişah bostancıbaşıdan onu götürmesini istemiş. Sadrazam bunu duyar duymaz atına binerek saraydan dörtnala çıkmış. Divân toplantısı nedeniyle orada bulunan ve kaçtığını görenler, kaçışının gerçek nedenini gizlemek için 'yangın, yangın!' diye bağırmaya başlayınca, herkes korkarak dağılmış. Ama bostancıbaşı sadrazamı evine kadar kovaladı ve orada öldürdü. Böylece bu aklı başında ve becerikli devlet adamı kadınların entrikalarına kurban

283. Richard Knolles, *The Turkish history, from the original of that nation, to the growth of the Ottoman Empire: with the lives and conquests of their princes and emperors*, s. 78.

284. Godfrey Goodwin, *Osmanlı Kadınının Özel Dünyası*, s. 117.

gitti." Elçi esefle devam eder: "Bugün ondan hâlâ övgüyle söz edilir. Onun zamanında İstanbul'da görmeye alıştığımız bozuk akçelerin bir tanesi bile bulunmazdı."

1648'in Mayıs ayında Şekerpare Hatun için de sonun göründüğü anlaşılmıştı. Rüşvet meselesinde sınır tanımamaya başlamıştı. Bu sebeple bazı musahibelerle de zıt düşmüş, konu Kösem Sultan ile arasında münakaşa çıkmasına kadar gelmişti. Hatta Kösem'in Şekerpare'yi dövdüğü bile biliniyordu. Şekerpare bir kayığa bindirilip Sakız'a sürüldü.[285] Halep'ten azledilen Hasan Paşa'nın halîlesi Hamide Hatun da Şekerpare ile yakın ilişkide bulunup sürekli sohbetler ettiği için onun da sürgün edilmesi buyruldu. Hamide'nin bir cariyesi, Hamide Hatun olduğunu söyleyince onu Şekerpare ile birlikte Sakız'a sürdüler. Hamide de bu sayede kurtulmuş oldu.

Şekerpare'nin malının müsadere edilmesi ferman olununca uşaklarından Sebzeci Süleyman ve Dede sorguya çekildi. Bu iki adam Şekerpare zamanında, onun sayesinde bir hayli zengin olmuşlardı. Valide sultanın yaptırdığı bir odada on altı sandık mücevher ve "zer ü sîm ile mâl-â-mâl" idi. Sandıkları padişahın huzuruna getirdiler. Şekerpare'nin mührüyle açılınca içinde mücevherler, inciler, altınlar, riyaller ve "zî-kıymet tılâ-kâr Hind yadigârları ve sâ'ir tuhaf-ı zî-kıymet dopdolu" görünce İbrahim "Hay kâfir! Bana akşam ekmek alacak akçem yoktur deyu yemîn ederdi, bak neleri çıktı, hep benim malımdır!" diye şaşkına dönmüştü. Sandıklardan akıl almaz bir hazine çıkmıştı! Biri sarı, biri beyaz sırmalı iki kürk, birkaç kürk mintan, biri incili, biri zerdûz, çoğu çeşitli kumaşlardan olmak üzere iki yüz yorgan... Bütün bu biriktirilmiş malın iki yüz elli kese ettiği söyleniyordu.

"Benim kovduğum kâhyalar kendi eceliyle öldü"

Şekerpare'nin sonunun geldiği 1648 yılın Ağustos ayında Kösem'in gazabına uğrayacak bir kişi daha vardı. Kösem, kendisine kâhya olmak isteyen adını bilmediğimiz bu adaya yazdığı mektupta onu adeta kalemiyle dövüyordu: "Sen dünden berü kapu kapu kâğıd gönderirsin 'Beni rica edin, kâhya etsün' deyü ve bizim kapu halkına dâhi niyâz edersün. Ben bu ana gelince altı yedi kâhya geldi gitti. Benim kovduğum kâhyalar kendi eceliyle öldü, öbürleri kimini paşa çıkardı, kimini hünkâr çıkardı, düşman sözü ile kimselere temennâ ricâ etme, işine mukayyed ol. Daha babam

285. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt III, op. cit, s. 1137.

soğumadı bile, nedir bu kadar tekayyüd? Vallâhi ben bir mertebe haber alurum ki aklına fikrine gelmedik kimselerden, ben böyle rica temenna bilmem. Bana hayırlu hizmetkâr kim ise Allahu azîmüşşân bana müyesser etsün. Padişaha arz etmeyince gerek sen ve gerek gayrı kimse olmaz. Sen hemen basiret üzere ol, ben uşak değilim ve işine muhtâc değilim. Sen bugün kâhya olduğun gibi sana derler ki sen bize rica etdin, biz de efendiye söyledik, seni kâhya etdi. Bunların sözüyle kâhya olmadan ise ölmen yeğdir. (...) Sen basîret üzere ol. Bilmem sonra cevabına kadir olamazsın."[286]

Kösem başka bir mektubunda da yine kâhya atamasında son sözün kime ait olduğunu gösteriyordu: "Sen bugün kâhya olduğun gibi sana derler ki sen bize rica ettin, biz de efendiye söyledik, seni kâhya etti, bunlar ben sözüyle kâhya olmadan ise ölmek yeğdir, orta olmak Bahtiyar halayık, Ali köle hünkâr üzerine gitmeden Bahtiyar ile köleyi Ahmed Ağa'ya ver, (...) getirtsin. Sen beni dinle, yoksa Mesud Ağa'dan, Nezir Ağa'dan sana hayır yoktur, sen basiret üzere ol, bilmem sonra cevabına kadir olamazsın."[287] Haremde güçle birlikte çok büyük miktarda paranın döndüğü bu dönemde kâhya olmak bir zenginlik kapısıydı. Aynı zamanda Kösem'e yakın olmanın verdiği prestiji de unutmamak gerekir. Kösem'in kethüdası Üsküdarlı Behram'ın bu sayede elde ettiği itibar ve zenginliği hatırlamak yeterli olacaktır.[288]

Yine bu dönemde Valide Sultan'ın kethüdası Arslan Ağa vefat etmişti. Sözü geçen büyüklerden Koca Mimar Kasım Ağa, bazı aracılık yapanlara birkaç kese altın verip molladan da tezkire alarak kethüdalığa talip olmuştu. Kösem kendisine haber geldiğinde mollaya "Bizim hizmetkârlarımız vardır, anlar ve gayri kimesneler bize kethüdâ olmakta nice mahzûrât vardır" diyerek kabul etmedi.[289] Bunun üzerine Feridun Ağa kethüda edildi.

Kösem diğer görevlerdeki saray ahalisinin de etkinliğini kontrol altına almıştı, saray içindeki her adımı yakından takip ediyordu. Elimizdeki örnekler onun ciddi bir disiplin kurmak için, işlenen suçları affetmediğini gösteriyor. Bir kadın olarak erkek hâkimiyetinin geçerli olduğu bir dünyada otoritesini kurabilmek için en ufak bir yumuşamaya izin vermediği her halinden belli

286. Murat Kocaaslan, *Kösem Sultan. Hayatı, vakıfları, hayır işleri ve Üsküdar'daki külliyesi*, s. 106.

287. BOA, HAT, 1654, 8.

288. a.g.e., s. 193.

289. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt III, s. 1288.

oluyordu. Sözgelimi, bir kabahat işleyen Helvacı Dertli Ahmed'in affedilmesi için büyük ihtimalle kethüdası tarafından gönderilen mektuba çok sert ve kesin bir cevap vermişti. "Devletlü, inâyetlü, ismetlü ve kemâl-i merhametlü efendimiz hazretleri Helvacı Dertli Ahmed kulunuzun inayet-i kerem buyurub her ne-kadar [...] kulunuzun ednâ hâtırım içün cürmünü afv buyurmanızı derûn niyâz ederim" demiş hatta "Kul hatasız olmaz" diye de eklemişti kethüda. Ama Kösem'in cevabı sadece "Bu ricanı bir türlü kabul etmem. Ben İbrahim'e haber verdim, Helvacı kulum deyu bir türlü istemem.[290]

"Beni ve seni sağ komaz, devlet elden gidüb âlem harabe vardu!"

Kösem'in İbrahim döneminde adı çeşitli entrikalara karışmıştı. 1645 yılı sonunda atanan yeni sadrazam Salih Paşa, Kösem'le gizlice görüşüp İbrahim'i tahttan indirmeyi önermişti. Lakin Kösem kabul etmemişti.[291] Buna benzer bir iddia daha vardı. 1648'deki kapıkulu eylemleri öncesinde Kösem'in Sadrazam "Hezarpâre" Ahmed Paşa'yla gizlice görüşüp hayatının tehlikede olduğunu düşündüğü, oğlu İbrahim'in tahttan indirilmesi konusunda bir şeyler yapılmasını istediği söylenir.[292] Kösem bütün bu dönem boyunca bir taraftan da devlet erkânıyla güç çatışmasına girmişti. Her istediği kabul edilmiyordu. Mesela Mustafa Paşa'nın yerine Maksud Paşa'nın Mısır valiliğine gönderilmesine rızası olmamasına rağmen Maksud bu göreve gönderilmiş, üstelik Mısır'ı adaletle yönetmişti.[293]

Kösem, diğer etkin, lakin yoz üç figür ile birlikte devleti yönetiyordu: Kubbealtı veziri Sultânzâde Mehmed Paşa, padişahın mîrâhoru Yusuf ve kötü şöhretli Cinci Paşa.[294] 1640'ların sonunda isyanlar yine zirveye çıkmıştı. Veziriazâmların görevden alınması isteniyordu.[295] İktidarı ele geçiren kadro ise sürekli huzursuzluk çıkaran ve tehdit unsuru olarak ortaya çıkan yeniçeriler-

290. BOA, HAT, 1653/2. 1052, Z 29/1.

291. Necdet Sakaoğlu, *Osmanoğullarının ünlü kadın sultanları*, s. 132.

292. a.g.e., s. 132.

293. Joseph von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, cilt V, s. 331.

294. a.g.e, s. 334.

295. Daniel Goffman, *Osmanlı Dünyası ve Avrupa. 1300-1700*, s. 105.

den kurtulmak istiyordu.[296] 1648 yılında bir elçinin ifadesine göre yeniçerilerden özellikle kurtulmak isteyen ise Kösem'di. Ama doğrudan onlarların ağalarıyla birlikte çalışıyordu.

Sultan İbrahim'in sonu yaklaşıyordu. Harem kadınlarının elinde oyuncak olup imamesinin mücevher iğneli sorgucunun yerine çiçekler takmaya başlayan bir padişah sabırları taşırmıştı. İsyan kapıya dayanmıştı. Dönemin şahidi Rålamb gelişen olayları şöyle özetler: "Yeniçeri ağalığından alındığı için sadrazama kin bağlayan Murad Ağa adında biri, valide sultana, Müftü Abdürrahim Efendi'ye, valide sultanın gözdelerinden olan Mülki Kadın'a ve kısa süre önce Yeniçeri ağalığına getirilmiş olan Bektaş Ağa'ya, padişahın nasıl devlet yönetmeye uygun olmadığını ve bu durumun uzaması halinde sonuçlarının ne olabileceğini anlatmaya girişti. Ve o kadar etkili oldu ki, adı geçenler, Yeniçerilerin desteğini alarak Sultan İbrahim'i tahttan indirmeye ve yerine en büyük oğlu Şehzade Mehmed'i geçirmeye karar verdiler."[297] Naîmâ, Kösem Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesi konusunda sadrazama "Akıbet bu beni ve seni sağ komaz, devlet elden gidüb âlem harabe vardu, heman cülus etdir" dediğini yazar.[298]

İbrahim kadınların etkisi altında tuhaf davranışlar sergilemeye devam ediyordu. İbrahim kız kardeşleri ve Kösem'in kızları Ayşe ve Fatma, Hanzâde Sultân ve Kaya Sultan'a da eziyet etmekteydi. Ellerinden mallarını ve mücevherlerini alıyor, Telli Haseki adı verilen Hümâ Şah Sultan'a veriyordu. Hatta daha da ileri gidip bu haseki yemek yerken sultanları başında hizmet etmeye zorluyordu. Kaya Sultan hasekiye sabun veriyor, diğer sultanlar da leğen ve ibrikle ona hizmete mecbur ediliyorlardı![299]

Sonun başlangıcı

Artık asker ayaklanmıştır ve bir taht değişikliği kaçınılmaz olmuştur. Büyük şehzade Mehmed'in biat için camiye gönderilmesini isterler. Kösem'in cevabı ise nettir: "Câmide cülûs olagelmemişdir. Sarâya gelsünler!" Kalabalık saraya geldiğinde Bostancıbaşı kapıyı açar. Güruh Bâb-ı Hümâyûn'dan içeri girerek Harem-i Hâs'a, Dehliz

296. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt VI, s. 49.

297. Claes Rålamb, *İstanbul'a bir yolculuk. 1657-1658*, s. 61.

298. Lucienne Thys-Şenocak, *Hadice Turhan Sultan. Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın baniler*, s. 43.

299. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt III, s. 1164.

Kapusu'na (Araba Kapısı) kadar ilerler.[300] Şeyhülislâm, kadı, Muslihiddin Ağa ve Bektaş oğlu Murad Ağa Dehliz Kapısı'na yaklaştıklarında Kösem ortaya çıkar. Bu artık bir ayak divânıdır. Naîmâ onu bu anda şöyle betimliyor: "Başlarına siyah ibrişim destmâl setre etmişler, bir siyah hadım mirvehe salardı." Yüzünü kapatma gereği duymayan Kösem, orada, kapı önünde ayakta durmaktadır. Kalabalık bir erkek grubunun önüne bir naibe, devleti temsilen bir figür olarak çıksa bile yüzünü kapatmamış olması Naîmâ'yı rahatsız etmiş olmalı ki tam bu sahneyi tasvir ederken Kösem'i "Sâhibetü'l-makam Ümmü'l-mü'minîn Valide Sultan" olarak ölümsüzleştirir. (Makam sahibi, müminlerin annesi Valide Sultan)

Sahne Osmanlı tarihi için pek de alışıldık bir sahne değildir. Ulemâ ve ağalar "dest-beste selâm-ı kıyâm edüb" huzuruna çıkarlar. Kösem önce ağalara seslenir: "Böyle tehyîc-i fitneye bâ'is olmak insâf mıdır? Her biriniz bu hânedân-ı 'aliyyenin perverde-i ihsânı değil misiniz?" İlk cevabı veren Koca Muslihiddin, "Benüm devletlü sultânum gerçeksiz. Bendeniz ve cümlemiz bu devlet-i 'aliyyenin na'im-i firâvânına mazhar olmuşuz" diyerek söze başlar ve İbrahim'in saltanatında devletin içinde bulunduğu durumu en açık haliyle anlatmaya devam eder. "Padişahımızın hareket ve sülûku hudûd-ı şer'u akıldan hâric olmağın âleme ihtilâl geldi. Yaramazlar mukareneti ile ilâcdan kaldı. Ve her tarafta küffâr başkaldırdı. Serhadlere aduvv müstevli oldu, hâlâ boğazda yetmiş seksen pâre kal'a-misâl harbî sefineleri [savaş gemileri] yatıp, Akdeniz'in yolunu kapadıp, şeb-rûz [gece-gündüz] ceng ederler. Kendi bu cümleden gafil levh ü temâşâya ve celb-i mal ve isrâf ve irtişaya meşgul şer'i şerîfin metruk [terk edilmiş] olup rüşvetle âlem yıkıldı. Hazine israfâta sarf olundu, hâlâ şer'-i şerifin hükmü ne ise anı icrâ için ulemâmız fetvâlar verip gelmişizdir. Elhamdülillah, şehzade lâyık-ı tahtdır. Cülûs olmayınca cemiyyet dağılmaz. Mademki cülûs olmaya nice kanlar dökülür. Bir ferd emin olmaz. Lutfedip fesâda ba'is olacak muhalefetden hazer idesiz. Emr, şer-i şerîfindir" dedi.[301]

Muslihiddin Ağa'nın bu konuşmasını dinleyen Kösem hayli sert çıkmıştır: "Baka ağalar bu kadar zamandır oğlum ne murad etti ise müsâ'ade gösterip hiçbir işe nâ-ma'kuldür dememekle fesâd add ettiğiniz işlere mu'în ve delil oldunuz, bir kere birinizden nasihat ve hayr-hâhlık sâdır olmadı, ittifâkla nasihat etseniz ahvâl buna müncer olmazdı. Şimdi ol emrden kaldırmağa cem'iyett sû-i

300. Necdet Sakaoğlu, *Osmanoğullarının ünlü kadın sultanları*, s. 133.

301. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt III, s. 1163.; Necdet Sakaoğlu, *Osmanoğullarının ünlü kadın sultanları*, s. 133.

tebdir değil midir? Ba'de'l-yevm her ne işe ta'lim edip söyleyin, yaramazları def' edip yine tahtında otursun, mal ve mülk tasarrufu meşveret-i ulemâ ile vükelânın olsun" der.

Kösem hâlâ oğlunu korur gözükmektedir. Oysaki Kösem'in harem kadınları etkisinde kalıp İbrahim'in kendisini öldürtmeye yelteneceği konusunda şiddetli bir korku içinde olduğundan şüphe yok. Ayrıca İbrahim'in kendisini önce İskender Çelebi Bahçesine sürgün göndermesi, bunun yanı sıra Rodos'a süreceği söylentisi bile Kösem'i yeterince gücendirmiş olmalıydı. Ancak, diğer taraftan da tahta geçecek olan şehzadeyle birlikte düzenin değişeceğini, yeni cülus ile Eski Saray'a gönderilmesinin de söz konusu olacağını hesaplıyordu. Kösem'e atfedilen bu birbiriyle tutarsız sözlerin altında yatan gerçek, ölüm korkusu ile gücü kaybetme ve "Gözyaşı Sarayı"na kapatılma tedirginliği arasında gidip gelme olmalıdır.

Biz bıraktığımız ayak divânına dönelim. Muslihiddin Ağa daha önce verdiği cevabı tekrar eder. Şeyhülislâm ve Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi de görüşlerini uzun uzun belirtirler. Anadolu'dan azledilip gelen Hanefî Efendi ise Kösem'e şunları söyler: "Benim sultanım, biz sizin lufunuza ve ibâdu'llâha merhamet ve şefkatinize i'timâd edip bu makama geldik. Ümmü'l-mü'minînsiz âmme-i muvahhidine merhamet edip, bir sa'ât evvel bu maslahat-ı hayriyyenin temşiyetine himmet buyurasız, ki hâl-i âlem müşkil oldu, a'dâ etrafa hücum etti" etti diyerek yeniden rüşvetin, ayaklanmanın altını çizer ve uzun konuşmasına şöyle devam eder. "Hatta sultanımı dahi bi'd-defâ'at incittiler. İnsâfdan hâric salgunlar ve bedestâru basıp tüccarın gasben malını almalar ve nâ-hak yere katiller ve avratların tasallut ve ricâsıyla nâ-müstahakların âleme istilâsı bunun zamanında haddi tecâvüz etmiştir. Bir vech ile kabil-i ıslâh değildir."

Artık durumun ıslah edilmeyeceğini açık ve net bir şekilde Kösem'e söylemeye cesaret edildiği bir aşamaya gelinmiştir. Kösem hâlâ İbrahim'i savunmaya devam edererek, oğlu --daha ziyade kendisi– için bir çıkar yol bulmak üzere ısrar ederek şu cevabı verecekti: "Efendi gerçeksiz öyle âmma sû-i kurenâ [yakınlarının kötülüğü] şerrine uğradı, yaramaz sözüne uydu ba'de'-yevm musâhibler matrûd olsun [kovulsun] âkil ve nâsihlar sözünü tutsun."[302]

Hanefî Efendi o zaman dek verilen haksız ölüm kararlarıyla buna karşı çıkar: "Ya sultanım mukarin olan iyileri niçin öldürdü? Kara Mustafa Paşa gibi bir vezîri hevâsına tâbi' olduğu için depeledi ve Hanya Fâtihi Yusuf Paşa'yı 'Sen bana Kandiye'den mal

302. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt III, op. cit, s. 1164.

getirmedin' deyü nâ-hak yere öldürdü. Bunları gören ba'de'l-yevm nice emîn olur ve takarrub ve nâsihata nice cür'et eder?" der.

Uzun süren bu tartışma nihayet Kösem'in belki de en çok karşı çıktığı, ucu en çok kendisine dokunacak olan bir taht değişikliği ihtimaline gelmişti. "Âmma şimdi yedi yaşında ma'sûmun saltanatı nice mümkindir?" diye sorunca Hanefî Efendi "Kebir-i muhtellü'l-aklın [büyük akıl fakiri] saltanatı câ-iz değildir, sabiyy-i âkilin câizdir" der. Sabiyy-i âkil, yani daha buluğ çağına gelmemiş olan akıllı bir çocuğun bile İbrahim'in mevcut akıl sağlığından devlete daha faydalı olacağını artık kimse tartışmamaktadır. Hanefi Efendi, Mehmed'in tahta çıkması ile vezirlerin devlet işlerini götürebileceğini, lakin o tahta "Meslubü'l-akl (aklı alınmış)" otururs a "Âlem fenâya gider" der ve sözlerini şöyle bitirir: "Benim sultânım lutf edüb gayri tarîkla def' kaydında olman, hemen şehzade hazretlerin getirin."

Kösem'le ağalar arasında geçen bu konuşma, daha ziyade ayak divânı iki saat sürmüştür.[303] Bu arada Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi de söze karışıp "açık ve vâzıh ol kadar küstahâne sözler" söylemiştir. "Mahalle tahrir olunmaz" olarak tarihe geçecek bir gerginlik yaratan sözlerin karşısında Kösem'in tutumu ise şöyle kayda geçmiştir: "Valide hazretleri bu hususda adâb-ı münazere üzere merdane mübâhese idüb def'e müteallik bir söz komayub söyledi."

Kalabalık sonunda galip gelir. Kösem kendisine "beri tarafdan" verilen "mülzem ve müskıt cevâblar"ın "def'i mümkin olmadığın bilüb bir mikdar sükût idüb" sonunda şehzadeyi getirmek zorunda kalır ve "Gideyim şehzadenin sarıcağını sardırayım, çıkarayım" diyerek çıkar. Ulema ve ağaların "Allâhü tealâ ömrünizi ziyâde etsün" diyerek alkışladıkları bu sahne taht-ı hümâyunun çıkarılıp Bâbü's-saâde önünde kurulmasıyla devam eder.

Târih-i Gılmânî'de İbrahim'in tahttan indirilmesi şöyle aksettirilir: "Ertesi gün Bâb-ı Hümâyûn'a geldiler. Arz ağalarına Büyük Valide (Kösem Sultan) karşı çıkıp 'Toplanmaktan muradınız nedir?' diye sordular. Onlar da 'Padişahımız şehzadeleri katletmiş. Aslı nedir?' dediler. Arz ağaları: 'Allah göstermesin şehzade efendilerimizin hepsi sağdır' dediler. Yeniçeriler 'Sağ oldukları nereden belli? Mademki sağdırlar, getirin görelim' dediler. Arz ağaları ve valide sultan gidip Sultan Mehmed'i Kuşhane'den çıkardılar ve Bab-ı Hümâyûn'a getirdiler. O sırada yeniçeriler arasından biri avazı çıktığı kadar: 'Cülustur!' diye bağırdı. Bu söz ağızdan ağıza

303. Murat Kocaaslan, *IV. Mehmed Saltanatında Topkapı Sarayı Haremi. İktidar, Sınırlar ve Mimari*, s. 42.

dolaştı. İçerden taht-ı şerif çıkarılarak kapı önüne kuruldu. Talihli şehzade tahta oturtuldu."[304] Bu verilere göre yeniçeriler şehzadenin hayatından şüphe ettikleri bahanesiyle, aynı IV. Murad'a yaptıkları gibi onun hayatından duydukları şüpheyi gidermek için getirilmesini isteyip, şehzade getirilir getirilmez onun tahta çıkacağını ilan edecek kadar ileri gitmişlerdi.

"Ben padişah değil miyim?"

Osmanlı'nın başkentinde yine sıradışı bir manzaraya şahit olunmaktadır. Aklı pek de yerinde olmayan bir padişah tahttan indirilmesi karşısında devlet ricalini nankörlükle suçlayarak yedi yaşındaki şehzadesinin cülusunu izlemek zorunda kalır. "Şehzade-i civan-baht Sultan Mehmed hazretlerinin sinn-i şerifleri yedi yaşında, başlarında münâsib mücevveze 'arz ağaları etrafın almış Kuşhâne Kapusu semtinden zuhûr idüb muntâzırına 'arz-ı didâr eyledi." İşte tarihe bu tasvirle yansıyan cülus 1648 yılının Ağustos'unda gerçekleşir. Daha küçük bir çocuk olan padişah kalabalıktan ürkmesin diye cülus törenine çok sayıda devlet görevlisi çağrılmaz. Sonra silahdar ve çuhadar ağanın önderliğinde İbrahim'in bulunduğu odaya gidilir. "Padişahım ulemâ ve a'yân re'yleri üzre içeriye buyurun" denince İbrahim durumu anlayıp feryada başlar: "Bre hâinler, bre fülânlar bu ne asıl iştir, ben her birinize ihsânlar etmedim mi? Şimdi hevâruza tâbi olmadığım için beni kaldırmak tedârükün ettiniz. Ben pâdişah değil miyim? Bu ne demektir?" diye sorunca Abdülaziz Efendi "Hayır, padişah değilsin, umûr-i şer'iyye ve dînîyyeye adem-i takayyud ile cihâru harba verdin ve evkatınızı lehv ü gaflet ile geçirip rüşveti fâş ve zalemeyi âleme musallat ve beytülmâlı itlâf ve isrâf ettiniz" demişti. Naîmâ "Vicâhen ol kadar takrî'ât etmiş ki âlem hayrân oldu"[305] der.

Tahttan indirilen İbrahim'in hayatı boyunca beklediği o korkunç an gelmişti. Beklenilen sona yaklaşmamak için yerinden kalkmak istemiyordu. Silahdar ağa ile Çuhadar ağa onun kollarına girerek "Hele padişahım kavgaya meydan vermemek için şimdilik buyrun!" derler.[306] İbrahim yine yıllarını geçirdiği dar, karanlık, kasvetli bir mekânda yaşamaya mecbur ediliyordu. "Hoş

304. Mehmet Halife, *Tarih-i Gılmânî*, s. 78.

305. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt III, s. 1166.

306. Çağatay Uluçay, *Harem*, II, s. 30

imdi, başımda yazılan bu imiş, emir Allah'ındır" dedi.[307] Bir cariye ile Harem odalarından birine kapatıldı ve kapının deliğine de dışarıdan açılmasın diye kurşun döküldü. Sonra da kapı horasan ve kireç ile örüldü. Kâgir bir odanın demir penceresinden sadece yemek sahanı girecek kadar bir delik açılmış, diğer pencereler duvara çevrilmişti. İbrahim'in kapatıldığı bu yer, birbirine yapışık iki küçük yapıdan ibaret, bir magsel, bir abdesthane ve bir de ocağı olan, gökyüzü ile tek bağı tepedeki bacası ve yemek sokulacak minik penceresi olan bir yerdi. Ömrünün kalan kısmını geçireceği bu nahoş mekâna geldiğinde aslında kendisinden beklenen belki de tek şeyi yerine getirmiş olduğunu doğrularcasına şu sözleri söylemişti: "Elhamdü lillâh hele bir cemâ'atın başı oldum. Ya'nî şimden sonra gelecek selâtînin ceddi benim!"[308]

Ertesi gün "Padişah-ı mahlû (tahttan indirilmiş padişah) boşanmış" diye bir dedikodu yayılmıştı. Olayın aslı kısa zamanda ortaya çıktı. Kösem haber göndermiş "Mahbesi (hapis yeri) bir hoşça sedd ve istihkâm etsinler" emri üzerine veziriazam, müftü, vezirler ve ulema toplanıp mimar getirmişler ve mahbesin kapısını ve sahan girişi olan penceresini kireç ve horasan ile "muhkem ve istihkêm" ettirmişlerdi.

Kösem neden aslında tahttan indirilmesini istemediği oğlunun hapis hayatı yaşadığı bu yeri daha "muhkem", daha sağlam ve dayanıklı bir hale getirmek istemişti?[309] Belki de cevap Solakzade'de gizlidir. Solakzade, Veziriazâm Salih Paşa'nın ülkedeki kargaşa ortamına bir son vermek için şeyhülislâmla görüştüğünü, şeyhülislâmın da bu konuda Kösem'e yazdığını nakleder.[310] İbrahim bütün bu haberleşmeden haberdar olmakta gecikmez ve Salih Paşa'yı öldürtür. Kösem'in tam bu noktada kendi hayatının tehlikede olduğunu fark etmediğini var sayamayız. Kösem, zaten daha önce Veziriazâm Hezarpare Ahmed Paşa ile bu tedirginliğini paylaşmıştır ve daha önce de söylediğimiz gibi "Akıbet bu, beni ve seni sağ koymaz. Devlet elden gidip âlem harap oldu. Hemen tahttan indir" demişti.[311] Ne var ki paşa bu fikri onaylayıp hayata geçirmemişti.

307. a.g.e., s. 30

308. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt III, s. 1167.

309. Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye, II*, s. 114.

310. Murat Kocaaslan, *Kösem Sultan. Hayatı, vakıfları, hayır işleri ve Üsküdar'daki külliyesi*, s. 50.

311. a.g.e., s. 50.

İbrahim'in feryatları

Kapatıldığı bu daracık yerden artık sadece feryat figan duyuluyordu. Saray halkı ekmeğini yediği padişahın ah-u vahını duymaktan rahatsız olmuş, onu dışarı çıkarıp tahta oturtmak düşüncesine kapılmıştı. Bu enderun halkı için dayanılmaz bir hal almıştı. "Bu ne demektir? Bir padişah-ı zişâru göz göre göre tahdından ettirip diri diri mezara kodular, bir masûmu tahta geçirdiler. Bunun nimetine müstağrak olup şimdi feryâd u figânın işitmekten bize ölmek yeğdir. Hemen ittifâk edip taşra çıkarıp cülûs ettirmek tedârükünü görelim" diyorlardı.

Diğer taraftan Mehmed'in tahta çıktığı günleri müteakiben o esnada haremde hapis bulunan İbrahim'in içoğlanları tarafından tekrar başa geçirilmeye çalışılacağına dair haberler de dolaşmaya başlamıştı.[312] Ayrıca "Sultan İbrahim sırça saraydan kurtulup hapisten kaçarak bostancıbaşı ocağına sığınmış, kulun bir kısmı yine İbrahim Han'ı istermiş" söylentisi yayılınca işler sarpa sarar. Atmeydanı'nda binlerce silahlı asker toplanır.[313]

Kösem bunu duyunca çok tedirgin olmuştu. Çünkü İbrahim'in dışarı çıkarılması o an öldürülmesiyle eşanlamlı olabilirdi. Bunun üzerine hemen veziriazâm ve devlet adamlarını hareme çağırdı.[314] Bu uzun konuşma sonunda İbrahim'in öldürülmesine karar verildi. Yeni tahta çıkmış olan küçük padişaha bir ferman yazdırılarak babasının devletin bekası için öldürülmesi gerektiğinin açıklanmasının gerekliliğine karar verildi. Müfti Abdürrahim Efendi, Sadrazam Sofu Mehmed Paşa, kadıaskerler, yeniçeri ağası saraya vardılar. Abdürrahim Efendi'den fetva alındı. "Bir devirde iki halife zuhur ettiğinde ikisinden birini öldürün" mazmunu üzerine verilen fetva İbrahim'in sonunu da mühürlemiş oldu.

Bütün bu kararları verenler yanlarına cellat Kara Ali'yi de alarak İbrahim'in kapatıldığı odaya gittiler. Veziriazâm sımsıkı örülmüş olan duvarın yıkılmasını buyurdu. Bu esnada İbrahim yeniden çığlık çığlığa yardım istemeye başladı. Eski padişahın "Benim nân (ekmek) ve ni'metim yiyenlerden bana rahm eder kimesne yok mudur? Beni göz göre bu zâlimler katl ediyorlar, emân!" demesi üzerine herkesin duygulandığı bir an yaşandı. Pek çok kimse olay yerinden uzaklaştı. Koca Vezir Murat Ağa, Cellat Kara Ali'yi

312. Necdet Sakaoğlu, *Osmanoğullarının ünlü kadın sultanları*, s. 134.

313. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, cilt I, s. 233.

314. Çağatay Uluçay, *Harem*, II, s. 31.

bulup getirmişti. Murat Ağa değnekle vura vura celladı sırça saraya soktu. Cellat İbrahim'i öldürmek istemedi. Ağlamaya başlayarak vezirin ayağına kapanıp "Devletli beni katleyle, havfle [korku ile] ra'şeden elim ayağım tutmaz" demeye başladı.[315] Vezir ve müftü iki celladı da önlerine katarak mahbesten içeri girdiler.

Bütün bunlara şahit olduğunu söyleyen Bahâ'î Efendi İbrahim'i şöyle tasvir eder: "Bir gül-gûn atlas entari giymiş, kırmızı çakşır-ı mutâlla uçkurları taşra çıkmış, başında bir kell-pûş, sol elinde Mushaf-ı şerif" ile Abdürrahim Efendi'ye seslenir. "Baka Abdürrahim! Yusuf Paşa bana senin için bir fettân-ı dinsizdir, depele demiş idi, seni öldürmedim, meğer sen beni öldürecekmişsin işte Kitâbullâh, beni ne hükm ile öldürürsüz zâlimler!" diye feryadı bastı.

Evliyâ'nın canlı anlatımı ile aynı olaya bakarsak İbrahim'in hayatta kalmak için verdiği trajik savaşı orada da görürüz. Anlatısına göre İbrahim "Canım Usta Ali neye geldin?" der. Kara Ali "Hünkârım cenaze namazı kılmaya geldim" diyerek padişaha sarılır. İbrahim hemen teslim olmaz. Bir süre güreş ederler. Celladın yardımcısı da koşup gelerek "İbrahim Han'ın canevine bir diz bendi" vurur. Ali hemen kemendi geçirir. İbrahim son nefesini verdiğinde takvimler 19 Ağustos 1648'i göstermektedir.[316] Kara Ali'ye ise 500 altın verip "Durma hacca git" derler. İbrahim, Osmanlı geleneğine uyularak kan dökülmeden hayata gözlerini kapatır. Rålamb İstanbul'da dinlediği daha masalsı bir ölümü anlatır ve İbrahim'in gece gündüz "uluyup bağırdığını, kimseye rahat vermediğini" belirttikten sonra kafesinden alınıp "takkesiz şalvarsız ve yalınayak" halde bir adada iki yaşlı denizciye boğdurulduğunu yazar. İddiasına göre ceset daha sonra sarayın avlusuna bırakılmıştır, hadımağaları da gelerek âdet üzere sarıklarını üstüne ve çevresine fırlatmışlardır: "Sultan'ın ölüsü daha sonra Ayasofya'ya taşındı ve orada, kendisi de saltanatı sırasında İbrahim'den daha akıllıca davranmamış olan Sultan Mustafa'nın yanına gömüldü."[317] Görüldüğü üzere dilden dile renklenerek çarpıtılmış bir ölüm hikâyesinden başka bir şey değildir bu.

Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, Kösem'in kendi oğluna bile bir faydası olmadığını adeta itiraf ettiği bir konuşmasını şöyle nakleder: "Oğlum İbrahim için saltanata lâyık değildir dediler.

315. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt III, s. 1169.

316. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, cilt I, s. 234.

317. Claes Rålamb, *İstanbul'a bir yolculuk. 1657-1658*, s. 62.

'Hal' olsun' dedim. Vücûdu zarardır, izâle olsun dediler. 'Katl olsun dedim'. Eğer benim bir kimseye himayetim olsa, oğluma olurdu."[318] Kösem oğlunun ölümle cebelleşerek ve her yolu deneyip hayatta kalmaya çalışarak öldürülmesi karşısında duyarsız kalmıştır.

Kısa zamanda bir padişah daha tahttan indirilip öldürülmüş oldu. Naaşı kefenlendi, Has oda önünde yıkandı. Namazına yeni padişah Mehmed de geldi. Namazdan sonra tabutunun önünden ters eğerli atlar ile siyah nikab örtülü vezirler geçtiler. Bir padişah daha fetvayla öldürülmüştü.

318. Murat Kocaaslan, *Kösem Sultan. Hayatı, vakıfları, hayır işleri ve Üsküdar'daki külliyesi*, s. 69.

V

Valide-i muazzama:
IV. Mehmed dönemi

IV. Mehmed
(1648-1687)

8 Ağustos 1648'de şehzade Mehmed, IV. Mehmed sanıyla tahta çıktığında yedi yaşına yeni basmıştı. Gelenek olduğu üzere kılıç kuşanmak için Eyüp'e götürülürken büyük mîrâhor, çocuk padişahın bindiği atın dizginlerini tutmaktaydı. Mehmed sarı renkli bir libas, üzerinde ise altın işlemeli kırmızı bir cüppeyle ilerliyordu.[1] Mücevher iğnesi ve üzerindeki sorgucu ile tam bir padişah kıyafeti içindeydi. Dönemin tanıklarından Kürt Hatip yedi yaşında bir hükümdarın tahta çıkmasının "Osmanlı ve diğer memleketlerde görülmeyen" bir durum olduğunu yazmıştı.[2] Bu elbette büyük bir hataydı. Sayısız örnek arasından, sadece bir yüzyıl öncesinde Kanuni'nin taç giydirdiği Kral Sigismund Zapolya'nın, annesi Kraliçe Isabella Jagellon'un kucağında bir bebek olarak padişahın otağında Matrakçı Nasuh tarafından bir minyatürde ölümsüzleştirildiğini hatırlamıyor olması ilginçti.

Mehmed tahta çıktığında "hazinede bir kızıl mangır kalmamış"tı. Tarihçiler bir tek bakır para bile kalmadığını söyleyerek ekonomik durumun vahametinin altını çiziyorlardı. Murad'ın hazinesini İbrahim zaten tüketmişti. Askere verilecek cülus bahşişini yine İbrahim'in beyhude kaptırdığı paralardan ödemek kısmet olmuştu. Cinci Hoca, Hezarpâre Ahmed Paşa ve Şekerpare'nin malından gelen keseler başta olmak üzere pek çok yerden para toplanıp cülûs inâmı ödendi.[3] "Malım yoktur" diyen Cinci Hoca'nın malına el konulunca üç bin keseden fazla altın ortaya çıkmıştı. Evinin altını kazıp köşelere gömdüğü keseler Mehmed'in cülus bahşişinin imdadına yetişti.

1. Joseph von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, cilt V, s. 435.

2. Murat Kocaaslan, *Kösem Sultan. Hayatı, vakıfları, hayır işleri ve Üsküdar'daki külliyesi*, s. 46.

3. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, cilt II, s. 234.

Gelenek yine bozulmuştu. Abdülaziz Efendi, "Yeni sultanın tahta çıkmasıyla birlikte, eski sultanın annesinin Eski Saray'a çekilip şerefli görevini bırakması bir gelenek olduğundan, büyük valide inzivaya çekilmek için izin istedi. Fakat (yeni) sultanın şefkatli annesi henüz genç ve dünya ahvali konusunda gerçekten bilgisiz olduğundan, hükümetin başına o geçtiği takdirde devletin çıkarlarının zarara uğraması ihtimali doğacağı düşünüldü. Dolayısıyla büyük valideye bir süre daha terbiye ve nezaret görevi verildi. Ve hasların valide sultana tahsisinin yenilenmesi uygun bulundu" diyordu.[4] Kösem'in gerçekten Eski Saray'a çekilmek arzusunda olduğu epey şüphelidir.

Kösem'in siyasi iktidarı elinde bulundurmasından hoşlanmayanlar da vardı. Sadrazam Sofu Mehmed Paşa bunların başında geliyordu. Kösem'den yana olduğunu her fırsatta ortaya koyan Naîmâ sadrazamın hatasının "Bu yüce devletin askerlerinin sadece tevarüs eden soyluluğun şerefine saygı gösterdiği"ni anlayamamış olmasından kaynaklandığını yazıyordu.[5] Mehmed'in saltanatının, asker arasındaki çatışmanın derinleştiği, vezirlerin birbirlerinin kuyusunu kazdığı ilk yıllarında Kösem'in işleri ele alması kısmen bir kaosa sürüklenilmesine engel olmuştu. Rålamb, "Devlet iki yıl boyunca huzuru tanıdı. Zeki ve akıllı bir kadın olan valide sultan hem doğal yetenekleri hem de uzun deneyimleri sayesinde onu bu süre içinde iyi bir şekilde ve sükûnetle yönetti" diyerek belki de biraz iyimser bir bakış açısı getirmişti.[6] Huzurdan bahsedilemese bile görece sakinlik, her zaman olduğu gibi otorite boşluğuna yol açılmamasından kaynaklanıyordu.

Delikanlı avcı bir padişah

Evliyâ Çelebi İbrahim'in oğlu Mehmed'in doğumunu heyecanla karşılamasını şu romantik satırlarla ölümsüzleştirmişti: "Hikmet-i Huda bu Muhammed Han rahm-ı maderden müştak olmazdan mukaddem İbrahim Han ta'ahhüd itmişdi kim 'Eğer bir merd evladım vücuda gelirse müjde idenden ma'ada ibdida kimi görsem evladıma anın ismini korum' diyü ta'ahhüd itmişdi."[7] İbrahim sözünü tutmuş, erkek evladı olunca bu müjdeyi ona getirenden

4. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümâyûn. Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümranlık ve kadınlar*, s. 333.

5. a.g.e., s. 334.

6. Claes Rålamb, *İstanbul'a bir yolculuk. 1657-1658*, s. 63.

7. Murat Kocaaslan, *IV. Mehmed Saltanatında Topkapı Sarayı Haremi. İktidar, Sınırlar ve Mimari*, s. 39.

başka ilk kimi gördüyse onun adını koymuştu. Kızlarağası yeni doğan şehzadenin doğduğunu müjdelerken İbrahim bu arada Hünkâr imamı Yusuf Efendi'yi görmüş ve böylece şehzadesinin adı da Yusuf olmuştu. Kutsal kitabın o yakışıklılığı ile kadınların aklını başından alan Yusuf'un adını! Meyve soyarken Mısırlı kadınlar kendilerinden geçip ellerini de doğramamışlar mıydı? Fakat sonradan muhasibeler padişahın kanına girerek Yusuf'un kul adı olduğunu, çocuğun adının Mehmed olması gerektiğini söylediler. İbrahim de her zamanki gibi bu sözlerin etkisinde kalıp şehzadesinin adını Mehmed koydu.

Mehmed tahta çıktığında gayet zayıf ve ince bir çocuktu.[8] Tarihte "Avcı Mehmed" olarak anılacak bu küçük padişah yirmi yaşına geldiğinde av sevdasına düşecekti. Evliyâ'nın dediğine göre açık havada dolaşmaktan dinçlik kazanmıştı. Artık çocukluktan çıkıp bir delikanlı olduğunda ise "Orta şişmanlıkta ve iri olup vücudu cüsseli, göğsü yerinde, omuzları geniş, sırtı enli ve belinden aşağısı uzundu. Boyu, babasının boyu gibi uzundu"[9], "Pazuları kalın ve elleri arslan pençesi gibi genişti. Yüzünün görünüşü güzeldi. Açık kaşlı, elâ gözlü, şirin sözlü ve aydınlık yüzlü" idi. "Sakalı az, bıyığı çok, iyi ata biner, avlanmaya ve savaşa düşkün, gayretli bir padişah" diyecekti Evliyâ Çelebi onun için.

IV. Mehmed'i otuz üç yaşındayken gören Tavernier ise okura şu tasviri sunar: "Eli yüzü oldukça düzgün; boyu kısanın biraz üstünde; pek şişman sayılmaz; sağlığı da pek yerinde değil: Birkaç yıl önce bir av sırasında, atını bir çukurdan atlatmaya çalışırken bedenini çok zorladığından padişaha inme geldi, ama gene de benliğini saran av tutkusundan vazgeçemediği için, bu sert spora kendini kaptırdığında, kimi zaman onu attan çok kötü durumda indiriyorlar. Rahatsızlığını geçirmek için kullanılan ilaçlar, kendisine pek özen göstermediği için yararlı olamıyor. Kararsız ve kaygılı bir mizacı var. Bu durum, kendisine hizmet edenlere çeşitli güçlükler çıkarıyor; mizacı ne kadar irdelense de padişahın isteklerine yanıt vermek güç."[10]

Diğer tanıklar da Sultan Mehmed'in narin ve hassas ciltli olduğunu, hastalıklı bir görüntüsü olduğunu yazacaklardı. Top sesinden çok hoşlandığını, sık sık eğlence için top attırdığını, hem yayla hem de tüfekle çok iyi atış yaptığını da unutmayacaklar-

8. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, cilt II, s. 235.

9. a.g.e., s. 235.

10. Jean-Baptiste Tavernier, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, s.147.

dı.[11] "Çok yiğit, ava ve kadınlarla zevke meraklı" olmasını hesaplayıp Hıristiyanların dediklerinin aksine "şahsen orduya katılmak için yanıp tutuştuğunu" da not düşeceklerdi.

Mehmed'in sünnetinde müzisyenler on gün boyunca has odada uyuyup kalmasın diye müzik çalmışlardı. Sadece onu oyalamak için biraz komedi gösterileri boyunca ara vermişler, onun dışında sürekli çalmışlardı. Bobovius, padişahın o zamandan beri ahenkli müziği hiç sevmediğini yazar.[12] Bundan sonra Köprülü Mehmed'in tavsiyesiyle ava merak sarmıştır. Ava olan merakını da, bariz bir şekilde abartılı bir rakam vererek şöyle süsleyip anlatır: "Padişah ava öyle ateşli bir biçimde sarıldı ki, avcılık şu anda onun tek zevki haline gelmiş durumda; altın ve gümüş zincirlerle bağlı beşaltı bin köpek bekliyor; en gözde ve sevgili köpekleri altın, inci ve diğer mücevherlerle süslü tasmalar taşıyor."[13]

Sultanın cimriliğine dair anlatılar da yok değildir. Tavernier, hem av meraklı hem de cimriliği ile bilinen IV. Mehmed'in geliştirdiği yöntemi –cebinden para çıkmadan hediye verme ve üstelik karşılığında da hediye alma– hicveder. Mehmed avladığı hayvanlardan birini hediye olarak saray ricalinden birisine gönderir. Padişahın elinden gelen bir hediyenin karşılığında buna layık bir armağan verilmesi gerektiğini bilen kişi de nezaketen bolca para göndermek durumunda kalır. "On bin ekü vererek yakasını ucuz kurtarmış sayılır."[14]

Turhan Sultan ve rekabet başlıyor

Rusya'da esir alınarak saraya getirilen Turhan Sultan Kör Süleyman Paşa tarafından Kösem'e hediye edilmiş, dolayısıyla da onun hizmetine verilmişti. Mavi gözlü, beyaz tenli, koyu kahverengi saçlı ve güzel bir kadın olarak tasvir edilen Turhan Sultan'nın eğitimiyle sarayda IV. Murad'ın kız kardeşi Atike Sultan ilgilenmişti.[15] Eşi İbrahim öldüğünde yirmili yaşlarındaydı. 1683'te ölene dek otuz yıldan fazla valide sultan olarak hüküm sürecekti. Bu dönemde Kösem Sultan altmış yaşını geçmişti ve

11. *An account of a late voyage to Athens containing the estate both ancient and modern of that famous city, and of the present empire of the Turks*, Londra, 1726, s. 347.

12. *Albertus Bobovius yada Santuri Ufki Bey'in Anıları. Tapkapı Sarayı'nda Yaşam*, s. 81.

13. a.g.e, s. 81.

14. Jean-Baptiste Tavernier, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, s. 108.

15. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümâyûn. Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümranlık ve kadınlar*, s. 314.

1623'ten beri "validelik" makamında idi. Bütün bu karmaşık dönemde Turhan Sultan yerine, devlet işlerine artık büsbütün hâkim olan Kösem'in torununa naiplik etmesinin uygun görülmesi büyük sürtüşmelerin başlangıcı olacak ve olaylar büyük bir trajediyle son bulacaktı.

III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan, oğlu ölüp de torunu I. Ahmed tahta çıkınca Eski Saray'a gönderilmişti. Kösem'in valide sultanın bulunmadığı bir ortamda gücünü pekiştirmesi kolay olmuştu. Kendine bir hâkimiyet alanı yaratmıştı. Bunu tecrübe ettiği için başına gelebileceklerin farkındaydı. Şimdi de Turhan Sultan'ın böyle bir güç boşluğundan faydalanıp palazlanmasını istemiyordu ve buna engel olmak için elinden geleni yapacaktı. "Valide-i Muazzama" olarak üçüncü defa saltanat naibesi olmuştu.[16]

Kösem'in devlet işlerinden anlıyor olması onu yeni valideye üstün kılıyordu. Rus asıllı Turhan aslında kendi hakkı olan oğluna naiplik etme sorumluluğunun ve bunun doğal sonucu olan harem yönetimindeki yerinin elinden alınmasından da hiç hoşnut kalmamıştı. Ayrıca kendisi valide sultan olarak günlük 2.000 akçe alırken Kösem Sultan'a 3.000 akçe tahsis edilmesinden de herhalde rahatsızdı.[17] Her şeye rağmen Turhan daha uysal olduğundan kolayca yönlendirilebilir bir figür gibi görünüyordu. "Âlicenap ve yüce ruhlu bir hanımefendi" olarak algılanıyordu.[18]

Unutulmaması gereken bir şey varsa o da Kösem ve Turhan'ın aynı güç alanını paylaştıkları bu kısa süre içinde Kösem'in baskın olduğu, lakin Turhan'ın büsbütün bir kenarda oturmadığıdır. Turhan da başta Girit Savaşı olmak üzere pek çok konuda devlet işlerinin içindedir. Venedik'ten İspanya'ya giden mektuplar Turhan'ın bu süre içinde hayli etkin olduğunu gösterir. Turhan, 1651 baharında savaş devam ederken ada müdafaasına 50 bin sekizlik real (*real de a ocho*) değerinde bir "bağış" yapmıştı.[19]

Ayrıca Turhan ve Kösem'in bu dönemde harem içinde birbirinden uzak mekânlarda ikamet etmiş olmaları da dikkate şayandır.[20] Turhan Sultan, Kösem'in kullandığı valide sultan odasına taşınmamıştı. Oysa daha önce belirttiğimiz üzere, bu oda hareme

16. Necdet Sakaoğlu, *Osmanoğullarının ünlü kadın sultanları*, s. 133.

17. Lucienne Thys-Şenocak, *Hadice Turhan Sultan. Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın baniler*, s. 67.

18. *An account of a late voyage to Athens containing the estate both ancient and modern of that famous city, and of the present empire of the Turks*, s. 349.

19. AGS, Estado, 3550, fol. 95. Venedik, 4 Mayıs 1651 tarihli mektup.

20. Murat Kocaaslan, *IV. Mehmed Saltanatında Topkapı Sarayı Haremi. İktidar, Sınırlar ve Mimari*, s. 133

hâkim bir konumdaydı ve kontrol mekanizmasının rahatlıkla elde tutulması açısından iyi bir yerdeydi. Turhan muhtemelen çekinmiş ya da gerginlik çıkarmak istememişti. Ayrıca fiziksel olarak uzak mekânlar hem sıkça karşılaşmayı engelleyip hem de ileride düzenlenecek planların da rahatlıkla organize edilmesine imkân sağlayacaktı şüphesiz.

Huzursuzluk devam ediyor...

İbrahim'in ölümünden sonra, Osman'ı ölümünün ardından olduğu gibi bir grup ayaklandı ve padişahın ölümünün sorumlularının bulunmasını istedi. Asiler bu kişilerin başlarını istiyorlardı. İntikam peşindeydiler. Sipahiler aynı zamanda yedi yıldır aralarından hiçbir ağanın çıkmadığını söyleyip şikâyette bulunmuşlardı.[21] Kösem'in de onların tarafında olduğu görülüyordu. Önce kendilerine gönderilen elçi Kenan Paşa'yı tutuklamış, sonra da ikinci elçi olan bir yeniçeriyi parçalara ayırmışlardı.

Çalkantı durmak bilmiyordu. Diğer taraftan da Galata Sarayı hademesi ayaklanmıştı. Cülus günü birtakım terakkiye nail olmak için usule aykırı teşebbüslerde bulunmuşlardı.[22] Bu da kapıağasının teskin edici konuşmalarıyla yatıştırılmıştı. Bazılarına da bayramda hizmetler verileceği söylendi. Kösem, veziriazâm ve ağalar hayli gerçekçiydiler. Bütün hademe için birden terakki yapmanın mümkün olmayacağını biliyorlardı. Bayramın dördüncü günü 200 kişi sipahiliğe yükseltilerek ortalık sakinleştirildi.

Ama artık çalkantı ve ayaklanmanın bir istisna değil de bir norm haline geldiği bu dönemde sorunlar tükenmiyordu. Sıra sipahilere gelmişti. Sofu Mehmed Paşa'dan memnuniyetsizliklerinin yanında çocukları için terakki ve gulamiyelerinin de ödenmesini istiyorlardı. IV. Murad'ın saltanatı zamanında olduğu gibi Bâb-ı Hümâyun'da görevlendirilmeyi arzuluyorlardı.[23] 1648 Eylül'ünde Üsküdar'da toplandılar. Ekimde Galata Sarayı hademesi İbrahim Paşa Sarayı önünde ayaklandı. Sofu Mehmed'le konuşma zamanı gelmişti. Aynı gün iki hatt-ı hümâyûn çıktı ve veziriazâm Kösem'in huzuruna çağrıldı. Ertesi gün sadrazam ve müftü karışıklık dinmedikçe divâna çıkamayacaklarını belirttiler. Asiler ise Atmeydanı'nda toplanıp İbrahim'in katlinde rolü olanların idamını istediler.

21. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt III, s. 62.

22. Joseph von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, cilt V, s. 442.

23. a.g.e., s. 445.

Birkaç gün sonra sipahiler Kara Abdullah adlı elçilerini şikâyetlerini iletmesi için Kösem'e, Harem-i Hümâyûn'a gönderdiler. Oysaki bir gün evvel şöyle bir hatt-ı hümâyûn verilmişti: "Yeniçeri ve sipahi kullarımın birbiriyle ceng etmelerine rızâ-yı hümâyûnum yoktur. Siz cemiyeti dağıtınız, sonra ben ikisini de azl ederim." Bu sefer gönderilen hatt-ı hümâyûnda ise "ma'kûl ve münâsib kim ise" onu vezir yapma yetkisi veriliyordu bu asi kalabalığa.

Kösem tam bu noktada artık Sofu Mehmed Paşa'yı yalnız bırakmıştı. Paşaya da ağaların uygun görmesi halinde mührü bırakacağını söylemek munisliğini göstermekten öte seçenek kalmıyordu.

"Baad el-yevm kendü halinize olasız gerek"

Kösem torunu Mehmed'in saltanatının başında devletin iplerini bu işlere karışan Ocak Ağaları sayesinde almıştı.[24] Bunlardan önde gelenler, Muslihiddin Ağa, Kara Murad Ağa, Bektaş Ağa, Kara Çavuş Mustafa Ağa, Çelebi Kethüda sadrazam ve vezirleri etkisiz bırakıyor, türlü yolsuzluklarla servet ediniyorlardı. Rüşvetle dirlikler satılıyordu. İşi gümrüksüz mal getirtip kendi adamlarına sattırmaya kadar vardırmışlardı. Kösem de her şeyden haberdardı. 1649'da Sofu Mehmed Paşa'yı idam ettirip kendi aralarından biri olan Kara Murad'ı veziriazâmlığa getirdiler. *Hadikatü'l Vüzerâ*'da "Cülûs-ı Mehmed Hânî'de yeniçeri ağası olub bin elli dokuzda cemâziyelâhiresinde (21 Mayıs 1649) Sofu Mehmed Paşa'nın yerine Büyük Valide Sultan iradesiyle veziriâzam" sözleriyle Kösem'in kararı tarihe kaydedilmiş oluyordu.[25] Ağaların verdiği kararları uygulayan Kösem'di. Kadınlar ve Ağalar saltanatı devam ediyordu.

İşte tam da bu günlerde Kösem harem kurallarında köklü bir değişikliğe gidecektir. Kösem haremağalarının hareme girmemelerini IV. Mehmed tahta geçtiği zaman yasaklar. Derviş Abdullah durumu biraz farklı anlatır. Mehmed'in saltanatının başında Kösem ve Turhan'ın "birbirine ziyâde mahabbet itmekle ittifâk ve ittihâz" ettiklerini ve "Devlet-i Aliyye'ye nizâm vermek murâd itmeği sarây-ı hümayûnda ne kadar kara hâdım var ise karşılarına" getirdiklerini yazar. Herkesi topladıktan sonra kızlarağasına ve kara ağalara hitap eden ise Kösem Sultan olmuştur. O tarihi ko-

24. Necdet Sakaoğlu, *Osmanoğullarının ünlü kadın sultanları*, s. 134.

25. a.g.e., s. 134.

nuşmasını işte burada yapar: "Ba'ad'l-yevm kendü hâlünüze olasız. Gerek harem umûruna gerek taşra umûruna karışmayasız. Cümlenüz âzâdsız, kölesiz, ancak harem kapusı önünde olan oturmakdan gayri işünüz yoktur. Size ta'yîn olunan harem kapusı önünde olan odalardur. Eger harem kapusından içerü bir adım duhûlunuz, tezkîre irsâl eyledigünüz mesmû'um olur ise bilâemân velâ-te'hîr katl olursız. Eger umûr-ı mühimme olub tarafımuza bildirmek iktizâ ider ise bir tezkîre ile kethudâ kadına ifâde edersiz. Ol dahi bize ifâde eder. Ve kezâlik taşraya dahi gerek tezkîre ile ve gerek lisânen bir kelâmınız çıkdugı mesmû'um olur ise envâ'ı ukûbet ile katl olunursız" gözdağıyla onları korkutur ve Harem'den çıkartır.[26] Bu tembihle kara ağaların Harem-i Hümâyûn tarafında olan cariyelerini dışarı çıkarmıştır. Bazıları çerağ edilmiş, bazıları da esir pazarına gönderilmiştir.

Bundan sonra da Eski Saray baltacılar kethüdası, helvacıbaşı, aşıçı başı, Istabl-ı âmire hasırcılar zabitleri, gılman-ı acemi ve ekmekçi zabitlerine, koz bekçilerine ve bostancıbaşına bir tembih gelir: "Neferâtınuzdan birisi taşradan içerüye ve içerüden taşraya gerek kelîmât ve gerek tezkîre götürdügi mesmû'm olursa cümlenüz katl ile iktifâ olunursız. Zîrâ cümlenüze ma'lûmdur ki; gözlerim nûrı arslanım Sultân Mehemmed tahta cülûsları katında cümle ulemâ ve on iki ocak bizi nâzır nasb iylediler. Her ne olursa bizden su'âl iderler" deyip şunu eklerler "Cümlesi sem'an ve tâ'aten emr-i fermân sultânımuz hazretlerinündür."

Bunun üzerine kızlarağası "Devletlü sultânım. Bizim cürmimüz nedir? Bilelüm" diye sorunca Kösem "Hey bre kara hınzırlar! Dahi cürmünüzi bilmez misiz? Sultân Osmân fitnesini iyledünüz. Ve Sultân Mustafa fitnesi iyledünüz. Câriyeler ile yek-dil olup, oğlum ile benim aramıza nifâk idüp, beni bahçe ve yalı köşelerine tarh itdürdünüz. Âkıbet sizün fesâdınuz sebebiyle iki gözüm nûrı arslanım oğlum Sultân İbrâhim feryâd iderek şehîd oldı. Şimdi nûr-ı dîdem arslanım Sultân Mehemmed hazretlerini dahi belâya mı ugradacaksınız?" der. Kızlarağasının başına ve gözlerine darp ettirerek onu dışarı çıkarttırır.[27]

Bundan sonra azar sırası babüssaade ağası, silahdar ağa ve diğer Has odalılara gelmiştir: "Sizler âkıl ve müdebbir ve edîb agalarsız. Arslanım Sultân Mehemmed'e kapu ağası Kur'ân-ı azîm ta'lîm iylesün. Silâhdâr aga yazı ta'lîm iylesün. Ve cümlenüz âdâb-ı

26. Derviş Abdullah, *Risale-i Teberdariye fi Ahval-i Darüssaade*, s. 45.

27. a.g.e., s. 140.

pâdişâhî bilürsiz. Her gün âdâb-ı pâdişâhî ta'lîm idesiz. Ve her gün ata bindürüp, bagce içince seyr ve temâşâ itdüresiz. Ahşâma değin taşrada meks itdürüp, bir dürlü hareme gitmeği hâtır-ı şerîflerine getürmeyesiz. Zîrâ babası Sultân İbrâhim arslanum başına gelen ahvâle harem tarafında avratlar ile kesret mecâle ve ülfet idüp avratlere yüz virdügi sebeb olmuşdur" der ve son sözü söyler: "Gözüm nûrı Arslanum Sultân Mehemmed cümlenüze Tanrı emâneti olsun." Bunun üzerine hepsi "Fermân sultânımız hazretlerünündür" diyerek işinin başına döner.

Durum gayet açıktı. Haremağalarının akşamdan sonra hareme girmelerinin ardındaki yasak cariyelerle olan yakınlıklarını engellemekti. Kösem tam da Turhan Sultan'la arasında gerginlik olduğu ve muhtemelen herhangi bir komplodan korktuğu için geç saatlerdeki harem ve dış dünya arasındaki trafiği engellemek istemiştir.

Necdet Sakaoğlu ise Kösem'in kurduğu dengeleri şöyle açıklar: "Bu çıkışıyla İbrahim dönemindeki pek çok kötülüğün sorumluluğunu merhametsiz, hilekâr ve cahil haremağalarına yüklemeyi amaçlamıştı. Bunların olası karşı eyleminde ise ocak ağalarıyla dayanışmasına güveniyordu. Yaşamı boyunca dikkatli hareket eden Kösem Sultan, bu kez saray içinde iki güçlü örgütü karşısına aldığının ayrımında değildi. Bunlar, İbrahim'in tahttan indirilmesine infial gösteren Enderun içoğlanları ile haremdeki yetkileri kısıtlanıp aşağılanan zenci hadımlardı. İbrahim'in dul hasekisi, çocuk padişahın annesi Turhan Sultan'sa, gizlice bu iki örgüte dayanarak kayınvalidesini tasfiye etmeyi, hiç olmazsa Eski Saray'a göndermeyi tasarlıyordu."[28]

"Bak a canım sana bunu kim öğretti?"

Osmanlı-Venedik Savaşı olanca şiddetiyle devam ediyordu. Foça'da Osmanlı donanması Venedik gemileri karşısında büyük kayıp vermişti. Haberin Âsitâne'ye ulaşması uzun sürmemişti. Yeniçeri Ağası Murat Ağa "avanesiyle fırsat bulup" Kösem'e haber göndermiş, vezirin donanma konusunda kusur ettiğini bildirmişti.[29] Murad Ağa'nın başta Kara Çavuş ve Muslihiddin'in de bulunduğu Sofu Mehmed Paşa'ya muhalif olan grubu Foça mağlubiyetini veziriazâmı devirmek için kullanmaya niyetlenmişti. Kaptanıderyanın uygun gördüğü sayıdaki gemileri göndermemek ve

28. Necdet Sakaoğlu, *Osmanoğullarının ünlü kadın sultanları*, s. 135.

29. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt III, s. 1213

bunların ihtiyacı için ayrılan 100 keselik altını da zimmetine geçirmekle itham edildi.[30]

Çocuk padişah 21 Mayıs'ta babaannesi Kösem de yanında olduğu halde başkanlığını yaptığı bir divânda kendisine öncesinden öğretildiği belli olan cümlelerle ilk siyasi çıkışını yapar. Vezir ve âyan huzur-ı hümâyûna davet olunurlar. Henüz çocuk olan Mehmed tahtta, Kösem ise yanı başındadır. Padişah "Niçün donanmayı ihtimâm etmedin bu ne şekil sa'ydır?" deyip "Elhamdülillâh padişahım, dahi bir târihde donanmaya bu kadar sa'y u ihtimâm olunmamıştır ve böyle mükemmel çıkarılmamıştır" diye cevap alır. Çocuk padişah kaşlarını çatar. "Sen vezâret âdemîsi değilsin getir mührü" diyerek elinden mührü alıp Murad Ağa'ya verir.

Bir arz günü Mehmed'in Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'ye "İşittim akçe ve rüşvet alınırmış, niçin rüşvet alırsız?" demesi de Abdülaziz Efendi'nin nezaketten uzak bir şekilde "Bak a canım sana bunu kim öğretti?" diye cevap vermeye cüret etmesiyle devam eder. Hatta daha da ileri gidip bundan sonra huzuruna gelen Zeyd'e Amr'a bunu anlatmış ve "Padişah şöyle dedikte ben böyle cevab vedim, iyi demedim mi?" diyerek gururlanmıştır. Cülustan sonra Kösem'in bazı konulara hâlâ müdahale etmesinden rahatsız olanlar bulunduğunu söylemiştik. Verilen kararlara "Bu husûsun ma'kulü şudur" diyerek itiraz ediyordu.[31] Sofu Mehmed Paşa ile Abdülaziz Efendi Kösem'e karşı tavır geliştirmişlerdi. Pek çok konuda ricasını akıllıca bahaneler ve sebeplerle kabul etmeyip Kösem'in hilafından hareket ediyorlardı.

Kösem Sultan o meşhur konuşmasını işte tam da burada yapacaktır: "Bunca mallar alındı, maslahatta bu şekil görüldü ve beni öldürmek sevdâsına düşüldü. Bi-hamdillâhi te'âlâ ben dört devlet görmüşüm, bunca zamandır devlet sürmüşüm. Ben ölmekle ne âlem ta'mîr olur ve ne yıkılır. Bunda kâh beni katle kasd ederler kâh padişahımı ba'zı nesne fermân ettikçe kim öğretti sana canım derler. Padişahlar ile böyle mu'âmele-i istihza olur mu? Ya ta'lîm olunsa ne lazım gelir?"[32]

Ne çok şey özetler Kösem'in bu kısacık serzenişi! Pek çok güç unsurunun padişahın yetkisinin üzerine çıktığını, padişahlık kurumuna yapılan saygısızlığı, torununa yaptığı naipliğine karşı çıkan ve arkadan iş çeviren paşaların durumunu... Her şeyi kısacık

30. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt IV, s. 567.

31. a.g.e., s. 1214.

32. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt III, s. 1214.

anlatır. Bunların başında da kendisi için yapılan komplolardan haberdar olduğunu göstermesi gelir bittabi. Kösem, Turhan'ın başta olmak üzere bazı kişilerin kendisini öldürme planları peşinde koştuklarını bilmektedir. Bu aslında uçan kuştan haberi olduğunu söyleyerek bir gözdağı verme değil, uzun yıllardır içinde piştiği siyasetin kendisi için belki de artık fazla geldiğini, onun öldürülmesiyle devlet düzeninde bir değişiklik olmayacağını, belki de her şeyin ötesinde, ölümden korkmadığını ilan etmesidir.

Bu Abdülaziz Efendi'nin padişaha ve padişahlık makamına karşı yaptığı tek saygısızlık değildi. Sultan İbrahim'e karşı sarf ettiği nahoş sözleri de meclislerde dile getirmiş ve bu doğal olarak Kösem'in kulağına da gitmişti. Kösem önce bunun doğru olup olmadığını araştırmıştı. Naîmâ'nın kaleminden duruma bakalım: "Sonra valide hazretleri bundan rû-gerdân olduklarını tahkik ettiklerinde hufyeten beylerinde nice sohbetler ve mehd-i ulyâ hazretlerine sû-i kasdı mutazammın meşveret etmişlerdi." Murad Ağa bunlara muhalifti ve Kösem'e gelmişti. Kösem de onu himayesine almış ve vezirlik vaadinde bulunmuştu. Müslihiddin Ağa, Kara Çavuş ve diğer bazı ağalar da bir değişikliğin iyi olabileceğini düşünerek valideyi desteklemişlerdi. Kösem verdiği sözü tutmuş, Murad Ağa'ya vezaret vermişti. Bu da muhaliflerin bu çekişmede mağlup olması anlamına geliyordu. Padişahın huzurunda Abdülaziz Efendi'den öç almaya kalkmışlardı. Abdülaziz Efendi Mehmed Paşa'nın yakın bir adamı idi, Kösem'in karşı olduğu durumlardan her zaman haberi olurdu.

Kösem'in bu buz gibi bir etki yapan keskin konuşması esnasında şeyhülislâm, kadıaskerler ve diğer devlet adamları da padişahın huzurunda bulunuyorlardı. Kösem'in bu tehdidi karşısında büyük bir şaşkınlığa düşmüşlerdi. Abdülaziz Efendi ise cevap bile veremeyip sadece selamlamakla yetinmek zorunda kalmıştı.

"Nice olsa gerek. Allah rahmet eylesin deriz"

Devlet erkânından Kösem'le ocak ağaları arasında aracılık eden bir zümre vardı: Sadrazam Sofu Mehmed Paşa, Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi, Rumeli Kazaskeri Çelebizade Abdülaziz Efendi. Sofu Mehmed ve Abdülaziz Efendi Kösem'e her daim karşı grupta idi. Yeni padişah tahta çıkar çıkmaz Kösem'in tahsisatından rahatsız olmuşlardı.[33] Gereğinden fazla para harcanıyordu. Karaçelebizade bunu engellemeye, düzenlemeye kalkıştı. Bu

33. Ahmet Refik Altınay, *Kadınlar Saltanatı*, s. 221.

doğal olarak Kösem'i çok kızdırdı. Çelebizade Abdülaziz Efendi İbrahim öldürüldüğünde Kösem'e başsağlığı dilemeye gitmişti. Kösem ağlıyordu. Abdülaziz Efendi o sahneyi şöyle anlatıp her zaman doğrudan yana olmasına rağmen Valide Sultan'ın kendisine kin beslediğini düşündüğünü söyler: "Allahın emri İbrahim Han cennete doğru yola çıkınca, taziye için huzuruna vardığımda büyük valide ağlayarak 'Bu adam acaba kimin bedduasına uğradı?' dedi. 'O gün Hırka-ı şerif önünde iklim-i ademe (yokluk ülkesine) gitmesi için dua etmediniz mi?' dediğimde hırçınlaştı. Doğrusu, Allah'ın lütfuyla doğruluktan ayrılmayıp, büyük küçük kim olursa olsun her zaman doğruyu söylerdim. Bu yüzden valide sultan bize kin tuttu."[34] Bu satırlardan net olarak anlaşıldığı üzere Kösem'in oğlu İbrahim'in ölümünü istediğine dair sarayda dolaşan söylentiler, Abdülaziz Efendi'nin keskin dilinden korkusuzca çıkıp Kösem'in yüzüne çarpılacak kadar açıktı.

Abdülaziz Efendi bir taraftan da Kösem'i Eski Saray'a göndermenin hayalini kuruyordu. Sofu Mehmed Paşa ile bunu konuşmuştu. Kendisi bunu şöyle tarihe geçirmişti: "Bir gün tenhada paşaya 'Allah şevketlu padişahımıza uzun ömürler verip validelerini de berhudar eyle. Büyük valide önceleri iyi huylu idi. Ama şimdi fesatçılık ile dostluğu düşmanlığa döndürüp kanunuza aş erer. Bana dahi düşmanlık eder, idaremize çalıştığı kesin. Âdet olunduğu üzere Eski Saray'a gönderilip bir yolu bulunup bertaraf olsa olmaz mı?' dediğimde, 'Doğru söylüyorsun. Şimdi ikimize de düşmanlığı olup hile ve dolap peşindedir. Ama söze gelmez. Bazı haller var ki ehven-i şerrin yine de sarayda durması gerektiğini anlatır' deyip söylediklerimize kulak asmadı. Hatta 'Ne acayip iş, ya ölse olsa nice olur' diye tekrar sorduğumda 'Nice olsa gerek. Allah rahmet eylesin deriz' ret cevabıyla bu görüşe müsaade etmekten çekindi."

Kösem tayinlerde de birinci dereceden rol oynamaya devam ediyordu. Sadrazam Murad Paşa Abdürrahim Efendi'nin azline Kösem'le birlikte karar vermişti. 1649 yılının Temmuz ayıydı. Padişah henüz yedi yaşındaydı ve bu olaylar gelişirken "bizzat mübârek elleriyle" hatt-ı hümâyûn yazıyordu.[35] Aynı dönemde yazdığı bir mektubunda veziriazâmı muhalif kimselerin ortadan kaldırılması konusunda tebrik ediyordu.[36] "Ol neferleri gider-

34. a.g.e., s. 221.

35. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt III, s. 1233.

36. Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye, II*, s. 421.

mişsin sormuşsun, eyi etdiniz, hemân her etrâfdan göz kulak tutub öyle bir fesâd ehlini işitdükde amân vermeyüb elleri irmeyen yere süresiz, gönderesiz, yaramaz olan cezasını bulur" diyerek böyle kişilerin sürülmesini buyurur.

Aynı yılın ekim ayında pek de alışılmadık bir manzaraya şahit olunacaktı. Bir cuma gününe denk gelen 22 Ekim'de gece Sultan Mehmed sünnet ediliyordu! Hem de diğer üç şehzade-i âzâde ile birlikte![37] Sünnet sonrasında Kösem yine etkisini gösterecektir. Sünnetten iki gün sonra Kızlarağası Celâlî İbrahim Ağa Mısır'a sürülür. Sünnet esnasında, sünnet edilecek bölgenin dikkatlice tutulmasından sorumlu olan İbrahim Ağa bir dikkatsizlik eseri çok fazla kan akmasına, ortalığın kan revan içinde kalmasına sebebiyet vermişti. Padişah neredeyse "lâ-yu'kal" kalakalmıştır. Ağanın düşmanları ve Kösem de onun bu dikkatsizliğini cezalandırmak üzere kendisini sürdürmüştür.

Girit korkutuyor, Madrid araya giriyor

1649 yazında Osmanlı gemileri Ege'ye açılmıştı. Çanakkale Boğazı önünde Venediklilerin yirmi dört kalyonu ile savaşa girmişti. Osmanlı'nın talihi hiç de yaver gitmemişti. Aynı yazın sonunda Osmanlı gemileri Rodos'a çekilmek zorunda kalmıştı. Ertesi yıl da aynı şekilde başarısızlıkla başlayacaktı. Haziran ayında Ali Paşa kumandasında çıkan donanma Sakız üzerinden Nakşa adasına varmış, Değirmenlik Boğazı'nda Venedik'le karşılaşmıştı. Yeni kayıplarla yeniden Rodos'a çekilmişti.

1649 yılında İspanya'ya Sakız Adası'ndan ulaşan haberler saltanatın hangi ellerde olduğunu mükemmelen özetliyordu: "Arzulanabilecek en büyük fırsat bu devletin başına dokuz yaşında bir çocuğun konulduğunu, sultanın dört yıldan önce çocukluktan kurtulmayacağını, devletin sadece ne okuması ne yazması olan bir müneccimi ve güç için savaşan iki kadının nasihatlerinden başka hiçbir şeyi olmayan bir veziriazâm tarafından yönetildiğini görmektir."[38]

Öte yandan Girit'in Osmanlı'nın topraklarına katılma ihtimali çoktan kaybedilmiş prestijin bir nebze onarılması anlamına geliyordu. Akdeniz'in göbeğinde kocaman bir adanın Türklerin eline geçmesi ise hiç kimsenin işine gelmiyordu. Otuz Yıl Savaşları'nın

37. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt III, s. 1249.

38. Miguel Conde Pazos, "La embajada turca en Madrid y el envío de Alegreto de Allegretti a Constantinopla (1649-1650), www.librosdelacorte.es, s. 10.

son yıllarına denk gelen Girit kuşatması Avrupa'yı da şaşırtmıştı. Padişah, III. Felipe'ye gönderdiği mektupta kendisini "Patrone di Candia" (Kandiye'nin hâkimi) olarak adlandırıyordu.[39] İspanya Osmanlı-Venedik savaşını çok yakından takip etmekle kalmıyor, buna dair anlatılar yine tavan yapıyordu.

Osmanlı, Madrid'e bir elçi gönderilmesine karar vermiş ve bu görev için Ahmet Ağa uygun görülmüştü. 1649 yazında Ragusa'dan yola çıkan bu elçi İspanya için beklenmedik bir ziyaretçiydi. Üstelik Madrid'de ne Türkçe ne de Arapça bilen tercüman vardı. Osmanlı elçisi kral tarafından büyük bir nezaketle karşılandı. Sultan İspanya kralına dostluğunu sunuyor, karşılıklı ticaret serbestisi, esir değişimi, hac topraklarına Hıristiyanların rahat yolculuk etmesi, karşılıklı olarak sürekli elçilik önerisi getiriyordu. Sultan "dostunun dostu, düşmanının düşmanı" olmayı öneriyordu.[40] İşin içinde başka bir iş olduğu da söyleniyordu. İddialara göre Don Juan'a Osmanlı hanedanından bir sultan kızıyla evlenmesi teklif edilecekti.[41] Bu sayede çeyiz olarak da Tunus ve Cezayir'in alınması söz konusu olacaktı ve hatta Girit'in tamamı Bizans'ın mirasçısı olarak sultan için talep edilecekti. Hatta İspanyolların Milano üzerinden Venedik'e saldıracakları da konuşuluyordu.[42]

Tüm bu olaylar gelişirken Madrid'de kalan Osmanlı elçisi Ahmet Ağa da saray çevresinde özel dedikoduların çıkması için pek çok sebep yaratmıştı. Kendisine verilen *Siete Jardines* (Yedi bahçe) adlı evin adının "Türk evi", bulunduğu sokağın adının da "Türk Sokağı" olarak anılmasını sağlayacak eylemlerde bulunmuştu. Evi 1650 yılının baharı boyunca esirlerin saklandığı, ne idüğü belirsiz maceraperestlerin sığındığı bir yer olmuştu.[43] Hatta biraz daha ileri giderek bu evde kadınların tuhaf bir şekilde ortadan kaybolduğu ve Türklerin ellerinde bıçaklarla Madrid'de kadın avına çıktıkları söyleniyordu. Doña Margarita Ramires ve hizmetçisi elçilik binasında alıkonulmuşlardı. Sonunda IV. Felipe evi kontrol altına alması için bir muhafız birliği göndermişti. Ahmet Ağa'nın Katolik olmak istediğini belirtmesiyle macera başka bir boyut kazanmıştı. Osmanlı'nın kendisinden emin olmadığı

39. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt IV, s. 572.

40. a.g.e., s. 12.

41. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt VI, s. 64.

42. a.g.e., s. 12.

43. a.g.e., s. 13.

birisini elçi sıfatıyla ezeli düşmanı İspanya sarayına göndermesi hataların en büyüğü olmuştur. Avrupa'nın gözünde çöküşü çoktan başlayan bir devletin imajını daha fazla zedelemekten başka bir işe yaramamıştır.

İspanya da hiçbir şekilde Kandiye'nin bir metrekare toprağını bile riske atmadan bir antlaşma yapmak üzere 27 Ekim'de elçi Alegreto de Allegretti'nin İstanbul'a gönderilmesine karar verdi. İspanya Allegretti'yi ne elçi, ne de büyükelçi değil, sadece mektup emaneti olarak gönderdiği için hiçbir sorumluluk da almamış oluyordu. Burada Leh, Rus, Ragusalı, İngiliz, Hollandalı konsoloslarla görüşebilirdi, lakin Fransa elçisini görmesi yasaktı.

Allegretti'nin İstanbul'a gelmesi ise sultanın olaydan haberdar olmadığını gösterecektir. Her şeyi veziriazâm düzenlemiş, üstelik elçiyi karşıladığında yanına müneccimbaşını da almıştır. Allegretti Venedik balyosunu görmek istemiş, ama balyos tutuklu olduğu için görememiştir. Üstelik kimselerle görüşmemesi için sıkı kontrol altında tutulmuştur. Uzun süre sonra balyos Soranzo'yla görüşmeyi başarmıştır. Bu görüşmeler sonrasında iki taraf arasında umut vaat eden bir yakınlık olmamış, Allegretti İspanya'ya dönmüştür. Hatta kendisine verilen hediyeleri kabul etmemesi de Osmanlı tarafında büyük bir şok yaratmıştır. İspanya ise Osmanlı'yı küstürmemek için sultana bir mektup ve hediyeler göndermiştir.

Bütün bu İspanya-Osmanlı macerası, dış politikadan başka bize Turhan Sultan'ın devlet işlerinin içinde olmadığı düşünüldüğü sırada aslında her şeyden haberdar olduğunu ve bir taraftan da etkin olmaya başladığını gösterir ayrıntılar sunar. Mesela Turhan Sultan bunun bir prestij kaybı olduğunu fark etmiş ve bundan yakınmaya başlamıştır. "Pespaye" görülen Allegretti'nin elçi olarak gönderilmesine kızmış, kendilerinin "Ahmet Ağa" gibi birisini gönderdiklerini söylemiştir. Anlaşılan Turhan Osmanlı elçisinin İspanya'da yarattığı skandallardan habersizdir. Yine de en azından bir İspanyol elçisinin diplomatik olarak yeterli olup olmaması konusunda yorum yapacak kadar dış politikanın içindedir belli ki.

"Göreyim sizi, hidmetiniz zayi olmaz"

1650 başında Osmanlı'nın başkentinde Kösem, Girit'e yapılan bu saldırının içinde olmaya devam ediyordu. Paşalar her konuda kendisine ayrıntıları bildiriyorlar, o da işlerin hızla yapılması için gerekli olan müddeti tayin ediyordu. Bu yılın ilk aylarında veziriazâmdan gelen bir arz padişahın taşrada olduğunu, kendile-

rine arzda bulunamadıklarını bildiriyordu. Zaten padişah daha sekiz yaşında idi ve devlet meseleleri hâlâ Kösem'in elindeydi. Veziriazâm donanmaya gidecek yeniçerilerin peksimet ve ulufeleri için defterdarın uyarıldığını belirtiyordu. Tüm yeniçerilerin, topçu ve cebecilerin gemilere bindirilmesi için kapudan paşa ile görüşülüyordu. Gemilere ve askere dair tüm detaylar Kösem'e bildiriliyordu. "Ne 'arz olundu, ma'lumumuz olub imdi şöyle çalışasın ki bu bir haftadan öteye gitmesün, çıkartasız, her veçhile hayr duâmız sizinledir, göreyim sizi, hidmetiniz zayi' olmaz."[44]

Girit savaşının ilk yılları boyunca Kösem ve veziriazâm arasında yapılan yazışma Kösem'in her türlü ayrıntıdan haberdar edilip son karar mercii olduğunu açık olarak gösteriyordu. Lakin her şeye rağmen hâlâ çocuk yaşta olan padişahın hatt-ı hümâyûn yazması gerekiyordu. Kösem her ne kadar olaylara hâkim olsa da askeri ayrıntıları paşalar kadar bilemiyordu. Bu sebeple veziriazâm askeri detayların sunulduğu bir müsvedde yazmıştı ve bunun padişah eliyle yazılmış bir hatt-ı hümâyûna çevrilmesini istiyordu.[45] Her şeyi kontrol altına almak isteyen Kösem, kendisinden saklandığını düşündüğü mektuplardan bile haberdardı. "Şâhbâz Paşa'dan size gelen kâğıdı niçün göndermediniz? Bize dahi kâğıd gelmedi mi, ne 'aceb, göndermediniz, gönderesiz, bakalım ne yazmışdır."[46] Görüldüğü gibi Kösem'in neredeyse sarayda atılan her adımdan, yazılan her satırdan haberi vardır.

Çanakkale Boğazı üzerinde yeni kaleler inşa edilmesi de onun döneminde gündeme gelmişti. Venedik gemileri Osmanlı'nın hareketlerini engelleyecek kadar Boğaz önünde bir egemenlik kurmuşlardı. Yenişehir burnu ile Baba Yusuf Bağçesi'ne iki kale yapılması düşünüldü. Böylelikle geçmeye cüret edecek Venedik gemileri buradan vurulabilecekti. "Donanma tersaneden çıkmakla unutulup 'Hâlâ yine binâsı lâzımdır' deyü valide tarafından Feridun Ağa gönderilip kapudan paşa dahi karadan varıp bey gemilerine mühimmat nakl edip mümkin olduğu mertebe Girid'e imdad göndermek ferman oldu."[47] Recep ayında Kösem tarafından gönderilen Feridun Ağa bu bölgeye ulaşıp uzmanlarla kalenin inşa edileceği mevziyi gördü. Rumeli tarafında Damlacık tabir edilen yerde bir inşaata başlamak uygun görüldü. Binadan önce bü-

44. Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye, II*, s. 403.

45. a.g.e., s. 407.

46. a.g.e., s. 407.

47. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt III, s. 1261.

yük tabyalar ve onar top yerleştirmek gerekti. Soğan Deresi'nde toplar kurulup Venedik gemilerine buradan saldırdılar. Kösem'in emriyle başlatılan bu kale projesini bitirmek ona değil, yıllar sonra gelini Turhan Sultan'a kısmet olacaktı.

"Yoksa senin başını keserim!"

Osmanlı'yı ocak ağaları yönetir durumdaydı. Başı ise Kara Murad Ağa, Bektaş Ağa, Müslihiddin Ağa, Kara Çavuş ve Kethüda Bey çekiyordu.[48] Sadrazam da Kösem gibi ağalarla iyi geçinmek zorunda olduğunun farkındaydı. Murad Ağa sadrazamlığa oturmuştu. Yeniçerilikten gelme olan bu ağa yüzyılın havasına kapılıp, ciddiyeti bir kenara bırakarak sefahate dalmıştı. Ziyafetler, atla gezmeler, eğlenceler... Sofular mahallesi müezzini olan arkadaşı da ona bu ehl-i keyf hayatında eşlik ediyordu. Kösem sonunda ona bir hatt-hümâyûn göndermiş ve onu "Ben seni bağlarda, bahçelerde ıyş-ü işret etmek için mi vezir ettim? Memleket işleriyle güzelce tekayyüd et, bir daha ayyâşlığını işitmiyeyim; yoksa senin başını keserim" diye tehdit etmişti.[49] Kara Murad ise kendisine yapılan suçlamayı kabul etmiyordu.

Bu yüzyılın siyasetindeki en istikrarlı unsur sadarette kimsenin uzun süre kalamayışıydı. Ancak iki yıl görevde kalabilen Kara Murad'dan boşalan veziriazâmlığa şimdi de Melek Ahmed Paşa getiriliyordu. Melek Ahmed Paşa'nın üç yaşındayken saraya girip ayak bastığı bu dünyada Kaya Sultan'la evlenmesi kariyerinin önemli noktalarından biri olmuştu. İyi ve dürüst bir insan olması bu devirde siyasi çarkların içinde erimesi anlamına gelecekti. Paşa mansıpların satışındaki suiistimali ortadan kaldırmaya çabaladı. Memuriyetlerin hazine menfaatine satılmasını emretti. Bu pek tabii vezirlerin ceplerine dokunuyordu ve bunu açıkça dile getirmekten de çekinmediler. Sorun çözülmemişti. Vezirlerin üzerlerine almak istemedikleri yük ulemaya, şeyhlere, dul ve yetimlere yüklendi.[50] Defterdar Emir Paşa ölen memurların ailelerine verilecek olan paranın vardığı 70 milyon akçenin vakfedilmesiyle hazine açığını kapatmayı önerince Kösem "Siz otuz bin kişiyi ekmeklerinden mahrum etmek istiyorsunuz; bunların tel'înleri kimin üzerine olacaktır?" diye haber gön-

48. Ahmet Refik Altınay, *Kadınlar Saltanatı*, s. 230.

49. Joseph von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, cilt V, s. 475.

50. a.g.e., s. 485.

derir. "Bunların bedduâlarını hanginüz 'ilave-i mâfi'l-a'nâk' idersünüz?"[51]

Küçük Valide, Valide-i Kebire'ye karşı

21 Ağustos 1651'de İstanbul büyük bir ayaklanmayla sarsılıyordu. Melek Ahmed Paşa'nın Belgrad, Bosna ve Arnavutluk'ta bastırdığı ve başkentte zorla tedavüle sokmak istediği değeri düşük paralar yüzünden farklı kesimlerde huzursuzluk başlamıştı. Zanaatkârlar, tüccarlar da bu kıpırdanmanın başını çekiyordu. Ayaklanma ancak veziriazâmın azledilmesi ile bastırılabilmişti.[52] Bu saraydaki hizipleşmeleri daha da keskinleştirdi. Kösem Sultan kimi ocak ağalarının idamlarını önlemeyi başarmıştı. Bir komploya uğrayacağını sezerek Turhan Sultan'la işbirliği yapan haremağalarından Başlala Uzun Süleyman'ı, Hoca Reyhan ve Musahip İsmail ağaları ortadan kaldırmayı planladı.[53]

Güçler iki kadının düellosuna göre hizipleşmiş bulunmaktaydı: Mehmed'in annesi Turhan ve büyükannesi Kösem Sultan. Kösem Murad Paşa ile iyi geçiniyor, Turhan ise Kethüda Bey'i tutuyordu.[54] Kösem yeniçerileri etrafına toplamayı başarırken Turhan da yeni veziriazâmın kendisinden yana olmasını sağlamayı başarmıştı. Turhan'ın daha güçlü görünen hizbinin başında ise padişahın kethüdası Kara Hadım Süleyman Ağa bulunuyordu.

İspanya'dan gelen *aviso*lardan (haber) birinde iki kadın arasında çekişme açıkça anlatılıyordu: "Bunlardan biri büyükannesi Kösem Sultan (*Chiuse*), diğeri de annesi Arse (Hatice) Sultan ve her ikisinin de hırsı imparatorluğun sonunu getirme yolunda. Çünkü bu saraydaki en önemli yerlere gelmeyi arzulayan bakanların (vezirlerin) tutkularını böldüler ve gruplar arasında büyük bir hizipleşme yarattılar."[55] İspanyollar saraydan haberleri her zamanki gibi akıl almaz bir hızla alıyorlardı. Tam da bu esnada sarayda Valide Sultan ve Büyük Valide Sultan arasındaki düello zirveye ulaşma yolundaydı. Naîmâ, olabildiğince kibar bir dille bu iki kadın arasındaki güç çekişmesini şöyle özetliyor-

51. a.g.e., s. 485.

52. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt IV, s. 590.

53. Necdet Sakaoğlu, *Osmanoğullarının ünlü kadın sultanları*, s. 135.

54. Ahmet Refik Altınay, *Kadınlar Saltanatı*, s. 252.

55. a.g.e., s. 16.

du: "İki valide-i muhtereme bir yerde imtizâc [geçinme] etmeyip Dârüssaâde halkına bâ-is-i tefrika olmakla ikisinin ağaları beyninde [arasında] azîm münâkaşa ve muhâvere [konuşma] zuhûr edip, 'Ne yüzden tedbir gerektir' deyü sadrıa'zam içeri davet olunup ba'zı âsâr-ı zarar hiss olunmakla Sinan Paşa Köşkü'nden ileri gitmeğe cür'et etmeyip i'tizâr [kusur beyanıyla özür] ile köşkten dağıldılar ve birkaç tâvâşi [hadımağası] nefy [sürgün] olunup fitne mündefi' oldu."[56]

1648-1651 arasında Yeniçeri Ocağı ve eski ağaların "Ocak Ağaları" adıyla kurdukları cunta siyasi kontrolü ele geçirmişti. Saray ve Kösem yeniçeri cuntasıyla birlikte hareket etmiş ve iktidarı sipahilere karşı bu şekilde korumuştur.[57] Kösem'in son çırpınışları pek de fayda edecek gibi değildir: 1649'da ocak ağalarından Kara Murad'ı veziriazâmlığa getirmek, Bektaş Ağa aracılığıyla İstanbul'un ticari yaşamını kontrol altına almak ve son olarak da 1650'de üvey kızı Kaya Sultan'ın eşi Melek Ahmed Paşa'yı, bir sonraki yılın ağustosunda diğer üvey kızı Gevherhan'ın eşi Siyavuş Paşa'yı denemek.[58] Durum hızla aleyhine gelişiyordu.

Ricaut'nun IV. Mehmed döneminde "ihtiyar valide" olarak tanımladığı Kösem onun tanımıyla "Bir müddet mutlak hüküm sürmüş ve her şeyi keyfine göre düzenlemiştir." Ricaut, Turhan'ın içinde bulunduğu durumu ise şöyle özetliyordu: "Küçük padişahın annesi (Turhan), kocasının ölümünü gözünün önüne getirerek bu ölüme sebep olan bu usta kadın siyasetçinin daimi surette hükümet başında kalmak için oğlunu da öldürmeye teşebbüs etmesinden korkmaya başladı. Bu emniyetsizlik onu genç padişahın hayat ve emniyeti için her zamankinden ziyade dikkatli yaptı. İhtiyar Valide Sultan'ın muhteris ve mağrur tabiatını ve kocasını öldürmüş olan yeniçerilerle gizli sıkı münasebetlerini bildiği için bu şüphelerini haklı olarak artırmakta idi." Yıllar sonra Tavernier de Kösem'in Mehmed'i ortadan kaldırmak için bir düzenek kurduğunu söyleyecekti. Bu konuda yayılan haberlerin hepsi birbiriyle tutarlıydı. "Kösem Sultan, yetkesini kötüye kullanarak torunu Mehmed'e karşı bir fesat düzenledi, ama bu fesat sırasında hayatını yitirdi" diyecekti Tavernier.[59]

56. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt III, s. 1267. Necdet Sakaoğlu, *Osmanoğullarının ünlü kadın sultanları*, s. 135.

57. Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye, II*, s. 130.

58. Necdet Sakaoğlu, *Osmanoğullarının ünlü kadın sultanları*, s. 135.

59. Jean-Baptiste Tavernier, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, s. 146.

Malta'da esir olan kadınlar geliyor

Kösem'in Mehmed'in yerine Süleyman'ı geçirme planlarını konu alan kaynaklardan biri de Ottaviano Bulgarini'nin, yukarıda bahsettiğimiz İbrahim'in oğlu sanılan Safira'nın oğlu Osman'ın hayatını anlatan eseridir.[60] Eserde Kösem'in imparatoriçe (*imperatrice*) olarak anılması bile o dönemde naibelik yapmasına rağmen dış politikada adının saygın bir şekilde anıldığını gösterir. Bulgarini'nin iddiasına göre şövalyelerin eline geçince Malta'ya esir olarak götürülen harem cariyeleri fidyeleri ödenerek kurtarılırlar ve yeniden saraya getirilip IV. Mehmed'in elini öpmek üzere huzura çıkarılırlar. Henüz küçük bir çocuk olan Mehmed neden geldiklerini bile sormamış, hikâyelerini dinlememiştir. Kadınlar Kösem'in dairesine getirilirler. Esaretleri süresince yaşadıklarını ve Safira'nın ölümü üzerine ayrıntılar anlatırlar. Tam burada Bulgarini, Kösem için "Yüksek kapasitesi ve birbiri ardında oğullarının imparator olup mutlak saltanat sürdüğü bu süre içinde büyük bir deneyimi olan bir kadın olduğu için Sultan Osman'ın Hıristiyanlar elinde olmasının zaman içinde sebebiyet verebileceği zararları iyi biliyordu" der. Bahsi geçen Osman, Padre Ottomano'dur. Bulgarini, Kösem'in "Çok defa hem oğul, hem torunlarının ölümlerinin sadece seyircisi değil, mimarı" da olduğunu yazarak İbrahim'in "gözyaşları dökülesi trajedisinde" başrolü oynadığını da söyler. İbrahim'in kanının hâlâ sıcak olduğunu, pek çok kişinin içinde, başta da Turhan'ın göğsünde "kaynamakta" olduğunu belirtir.[61] Kösem kadınları büyük bir nezaketle karşılayıp isterlerse yeniden hareme girebilecekleri söyler. Kadınlar teşekkür ederek dış dünyadaki hayatı seçerler ve seçkin kişilerle evlendirilirler.

Bulgarini bütün bu olaylar sırasında Kösem'le Turhan'ın arasındaki düşmanlığın iyice ilerlediğini yazar. Her ikisi de temkini elden bırakmamak adına birbirlerinin üzerinden gözlerini ayırmazlar. Turhan "Kösem'in kalbine girerek, onun kötücül düşüncelerini" okur. Torununun büyümesiyle otoritesinin azalacağını, Mehmed'in de babası İbrahim'in katlinden haberdar olduğu için bu işte eli olan herkese bu ölümü kanla ödeteceğini düşündüğünü anlar. Kösem'in yeniçeri ağaları ile anlaşıp Mehmed'i tahttan indirerek yerine Süleyman'ı çıkarmayı düşündüğünü yazar Bulgarini.

60. Ottaviano Bulgarini, *Vita del Padre Mestro F. Domenico di S. Tommaso dell'Ordine de' Predicatori, detto prima Sultan Osman Ottomano, Figlio d'Inraim Emperador de'Turchi*, Napoli, 1689.

61. a.g.e., s. 303. Eserde Turhan yerine "Emina" yazılmış olsa da bunun Turhan olduğu açıktır.

Böylelikle Kösem yeniden Turhan olmadan devletin başına geçebilecektir. Kösem'in etkisindeki Bektaş Ağa yeniçerileri bu konuda ikna etmeye çalışır. Tahta layık olmayan, sağlıksız ve hükmetme kapasitesi olmayan Mehmed'in yerine bedenen çok güzel, güçlü, ihtişamlı Süleyman'ın geçirilmesini haklı göstermeye çabalıyordu. Süleyman'ın annesinin ihtiyatlı, iyi, Turhan gibi entrikalar peşinde olmadığını söylüyordu.[62]

Sonun başlangıcı

Turhan ilk olarak yeniçerilere her daim muhalif olan sipahiler ve saraydaki başka paşalarla Kösem'e karşı bir ittifak oluşturma yoluna gidecekti. Onlara sık sık mektuplar göndermeye başlayarak kocasının trajik ölümünden ve yeniçerilerin küstahlığından dem vuruyordu.[63] Ricaut'nun sözleriyle duruma bakarsak: "Meşru hükümdarları olan oğluna karşı gösterilen saygısızlığı onlara kuvvetle tasvir etti ve buna ilaveten kendilerini düşünmezlerse, İhtiyar Valide Sultan'ın onları mutlak surette yok edeceğini ve sipahi ocağını ve adını ebediyen ortadan kaldıracağını yazdı."[64] Valide Sultan gerçekten de ortalığı ayağa kaldırmayı başarır. Durumun olası göründüğüne inanan Anadolu'daki sipahiler telaşa düşerler ve Gürcü Nebi'nin komutasında Üsküdar'a kadar gelirler. İbrahim'in ölümüne sebep olanların başlarını isterler. Yeniçeriler tarafından himaye edilen bu kişiler bittabi teslim edilmezler. Zaten halen sarayda etkin olan Kösem de yeniçerilerin saflarındadır.

Üsküdar'da başlayan bu isyana karşı gelmek üzere padişahın ölümünde büyük rolü olan Murad Paşa yeniçerilerle birlikte İstanbul'dan Üsküdar'a geçer. İki tarafın öncü kuvvetleri arasında başlayan çatışmadan hemen sonra Anadolu ve Rumeli kazaskerleri "Kâfirleri yok etmek için o kadar ihtimamla korunması icap eden Müslüman kanını dökmekle işleyecekleri günahı" onlara anlatırlar.[65] Bu anlaşmazlığın oturup konuşarak giderilmesi ve şer'e uygun şekilde halledilmesinin gereği konusunda ikna olurlar. Gürcü Nebi'nin bu uzlaşma teklifini kabul etmesindeki etkenlerden en önemlisi kazaskerlerin eğer geri çekilmezlerse sadrazamın onlara ait bütün defterleri yakma ve imparatorluk içinde

62. a.g.e., s. 308.

63. Paul Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, s. 20.

64. a.g.e., s. 20.

65. a.g.e., s. 20.

nefir-i âm[66] ilan etmeye karar verdiğini söylemeleriydi.[67] Bunun üzerine sipahiler hemen dağılırlar. Onların geri çekilmesi ise yeniçerilerin daha da cesurca öne atılmasına sebep olur. Ne de olsa Valide Sultan'ın çok değer verdiği Bektaş Ağa, Kul Kâhyası, Bektaş Ağa'nın taraftarlarından Kara Çavuş ocak ağalarını daha da provoke ederler. Sipahilerin silahlarını bırakmasıyla kendilerinin mutlak hâkimiyete sahip olduklarına inanırlar.

Sipahilerin padişaha bildirdikleri bitmek bilmeyen şikâyetlerinin başında, hazineye düşman olduğunu iddia ettikleri on altı kişi vardır. Kara Çavuş, Bektaş Ağa, Samsuncu, Sarı Kâtib, Deli Birader başta olmak üzere devleti istila edip hazinenin üzerine çökmelerinden şikâyet ettikleri bu adamların Mehmed'e padişahlık bile ettirmediklerini söylerler. Bunlar katledilmedikçe de padişahlık edemeyeceğini söyleyiverirler.

Kösem ağaların varlığını çökertecek bu ayaklanmadan tedirgin olmuştur. Naîmâ, Kösem'i bu durumda "noksan-ı akıl muktezâsınca" ağaların tarafını tutmakla eleştirir. Naîmâ'ya göre belli ki Kösem devleti ayakta tutanların ağalar olduğuna inandırılmıştı. "Ağalara kapı-kethüdâlık eden mekkâr u hilekârlar şöyle i'tikad ettirmişler idi ki devleti tutup duran ağalardır, eğer ağalar giderse âlem herc ü merc olur, ol fettânların suret-i hakta söyledikleri bu makule efsûnu valide hazretleri gerçek sanıp, ağalar giderse devletin hali nice olur" diye düşünmektedir.[68]

Şimdi yine Abdülaziz Efendi'nin şahitliğinden durumu dinleyelim: "Büyük Valide haremden bazı ağalar ile kavga ederek geldi. Onlara olan kini bu miskinden almak murat edip hiddetle 'Bunları niçin def etmedin de saraya getirdin?' diye azarlayınca, mecburen 'Biz bunları getirmedik, onlar bizi getirdiler. On hizmetkârlı bir adamız. Siz def edin. Şikâyetleri benden değildir, vezirdendir. Ve illâ azarlayacaksanız onu azarlayın. Yoksa bu işte benim alâkam yoktur. Ulema ile karşı karşıya gelmek olmaz, pişmanlık çekersiniz diye vezire bir günde iki defa haber gönderdim. Sözüm tesir etmeyip inat üzere ısrarı böyle feryada sebep oldu.' 'Ona sözün geçmediyse bana söylesen olmaz mıydı?' "[69]

Bunun üzerine Kösem "Vezirler toplansın" emrini verir. Ağalar

66. Nefer-i âm: yedi yaşından büyük olan bütün Müslümanlara padişah ve müftü adına savaşa katılmaları için çıkartılan emir, ferman. a.g.e., s. 21.

67. Paul Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, s. 21.

68. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt III, s. 1322.

69. Ahmet Refik Altınay, *Kadınlar Saltanatı*, s. 272.

da yeniçerileri Atmeydanı'nda toplarlar. *Tarih-i Gılmânî*'de bu kargaşada ayaklananların "Padişah bir olur. Şimdi ise İstanbul'da beş tane padişah vardır. Zulüm ve eziyetlerine takatimiz kalmadı" diye feryat ettikleri yazılır.[70] Yeniçeri ağası saraya gelir ve yeni seçilecek sadrazam için müzakerelere katılır. Yeniçerilerin kendi ağalarından biri olan Kara Çavuş'u sadrazam yapmak istemelerine rağmen sonunda sadaret Siyavuş Paşa'ya verilir. Kösem ağaları gücendirmiş olmaktan tedirgindir. Ağalar ise Siyavuş Paşa'ya kendi görüşleri sorulmadan nasıl sadrazam seçildiğini soracak kadar ileri gitmişlerdir. "Bizim meşveretimiz olmayınca bir iş edeyim dersen vezîrliği edemezsin" derken yeniçerilerin padişahlık makamının bile üzerinde bir irade haline geldiğini, sadece sadareti değil "Padişah ne buyurursa anı ederim, ferman padişahındır" diyen bir sadrazamı bile tehdit etmeleri cunta yönetiminin en açık örneğidir.

İstanbul yatışmamıştı. Dışarıda halk, ağalara karşı savaş açmıştı. Sarayda ise Kösem ve Turhan arasındaki gerginlik hızla büyüyordu. Bektaş Ağa ve adamları Kösem'in, baş lala Uzun Süleyman Ağa ile padişahın hocası Reyhan Ağa ve adamları da Turhan'ın arkasındaydılar.[71] Takvimler 1651 yılının Eylül ayını gösterirken olaylar daha da heyecanlı olmaya başlıyordu. Kösem Sultan, Turhan Sultan'ın tarafında olan birkaç adam için tezkire gönderip "Siz bunları içeriden taleb ve katl etmeyince muradınıza nâ'il olamazsınız" diyerek ağaları fitneye itmişti.[72] Bunun üzerine Yeniçeri Ağası Kara Çavuş Mustafa Ağa, Bektaş Ağa, Kethüda Bey, Ömer Ağa ve diğer ağalar Eylül ayının 2'sinde Ağa Kapısı'na giderek toplanıp, bahsi geçen ağaları "defter edip" içeriden istemişlerdi. İç halkı (enderun) ağaları bunun Kösem'in başının altından çıktığını anlamakta gecikmezler.

Bu noktada Kösem'in Bektaş'ı sarayda olup bitenlerden haberdar ettiğini yazıyor Ricaut. Ona bütün bu karışıklıkların sebebinin Turhan olduğunu, bunların önüne geçmek için Mehmed'in azledilip yerine Süleyman'ın getirilmesi gerektiğini, çünkü onun bir annesi olup kendi vasiyetine tamamıyla tabi olacağını söyler.[73] Buna ek olarak da "Süleyman'ın gösterişli, yaşına göre kuvvet ve haşmet sahibi olduğunu, Sultan Mehmed'in ise tersine cılız, sıhhati bozuk, bir kelime ile hükümdarlık etmeye yetersiz bulunduğu-

70. Mehmet Halife, *Tarih-i Gılmânî*, haz. Kâmil Su, İstanbul, 1999, s. 46.

71. a.g.e., s. 277.

72. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt III, s. 1324.

73. Paul Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, s. 23.

nu" belirtmişti. Gösterişli bir bedenin halk üzerindeki etkisi en son Murad'ın saltanatı sırasında yaşanmuştı ve bir çöl içindeki vaha gibi olan bu dönemde fiziksel gücün psikolojik etkisini Kösem de görmüştü. Bu nedenle Ricaut'nun söylediğini iddia ettiği bu sözleri sarf etmiş olabilir.

Yıllar sonra Rålamb da, Turhan için Kösem'in oğlu İbrahim'in öldürülmesine rıza gösterdiğine göre, torununa da kastedebileceğini düşünmeye başladığını yazacaktır ve şöyle devam edecektir: "Böyle düşünmek için bazı nedenleri vardı: Büyük Valide Sultan yeniçerilerle iyi anlaşıyor ve genç valide sultandan hoşlanmıyordu. Dahası, padişahın, kendisine göre daha yakışıklı olan kardeşi Süleyman'ın annesine yakınlık gösteriyordu."[74] Rålamb'ın anlatısındaki "yakışıklılık" elbette geçerli bir sebep değildir. Bariz bir şekilde görüldüğü üzere Kösem tahtta olan Mehmed'in annesine karşı diğer kardeş Süleyman'ın annesine yakınlaşarak bir güç dengesi kurmaya ve ortalığı kızıştırmaya çalışmaktadır.

Naîmâ bundan sonrasını esefle anlatır. "Yazılmak münâsib değil idi" diyerek üzüntüsünü bildirip bunun tarihin esas vazifesi olduğunu söyleyerek olayları aktarmaya devam eder. Menârzâde Ahmed Efendi'den edindiği bilgiyi verir. Kösem Sultan'ın küçük bir çocuk olarak tahtta bulunan oğlu Mehmed'i öldürmeyi planladığını düşünen Turhan Sultan sarayda bu korkunç ölümden kurtulmanın yollarını aramaya başlamıştır. Turhan Sultan Kösem'in sadece oğlunu öldürmekle kalmayıp doğal olarak kendisini de Eski Saray'a göndermeyi planladığını düşünüyordur. Diğer iki torunundan, "saf-dil meczub-meşreb bir hatun" olan ve "validelik makamının hükmünü vermek sevdâsında olmayan"[75] Dilaşub'un oğlu, daha sonra II. Süleyman olarak başa geçecek şehzade Süleyman'ı tahta oturtmayı tasarladığı söyleniyordu. Bu sadece oğlunun ölümüne engel olma çabası değil, aynı zamanda bir güç savaşının da başlangıcıydı.

"Ağalar! Ne yatırsız, padişahımız elden gitti!"

Kösem adını zikrettiği dört kişinin katledilmesinin emrini verdikten sonra o gece demir kapı açık bırakılmıştı. Plana göre adamları o gece araya girip Turhan Sultan'ın taraftarı olanların sonunu imzalatacaktı. Tek komplo bu değildi. Diğer bir taraf-

74. Claes Rålamb, *İstanbul'a bir yolculuk. 1657-1658*, s. 63.

75. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt III, s. 1326.

tan da ortalığı daha az velveleye verecek bir versiyon geliştirmişti, Kösem Helvacıbaşı Üveys Ağa'ya iki kavanoz şerbet ısmarlamıştı. Doğu'dan Batı'ya siyasi tarihin içinde var olan, Ragusalı bir hizmetçinin vajinasından, Venedikli bir elçinin görevi devralırken kendisine gereği halinde kullanmak üzere verilen minik bir şişeye kadar her yerde mevcut olan zehri Kösem şerbete kattırmayı düşünmüştü.[76] Eğer bu işten alnının akıyla çıkarsa kendisine "mansıb ve nice ihsan" vaad etmişti. Kösem'in cariyelerinden bu sırra ortak olan Melekî Kadın olayın ertesi günü bunu Turhan'a yetiştirmişti. Hemen Üveys aranmıştı. Üveys önce firar etmiş, sonra ortaya çıkmıştı. Hem padişaha, hem de Baş lala Süleyman Ağa ve Reyhan Ağa'ya durumu anlatmıştı.

Bu arada dört kişinin katlinin buyrulduğu tezkire gelmişti. Hemen kapıcılardan birini casus olarak dışarı göndermişlerdi. Süleyman Ağa'ya haber gelmişti: "Bu gece sarayın bazı kapıları açık kalacaktır ve ocak halkı gelip şu vecihle sûikasda cüret edeceklerdir." O da haberi Turhan'a yetiştirince idamı istenen Reyhan Ağa, Lala İbrahim Ağa, İsmail Ağa ve Ali Ağa Kösem'in idamı için "ahd ü mîsâk" etmişlerdi.[77] Akşama doğru saray avlusuna çıkıp etrafı kolaçan etmeye başlamışlar, Kösem'in ağalarının kılıç ve alet edevat hazırlamakla meşgul olduğunu görmüşlerdi. Bunun üzerine Süleyman Ağa zülüflü kethüdası, diğer adamları ve Küçük Mehmed adında "âkil ve pehlivan ve şahbaz" adamını toplayıp "Padişahın ekmeğin ne gün yersiz hâl ü kazıyye şöyledir ma'sûmu pak padişaha bu gadre râzî musız" diye sormuştu. Cevap olumluydu: "Hâşâ hemen buyurun, biz hizmete bezl-i can edelim."

Karşı-kumpas için düğmeye basılmıştı. 120 kişiden oluşan zülüflülerin hepsi bu ittifaka katılmıştı. Süleyman Ağa bazı zülüflülerle Has oda zabıtlarına ve "söz anlar eskilerine" haber göndermişti. Onlara olanlar anlatılmış ve bu ittifaka katılmaya çağrılmışlardı. Has odalılar buna dünden razıydılar. Yeniçeri ağalarından bıkmışlardı. Hep birlikte "Bu uğura can koymuşuz, hemen Valide Sultan hazretleri ve lala efendimiz ne ferman ederlerse hâzır u âmâdeyiz" demişlerdi. Bahsi geçen valide elbette Turhan idi.

Vakit gelmişti. İftardan sonra teravih kılınmış, sonra da herkes makamına çekilmişti. Bir iki saat geçtikten sonra "mugaffiller âlem-i rahatta iken" Turhan'ın adamları kılıç kuşanmaya başladılar. Turhan'ın baş ağası, diğer ağalar, onlara tabi olan eski ve ace-

76. Zdravko Šundrica, "Poisons and Poisining in the Republic of Dubrovnik", *Dubrovnik Annals*, 2000, s. 14

77. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt III, s. 1327.

mi ağalar hepsi kılıçlandılar. Zülüflüler ile kendilerine haber geldiğinde zaten çoktan hazırlanmışlardı. Naralar yükselmeye başladı: "Ağalar! Ne yatırsız padişahımız elden gitti"[78] Bunlara Has odalılar da katıldı. Hep birlikte sarayın boşluğuna gelip saf tuttular.

Bu esnada Kösem'in adamları da boş durmuyordu. Yaklaşık üç yüz kişiden mürekkep bu grup da kılıçlarını kullanmış valide dairesinin etrafında dolaşıyorlardı. Gürültüyü duyan kapıağası kalabalığa yaklaşarak "Nedir bu yoldaşlar?" diye sordu. Aldığı cevap hayli cüretkârdı: "Padişahımızdan Büyük Valide'yi isteriz." Kapı ağası "Varayım padişaha arz eyleyeyim" diyerek Mehmed'e gitti. "Her biri odalarına dağılsınlar" emrini vermişti padişah. Emrin haberi geldiğinde ise kalabalık hâlâ dağılmamış ve ısrarlı bir şekilde "Elbette valideyi isteriz ve yâhud cümlemiz kırılırız" diyorlardı.

Bu esnada Has odalılar aralarında konuşmaya başladılar. Turhan Sultan'ın adamları ise bundan şüphelendiler. Has odabaşı Kösem'in müttefiki idi. Padişah yeniçerilerin saraya saldırdığı zannıyla ürkerse Has odabaşı devreye girer ve Kösem'in planladığı ölüm bu gece gerçekleşirdi. Has odabası bu arada elinde değnekle kalabalığın önüne gelip "Ağalar ayıbdır, hiç adam veliyy-i nimeti üzerine hurûc eder mi? Dağılın!" dedi. Kalabalığın buna verdiği cevap adamcağızı aralarına alıp kılıç lokması haline getirmek oldu.[79]

Ricaut bu arada Osmanlı kaynaklarından biraz farklı olarak sadrazamın saraya girer girmez padişahın dairesine gittiğini, yolda Kösem'in dairesi etrafında dolaşmakta olan Kızlarağası Süleyman Ağa'ya rastladığını, sadrazamı sesinden tanıyıp onu görünce şaşırdığını, lakin gösterdiği ihtimamdan dolayı teşekkür ettiğini söyler. Süleyman burada "Her gece ikide yatağa girmek âdeti olan İhtiyar Valide Sultan'ın henüz yatmadığını, hadımlar ve kızlarla birlikte şarkı söyleyip raks ettirmek ve saz çaldırmak suretiyle eğlendiğini" ilave etmiştir.[80] Kösem'in belki de çıkacak gürültünün örtülmesi için böyle bir çalgı çengi planı yaptığını düşünebiliriz.

"Yavrum, mahvolduk!"

Ricaut olayların geliştiği bu noktada Kösem'in odada tek başına kaldığını, bütün adamlarının kaçmaya çalışırken yakalanıp

78. a.g.e., s. 1327.

79. a.g.e., s. 1328.

80. Paul Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, s. 24.

Süleyman tarafından emin bir yere konulduklarını yazar. Bir cariyenin bile kendisini Kösem gibi gösterdiği bir ortamda bu pek inanılmaz gibi gelse de biz onun dediğini aktaralım. Bundan sonra padişahın dairesine gidip padişahı bekleyen kadınlara işaretlerle Turhan'ı uyandırmak gerektiğini söylerler. Ayrıca sarayda pek çok kişi tarafından bilinen dilsiz işaretleriyle olanları baştan sona anlatırlar. Bundan sonrasını Ricaut şöyle anlatır: "Kadınlar evvela Küçük Valide'nin (Turhan'ın) ayaklarını yavaşça gıdıklayarak uyandırdılar ve ona Süleyman Ağa'nın kendisiyle görüşmek istediğini söylediler. Sultan kendisine ne söyleneceğini anlamak için biraz şaşırmış halde yatağından kalktı. Ağa, olup biteni anlatmaya henüz başlamıştı ki o, büyük bir korkuya düşerek itidalini muhafaza edemedi, kendini kaybetmiş bir halde 'Yavrum mahvolduk' diye bağırıyordu. Henüz çocuk olan padişah ağlamaya ve Süleyman Ağa'nın ayaklarına atılarak 'Lala kurtar beni' diye yalvarmaya başladı. Bu sözler üzerine Süleyman Ağa gözyaşlarını tutamadı ve kollarının arasına alıp sadrazamla beraber, onlara bir fenalık geldiğini görmektense ölümü bin defa tercih ettiklerini söyleyerek çocuğa ve annesine ellerinden geldiği kadar cesaret verdiler."

Bir film karesinden çıkmışa benzeyen bu anlatının gerçeğe ne denli yakın olduğunu bilemeyiz. Bir padişaha yakıştırılan ölüm korkusunun alçaltıcı görülmesi gerekmez. Ne de olsa ölümü bekleyerek yaşayan şehzadelerin ortak noktası olan bu korkunun ne şekillerde zuhur ettiğini daha önce de örnekleriyle gördük. Lakin Mehmed böyle bir korku yaşasa bile bunu kafes yıllarına borçlu olmamalıdır. Zira olaylar meydan gelirken henüz dokuz yaşında bir çocuktur. Ricaut'nun kulağına gelen bu anlatı bir şekilde uydurulmuş olabilir. Turhan ve tarafını haklı çıkaran bu bölümler Süleyman Ağa figürünün de bolca yüceltildiğine bakılırsa fazla uzak olmayan bir dönemde Kösem'in katlini haklı çıkarmak için gerçek versiyon üzerine süslenmiş bir anlatıya benzemektedir.

Anlatının devamına göre Mehmed'i kadınlar şamdanlarla Has odaya götürürler. Sonra bir taht üzerine oturtulan padişahın önünde Süleyman Ağa Has odalılara cesaret vermek için "Padişahın ekmeğini yiyenlerin onun hizmetine çözülmez bir şekilde bağlanmış olmaları gerektir. Hainler Sultan İbrahim'i öldürdüler. Buna bu ana kadar katlandık, şimdi bunu da elimizden almak istiyorlar. Ona kuvvetle yardım etmek ve elinizden gelen her şeyi yapmak kendisinin has hademeleri olan size düşer" demiştir.[81] Ricaut burada sarayda hızla cereyan eden olaylar silsilesini anla-

81. Paul Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*. s. 26.

tır. İlk önce kapıları açık bıraktığı için eski bostancıbaşının hain sıfatı ile tevkifi imzalanır, vazifesi başkasına verilir. Yeni bostancıbaşı sadaka yemininde bulunur, diğer 500 adamı bunu takip eder ve kapı ile bahçe muhafazasına yerleştirilirler. Sonra kapıağasına gidip durum anlatılır, ancak o emre itaat etmez. Doksan yaşında bir ihtiyar olan adamcağızın padişahın emrini görmeden hareket etmediği görülür. Bu tartışmanın gürültüsüne uyanan oda hizmetkârları da padişahın hayatı söz konusu olunca diğer içoğlanlarını uyandırmaya giderler. Kilerci "Kalkın, padişahımızı elimizden almak üzereler" feryadına altı yüz kadar içoğlanı toplanır.

Bu hazırlık dışarı da sıçramıştı. Ricaut'nun iddiasına göre sadrazam da dışarıdan yardım istemiş, bir anda sarayın bütün bahçeleri silahlı adamlarla dolmuştu. Kendisine anlatıldığına göre, bütün bu olanlar tek gecede değil, iki gecede olmuştu. Ertesi gün sabah namazından sonra baltacılar ve içoğlanları birlikte padişahın odasına gitmeye karar vermişti. Kösem'in adamlarından olan bir hadım içeri girmelerine engel olmuş, böyle padişahın dairesine gitmeye çalışmalarının büyük küstahlık olduğunu söylemişti. "Padişahı ve din-i Muhammed'in düşmanı sıfatıyla İhtiyar Valide'nin ölümünü arzuladıklarını" ısrarla belirtmişlerdi.[82] "Valide Sultan'la alıp veremediğiniz ne var? Haddiniz mi, ağzınızı açıp onun aleyhinde tek bir kelime söyleyesiniz?" çıkışı üzerine içlerinden birisi çıkıp "Tepeleyin şu çapkını, o da ötekiler gibi padişahın düşmanıdır" demişti. Bahçeye kaçmakla kurtulamayıp yakalanıp padişahın huzuruna çıkartılınca binbir tövbe de yetmemiş, padişaha hazinenin anahtarını ve mührü vermişti. Bundan sonra onu korkunç bir ölüm bekliyordu. Palalarıyla parça parça etmişlerdi adamcağızı. Padişah ise ortalığa saçılan kandan, paramparça olan kafadan ürkmüş, silahdara daha da sıkı sarılmıştı.

"Ölmen gerek!"

Ricaut'nun versiyonuna göre bundan sonra müftü devreye girmiş ve Kösem'e verilecek ceza konuşulmaya başlanmıştı. Padişahın otoritesinin sağlanması için bu cezanın hafif olmaması gerekiyordu. Artık beklenecek vakit kalmamıştı. Müftü hızlı bir karar almazsa suç ortağı sayılmakla itham edilecekti. İstanbul'da sokaklar da karışmıştı. Turhan ise Bektaş Ağa'nın Kösem'in ölümünden kendisini sorumlu tutup intikamını almaya çalışmasından korkuyordu. Üzerine bir örtü alarak taht odasına gitti ve

82. a.g.e., s. 28.

"Hükümdarınıza karşı borçlu olduğunuz saygı bu mudur? Nerede bulunduğunuzu iyice biliyor musunuz? Bir kadından ne istiyorsunuz? Padişahın işlerine neden karışıyorsunuz?" diyerek çıkışmıştı. Orada bulunanlar Turhan'ın Kösem'e yardım etmek maksadıyla gelip bir hile içinde olduğunu sandılar. O sırada kalabalık hâlâ Kösem'in öldürülmesi için gereken fetvayı yazması için müftüyü ikna etmeye çalışıyordu. Birisi örtülü bir halde gelen Turhan'ın aslında Kösem olabileceğini sanarak "İşte istediğiniz, ondan intikamınızı alın, cezasını verin" diyerek etrafı kışkırttı. Turhan bu arada Mehmed'in ayaklarına atılarak padişahın annesi olduğunu söyledi. Ricaut'ya anlatılana göre bu hazin manzaradan Mehmed'in gözleri yaşarmış, annesi ise mendiliyle onun gözlerini silmişti.

Sonunda müftü Kösem'in ölümünü getirecek fetvayı yazmaya ikna edilmişti. Padişah da mühür basmıştı. Boğulmak suretiyle öldürüleceğini, kesilmeyip vurulmayacağını, kemiklerinin kırılmayacağını açıkça yazmışlardı. Madam Gomez de başka bir iddiayla karşımıza çıkıp ölüm emrini torunu IV. Mehmed'in verdiğini söylemektedir. Henüz çok genç olan Mehmed'in annesinin etkisinin altında böyle bir emir vermiş olması çok da uzak bir ihtimal değildir. Hele hele Turhan'ın Mehmed'e büyükannesinin kendisini öldürmeyi planladığını söylediğini düşündüğümüzde![83]

Ricaut'nun anlatısına göre bir gün önce odada yakalanan Kösem'in öldürülmesi ertesi gün gerçekleşir. Naîmâ'nın naklettiğinden farklı olan bu versiyona göre Mehmed etkilenmesin diye Valide'nin kuşhane dışına çıkarılması emrolunur. İçoğlanları padişahın emrini beklemeden "Allah Allah" nidalarıyla haremin kapısından içeri girerler. Kara hadımağa padişahın fermanını gördüğü halde sadece 20 kişinin girmesine izin verir. İlk olarak en iyi silahlanmış olanlar içeri girerler. Şimdi yine Ricaut'nun kaynağını belirtmediği bilgilerine dönelim: "Kızlarodasını geçerken, elinde bir tabanca ile onlardan ne istediklerini soran Valide Sultan'ın nedimesine rast geldiler. Ona padişahın büyükannesini istediklerini söylediler. O derhal 'Benim' cevabın verdi ve aynı zamanda ateş etmeye kalkıştı. Fakat tabancanın yalnız barutluğundaki barut ateş aldı. Bu cüretkârlıktan hiddete gelen içoğlanları onun İhtiyar Valide Sultan olduğunu düşünerek üzerine atıldılar, fakat Süleyman Ağa onlara yanıldıklarını anlatınca doğru Valide Sultan'ın olduğu odaya gittiler.

Kapıyı açınca umumiyetle saray kadınlarına ait dairelerin ekse-

83. Madame de Gomez, *Histoire de Osman Premier du nom, XIXe Empereur des Turcs, et de l'Imperatrice Aphendina Ashada*, s. 34.

risinde gece gündüz ışık bulunduğu halde burada hiç ışık göremediler. Çünkü Valide Sultan onların geldiğini işiterek bütün kandilleri söndürmüş ve büyük bir dolaba saklanarak üzerine minderler, halılar ve çeşit çeşit esvaplar örtmüştü. İçoğlanları mum getirterek her tarafı aradılar fakat onu bulamadılar. Bunun üzerine Süleyman Ağa'nın üzerine yürüyerek onu kaçırıp kurtarmakla itham ettiler ve kendisini katle teşebbüs edecek kadar ileri gittiler. Ağa elinden geldiği kadar onları yatıştırarak daha ziyade dikkatle aramalarını söyledi. Bunun üzerine Deli Doğancı adında biri dolaptaki eşyaların altını aramayı düşündü. Burada bütün esvapları çıkardıktan sonra bir köşede saklanmış duran Valide Sultan'ı buldu.

Valide Sultan onu görünce çok yavaş olarak 'Çelebim bana acı, seni zengin ederim, canımı kurtarmak isterlerse her içoğlana her biri beş yüz altınlık beş kese veririm' diye yalvardı. Doğancı 'Hain, artık uzlaşmanın da para ile kurtarmanın da zamanı geçti. Ölmen gerek' dedi ve onu ayaklarından yakalayarak dışarı çekti. Orada Valide Sultan doğrularak elini cebine soktu ve onların toplamakla eğlenecekleri ve bu esnada kendisi kaçıp kurtulmak için fırsat bulacağı düşüncesiyle onların arasına bir mendil fındık altını attı. Fakat bunda da yanıldı. Oğlanlardan en genç olan bazıları parayı toplamaya daldılar, fakat Doğancı bir bekçi köpeği gibi onu bir an bırakmadı ve sultan kuvvetli ve ağır olduğu halde onu zorla yere yatırdı. Ondan sonra ötekiler fermanın hükmünü yerine getirmeye hazırlandılar."[84]

Ricaut tam bu saldırı arasında adamların Kösem'in üzerindeki mücevherlere saldırmalarını ve vahşice çıkarmalarını da anlatır. Bostancı Ali adındaki Arnavut, Ahmed'in hediyesi olan altından yakut içine oturtulan iki pırlanta küpeyi almıştı. Bütün bu trajik sahneler arasında bu bostancının çok değerli olduğunu bildiği, Mısır'ın bir yıllık geliri kadar ederi olan bu küpeleri aldıktan sonra ne yapacağına karar verememesi, bu yüzden uykularının kaçması ise trajiktir. Sonunda padişaha verilmek üzere Süleyman Ağa'ya teslim etmiştir, padişah da hediye olarak kendisine on altı fındık altını ve hazinede bir yer verdirmiştir. Ayrıca Madam Gomez de Kösem'in ölümüne dair bölümde kulağında olan çok değerli bu pırlanta küpelerin çekilerek alındığını anlatacaktır.[85]

Naîmâ, Kösem'in öldürüldükten sonra kalabalığın Kösem'in

84. Paul Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, s. 31.

85. Madame de Gomez, *Histoire de Osman Premier d u nom, XIXe Empereur des Turcs, e t de l'Imperatrice Aphendina Ashada*, s. 34.

odalarını "yağma ve garet" etmekte gecikmediğini yazar[86] Ricaut ise onu öldürmek için üzerine çullanan adamların bütün mücevherlerini tek tek aldıklarını belirtir. "Bana bu hikâyeyi anlatan adam" diye nitelendirdiği anlatıcısı Kösem'in üzerindeki çok sayıdaki mücevherden gayrı bir de samur bir kürk üzerinde "sihirli harfler" bulunduğunu da anlatmıştır. İddiasına göre Kösem'in "zamanındaki bütün imparatorların dilini bağladığına" inandığı bir şeydir bu. Kösem'in üzerinde "Sultan Murad ve Sultan İbrahim adları hakkedilmiş çok güzel bir kilit" de gördüğünü iddia eder. Cinci Hoca tarafından yapıldığı söylenen bu kilit belki de Kösem'in üzerinde taşıdığı bir muskadır. Ya da tamamen anlatıcının ilgisini çekmek için uydurduğu bir ayrıntı...

Ölümün ayak sesleri

Biz yeniden Naîmâ'nın sunduğu bilgilerle çizdiğimiz ölüm sahnesine geri dönelim. Yani sarayda kapının açık bırakıldığı ve Turhan ile Kösem'in adamlarının karşı karşıya kaldığı güne. Turhan'ın o gece içinde apar topar hazırlanan adamları toplanmıştır. Kalabalık artık durdurulamayacak bir şekilde ilerler. Başta Süleyman Ağa, ardında Turhan'ın adamları Kösem'in odasına doğru yürürler. Baş-kapı oğlanı bir grup silahlı adamla kapıyı beklemekte ve kalabalığa mâni olacağını sanmaktadır. Beyhude! Süleyman Ağa emri verir: "Urun şunları!" Delikanlıyı paralarlar. Diğerlerinin de kimini dövüp kimini yaralarlar. Sonunda Süleyman Ağa içeri girer. Kösem dışarıdan gelen sesleri duyunca nöbetçilerine "Geldiler mi?" diye sorar. Kapı dehlizine kadar gelen Süleyman Ağa'nın cevabı tüylerini ürpertmiş olmalıdır: "Belî geldiler, taşrada buyrun."

"Lâ yenfa'u'l-hazeru ani'l-kader"... Sakınmanın kadere faydası yoktur. İşte böyle diyordu Naîmâ Kösem'e yaklaşan ölümün ayak seslerini tarihe düşerken. Süleyman Ağa içeri girerken beraberinde ölümü de getirmekteydi. Kösem, ağanın sesini duyunca kim olduklarını hemen anlayıp en içerideki odalardan birindeki dolabın içine saklanmıştı. Ardından adamları "seyl-i hurûşân" gibi içeri doluşmuşlardı. Hadımlar, hademeler herkes köşe bucak Kösem'i arıyordu. Bu arada cariyelerden biri önlerine atılarak "Valide sultan benim!" demişti. Hadımlar araya karışarak "O değildir" dediler ve Kösem'in son kurtulma şansını da yok ettiler.

Sırayla kapılar, dolaplar kırıldı ve Kösem saklandığı yerden çıkarıldı. Naîmâ'nın tabiriyle "Kendisini gayri küstahane aşağı indi-

86. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt III, s. 1329.

rirler." Kösem can havliyle rüşvetin bu noktada artık işe yaramayacağını düşünemeden, üzerindeki mücevherleri avuç dolusu saçmaya başladı. Artık her şey beyhudeydi. Zülüflülerden Küçük Mehmed perdelerden birinin ipini keserek Kösem'in boğazına geçirdi. Kösem ilerleyen yaşına rağmen hâlâ güçlü olduğu için hemen ölmedi. Lakin ölüme karşı verdiği savaş uzun sürmedi. Kanlar burnundan, kulaklarından fışkırarak cellatların elbiselerine sıçramıştı. Evliyâ Çelebi ise bu işi Siyavuş Paşa emriyle Div Süleyman adlı kızlarağasının yaptığını yazar, perdeden bahsetmeyip Kösem'i kendi saçıyla boğduğunu iddia eder.[87] Naîmâ "şiddet-i gazap ve hevl-i vakiadan meşgul-ı aşayiş oldu" derken bunun pek de kolay bir ölüm olmadığını belirtir. Ama sonuç trajiktir. Naîmâ'nın tabiriyle "şehid" olmuştur.

Osmanlı yarım yüzyıl içinde hem bir padişahın, hem de bir valide sultanın boğularak öldürülmesine şahit olmuştur.

"Yiğitler, bana zalimlik etmeyin!"

"Yiğitler, bana zalimlik etmeyin!"[88] İşte böyle haykırmıştı Kösem ölümle cebelleşirken. Kösem'in öldürülmesi yıllar içinde kulaktan kulağa yayılmış, sarayda ağızdan ağza aktarılmaya devam ederken bunu kaydeden Bobovius, İbrahim'in saltanatının sonunda olduğunu sanarak yanlış bilgi verdiği bölümde biraz daha sert bir manzara çizmişti okura: "İçoğlanları yaşlı valide sultanı bu kapıdan zorla çekip almış ve ona binbir türlü hakaret edip saçlarından yakalayıp bir sokak kadını gibi yerlerde sürükledikten sonra kendi avlularında boğup öldürmüşlerdi; ve o zaman saraydaki kadınların hemen hemen hepsi yağma ganimeti sayılmış ve ebedi bir erkek yoksunluğunun yarattığı karamsarlığı üzerlerinden atma olanağı bulmuşlardı. Kurulan barikatlar zorlanıp, haremin kapıları kırılıp, kendilerine yıllardır zulmeden o zenci haremağalarının büyük bir bölümü katledilirken nasıl bir sevinç duyduklarını düşünün."[89]

Ricaut ise yine daha ayrıntılı, ama ne denli güveneceğimizi bilemediğimiz anlatısına resim gibi bir tasvirle devam eder: "Servet delisi içoğlanların elinde bıraktığımız Valide Sultan, üzerindeki her şeyin bir anda soyulduğunu gördü. Değerli kürkleri bin parça-

87. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, cilt II, s. 432.

88. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt IV, s. 69.

89. *Albertus Bobovius ya da Santuri Ufki Bey'in Anıları. Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, s. 100.

ya bölünerek meydanda çırılçıplak bırakıldı. Sonra ayaklarından kuşhaneye kadar sürüklendi. İdam edileceği yere gelince, bu genç cellatların ipleri olmadığı görüldü. Bunun üzerine içlerinden birisi saray camiine giderek caminin kapısındaki ipi almak zorunda kaldı. İp gelince Valide Sultan'ın boğazına geçirildi. Onlar ipi darlaştırırken yukarıda adı geçen Doğancı da arkalarından elleriyle sıkmaktaydı. Valide Sultan her ne kadar sekseni aşkın, tamamıyla dişsiz ve o zamana kadar kendini kaybetmiş bulunursa da yine derin bir uykudan uyanır gibi uyanarak tesadüfen ağzına girmiş olan Doğancı'nın sol parmağını dişetleriyle o kadar kuvvetle ısırdı ki adam ancak hançerinin ucuyla sağ gözüne dürtmekle elini çekip kurtarabildi. Onu boğmaya girişenler başlıca dört kişiydi. Fakat bu sanatta o kadar acemi idiler ki işlerinde muvaffak olmak için çok zahmet çektiler. Kadıncağızı uzun zaman baygın bıraktılar. Nihayet onun artık kımıldamadığını görünce öldüğünü sandılar ve 'Öldü öldü' diye bağırarak haberini padişaha götürmek için koştular. Fakat onu henüz gözden kaybetmişlerdi ki, sultan doğruldu ve başını çevirdi. Bu, işini tamamıyla bitirmek için onların tekrar geri gelmelerine sebep oldu. İpi tekrar boynuna geçirdiler ve bir balta sapıyla o kadar kuvvetle sıktılar ki kadıncağız nihayet can verdi. Zenci tavaşiler cesedini alarak büyük bir ihtiramla saray camiine götürdüler ve buraya uzattılar. Adetleri dört yüz kadar olan köleleri, bütün saray halkını rikkate getirecek bir şekilde gözyaşları içinde saçlarını yolarak oraya gittiler."[90]

Kösem seksen yaşında değildi. Altmışını biraz geçmişti. Dönemin sağlık imkânlarını göz önüne aldığımızda bile tamamen dişsiz kalmış olması çok olası görünmüyor. Sarayda uzun süre bulunan Bobovius da Kösem'in kapıdan sürüklenerek çıkarıldığını yazar ve "Kendisine her türlü rezilliği yaptıktan sonra onu bu avluda kendi saçıyla boğdular" der.[91] Kendi saçıyla boğulmuş olması da romantik bir ayrıntı gibi geliyor kulağa. Az çok birbirine paralel gidip ufak ayrıntılarla ayrılan bu anlatıların ne denli güvenilir olduğu bizi çok da ilgilendirmiyor. Asıl ilgimizi çeken ölümünün ardından anlatılan bu sahnelerin içinde gizli olan semboller.

Kaynaklar arasındaki uyumsuzluk bizi bu trajik olayın tam olarak nerede gerçekleştiği konusunda sağlıklı bir bilgiye ulaştırmıyor ne yazık ki. Genel olarak anlaşılan Kösem'in, Turhan'ın valide sultan olduktan sonra yerleşmesi gereken, ancak belirttiğimiz

90. Paul Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, s. 32.

91. Lucienne Thys-Şenocak, *Hadice Turhan Sultan. Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın baniler*, s. 45.

sebeplerden gelmekten çekindiği valide sultan odası olduğudur.[92] Naîmâ, Süleyman Ağa'nın adamları gelince Kösem'in mahzen olarak çevirebileceğimiz nihanhânelerden birine saklandığını nakleder. Eyüboğlu'na göre bu mekân valide sultan dairesinin alt katını üste bağlayan merdiven boşluğundaki duvar içinde gömülü, ancak merdivenle ulaşılabilen gizli dolaptır.[93] Bu mekânsal hesaplama doğru ise Kösem'in böylesine karmaşık, merdivenle çıkılabilen bir yere, kapıda hararetli şekilde beklemekte olan adamlar girmeden önce, telaş içinde ulaşması, üstelik bir de üzerini yatak-yorganla kapatması için bütün bunları çok önceden hesaplamış olması gerekir. Kösem'in "Geldiler mi?" sorusuna hasmı Süleyman Ağa'dan gelen ve onu şaşkına çevirdiğini düşündüğümüz cevap karşısında büyük ihtimalle pek hazırlıklı idi. Telaş, kargaşa, daracık bir zaman ve ölüm korkusu gibi tüm olumsuzluklar içinde can havliyle kendini saklamıştı demek ki.

Ertesi gün az sonra nakledeceğimiz olaylar cereyan ederken Kösem'in cenazesi Harem'den çıkarılıp Eski Saray'a gönderilir. Burada kefenlenip eşi Ahmed'in türbesine defnedilir. Harem-i Hümâyûn'daki bütün cariyeleri de aynı gün içinde yanlarına ikişer sandık dolusu eşya ve kıyafetle Kösem'in kesesinden on bin akçe kadar da para verilip Eski Saray'a yollanırlar. Kendilerine uygun Müslümanlarla evlendirilirler.[94] Kösem'in ölümü şehirde büyük bir üzüntü yaratmıştır. Resmi bir emir olmamasına karşın camiler ve çarşılar üç gün kapatılmış, halk bir süre yas tutmuştur.[95]

Ölen kişiye iftira kolaydır

Bütün bu trajik olayları bir yüzyıl sonra dinlediğinde kaleme alan Derviş Abdullah'ın versiyonunu da atlamayalım. Eski Saray'da teberdarlar ocağına kayıtlı, kara hadımlara okuma-yazma öğrettiğini bildiğimiz ve sonradan anlaşılmayan bir sebeple görevinden uzaklaştırılan Derviş Abdullah'ın özellikle Kösem'in döneminde yaşanan her türlü kötü olayda kara hadımlara yüklendiğinden onun işinden olmasında hadımların parmağı olduğundan şüphelenebiliriz. Pek çok olayda olduğu gibi Kösem'in öldü-

92. Murat Kocaaslan, *IV. Mehmed Saltanatında Topkapı Sarayı Haremi. İktidar, Sınırlar ve Mimari*, s. 133. Harem üzerine detaylı mekânsal incelemeler yapan Kocaaslan bu düşüncededir.

93. a.g.e., s. 133.

94. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt III, s. 1343.

95. Godfrey Goodwin, *Osmanlı Kadınının Özel Dünyası*, s. 118.

rülmesinde de ortalığı karıştıranların ve sonuçta onu öldürenlerin de kara hadımlar olduğunu iddia edecektir.

Derviş Abdullah bu iki valide arasındaki ihtilafı da doğrudan kara hadımlara ve onların düzenlediği komplolara bağlıyordu. İddiasına göre Uzun Süleyman Ağa'nın Kösem'e haber gönderip "Eger izn virürler ise bir iki sözimüz vardır. Bir tezkire ile sultâna ifâde edeyim" demiştir. Bunun üzerine Kösem tezkireye gerek olmadığını, onu doğrudan çağıracağını söyler. Sonra da kara hadımların içeri alınmalarını yasaklayıp sonra da Süleyman Ağa'yı içeri almanın kendi koyduğu nizama aykırı olacağını düşünerek kendisi kapıya yakın bir yerde oturup ağayı çağırttırır.[96]

Süleyman Ağa "Sultânum gerçi bu kulınız küçük valde ağalarından bulunduk, lakin siz efendimiz cümlemize veliyyü'n-ni'amsız. Hakkınuzda ba'zı müşâvere oldı. Sultânum ifâde edeyim. Gâfil olmayasız. Lakin bu kulınuzu ele virmeyesiz" der. Kösem de bunun üzerine yemin edip "Seni ele virmem hemân söyle" deyince ağa "Benim sultânum, Küçük vâlde sizün mâlınuza tama' ideyor. Kendünüzi bir hoş muhâfaza üsre olasız. Zîrâ bir gice sizi katl iylemek üzre olundı. Mukaddeman kereminüzi gördüm. Binâen-aleyh kazıyye ifâde olundı" diyerek gözyaşları döker. Kösem "Bunun ilacı nedür?" diye sorar. Aldığı cevap "Cümlemiz ittifâk idüp, Sultân Mehemmed azl Sultân Süleymân'ı nasb iderüz. İkisi de oglınuzdur. Hemân bu fesâd def' olunsun" olur. Kösem "Bu iş ne vaktde mümkin olur deyince?" ise "Her ne vakt murâd idersenüz husûle gelür. Şimdilik kendünüzi muhâfaza itdüresiz. Bu kulınuz size haber iderim" der. Kösem kendisine "vâfir atiyye ihsân" eyler ve "göreyim seni hoş tecessüs iyle" deyince ağa "baş üstüne" diyerek gider.

Derviş Abdullah'ın kara hadımlara duyduğu nefretin eserinin dört bir yanına sirayet ettiğini de göz önünde bulundurarak kendisinden nakletmeye devam edelim. Anlatıya göre Süleyman Ağa Kösem'den sonra Turhan'a haber salar, o da kendisini dinlemek için getirtir. Ağa yeniden yeminler edip gözyaşları ile "Yakında senün tarafında olan kara ağaların cümlesini katl iderler. Ve sizi habs iderler. Zîrâ büyük vâldenün ağaları müşâvere iyledüklerin haber aldım. Sultân Mehemmed azl idüp, Sultân Süleymân nasb idecekllerdür. İkinci yâhûd üçinci giceye değin bu fitne zuhur ider. Eger bu kulınuza i'timâd olunmaz ise tecessür buyurasız ki; büyük vâldenün ağaları ba'de'l-işâ silahlanup, kapusu tarafına varırlar" der.

Bu arada Kösem bu kara hadımın verdiği haberi ciddiye alıp kendisini korumaya almak üzere on beş nefer kara ağayı silahlan-

96. Derviş Abdullah, *Risale-i Teberdariye fi Ahval-i Darüssaade*, s. 141.

dırır ve dairesine getirir. Diğer taraftan da Turhan Uzun Süleyman ile Kösem'in dairesinin bulunduğu bölgeyi gece iyice araştırır ve Kösem'in silahlandırdığı bu hadımları görürler. Bu esnada bir casus gelip Turhan'a durumu bildirir. Bundan sonra olacaklar için Derviş Abdullah "Ol gice Sarây-ı Hümâyûn'da olan fesâd mülûk-ı mâziye ve mülûk-ı İslâmiyye devletlerinde bir devletde olmamışdur" der.[97] "Ol kara kâfir hâdımlar ümmü'l-mü'minîn olan valide sultan hazretlerini şehid idüp, nice cevâhirlerin yagma iylediler."

Derviş Abdullah burada tarihçiler âlemini suçlu bulur. Bu konuda gaflete düştüklerini, bu Süleyman Ağa'nın nifakını ve yalanını bildikleri halde kitaplarında Kösem'i suçlu gösterdiklerini söyler. Bunun tarihçilerin sadece gafletinden kaynaklanmadığını, "fevt olan kimesne üzerine iftir'a âsândır" (ölen kişiye iftira kolaydır) fikriyle hareket ettiklerini yazarak onlara da suç atar. "Ol kara mel'ûnun takrîrını tahrir iylemeyip (söylediklerini yazmayıp), büyük vâlde merhûmeyi suçlu iylediler. Hâlbuki ikisinde dahi suç yokdur." Süleyman içinse "Şeytân-ı la'în dahi böyle fitne ve fesâd icâdından âciz ve kasirdir"[98] der.

Ve sonra

Diğer tarafta başka bir olaylar zinciri paralel olarak ilerlemekteydi. Sadrazam Siyavuş Paşa samsoncubaşının, yeniçerilerin üç hadımın başını istediklerini ve bu işe kendisinin de katılmasını buyurduklarını söylemek için gelmişti. Reis efendi ve iki kazaskerle kahve içiyorlardı. Reis efendi ağaların bu çağrısına uyulması gerektiğini söylüyordu. Sadrazam yeniçerilerin bu isteklerini bildiren arîzayı teslim etti.[99] Daha sonra Mehmed kendisini huzuruna çağırınca Kösem'in katliyle ilgili ayrıntıları aldı ve "Lala, ahvâl ma'lûmum olmuştur. Sadâkat ile hizmetine devam et; devletime hıyânet üzere bulunanların cezası verilsin" buyurdu.

Cezalandırma başlamıştı. Sadrazam sarayın etrafını dolaşıp Kösem'in gece açık bıraktırdığı kapının hâlâ açık olduğunu gördü. Yeniçerilerin girmesi için açık bırakılmıştı. Kösem'in emriyle bu işi yapan bostancıbaşı ve kireççibaşı hemen boğduruldu. Akabinde hemen ulema huzura çağrıldı. Padişah tahtta yerini almıştı. Diğer taraftan ulemanın bir kısmı ile müftü Aziz Efendi bu kritik

97. a.g.e., s. 142.

98. a.g.e., s. 143.

99. Joseph von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, cilt V, s. 502.

noktada hangi safta yerlerini alacaklarını düşünmekteydiler. Bu son aşamada kazanan taraf olan Turhan'ın safını seçtiler, yeniçerilerin yanına gitmektense padişahın emrine uyup saraya geldiler. Yeni bir devir başlayacaktı. Sarayda da ağaların devrinin artık sona erdirilmesi konuşuluyordu. Müftülüğe tayinini bekleyen Hanefî-zâde de Sancak-ı Şerîf'in çıkartılıp bütün ehl-i İslam'ın sancak altına davet edilmesini önermişti.

Öte yanda ise ağalar Kösem'in bu beklenmedik katli karşısında telaşa düşmüşlerdi. Her zamanki gibi Ortacami'de toplanmaya karar verdiler. Ulemayı da yanlarına almışlardı. Ağalar kalabalığı galeyena getirmeye çalışıp Kösem'in katledilmesinin intikamına davet ediyordu onları. "Ağa binek taşına çıkıp atına süvâr olurken madde-i da'vâyı halka istimâ ve işâ'at için bu musâhibler ve mukarreblerin ettikleri nedir? Umûr-ı devlete müdâhale edenleri istemeziz dediğimiz için Valide Sultan'ı etbâ'ıyla katl ettiler. Bu ne asl iştir, ba'del-yevm validenin kanını isteriz." Kalabalığın arasından biri, bundan sonraki politikanın sinyalini verircesine cesurca haykırmıştı: "Sen Valide Sultan'ın vârisi mi oldun?"[100]

Evet, artık Kösem ölmüştü. Yeniçeriler onunla birlik olan ağaların peşinden gitmek istemiyorlardı. Artık en güçlü dayanak da sonsuzluğa göçtüğüne göre dert yanabilecekleri, kendilerini anlayan bir güç etrafında toplanabilirlerdi. Ağalardan bıkmışlardı. Ricaut'ya nakledilene göre: "Yeniçerilerden bazıları aralarında mırıldanarak ve hatta yüksek sesle artık şahsi menfaatlerini ayaklar altına alarak ahireti ve dinin muhafazasını düşünme zamanı geldiğini ve şayet bu mukaddes ve ilahi bayrağa karşı savaşırlarsa cezaya müstahak gâvurlara benzeyeceklerini söylemeye başladılar."[101] Anlatarın duruma hüsn-ü talil katması da diyebiliriz. Ne de olsa o ana kadar padişahı vahşice öldürmek suçu dahi işleyen bir güruhun yumurta kapıya dayanıp tek başlarına kaldıklarını görünce artık daha fazla direnemeyeceklerini anlayıp pes etmelerinden başka bir şey değildi bu.

Diğer tarafta sarayda yeni atamalar başlamıştı bile. Yeniçeriler Ortacami'de toplanmaya devam ederken sipahiler, cebeciler, yeni odalardaki yeniçerilerden ayrılan eski odalar da sancak altında toplanmış ve halkı yeniçerilere karşı kışkırtmaya başlamışlardı. Bektaş Ağa saraya çağrılmış, ancak davete icabet etmemişti. Yeniçeri Ağası Kara Murad ile hatt-ı hümâyûna bakıp "Bizden oraya

100. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt III, s. 1335.

101. Paul Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, s. 35.

giden yoktur, burada dururuz. Padişahımıza asi değiliz, üzerimize gelirlerse müdafaa edip döğüşürüz" cevabını vermişlerdi.[102] Oysaki artık sonun yaklaştığının farkındaydılar. Bektaş son çare olarak torbalarla altın ve gümüşle yeniçerilerin arasına girmişti, ama nafile. İşte bütün bu kargaşa sırasında, akşamüstü Kösem daha önce belirttiğimiz gibi gasl ve defn edilmişti. Kösem'in ölümünden sonra katillerine karşı bir fetvayı engellemek için acilen yeni bir şeyhülislâm atandı. Camide toplanan ulema da dağılmak zorunda kaldı.[103] Yeniçeriler için ağaların teklif ettikleri paralar da onların Kösem'in davasını savunmalarına yetmedi. Bektaş bir taraftan direnmezlerse başlarına gelecekleri söylüyor, bir taraftan da yeniçerileri hareketlendirmeye çağırıyordu. "Padişahın ve annesinin kendilerini mahvetmeye yeminli açık düşmanları olduğunu" ve "başlıca maksatlarının Yeniçeri Ocağı'nı tamamıyla ortadan kaldırmaktan ibaret bulunduğunu" söylemesi bile onları ikna edemedi.

Sarayda devam eden yeni atamalarla Kösem'in en yakın ortakları başkentten uzaklaştırılmışlardı. Kara Çavuş Temeşvar valiliğine, eski kul kethüdası Bosna valiliğine, Bektaş Ağa Bursa sancağına atanmışlardı. Bu bir çeşit sürgündü. Asi olmaya devam ederlerse belki de çok yakında öldürüleceklerdi. Büyük ihtimalle sel gibi akan kızgın yeniçerileri olayların en sıcak olduğu şu anda daha da kızdırmamak ve olayları rayından çıkarmamak için hemen hepsinin boynu vurulmamamıştı. Lakin, beklenilen kısa zamanda vuku buldu ve idam edildiler.

Bunlardan en hatırda kalanı Kösem'in en yakın ortaklarından Bektaş Ağa'nın ölümü oldu. Kendisi için uygun görülen tayine uyup Bursa'ya gitmemiş, Arnavut kılığına girerek saklanmış, fakat kısa sürede yakalanıvermişti. Unutulmayacak bir son bekliyordu kendisini. Önce bir eşeğe bindirilmesi düşünülmüş, sonra bunun yeniçerileri gücendireceğine kanaat getirildiği için bir beygir üzerinde halk arasında dolaştırılmış, halkın yaptığı aşağılamalar ve elleriyle yaptığı tacizlerle saraya gönderilmişti. Aşçıların ve halkın şişlerini vücuduna batırıp, saçlarını da şu kâğıtla arkadaşlarına gönderdikleri söyleniyordu: "İşte kendi başını kaybetmeden önce başkalarının başlarından Ayasoyfa kadar yüsek bir tepe göreceğini söyleyerek övünen hain Bektaş'ın postu!" Bir yeniçeri ağası için cezaların en ağırı olmalıydı. Daha adi suçlar için uygulanan bu halk içinde küçük düşürme cezası onu beklenen sona gururu

102. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt III, s. 504.

103. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt VI, s. 69.

ayaklara altına alınarak ilerlemesine sebep olmuştu. Bab-ı Hümâyûn önünde karşısına Kösem'in katili Kuşçu Mehmed çıkmış, Bektaş Ağa'ya "Bre hâ'in zâlim! Ben sana ne işledim ki beni deftere yazıp başını istedin?" diye çıkışmıştı. Bektaş Ağa kaşını çatıp şu cevabı vermişti: "Bre put kıyâfetli katil! Yıkıl şurdan!"[104]

Bektaş Ağa boğuldu, malı müsadere edildi, kemer üzerinde bulunan bir havuzun altından çıkan iki güğüm dolusu mücevheri hazineye geçti. Bu iki güğümü dolduran mücevherin büyük bir kısmı devlet işlerinden gelen "hediyeler" olmalıydı. Rüşvetin hüküm sürdüğü bir çağda bunca mal yapması doğaldı.

Böylelikle Halil İnalcık'ın "cunta" adını verdiği dönem Kösem'in ölümü; ardından gelen kargaşa ve yeniçerilerin artık böyle bir güç mekanizmasını reddetmesi ile sona ermiş oluyordu.[105] Kösem'in eskiden yeniçeri ağası olan üç kişiyle yaptığı bu ittifak sona eriyor, cunta yönetimi bitiyordu. İbrahim'in ölümünden Kösem'in öldürülmesine kadar geçen üç yıl boyunca aşırı derece güç kazanan yeniçeriler için de bir sakinleşme dönemi olacaktı.

"Bu gadar guruş hâsıl-ı valide işitmedik!"

Kösem'in serveti dillere destan olmuştu. Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, saray kadınlarının elindeki has topraklar meselesinin tartışıldığı bir divân-ı hümâyûnda, Kösem'in mal varlığının "üç yüz bin guruşa maktû" olduğunu öğrenince gayriihtiyari "Bu kadar guruş hâsıl-ı valide işitmedik" demişti. Naîmâ da Kösem'in güç kazanmasına ve servet yapmasına muhalif olan Şarihü'l-Menarzâde'nin sözlerini aktarır: "Valide sultanların kethüdaları... haddi hesabı olmaz paralar topladılar. Osmanlı reayası aşırı vergiler yüzünden çok zulüm ve felâkete uğradı, fakat kethüdadan korktukları için durumlarını ne valide sultana ne de bir başkasına duyurabildiler."[106] Kösem'in mal varlığına dair kaleme alınanlar gözleri yuvalarından oynatmaya yetiyordu. Öldürüldüğünde yağmalananlar hariç, gün ışığına çıkan 20 sandık dolusu filorin de onundu, 50.000 kuruş değerinde 2.700 adet şal da! Büyük Valide Hanı'nın kilitli ve mühürlü odaları açıldığında ise sandıklar dolusu mücevherat, değerli eşya, şallar, kumaşlar ortaya çıkmıştı.[107]

104. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt III, s. 1345.

105. Halil İnalcık ile söyleşi.

106. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümâyûn. Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümranlık ve kadınlar*, s. 288.

107. Necdet Sakaoğlu, *Osmanoğullarının ünlü kadın sultanları*, s. 137.

Naîmâ, Kösem'in mal varlığını tahrir edenlerden olan Kahveci Mehmed Halîfe'nin "Sâ'ir nukûd u tuhaf bu ki kıyâs oluna" dediğini nakleder.[108] Serveti o kadar çoktu ki hazineye aktarıldığında devletin o sıradaki para darlığını bile gidermeye yetmişti.[109]

Naîmâ, Kösem'in toplam yıllık gelirinin 250.000 riyal veya 20 milyon akçeden fazla toplam beş has olduğunu söylüyor: Menemeni, Zile, Gaza, Kilis ve Ezdin.[110] Arşiv kaynakları ise Kösem'in gösterilen bu rakamlardan daha fazla geliri olduğunu düşündürüyor. Karaçelebizade Abdülaziz Efendi, Kösem'in kendinden önceki valide sultanların hepsinden fazla has geliri olduğunu söylemişti: yılda 300.000 kuruş, ya da 24 milyon akçe.[111] Ayrıca Kösem'in pek çok yerde çiftliği de vardı. Kıbrıs'ta Kulda, Mamonya, Aşelliye ve Bodime çiftlikleri de ona aitti.[112] Bir buğday ambarı olan Volos'un gelirleri de onundu.[113] 1650 Temmuz'unda, yani ölmeden bir yıl önce Kandiye Savaşı devam ederken Volos'taki değirmenler ve fırınlar yanınca veziriazamı yanına çağırıp azarlamıştı.[114] İskenderun hasının bir bölümü de, gümrük ve liman vergileri ve liman çarşısına konulan vergilerle birlikte ona aitti. Kıbrıs'tan Yunanistan'a imparatorluğun çok farklı noktalarında gelir kaynakları vardı. Dönemin tanıklarından Sapiencia, Kösem'e sultan ve tüm saray ahalisi tarafından çok pahalı hediyeler verildiğini, ayrıca sürekli olarak toprak ve gemi edindiğini ve bu gemileri İskenderiye ve Kahire'de işlettiğini yazıyordu.[115]

Ayrıca tüm valide sultanlar gibi, Kösem'in de mal varlığının bir kısmını mücevherler başta olmak üzere değerli eşyalar oluşturuyordu. Bunların büyük bir bölümü de doğal olarak hediyeydi. Bayramlarda, padişah kızlarının düğünlerinde, şehzade sünnetlerinde ve fetihlerden sonra her türlü hediyeler geliyordu. Ayrıca

108. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt III, s. 1330.

109. Necdet Sakaoğlu, *Osmanoğullarının ünlü kadın sultanları*, s. 137.

110. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümâyûn. Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümranlık ve kadınlar*. s. 283.

111. a.g.e., s. 284.

112. Recep Dündar, "Kıbrıs'ta Sultan Murad Han'ın vâlidesine (Kösem Sultan) ait mülk çiftlikler", *Karadeniz Araştırmaları*, Güz, sayı 35, 2012, s. 111.

113. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt VI, s. 66.

114. AGS, Estado, 3549, fol. 128. Venedik, 9 Temmuz 1650 tarihli mektup.

115. Otavio Sapiencia, *Nueva Tratada de Turquía can una despcripción del sitia, y ciudad de Constantinopla, castumbres del Gran Turca...*, s. 23.

yabancı devletlerin elçileri de hediyeler getiriyordu.[116] Devlet ricalinin de aynı şekilde cebini doldurmaya baktığı, özel ceplere inen bu paraların devlete tasarruf edilmesine önayak olan kişilerin azledildiği bir dönemde, bir kadının böylesine bir servet sahibi olmasının rahatsız etmesi doğaldı.

Kösem'in rüşvete göz yumduğunu belgelerdeki satır aralarından anlıyoruz. Bunun yanı sıra ortada dönen paranın kokusunu her zaman herkesten önce aldığını, gözünden hiçbir şey kaçmadığını söyleyebiliriz. İşte Kösem'in 1632 yılına ait bir i'lâmı: "Kaymakam paşaya selâmdan sonra i'lâm olunur ki: maktul yeniçeri ağasının çiftliği 'akarâtı bağ bahçesi evi yok mudur; arayıb su'âl ettiniz mi? Biz işitdik, çiftliği, bağı var imiş; bir hoşça her nesi var ise tefahhus idüb bize i'lâm idesiz; işte defter gönderdik; defter mûcebince mükemmel tahsil itdirüb gönderesiz, hesâb üzere kırk kîse ile doksan beş guruş tahsil olunacaktır, mukayyed olub ihmâl etmiyesiz."[117] Verilen verilerle yetinmeyip mal varlıklarının peşine düştüğü, para söz konusu olunca kimseye inanıp güvenmeden araştırılmasını istediği, bu konuda ihmal kabul etmediğini gösteren kendi ağzından bir kayıt. Para peşinde olanlardan şikâyetini ise veziriazâma yazdığı bir mektubunda şöyle dile getirmiştir: "Zamanda şimdi herkes birkaç akça içün ne sözler peydâ ideceğün bilmezler; imdi neyliyelim."[118] Devlet adamlarının nasıl zengin olduklarına dair bir yakınmaydı bu. "Paşaların bed nâm olmasına kendi âdemleri sebeb olurlar. Allâh insâfların vere" derken de bütün bu ağın küçüklü büyüklü figürlerden oluştuğunu itiraf ediyor gibiydi.[119]

Mücevherperest bir valide sultan

Kösem'in bütün bu malvarlığı için mücevherlerinin yeri apayrıydı. Onlara gözü gibi bakıyor, tamirleri ve bakımlarıyla doğrudan kendisi ilgileniyordu. Safiye ve Nurbanu Sultan'ın Venedik'ten gelen kumaşlara olan merakına karşın, Kösem değerli taşlar ve takılara düşkündü. Yaşlandığında bile mücevherlerini üzerinde taşımaktan vazgeçmemişti. Kapalı bir dünyada saray kadınları, hayır işleri için ayırdıkları paranın dışında, kendi özel bakımları için harcadıkları paranın bir kısmını ne yazık ki Avrupalı çağdaş-

116. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümâyûn. Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümranlık ve kadınlar*, s. 287.

117. Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye, II*, s. 376.

118. a.g.e., s. 415.

119. Murat Kocaaslan, *Kösem Sultan. Hayatı, vakıfları, hayır işleri ve Üsküdar'daki külliyesi*, s. 43.

ları gibi edebiyata, plastik sanatlara ve görsel sanatlara harcamıyorlar, daha ziyade harcayamıyorlardı. Elimizde Kösem'in kendi elyazısı ile yazılan mektuplardan mücevher alımına ve tamirine ait örnekler varken, kitap ısmarlamaya ya da sanatın herhangi bir koluna dair bir belge yoktur. Umarız bir gün arşivlerden böyle bir belge çıkar. Çıkana dek Kösem'in kendisi için ayırdığı varlığının büyük bir kısmını mücevherlere vakfettiğini söyleyebiliriz.

Kösem'in ev ekonomisinden anlayan, akıllı bir kadın olduğunu da bildiğimizden onun mücevherleri sadece takmak için değil, servetinin bir kısmını iki şekilde de faydalanacağı surette saklamak üzere biriktirdiğini hayal edebiliriz. Kösem'i ilerleyen yaşlarında gören Venedik elçisi Alessandri ise Kösem'in çok para harcadığını söylüyordu. Çok para harcamasına rağmen hâlâ çok parası olduğunu şaşkınlıkla ekliyordu.[120] Oysa tam ödeme yapacağı zaman parası olmadığı ortaya çıkıyordu. Elçinin söylediğine göre oğlu kendisine hazineden para çıkarmasa, borcunu ödemek için mücevherlerini satıyordu.

Ayrıca unutmayalım ki "Rüşvet tatlıca bir nesnedir" ve açık açık kese altın vermek yerine mücevher cinsinden hediye süsüyle verilen rüşvet en zararsızıdır. Osmanlı sarayında özellikle 17. yüzyılda artık rayından çıkan bu hediye çılgınlığı dış politikada diğer devletlerin sık sık yakındıkları bir şeydi. Osmanlı'nın sürekli değerli hediyeler istemesinden illallah ediyorlardı. Kösem'in oğullarına ve torununa naiplik yaptığı dönemde devlet erkânı ve imparatorluğun içinden gelenler dışında, bu dönemde yurtdışından gelen elçilerin de kendisini unutmadığı kesindir. Özellikle daha Murad tahta çıkar çıkmaz kendisine bir tebrik mektubu gönderen Venedik'in, işlerinin yolunda gitmesi pahasına kendisini hediyesiz bıraktığını düşünemeyiz.

Ricaut, Kösem ölümle cebelleşirken Bostancı Ali adlı Arnavut'un kulağından çekip aldığı o meşhur küpeleri anlatır. "Bir ceviz büyüklüğünde, üçgen şeklinde tıraş edilmiş ve altından yakut içine oturtulmuş iki pırlanta" olarak kendisine anlatılan bu küpeler Ahmed'in Kösem'e "en tutkun olduğu zamanda" verilmiştir.[121] Rivayete göre padişahın hazinesinde bu küpelerin başka bir benzeri yoktur ve en bilgili mücevherciler tarafından değerinin Mısır'ın bir yıllık gelirine denk olduğu saptanmıştır. Kösem'in mücevherlere düşkünlüğü, ölümünde üzerine akbabalar gibi çö-

120. *Relazioni di ambascitori veneti al Senato, vol. XIV Constantinopoli, relazioni inedite (1512-1789)*, s. 649.

121. Paul Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*. s. 31.

kerek mücevherlerini gaddarca alan adamlardan da anlaşılacağı gibi iyi biliniyordur. "Kimisi parmaklarındak yüzükleri, kimisi bileziklerini, kimisi de dizbağlarını ve esvaplarını aldılar. Çünkü kadının her tarafı kıymetli eşya ile örtülüydü."

Kösem'in masraftan kaçınmayıp ısmarladığı mücevher arasında bir sorguç çelengi de vardı. Naibe olsa bile bir valide sorguç takmayacağından bunun tahta yeni geçen İbrahim için ısmarlamış olduğu açık. Bu da İbrahim'in takacağı sorgucun çelengini bile düşünmek zorunda kalan bir valide sultan çıkarıyor karşımıza. Şimdi Kösem'in sesini duyalım: "Benim kethüdam, irsal olunan aylık bin beş yüz kuruş defa elli kuruş bittamâm vusul bulur fikirde olmayasız. Tarafımızın gayet gözyaşı var. Sizler de inâyet-i bârîde olun. Pek alâ olmak üzere sorguç çelengi isterim. Satılık bulursız, alçak istemem, tarafınıza bir altun deyü ben yolladım, yetürülüb bilezikler yapılacaktır, ikişer yüz kuruştan kaç bilezik olur, tahmin ettiresiz. Hem halis altın mıdır, alçak altun olmasın."[122] Ismarladığı sorguç çelenginin "pek alâ" olması da onun hünkâr için olduğuna işaret. Ayrıca altın bozdurup bilezik yaptırırken de Mücevher ve altına dair yazdığı her mektupta olduğu gibi bunda da düşük ayarlı bir altın olmaması konusunda ciddi uyarıda bulunması dikkatimizi çekiyor.

Kösem harem hayatı içinde kira kadınlarının kadınlara nasıl fahiş fiyatlar çıkarttıklarına yıllar yılı şahit olduğu için artık kimsenin kendisini satış konusunda kandıramayacağı bir hale gelmişti. Saray her zaman zengin müşteri demekti ve saraya mal satan herkes bunun farkındaydı. Kösem, mücevher konusunda da akıllıca alışveriş yapıyor, yılların verdiği tecrübe ile kanmuyordu. Ne denli ihtiyatlı olduğunu kendi kelimeleriyle görelim: "Bu bileziği üç kiseye verirse bir akçe veririm. Ancak kuyumcudan alınmaz, pahalı verir. Bir saraylı imiş sahibi. Sahibini bulup eve çağır, gelsin; söyleş, eline akçe veririm, alırım, sen edemez isen ben bilür, gayrı alırım. Kuyumcu kâfir ile söyleşilmez, evvela o cühud cevahircidir, kuyumcu değildir. Eğer o üstad kuyumcu olsa benim kuşaklarım böyle maskaralık ile yapar mıydı? Altın almadan gayrı şey bilmez, bir kuşağı saraya başkadına gönder, bozsun, yaptırsın, bir dirhem altın eksik gelirse görür."[123]

Kösem'in her yerde gözü vardı, her şeyden haberi oluyordu. Harem içinde, sarayda ve hatta dışarıya kadar uzanan çok ciddi bir

122. BOA, HAT, 1653/1 . 1050 Z 29/1

123. BOA, HAT, 1653/94. 1061, Z 29/1.

istihbarat ağı oluşturmuş olmalıydı. Sırma telden ısmarladığı bir iş konusunda Köle Yusuf'un malzemeden çaldığını bile öğrenmiş ve hemen duruma el koymuştu: "Köle Yusuf sırma teli ister, bunların aldığı telin sırmanın hesabı yok. Artan sırma teli nice oldu? Ufak defekleri de yok mudur? Bunda işlerken ben çekmecesin getirttim, bağırdım, vafir aratmış. Dökünleri var idi, bu kürk kabında hiç yoktur, bunun aldığı pek çoktur. Zahir hançer, bıçak yemiş, cümle bunlardandır. Arar bakar yok. Maldır, bu sırma tele ne kadar akçe gider, bilir misin? Eğer her kürk kabında şey gitse kimse işletmez, kendü ne adamdır, ne bilir? bir melun bu (...) üstesine virsün, işletmeye bakalım, ne kadar akçe ister, pazar gelsin göreyim."[124]

Ayrıca mücevherlerinin tamiriyle de doğrudan kendisi ilgileniyordu. Mücevher işlerinde oluşabilecek yolsuzlukları da önceden engellemek için işi çok sıkı tuttuğu, hatta çok büyük tehditler savurduğunu da görüyoruz. "Cellatları olurum" diyerek disiplini sıkı tuttuğuna şahit oluyoruz: "Büyük küpeyi bayrama takarım deyu bir taşı çıkmış, verdik, yapıldı zahir olur. Sen bana zümrüt yüzük verdiğin bu büyük zümrüt yüzük halkası balıklı elmas bana gönderdi, kâhyadan yüz altmış kuruşa aldım dedi, odur (...) getiren Yahudi her zaman yapardı, hele bu halayıklar bugün hıyanet edecek demek de değildir. Onlar ettilerse cellatları olurum! O mel'ûnun karındaşın Derd Ahmed'e ısmarladım. Pek mel'ûndur pek döver oğlanı, sen de karındaş gibi olursun deyu eğer Derd Ahmed'e garez için ettiyse onu bilmem. Hele bütün meydana gelsin, göreyim. Yarın söylesin, yine seninle inşallah görmem."[125]

Ölümsüzlüğe giden yol ya da günah çıkartma

Resmin, heykelin yasak olduğu, matbaanın yüzyıllarca geç geldiği bir toplumda hanedan ailesinden bir kadının ölümsüzlüğü yakalamak için fazla bir seçeneği yoktu. Kendilerini temsil edecek, halk içinde görünürlük sağlayacak, onları hatırlatacak ve bu sayede isimlerini sonsuza dek var kılacak eserler geride bırakmak için tek seçenekleri yıllarca kadife keselerinde biriktirdikleri paraları ve mücevherleri başta başkentin olmak üzere imparatorluğun dört bir yanındaki mimari eserlere harcamaktı. Avrupalı kadınlar sanatın hamisi olurken, Osmanlı kadınları bu hayır eserlerinin banisi oluyorlardı. Kitabelere yazdırdıkları isimleriyle

124. BOA, HAT, 1653/68. 1050, Z 29/1.

125. BOA, HAT, 1653/77. 1061, Z 29/1.

şehrin sakinleri tarafından yüzyıllarca anılıyor, gelen yabancıların kalemleriyle ölümsüzleşiyorlardı.

İslam saraylarında kadınların bani olarak hayır eserleri yaptırma geleneği Abbasi Halifesi Harun Reşid'in eşi Zübeyde ile başlamıştı. Osmanlı'da özellikle 16. yüzyılda doruğuna ulaşan bu gelenek hanedan kadınlarını halk için yapılan binalarla ölümsüzlüğe taşımıştı. İstanbul'da 16. yüzyıl vakıflarına bakıldığında bunların üçte birinden çoğunun kadınlar tarafından kurulduğu görülür.[126] Bundan iki yüzyıl sonra, III. Ahmed devrinde ise kadınların vakıfların yüzde 27'sine sahip olduğu görülüyordu.[127] Kadınlar varasetle edinilen mülkü Avrupalı hemcinslerinden çok daha büyük ölçüde denetleyebiliyorlardı.[128] Başka bir deyişle sadece saray içinde kalacak yatırımlar değil, şehrin görünen yerlerinde kendilerine hayır duaları getirecek yapılara akıtacakları paralarını.

16. yüzyıla kadar Osmanlı saray kadınlarının yaptırdığı eserlerin büyük bir kısmı İstanbul dışındaydı.[129] Bunun sebebi de yüzyıl sonuna dek şehzade annelerinin oğulları ile birlikte sancaklarda yaşaması, onlara velayet ve danışmanlık etmesiydi. Kafes sisteminin gelmesine dek bu böyle gitmişti. Padişah eşleri, kızları, ikballeri ve annelerinin İstanbul'un mimari çehresini neredeyse bir buçuk asır boyunca tekellerinde tutmuşlardı. 16. yüzyılın ortasından, 17. yüzyılın sonuna kadar Sultanahmet Camii dışındaki büyük eserlerin çoğunu bu kadınlar yaptırmışlardı.[130] Bu da Osmanlı sarayında gücün erkekten kadına doğru kaydığını gösterir nitelikteydi. Başta valide sultanlar olmak üzere Osmanlı hanedanının kadınları finanse ettikleri eserlerle başkentte, diğer kent, kasaba ve köylerde varlıklarının izini bırakıyorlardı. İmaretlerle karınları doyuruyor, açlar tarafından hatırlanıyorlardı. İmaretlerin konu alındığı bir eserin adı gerçekten de kısmen durumu özetliyordu: *Halkı beslemek, gücü beslemek*.[131] Bu aynı zamanda bir güç gösterisiydi. Kanuni'nin annesi Hafsa Sultan, III.

126. Lucienne Thys-Şenocak, *Hadice Turhan Sultan. Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın baniler*, s. 80

127. Madeline C. Zilfi, "Muslim women in the early modern era", *The Cambridge History of Turkey*, vol III. *The Later Ottoman Empire, 1603-1839*, ed. Suraiya N. Faroqhi, s. 240.

128. Lucienne Thys-Şenocak, *Hadice Turhan Sultan. Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın baniler*, s. 80.

129. a.g.e., s. 23.

130. a.g.e., s. 23.

131. *Feeding people, feeding power: Imarets in the Ottoman Empire*, der. Nina Ergin, Christopher Neumann, Amy Singer, İstanbul, 2007.

Murad'ın annesi Safiye Sultan, IV. Mehmed'in annesi Turhan Sultan, II. Mustafa ve III. Ahmed'in anneleri Gülnuş Sultan, III. Selim'in annesi Mihrişah Sultan ve daha pek çok valide kendi ceplerinden cami, mescit, mektep, türbe, çeşme gibi halk için yapılar inşa ettirmişlerdi.[132]

Kösem Sultan saraya ayak bastığı günden beri kendisine verilen hediyeler, zamanla artan maaşı ve devlet işleri sebebiyle aldığı hediyeler ile –ki bu hediyelerin bir kısmının rüşvet olduğuna şüphe yok– ciddi bir servet biriktirmişti. Bu servetini Mekke'den Yunanistan'a uzanan bir bölgede, çoğunluğu da başkentte olmak üzere çeşitli yapılara akıtmıştı. Baniliğini yaptığı büyük bir çeşit arz eden yapılar, sarayda geçirdiği yarım yüzyıldan fazla zamanın adına onu sonsuzluğa taşımıştı: Üsküdar'da Atik Valide semtinde 1640'ta yaptırdığı Çinili Cami, aynı adı taşıyan çifte hamam, dârülhadis, sıbyan mektebi, kütüphane, Mahfel-i hümâyûn, sebil ve çeşmeyi içeren külliye, Üsküdar Çinilisuyu şebekesi ve çeşmeleri; Sultan IV. Murad'ın inşa ettirdiği Anadolukavağı istihkâmı içindeki mescit, Sultanselim'deki Valide Medresesi, Mescidi ve Çeşmesi, Yenikapı'daki çeşme, Şehremini'deki Ebu'l-hüda ve Mimar Acem tekkeleri yakınındaki çeşme, Karamürsel yakınında Yalaksere köprüsü, Konya'da han, Yunanistan'da haslarının bulunduğu Livadya yakınında Badra suyu üzerindeki yedi gözlü Valide Sultan Köprüsü, Mekke-Medine yolunda Cüdeyde vahasındaki su tesisi.[133] Özdemiroğlu Osman Paşa tarafından yaptırılan, ama harap hale geldiğinde onarılan mescide Kösem Sultan'ın eklettiği çeşmeyi de unutmayalım.[134]

Kösem'in Üsküdar'da yaptırdığı Çinili Camii'nin inşaatı 1640 yılında bitmiş, camiye ek olarak mektep, çeşme, dar-ül-hadis, çifte hamam ve mahfel-i hümâyûn yapılmıştı.[135] Kendi halinde, başkentin göbeğinden uzak, Üsküdar'da, semte pek de hâkim olmayan bir noktada yaptırmıştı bu camiyi. Hayli mütevazıydı. Hanedan kadınları arasında tercih edilen bir bölgeydi Üsküdar ve Kösem de bu geleneği devam ettirmiş, kadınların ceplerinden çıkan eserlerle örülmüş bir bölgede kendisi de var olmak istemişti. Kösem'in neden büyük bir cami yaptırmadığı da merak konusudur. Belki de

132. Çağatay Uluçay, *Harem*, II, s. 66.

133. Necdet Sakaoğlu, *Osmanoğullarının ünlü kadın sultanları*, s. 137.

134. a.g.e., s. 137.

135. Mücteba İlgürel, "Kösem Sultan'ın bir vakfiyesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 16/21, 1966, s. 80.

valide sultan kariyeri sona ermeden, inşaatı fazla uzun sürmeyecek bir cami yaptırmak istemişti?[136] Ya da servetini ihtişam sembolü olacak tek bir camiye harcamak yerine imparatorluğun dört bir yanına dağıtarak daha çok yerde anılmak ve hayır duası almak istemişti. Evliyâ Çelebi "Bu camii hayatlarında onlar yaptı" diyerek şöyle devam eder: "Bir bayır üzere havadar yerde büyük bir kubbeli, taşra sofalı, avlulu, tek minareli aydınlık bir camidir."[137] Evliyâ'nın bıraktığı satırlara baktığımızda dönemin gözünden bakıldığında da çok sıradışı bir eser olmadığına şahit oluruz. Yoksa cami aceleye mi gelmişti? Lakin seyyahımız Kösem Valide Sultan Hamamı için daha yüceltici sözcükler seçmişti: "Hepsinden sonra yapıldığından mimarı her hamamın tarzından birer tarz çalarak güzel bir tarzla yapmıştır. Öyle hoş sulu ve hoş binalı bir hamam ki değil Üsküdar'da İstanbul'da bile benzeri yoktur."[138]

Murad ve İbrahim, doğal olarak da Mustafa, artlarında bir selatin cami bırakmadan vefat etmişlerdi. Bu dönemde başkente yaptırılan tek selatin camiyi Kösem yaptırmış oldu. Kösem bu caminin giriş ve avlu kapısı yazıtlarında kendisini Sultan İbrahim'in annesi olarak anıyordu. Valide sultanların ölmüş kocalarını değil, oğullarını anmaları bir gelenek haline gelmişti. Ne de olsa bir hükümdar annesi olmak, bir sultan eşi olmaktan daha prestijli idi. Ayrıca "valide sultan" olmak bir Osmanlı hanedan kadınının varabileceği son nokta idi. Valide sultanların Avrupalı çağdaşları da böyle yapıyordu. Maria de Medici, 1601'de oğlu XIII. Louis'nin doğmasından sonra, bir kitabın kapağında yer almak üzere portesi ısmarlandığında resmin altına "Kendimi kral annesi olarak adlandırıyorum" yazmamış mıydı?[139]

Şimdi de Çinili Cami'nin ana giriş kapısındaki kitabeye bakalım:

Hemîşe hazreti-i vâlâ-cenâb Valedi Sultân
Hulûs üzre li-vech'l-lah hayrat itmedir şâru
Yapub bu câmi'i ana nice emlâk vakf itdi
Muvaffak itdi hayrâta tevfîk-i Rabbânî
Tamâm olunca didi Himmetâ târihini hâtıf
Bu câmi'de olan tâ'at ola makbûl-ı Subhânî.[140]

136. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümâyûn. Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümranlık ve kadınlar*, s. 277.

137. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, cilt II, s. 32.

138. a.g.e., s. 434.

139. Lucienne Thys-Şenocak, *Hadice Turhan Sultan. Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın baniler*, s. 127.

140. a.g.e., s. 111.

Cami, mimari olarak herhangi bir iddiada değildi. Lakin Mercan Çarşısı'nda inşa edilen Valide Hanı payitahtın en büyük hanı ve Kösem'in geriye bıraktığı en görkemli binalardan olmuştu. Devrin en büyük hanlarından olan bu yapı başkent ticaretinin kalbinin attığı bölgenin de orta yerindedir.[141] Thévenot'nun "İstanbul'daki en güzel han" olarak nitelendirdiği yapının bahçesinde küçük bir de mescid bulunmaktadır.[142]

Mekke ise önemli bir hâkimiyet alanıydı. Bu şehirde hacılar için yapılacak herhangi bir hizmet Osmanlı hanedanından bir kadın için hizmetlerin en kutsalı olarak görülüyordu. Mekke yolu üzerindeki suyollarının da Zübeyde tarafından yaptırıldığını anımsadığımızda kadınların bu hizmet alanında yer alarak sevaba girip varlıklarını hatırlatmalarının ne denli eski bir gelenek olduğunu görebiliriz.[143] Hurrem Sultan gibi Kösem Sultan da Hac yolunu ve hacıları himaye ederek Müslümanların himayesinde rol oynamayı düşünmüştü. Suyollarının onarılması, Hac yolundaki su ihtiyacının giderilmesi, Mekke ve Medine'deki muhtaçlara yardım edilmesi, bu şehirlerde Kuran okutulması gibi faaliyetler için kurulan vakıflar vardı. Kösem Sultan da bu konuda geri kalmamıştı. Kendisi tarafından kurulan bir vakıf yakın zamanda en büyük rakibi haline gelecek olan gelini Turhan Sultan için de örnek teşkil edecektir.[144] Onunla girdiği bu güç savaşında geri kalmak istemediği için o da böyle bir vakıf tesis edecektir. Kösem'in bu hac yolları ve Haremeyn vakfiyesinde geçen "Râbi'atü'deverân, Fâtımatü'z-zemân, 'Âyişetü'l-evân Mâhpeyker Sultân" sıfatlarıyla Kösem'in İslam dininin kutsal kadın figürleri ile özdeşleştirildiğini gözden kaçırmayalım.[145]

Kösem kurduğu vakıflardan gelen geliri yine hayır işlerinde döndürerek klasik sistemin devamını sağlamıştı. Mesela Bahçekapı'daki Valide Hanı'nın ve haslarından gelen gelirinin bir kısmı caminin ve bütün bu hayratların masraflarını karşılamak için ayrılmıştır. Ayrıca Eğriboz adasındaki sahibi olduğu sekiz köyün gelirinden gelen para ile bu vakfın şartları gereğince hac zamanı su ihtiyacının karşılanması için otuz deve tutulacak, bunlardan

141. a.g.e., s. 84.

142. Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 57.

143. Lucienne Thys-Şenocak, *Hadice Turhan Sultan. Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın baniler*, s. 100

144. Mücteba İlgürel, "Kösem Sultan'ın bir vakfiyesi", s. 85

145. *Osmanlı Vâlide Sultanlarının Hayır Eserleri. Mâhpeyker Kösem Vâlide Sultan'ın Haremeyn-i Şerifeyn Vakfiyesi*, İstanbul, s.f., s. 32.

yirmi beşi su taşırken kalan beşi de su dağıtmakla görevli olan kişilerin eşyalarını ve çadırlarını taşıyacaktı.[146] Yine bu vakıftan Mekke ve Medine'deki fakirlere iki yüz kat çamaşır dağıtılacaktı. Ayrıca ihtiyacı olanlara 400 çift ayakkabı da verilecekti.

Mekke'de Kuran okumak üzere on dokuz kişi ve de iki imam görevlendirilmişti. Medine'de 40 asil, 25 de yedek olmak üzere 65 kişiye her gün bir Fatiha üç de İhlas okumak üzere bir miktar para ayrılmıştı. Medine'de sabah ve ikindi vakitlerinde birer cüz okuyacak otuz kişi, bunlara nezaret edecek naibü-l hareme, sermahfel ve imamın seccadesini kaldıran kimseye de para ayrılmıştı.[147] Hanefi mahfelinde beş vakitte tekbir çekecek üç tekbirci, Hicret-i Müserrefe şebekelerini ve Harem-i Şerif kapılarını temizleyecek olan görevliler, Ravza-ı Mutahhara'yı her gün süpürüp temizleyeceklere de gelir ayrılmıştı.[148] Söz konusu hac yolları ve Haremeyn vakfiyesindeki sayısız detaydan sadece bir kısmını örnek alarak ince ayrıntıları göstermiş olalım: "(...) dört yüz çift pabuç dahi iştirâ olunup her sene yolda pâ-bürehne (yalınayak) olan fukaraya tevzî' oluna ve yollarda yorulup kalan piyâde fukârayı bir konaktan bir konağa îsâl içün tutulan develere her sene altmış beş hasene ücret verile ve yüz 'aded harcî dülbend ye yüz âded arakıyye iştirâ olunup her sene yolda fukâranun serbürehnelerine (açık baş) tevzî' oluna (...)"[149]

İleri yaşında yaptığı bu hayırların büyük bir kısmının kutsal mekânlara yoğunlaştırılmış olması çok farklı şekillerde açıklanabilir. Bir geleneğin halkasını oluşturmaktan çok "Ümmü'l-mü'minîn (Müminlerin annesi) Valide Sultan" olarak anılma arzusu ön planda olmalıydı. Bütün bu hayır işleri de bir valide sultan için toplum içinde varılabilecek en yüksek mertebeydi: kutsal mekânlar yaratma, kutsal mekânları donatma ve himaye altına alma.

Hayırsever bir valide

"Neylemek gerekdir kendü nefsim içün idersem sözüm tutmasınlar." "Benim kimseden ricâm yok mansûba dâhil olayım diyemem, hemân murâdım Cenâb-ı Hak'dan eyülüklerdir, hayır ile yâd

146. a.g.e., s. 86

147. a.g.e., s. 86.

148. TS, MA/d. 1208, 1023, B 7.

149. *Osmanlı Vâlide Sultanlarının Hayır Eserleri. Mâhpeyker Kösem Vâlide Sultan'ın Haremeyn-i Şerifeyn Vakfiyesi*, s. 34.

olmaktır."[150] İşte böyle diyordu Kösem bir bakıma altına imza attığı bütün hayır işlerinin sebebini itiraf edercesine. Özellikle ömrünün son yıllarını hayır işleriyle geçirerek kolektif hafızada hayırsever bir valide sultan olarak kalmayı mı umuyordu?

Gerçekten de ömrünün sonuna doğru giderek artan bu hayır işleri herkesin dikkatini çekiyordu. Sâdât ulufesi olarak tahsis ettiği bağışla mübarek aylarda iki yüz küsur erkek ve kadın vatandaşı sevindiriyordu.[151] Recep ayında tebdil-i kıyafet araba ile zindanları dolaşarak hediyeler dağıtıp elini kana bulayıp adam öldürenler hariç olmak üzere borcu olanların borçlarını kapatıyordu. Yanında çalışan cariyelere üç sene çalıştıktan sonra çeyiz, mücevher ve akçe verip onları evlendiriyordu. Ayrıca bu yeni gelinlerin kocalarına da mansıp veya dirlik verirdi.[152] Yetim kalan kimsesiz kızları arayıp evlenmeye durumu müsait olmayanlara ev bulup, eşyasını donatıp onları evlendirirdi.

Donanma için kadırga yaptırmış, her yıl saraydan çok sayıda cariyeyi çırak çıkarıp İstanbul ailelerine gelin vermiş, sadakalar dağıtmış, daha önce de söylediğimiz üzere sarayda selatin camilerin hocalarına Kuran okutmuş, hacı kafilelerine su ve şerbet dağıtmak için Surre Alayına sakalar katmıştı.[153] Sivasi Efendi olarak tanınan Abdülmecid Şeyh Efendi için de bir türbe yaptırmıştı. Kadızâdelerin en önde gelen muhalifi olması ise dikkat çeken bir özelliğiydi.[154]

Kösem Sultan'ın Hıristiyan esirleri de fidyelerini vererek esaretten kurtardığını yazar Alessandri.[155] Venedikli balyos Kösem'den saygıyla bahseder. Hiç kimseyi ayırmadan herkese yardım ettiğini, pek çok iş yaptığını yazar. Elçinin İstanbul'da bulunduğu süre zarfında bütün hapishaneleri iki defa boşalttırmıştır. Tanrı'dan oğlunun refahını baki kılmasını dileyerek, bunun için suçluların kefaretlerini ödeyerek onları serbest bırakır. Elçi ayrıca Kösem'in çok sayıda hayır işi yaptığını ve bunları yaparken ayrımda bulunmadığını yazar. Hıristiyan esirleri de fidyelerini ödeyerek özgürlüğüne kavuşturduğunu yazar. Başka bir deyişle din ayrımı gözet-

150. Murat Kocaaslan, *Kösem Sultan. Hayatı, vakıfları, hayır işleri ve Üsküdar'daki külliyesi*, s. 41.

151. a.g.e., s. 84.

152. Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, cilt III, s. 1329.

153. Necdet Sakaoğlu, *Osmanoğullarının ünlü kadın sultanları*, s. 137.

154. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümâyûn. Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümranlık ve kadınlar*. s. 279.

155. *Relazioni di ambascitori veneti al Senato, vol. XIV Constantinopoli, relazioni inedite (1512-1789)*, s. 649.

mez.[156] Belki de eski dindaşlarına olan merhametini de unutmamak gerekir. Kösem Sultan'ın yaptığı bu hayır işlerinde kendisini görünür kıldığına dikkat edelim. 17. yüzyılın göbeğinde bir valide-nin mahkûmların borçlarını silmesinin belleklerde bıraktığı etki tartışılmaz. Kadınlı erkekli vatandaşlara dağıttığı paralarla da hem gücünü, hem cömertliğini, hem de hayırseverliğini ispatlıyordu.

Kösem ruhunu mu kurtarmaya çalışıyordu? Kendi kanından oğlunun ölmesine göz yummuş, torununun öldürülmesi planlarına adı karışmış, gelinini öldürmesinden korkulmuş bir valide sultandan bahsediyoruz. Sarayda dimdik varolduğu yarım yüzyılı aşkın zamanda her türlü entrika ve güç savaşından başarıyla çıkmış olduğunu da unutmayalım. Hangi yüzyılda, hangi coğrafyada olursa olsun böyle bir süreklilik sağlamak için fazla temiz kalpli olmamak gerekir. Kösem, ömrünün ilerleyen yaşlarına gelen her insan evladı gibi kendisini Tanrı'ya daha yakın hissediyor olmalı ve inancının içerdiği başka bir dünyaya daha temiz gitmek istiyor olmalıydı. Yaşlandıkça kötü alışkanlıklarını bırakıp kendilerini ibadete ve hayırseverliğe adayanların içinde bulunduğu psikolojik duruma yakın bir hal olmalıydı bu.

İşte tam bu anda Kösem'in Avrupalı çağdaşı olan kadın hükümdarların günah çıkartıcı rahiplerini hatırlamamız gerekir. Onca yıl saray düzeni içinde önemli bir yer tutan bu rahipler günahların birikmesine izin vermeden saray halkının ruhani dünyasını dengeliyor, vicdanını rahatlatıyordu. İslam dünyasında ise bunun yerini ibadet ve hayırseverlik alıyor olmalıydı. Kösem'in Avrupalı kadın çağdaşlarının büyük bir kısmı ilerleyen yaşlarında manastıra kapanarak günahlarından arınmayı umuyorlardı. Avrupa'da dönemdeki ortalama yaşam süresi göz önüne alındığında imparatorlar, krallar, kraliçeler, hükümdar ailesine mensup kişiler hayli geç bir tarihte münzevi hayata çekiliyorlardı. Savaşların maddi-manevi, sarayın ise ruhsal yıpratıcılığı arasında aşınan görkem dolu bir hayatı sade, mütevazı mekânlarda sonlandırmayı, Tanrı'yla baş başa kalmayı tercih ediyorlardı.

Diğer bir taraftan yaşlandıkça hayır işlerine daha çok eğildikleri ise bir gerçekti. Doğanın kanunundan başka bir şey olmasa gerek. Ölüm yaklaştıkça ruhu arındırmaya duyulan ihtiyaç! Ya da belki de olgunlaştıkça insanoğluna yardım ederek mutlu olma hali. Mesela Madame de Maintenon Versalles'da "Fakirlerin annesi" olarak anılıyordu. Kralla olan aşk ilişkisinin günahını çıkartırcasına kralın masraflarını karşılaması için kendisine verdiği 93

156. a.g.e., s. 649.

bin *libra*'nın 70 binini fakirlere sadaka olarak dağıtıyordu.[157] Saray hayatı içinde baskın yerine rağmen Saint-Cyr Manastırı'ndaki münzevi hayatını tercih ediyordu.

Her alanda bir rakip-gelin

Kösem Sultan gibi baskın bir figürün gelini olarak Osmanlı'nın haremdeki kadın rekabetine katılan Turhan, oğlunun tahta geçmesiyle kısa zamanda kendine bir erk ortamı yarattı. Başta bu tehlikeli güç dengesi içinde kısmen sessiz kalmayı tercih eden Turhan, kısa zamanda oyunun kurallarını ve hayatta kalmanın sırlarını öğrenmişti. Haremde var olmak rekabet demekti. Hem de her alanda. Turhan her şeyden önce hayatta kalma ve oğlunun hayatı ile tahtını güvenceye alma savaşından başarıyla çıkmıştı. Gerginlik bittiği zaman ise, bu rekabeti başka bir sahaya taşımıştı. Hem de artık çoktan mezarında olan bir valide ile rekabete girmişti: Bu sefer mimari üzerinden.

Evet, Turhan pek çok açıdan hayatının son demlerinde o kıskanılacak servetini imparatorluğun dört bir yanında hayır binaları ve işlerine yatırıp kendisini görünür kılan kayınvalidesi ile başkentin göbeğinde bir mimari düelloya tutuşmuştu adeta. Lucienne Thys-Şenocak bu rekabetçi mimariyi gündeme getirip Turhan'ın yaptırdığı Mısır Çarşısı'nın Eminönü limanının girişindeki konumu ve yönlendirilmesine dikkat çekerken, Turhan'ın "L" biçimli çarşı binasının en büyük rakibinin Kösem'in 1646'da yaptırdığı Büyük Valide Han'na giden yolu kesmesinin üzerinde durur.[158] Bu belki de uzak ve zorla yakıştırılmış bir gizli sebep olarak görülebilir. Lakin Turhan'ın varlığını yatırdığı diğer eserler de bunu doğrulamaktan geri kalmayacaktır.

Sultan İbrahim'in yedi hasekisinden biri olan Turhan saray kayıtlarına göre en yüksek maaşı alıyordu. Oysaki İbrahim'in resmi olarak evlendiği eşi Humâşah idi. Otuz yaşını geçince mimari işlerle ilgilenmeye başlamıştı. Kösem'den çok daha önemli ve görünürlüğü yüksek eserler bıraktığı tartışma götürmez. Çanakkale Boğazı'nın Ege girişine iki büyük kale dikerek boğazın girişini korudu: Seddülbahir ve Kumkale. Eminönü'nde cami ile ticaret hayatını canlandırdı. Trakya, Balkanlar, Girit'te vakıf binaları yaptırdı. Baniliğin en önemli ve klasik unsuru olarak da Mekke'ye

157. a.g.e., s. 51

158. Lucienne Thys-Şenocak, *Hadice Turhan Sultan. Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın baniler*, s. 101.

giden hac yolu üzerinde imaretlere kaynak sağladı.[159]

Kösem zamanında Çanakkale Boğazı'nı kapatarak dehşetengiz bir tehlike oluşturan Venediklilere karşı başlatılan karşılıklı iki kale inşaatını bitirmek Turhan'a kısmet oldu. Padişahın sır kâtibi Abdi Abdurrahman Paşa'nın yazdığı kasideye konu olarak da ölümsüzleşmiş oluyordu: "Budur bu Kal'anın herbirine ey tarih-i Abdi/Kilid-i bahr-i İstanbul sedd-i pâk-i Sultanî".[160] İnalcık'ın da söylediği gibi Bozcaada ve Limni adaları Boğazlar'ın korunağı, İstanbul'un müdafaasıdır.[161] Bu bölgeyi tehdit ederek, tehlikenin başkente kadar uzanabileceğini gösteren Venedik gemilerine en güzel cevap Seddülbahir ve Kumkale olmuştu. Turhan'ın tamamladığı bu önemli iş bittiğinde kutlaması da hayli renkli olmuştu: "...Malûm ola ki bu kal'alar Devletlû Sahavetlû Valide Sultan hazretlerinin kendü akçesiye yapılmıştır, ol vakit ciğer köşesi, ömrü hasılı Gazi Sultan Mehmed Han Hazretleriyle mahruse-i Bursa'ya geldiklerinde biraz eyyamdan sonra Edirne'ye azimet buyurup Gelibolu'ya kadırgalarla geçildi. Nihayet Boğaz hisarların ve Valide Sultan Hazretlerinin bu güzide asârların görmek murâd-ı hümâyûn-ı Padişahı olmağla bir günden sonra kadırgalarla Anadolu yakasına geçilüp, asârların inşasında çalışanlara bahşiş verilmüşdür."[162]

Ama Turhan'ı halkın gözünde en çok görünür kılan başkentin göbeğinde yaptırdığı görkemli cami olacaktı. Kösem'in ölümünden 12 yıl sonra şehrin en görünür yerinde inşaası tamamlanan cami Turhan Sultan'ın daha hayattayken görebildiği şaşaanın en canlı örneğiydi. Bu caminin yapımına Ahmed'in büyükannesi Safiye Sultan başlamıştı. Cami ve külliye için gerekli alanı açmak üzere Yahudilere ait evler de yıkılmıştı. Eskiden Çıfıt Pazarı olarak anılan ve bir Yahudi yerleşimi olan bu bölgenin sakinleri yangından sonra buradan sürülmüşler ve evlerinin arsaları da satın alınmıştı. 1603 yılında, eşi III. Mehmed'in ölümüyle proje yarım kalmış, zaten kendisi de Ahmed tarafından Eski Saray'a gönderilmişti. Evliyâ Çelebi'nin deyimiyle "on Mısır hazinesi mal harcayarak" direkler yapılacak bölgeye kadar inşa edildiğini söylediği cami valide ölünce tamamlanamamış ve "Zuliniye" adıyla anıl-

159. a.g.e., s. 20

160. Nermin Taylan, *Valide Mâhpeyker Kösem Sultan ve Dönemi*, İstanbul, 2015, s. 164.

161. Halil İnalcık ile söyleşi.

162. Nermin Taylan, *Valide Mâhpeyker Kösem Sultan ve Dönemi*, s. 164. Topkapı Sarayı Arşivi, E, NO. 2477.

mıştı.[163] Yıllar içinde yangınlarla harap olan camiyi tamamlamaya Kösem'in oğlu Murad kalkışsa da çok masraflı bulup vazgeçmişti.[164] Son olarak caminin inşasını 1660'ta Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın teşvikiyle Turhan Sultan üzerine almış, bu da onun en muhteşem eseri olmuştu.

Turhan "Tez bu temelin tamamlanmasına adalet ile başlansın" diyerek hazinesinden ayırdığı parayla bu işe başlamıştı. Bu sebeple de adı Adliye Camii kalmıştı. Saraya uzak olmayan, Haliç'e hâkim, üstelik Galata tarafından gelen şehirlilerin ilk temaşa ettikleri bina olacak şekilde tasarlanan Yeni Cami adeta mimari patronajlıkta bir savaşın son meydan harbiydi. Gelininin, Kösem'in görmeye ömrünün yetmediği bu zaferini her gelen hayranlıkla izleyecekti. Camiyi yeni inşa edildiği tarihlerde gören Josephus Grelot onu "Müslüman mimarisinin bir mücevheri" olarak tanımlayıp onu diğerlerinden ayıran esas özelliğinin ise konumu olduğunu söylemeden geçemeyecektir: "Limana çok yakındır, gümrük nedeniyle en işlek iskele de burada bulunur ve Valide Sultan'ın tüccarlara kolaylık sağlamak için yaptırdığı yeni Bazar (Mısır Çarşısı) ile komşudur."[165] Turhan Sultan hayattayken İstanbul'a gelen Fransız Robert de Dreux da en büyük camilerden olmasa da hepsinin içinde en müzeyyen, "Sultanın sahip olduğu bütün mücevherlerle zenginleştirmekten zevk aldığı" bir eser olduğunu ileri sürüyordu.[166] Ayrıca Josephus İstanbul'a gelenlerin ziyaretine tümüyle açık olduğundan, Türklerin kutlama ve şenliklerinin de burada yapıldığını, padişahın, düşmanlarına karşı bir zafer kazandığı zaman, bunu önce, liman çevresinde yaşayan kalabalık ahalinin gözü önündeki Valide Camii minarelerinin sevinç ışıklarının açıkladığını yazıyordu.[167] Başka bir deyişle şehrin kalbi Atmeydanı'na tek rakip olarak ortaya çıkmıştı cami ve külliyesi..

Yetişkin zambak kardeşler!

Nostradamus'un kehanetlerinden biri Kösem Sultan'ın ölümüne yorulur. 1651 yılı için işte şu dörtlüğü kaleme almıştır:

163. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, cilt I, s. 259.

164. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümâyûn. Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümranlık ve kadınlar*, s. 274.

165. Josephus Grelot, *İstanbul Seyahatnamesi*, s. 222.

166. *Voyage en Turquie et en Grèce du R. P. Robert de Dreux. Aumonier de l'ambassadeur de France*, s. 48.

167. Josephus Grelot, *İstanbul Seyahatnamesi*, s. 227.

Bu yıl zambak kardeşler yetişkin olacaklar
Bir tanesi büyük Romanya'yı ele geçirecek
Dağlar titrer, Latinlere yol açılır.
Paşa Ermeni hisarına karşı yürür.

Nostradamus yorumcularına göre bahsi geçen zambak Türk'ün sarığına göndermedir. Ne de olsa Türk denince Avrupa'nın aklına ilk gelen sarık ve yatağandır. Çocukların yetişkin olması ise Kösem Sultan'ın katline dair bir kehanet olarak yorumlanmıştır. Sadece bir yıllık bir sapmayla Kösem'in katline dair bir kehanet olarak saptanmıştır bu kıta. Hem kehanetleri, hem de yorumlarını bir kenara bıraktığımızda karşımıza çıkan Osmanlı'da duvarlar içinde onyıllarca hüküm süren bir kadının koskoca bir çağın en çok anılan kâhininin kehanetlerinde bir yer bulacak kadar kendini hatırlatmış olması.

Devletin kabuk değiştirdiği bir zamanda gelmişti Kösem. Daha ziyade devlet yapısının kabuk değiştirmesi sayesinde siyasi bir kişilik olarak var olmuştu. Özellikle iç siyasette valide sultan, kızlarağası, musâhib vezir, sultanın hocası ve şeyhülislâm gibi erk sahibi figürlerin ve kral-seçicilerin karar alma mekanizmasında giderek daha fazla rol almaya başlamasıyla bambaşka bir devirdi bu.[168] Darüssaâde ağasının padişah üzerindeki etkisi, haremin siyasette açıkça rol oynamaya başlamasıyla derin uçurumlar açılmıştı. Sonuç analizinde ise Kösem Sultan eşiyle geçirdiği yıllar içinde imparatorluğun iç dinamiklerini ve siyasetini kavramış, devlet işlerini başta uzaktan izleyerek ve eşi Ahmed'i ürkütmeden takip etmiş bir padişah eşi olmuştur. Oğullarının naibesi olarak devlet işlerini eline aldığında ise uzun yıllar harem ve saray yönetimini çözmüş, ince dengeler üzerine işleyen bu narin mekanizmayı çok iyi anladığı için de büyük sürtüşmelere yer vermeden sistemin yürümesini sağlamış, kargaşa dönemlerinden akıllıca çıkmayı başarmıştır. Hem şahsen kendisini, hem de devletin bütünlüğünü bu sakinlik ve kurnazca denebilecek adımlarla korumuştur. Ne zaman hangi safta yer alacağını çok iyi bilmiş, askeri ve siyasi dengeyi gözeterek ciddi çatışmaların yaşanmasına engel olmuştur.

Akıllı, sabırlı ve her şeyden önce basiretli bir eş, zamanla da bir devlet kadını olarak karşımıza çıkmıştır. Başarısının sırrı genel olarak mutedil ve ölçülü olması, adımlarını atarken fevri davran-

168. Günhan Börekçi, "İnkırazın eşiğinde bir hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı siyasî krizi", s. 56.

mamasındadır. Kızgın, gergin ortamları yumuşatmayı, yangına körükle gitmemeyi bilmiş, bunu belli ki saraya geldiği ilk günden beri uygulamıştır: bir eş, bir anne, bir büyükanne ve bir devlet kadını olarak. Naibelik yaptığı dönemde yeniçeri ve ulema ile anlaşarak padişah otoritesini fiilen elde etmiştir.[169] Halil İnacık'ın sözleriyle "Osmanlı padişahı tipi artık fiilen ortadan kalktı. Yüksek iktidarı belirleyen güç Valide Sultan, Yeniçeri Ocağı ile ulema oluyor. Köprülü Mehmed, tüm iktidarı veziriazâm kapısında merkezileştirdi. 1656'ya kadar devlet iktidarı böyle bir grubun eline geçmiş bulundu."[170]

Dışarından bakıldığında ise her zaman farklı yorumlar vardı. Bir dönem şahidi "Bu valide-i muazzama devlet işlerinin idaresinde en yüksek makamda kalmayı başaran ve yeniçeriler ve sipahilerin arasındaki ayrılığı daha da derinleştiren hırslı bir kadındı. Bu da oğlu İbrahim'in sonu oldu" diyordu.[171] Oysa Kösem asker grupları içindeki dengeyi her zaman korumayı, en kritik anlarda isabetli kararlarla büyük krizleri atlatmayı başarıyordu. Duraklama döneminde değil de, ayaklanmalar, kıtlmalar, isyanlarla yeniden yapılanan bir devlet sisteminde karşılaştığı sorunlara çözüm üretebilen, klasik çözümlerin dışına çıkıp sistemi çatırdatmadan ayakta tutabilen bir kadındı Kösem. Yeniden yapılanan bir sistemin ortasına düşmüştü. Padişahın gücünü Tanrı'dan alan, hükümdarlık kutunun geldiği bir figür olmaktan çıkıp asker tarafından tahtından indirilip hatta öldürülebilen bir "insana" dönüştüğü, Avrupa devletlerinin çoğunda olan, hükümdarın Tanrı tarafından verilen haklarından (*divine right of kings*) mahrum kaldığı bir dönemdi bu. Türk devlet sisteminde de olan o hükümdarın Tanrı tarafından verilen kutla devleti yönetmesi artık söz konusu değildi.

Kösem iktidar mücadeleleri arasında bir kadın olarak ayakta kalmayı başarmıştı. Her ne kadar kendisini saydırmayı başarsa ve devleti ayakta tutacak gücü olduğunu ispatlamış olsa bile kadının yönetimde bulunmasından hoşlanmayan bir toplumda çetrefil bir savaş verdiği şüphe götürmez. Sadece bir kadınla çalışmak, ondan emir almak zorunda kalan ataerkil bir devlet erkânının değil, toplumun çiçeği sayılan entelektüel katmanın bile bundan hazzettiği söylenemez. Kâtip Çelebi'nin satır aralarına gizlediği bir yoru-

169. Halil İnalcık ile söyleşi.

170. a.g.e.

171. *An account of a late voyage to Athens containing the estate both ancient and modern of that famous city, and of the present empire of the Turks*, s. 349.

ma bakacak olursak Murad için "Tahta çıkışından 1633 yılına gelinceye kadar, ötekiler gibi davranıp o kadar zaman sonra uyanmış ve devlet işlerini yakından bilip öğrenmiştir" ifadesini görürüz. Murad'ın Kösem'den devlet işlerini bu yılda aldığını hatırlarsak, Kâtip Çelebi'nin aslında neye gönderme yaptığını anlayabiliriz. Murad bir bakıma annesi de olsa bir kadın tarafından elinden alınmış olan saltanatla bağıntılı gücünü ve yetkisini yine ondan kurtarmış ve "uyan"mıştır.

Peki, Kösem'in erkperest olduğunu iddia edebilir miyiz? Belki de. Yabancı kaynakların bıkıp usanmadan altını çizdiği yönetme hırsı bir totoloji değildi. Gücü seviyordu. Hem de sadece siyasi konularda değil, sadece haremin değil sarayın yayıldığı alan içindeki her şeyi denetlemek, idare etmek istiyordu. Balyos sarayındaki bir "maestra di casa"nın (başkâhya) yaptığı her işi yapıyor gibiydi adeta. Sadece bir naibe değil, sarayın başkâhyası gibi çalışıyordu sanki. Güçlü elleri her yere ulaşıyordu. Aynı anda hem devlet işlerinin hakkından geliyor, hem de pratik olarak halledilmesi gereken her konuya eğiliyordu. Üstelik hayli titizdi. İşte denetimi altına aldığı işlerin menzilini görmek için kendi eliyle yazdığı bir mektup: "Şu sofanın direkleri altında doğru ve düz yapsunlar ve bazı yerlerin direkleri çürümüş, eski direkler hep. Halil'e gösterdim birer birer onları yaptır. Şu mel'ûn ma'tûh papazı dinleme, Allah hakkı-çün onun yaptığı bütün eğridir. Havuzun kubbesini yenice tamir edip sonra direklerini kaldırmak ister. Bu evin meremmetin hep papaz ider. Ne haldedir, nasıl ider hünkâr bana sorar, nasıl kalfadır söylerim, eğri fena olduğu zaman ateşten Allah hıfz ide."[172]

Ya Kösem'in içme suyunun getirilmesi işiyle bile iştigal etmesine ne demeli? "Pak su içün Cağalzade'ye haber gönderdim, bir türlü vermez, su vaktinde veremem diyor. Malikânede olduğu ne vakitte bulunur?" diye sorarken belki de bir başkâhyanın bile ötesine geçiyordu.[173] Başka bir mektubunda elyazısıyla Edirne'den Baltacı İsmail'den gelen peynirlerin eksik ve acı olduğunu yazıyor, "Şimdi eksilmiş, üç zehri zıkkımdır ağızları açmaktır, mutfağa sarfı bir miktar aşağı olsa ola" diye kızıyordu.[174] Matbah-ı Âmire'de kilercibaşının görevini bile üzerine almış gibiydi adeta. Her şeyi, her yeri denetliyordu. Üstelik hırsının ve bütün

172. BOA, HAT, 1653/95. 1058, B 18, 1.

173. BOA, HAT, 1653/2. 1052, Z 29/1.

174. BOA, HAT 1653/68. 1050, Z 29/1.

denetleme sevdasının sağlığına zarar verdiği, iştahını kestiği zamanlar olduğunu da yine kendisi itiraf ediyordu: "(...) Eğer bunda olan ondan gelen şakî olanlara Allâh belâsın vere, vallâhü'l-azîm bugün elemden ağzıma lokma (komak) olmadı, mizâcım dahi hoş değil idi. Hemân bunda ma'nâlar az iken tedârük görülmek evlâdır."[175]

Kösem'in kişiliğinin en çok tenkit edilen özelliklerinden biri olarak karşımıza acımasızlığı çıkıyor. Vicdansızlık olarak gösterilen bu mizacın içinde en çok dikkat çekense kendi oğullarının öldürülmesine göz yuman bir anne olması: Süleyman, Kasım, İbrahim... Devletin bekasının ve devamının her şeyden önce geldiği, vicdanların sarayda geçen zaman içinde kısmen köreldiği bir ortamda Kösem'in de her hanedan ferdi gibi çocuklarını ikinci plana atması anlaşılabilir. Bütün saraylarda olduğu gibi! Hatırlamakta fayda olan konu, kitabın başında da detaylı olarak gündeme getirdiğimiz saray kadınlarının saray içinde gelişen ve değişen mizaçları. Aile bağlarının yok edildiği, bir daha hayatları boyunca aile fertlerinden birini bile yeniden görme şansı olmayan kadınlardan oluşan bir harem içinde daha önce saydığımız rekabet unsurlarıyla birlikte yaşlanan kadınların annelik duygusunda da körelme olması doğal olsa gerek. Bizi şaşırtan artık delikanlı olan Murad'ın soğuk algınlığına karşı koymak için debelenirken bir taraftan da diğer oğullarının ölümleri karşısında dimdik durmuş olması. Kendisine bir azlden bahsedildiğinde şu cevabı veren Kösem bu meseleyi de tarih önünde savunmuş olur: "Benim maddede arzum yoktur. İyi dediklerine riayet, kemdir dediklerine himayet etmem. Eğer bu hususta kaptanda dahi kusuru var ise damadıdır, himâye eder, itikâdında olmayınız. Yerine başka kimse görülsün. Benim için mühim biri değildi. Oğlum İbrahim için, saltanata lâyık değil dediler, hal' olunsun, dedim. Eğer benim bir kimseye himayem olsa oğluma olurdu."[176]

Kösem ne yazık ki çağının ilerisinde bir kadın değildi. Tamamen dini bir profil üzerine kurulan cami ve hayır yapıları, vakıflar inşaatındaki mimari özen dışında sanat için para harcadığı ise söylenemezdi. Baniliği içinde yer alan el sanatları dışında –Üsküdar'daki caminin enfes çinilerini unutmayalım– başka bir sanatın patronajlığını yapmadı. Sanatçı kişiliklerle yan yana görülmedi. Edebi eserlerin hamisi olmadı. Sadece yüzyıllarca süren ve süre-

175. Murat Kocaaslan, *Kösem Sultan. Hayatı, vakıfları, hayır işleri ve Üsküdar'daki külliyesi*, s. 47.

176. Ahmet Refik Altınay, *Kadınlar Saltanatı*, s. 219.

cek olan bir geleneğin içinde renkli ve ışıltılı bir parça olarak yer aldı. Ama bir çığır açmadı. Ya da en azından yeni veriler ve belgeler çıkana kadar bu profili saklayabiliriz. Öte yandan siyasi olarak çalkalanmakta olan bir devletin içyapısını yıllarca sağlam tutmayı başardı. Bir duygu insanı değil bir akıl insanı idi. Attığı adımlarda hiçbir zaman duyguları ön planda olmadı. Pratik, mantıklı, basiretli, ihtiyatlı bir kadın olarak tarihin yaldızlı sayfaları arasında yer aldı. Ama kimse onu koca gönüllü bir âşık ya da mâşuk olarak hatırlamadı.

Peki, Ahmed'in ölümünden sonra hiç mi âşık olmamıştı Kösem? Daha otuz yaşına basmadan dul kalan bir kadının otuz yılını aşksız geçirme ihtimali ise sanırım doğaya aykırı. Popüler olarak kendisine yakıştırılan aşkların bir kaynağı olmadığı için onları anamıyoruz. Lakin erkeklerin baskın olduğu bir sarayda, hayatının baharını onların içinde geçirerek eşinin ölümünden sonra hiç kimseye âşık olmadığını iddia edemeyiz. Şarlken'in yeni bir saraya gelir gelmez belki de ilk karşılaştığı kadın olan Germana de Foix'ya âşık olduğunu düşünürsek, sınırlı seçeneklerin olduğu nispeten dar mekânlarda dip dibe yaşayıp duygusal bir bağ geliştirmemenin ne denli imkânsız olduğunu da hatırlarız. Kaynaklarımızın, Avrupa kaynaklarından en büyük farkı bir valide sultanın mahremini saklamayı görev bilen müellifflerin var olması belki de. Merhum dedesinin eşiyle bir ilişki yaşayan ve hatta bundan bir kızı olan kralın tarihini yazmaya çekinmeyen tarihçiler varken, beri tarafta mahremin sınırlarını siyasi ve dini olarak sert çizgilerle çizen bir tarihçiler ve vakanüvisler kadrosuyla karşı karşıyayız. Belki de gerçekten mahremini çok iyi korumuştu Kösem, bilemeyiz. Bildiğimiz bir şey varsa o da aşkın ölüm gelene kadar her kalpte yeşermeye devam ettiği.

Kaynakça

Arşiv kaynakları

AGS: Archivo General de Simancas / Simancas Arşivi

AGS, (Archivo General de Simancas). Estado, 1930, fol. 4. (Venedik'ten İspanya Kralı III. Felipe'ye)

AGS, Estado, 1930, fol. 2. 23 Şubat 1618 tarihli *aviso.* (Venedik'ten İspanya Kralı Kral III. Felipe'ye)

AGS, Estado, 1930, fol. 4. 3 Ocak 1618 tarihli mektup. (Venedik'ten İspanya Kralı III. Felipe'ye)

AGS, Estado, 1930, fol. 16. 27 Kasım 1617 tarihli mektup.

AGS, Estado, 1930, fol. 80. III. Felipe'ye Venedik'ten giden 31 Mart 1618 tarihli mektup.

AGS, Estado, 1930, fol. 81. 10 Şubat 1618 tarihli mektup.

AGS, Estado, 1930, fol. 81. 10 Şubat 1618 tarihli mektup.

AGS, Estado, 1930, fol. 104. 12 Mart 1618 tarihli mektup.

AGS, Estado, 1930, fol. 239. III. Felipe'ye Venedik'ten giden 24 Ağusto 1618 tarihli mektup.

AGS, Estado, 3592, fol. 69 . 28/7/1935. Venedik'teki İspanya büyükelçisi Roca Kontu Juan Antonio de Vera y Zúñiga'dan mektuplar.

AGS, Estado, 1960, fol. 16. (III. Felipe giden 27 Kasım 1617 tarihli *aviso.*)

AGS, Estado, 3540, fol. 231. Venedik'ten IV. Felipe'ye giden 6 Ağustos 1634 tarihli mektup.

AGS, Estado, 3540, fol. 231, Venedik'ten IV. Felipe giden 6 Ağustos 1634 tarihli mektup

AGS, Estado, 3549, fol. 128. Venedik, 9 Temmuz 1650 tarihli mektup.

AGS, Estado, 3550, fol. 95. Venedik, 4 Mayıs 1651 tarihli mektup.

ASV: Archivio di Stato di Venezia / Venedik Devleti Arşivi

ASV, *I "documenti turchi" dell'Archivio di Stato di Venezia.* Inventario della miscellanea a cura di Maria Pia Pedani, Roma, 1994. Belge 1139, 12/08/1604. Marino Grimani'den.

ASV, *I "documenti turchi" dell'Archivio di Stato di Venezia.* Belge 1290. 6-15 Eylül 1623.

ASV, *I "documenti turchi" dell'Archivio di Stato di Venezia.* Belge 1302. 10 Mart1624, Francesco Contarini'den IV. Murad'a gelen mektup.
ASV, *I "documenti turchi" dell'Archivio di Stato di Venezia.* Belge 1305. 10 Mart 1624, Francesco Contarini'den Sadrazam Ali Paşa'ya gelen mektup.)
ASV, *I "documenti turchi" dell'Archivio di Stato di Venezia. Miscellanea Documenti turchi.* Belge 1300. 3 Ekim 1624.
ASV, *I "documenti turchi" dell'Archivio di Stato di Venezia.* Belge 1313. 1624, Mehmed Paşa'dan Doç Francesco Contarini'ye giden mektup.)
ASV, *I "documenti turchi" dell'Archivio di Stato di Venezia,* Belge:1459. 25 Şubat-5 Mart 1639, IV. Murad'dan Doç Francesco Erizzo'ya.
ASV, *Miscellanae Documenti Turchi.* Belge 1290, 14 Eylül 1623.
ASV, *Miscellanae Documenti Turchi.* Belge 1297.
ASV, *Miscellanae Documenti Turchi.* Belge 1297.
ASV, *Miscellanae Documenti Turchi.* Belge 1297.
ASV, *Miscellanae Documenti Turchi.* Belge1302. 1 Mart 1624, Francesco Contarini'den IV. Murad'a mektup. 14 Eylül 1623.
ASV, , *Miscellanae Documenti Turchi.* Senato III, Filza 126, fol. 311. Giovanni Roranzo'nun haberi.

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA, HAT, 1653/2. 1052, Z 29/1.
BOA, HAT, 1653/68. 1050, Z 29/1.
BOA, HAT, 1653/2. 1052, Z 29/1.
BOA, HAT, 1653/1 . 1050 Z 29/1
BOA, HAT, 1653/94. 1061, Z 29/1.
BOA, HAT, 1653/68. 1050, Z 29/1.
BOA, HAT, 1653/77. 1061, Z 29/1.
BOA, HAT, 1653/95. 1058, B 18, 1.
BOA, HAT, 1653/2. 1052, Z 29/1.
BOA, HAT 1653/68. 1050, Z 29/1.
BOA, HAT, 1653/68. 1050, Z 29/1.
BOA, HAT, 1654, 8.

TS: Topkapı Sarayı Arşivi

TS, MA/d. 1208, 1023, B 7.
TS, E, NO. 2477.

İkincil kaynaklar

A true and faithfull relation, presented to his maistie and the Prince, of what hath lately happened in Constantinople, concerning the death of Sultan Osman, and the setting up of Mustafa, his uncle. Londra, 1622.

Abbondanza, Vincenzo, *Dizionario storico delle vite di tutti i monarchi ottomani: fino al regnante Gran Signore Achmet .. e delle più riguardevoli cose appertenenti a quella Monarchia,* Roma, 1786.

Abu-Husayn, Abdul-Rahim, "The Long Rebellion: The Druzes and the Ottomans, 1516-1697, *Archivium Ottomanicum,* 19, Budapeşte, 2001.

Ajdinovic, Irina, "Stage representations of the Ottoman World in the Low Countries. The case of Osman", De Zeventiende EEUW, vol 29, no 1, 2013.

Akman, Mehmet, *Osmanlı Devletinde Kardeş Katli,* İstanbul, 1997.

Alberti, Maria, "Un emiro alla corte dei granduchi. Feste e spettacoli a Firenze in onore di Faccardino, Gran Signore de' Drusi (1613-1615), *Medioevo e Rinascimento,* XI, n.s. VIII, 1997.

Albertus Bobovius ya da Santuri Ufki Bey'in Anıları. Topkapı Sarayı'nda Yaşam, çev. Ali Berktay, 2009, İstanbul.

Alderson, A. D., *The Structure of the Ottoman Dynasty,* Oxford, 1982.

Altınay, Ahmet Refik, *Kadınlar Saltanatı,* İstanbul, 2000.

An account of a late voyage to Athens containing the estate both ancient and modern of that famous city, and of the present empire of the Turks. Londra, 1726.

Anecdoti osia la storia segreta della familia otomana tradotta dal franzese, in divisa in dieci libri. (...), Napoli, 1727.

Arıkan, Zeki, "XVII. Yüzyılda Fransa'da Türk görüntüsü: Racine ve Bajazet", *XI: Türk Tarih Kongresi,* cilt VI, Ankara, 1994.

Avcıoğlu, Nebahat, "Ahmed I and the allegories of tyranny in the frontpiece to George Sandys's Relation of a Journey", *JSTOR.*

Başer, Alper, "İngiliz Elçisi Thomas Roe'nun yazışmalarında II. Osman dönemi", *History Studies,* Vol. 5, Issue 2, (online) A tribute to Prof. Dr. Halil İnalcık, 2013.

Baudier, Michel, *Histoire générale du Serail et de la cour du grand seigneur Empereur des Turcs*, 1623.

Bayerle, G., "The Compromise at Zsitvatorok, *Archivium Ottomanicum*, VI, Lueven, 1980.

Bennasar, Bartolome y Lucile Bennasar, *Los Cristianos de Alá: La fascinante aventura de los renegados*, Madrid, 1989.

Blount, Henry, *Doğu Akdeniz'e Yolculuk (1634)*, çev. Dilek Berilgen Cenkçiler, Ankara, 2010.

Bolognose, Alfonso Chierici, *Vera Relazione della gran citta di Costantinopoli, et in particolare del serraglio del gran turco*, 1639, Bracciano.

Bonura, Stefania, *Le 101 donne più malvagie dell storia*, 2014, Roma.

Bordier, Julien, *Ambassade en Turquie de Jean de Gontaut Biron, baron de Salignac: 1605 à 1610* / relation inédite [par J. Bordier]. précédée de La Vie du Baron de Salignac / par le Comte Théodore de Gontaut Biron, Paris, 1888.

Börekçi, Günhan, *Factions and Favorites at the Courts of Ahmed I (r.1603-17) and his immediate predecessors*, doktora tezi The Ohio State University, 2010.
"İnkırazın eşiğinde bir hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı siyasî krizi", *Dîvân*, cilt 14, sayı 26 (2009/1).

Brown, Michael J., *Itinerant Ambassador. The life of Sir Thomas Roe*,The University Press of Kentucky, 1970.

Bulgarini, Ottaviano, *Vita del Padre Mestro F. Domenico di S. Tommaso dell'Ordine de' Predicatori, detto prima Sultan Osman Ottomano, Figlio d'Inraim Emperador de'Turchi*, Napoli, 1689.

Burian, Orhan, *The Report of Lello, Third English Ambassador to the Sublime Porte/Babıâli Nezdinde Üçüncü İngiliz Elçisi Lello'nun Muhtırası*, Ankara, 1952.
Calendar of State Papers (Venice), Londra, 1857.

Callus, P. Daniele M., *Il P. Domenico Ottomano, (Fu vero Principe?)*, Roma, 1918.

Carretto, Giacomo E.,"Sultane Ottomane fra leggenda e realtà", *Kervan, Rivista Internaziole di Studii Afroasiatici*, no 4/5, luglio 2006, gennaio 2007.

Carter, Francis W., *Dubrovnik (Ragusa): A classic city-state*, New York; Londra, 1972.

Castiglione, Baldesar, *The Book of the Courtier*, çev. Charles S. Singleton, NY, 1959.

Chew, Samuel C., *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, NY, 1937.

Chishull, Edmund, *Travels in Turkey and back to England*, Londra,1747.

Cole, Janie, "Image-making and female rule in Seicento Florence: Music-theatre under the Medici women", *Studi Seicenteschi*, vol L, 2009.

Conde Pazos, Miguel, "La embajada turca en Madrid y el envío de Alegreto de Allegretti a Constantinopla (1649-1650), www.librosdelacorte.es,

Copia d'alcuni avissi venuti per letter di Costantinopoli, dove si nara due meravigliosi casi occorsi in quella città, et del nascimento d'un monstro ispaventevole, come leggendo intenderete. In Venetia, 1622. Con licenza de' superiori.

Covel, John, *Bir Papazın Osmanlı Günlüğü*, çev. Nurten Özmelek, İstanbul.

Crailsheimli Adam Werner, *Padişahın Huzurunda. Elçilik Günlüğü, 1616-1618*, çev. Türkis Noyan, İstanbul, 2011.

Croutier, Alev Lytle, Harem: *Peçeli Dünya.* çev. *Mehmet Ali Kayabal*, İstanbul, 1990.

Davey, Richard, *The Sultan and his Subjects*, Londra, 2014.

Değirmenci, Tülin, "An Illustrated Mecmua. The commoner's voice and the Iconography of the court in Seventeenth Century Ottoman painting", *Ars Orientalis*, Vol. 41 , 2011.
İktidar oyunları ve resimli kitaplar. II. Osman devrinde değişen güç simgeleri, İstanbul, 2002.

Derviş Abdullah, *Risale-i Teberdariye fi Ahval-i Darüssaade. Darüssaade Ağalarının Durumu Hakkında Baltacı'nın Raporu*, haz. Pınar Saka, İstanbul, 2011.

Domenico's Istanbul, çev. Michael Austin, ed. Geoffrey Lewis, Wiltshire, 2001.

Dujčev, Ivan, *Avvisi di Ragusa. Documenti sull'Imperio Turco nel sec. XVII e sulla Guerra di Candia*, Roma, 1935.

Dursteler, Eric R., *Venetians in Constantinople. Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterrenean*, The John Hopkins University Press, 2006.

Dündar, Recep, "Kıbrıs'ta Sultan Murad Han'ın vâlidesine (Kösem Sultan) ait mülk çiftlikler", *Karadeniz Araştırmaları*, Güz, sayı 35, 2012.

Engin, Nihat, *Osmanlı Devletinde Kölelik*, İstanbul, 1998.

Eremya Çelebi Kömürciyan, İstanbul Tarihi / XVII. Asırda İstanbul, haz. Hrand D. Andreasyan, İstanbul.

Ergin, Nina; Christopher Neumann, Amy Singer, (der.) *Feeding people, feeding power: Imarets in the Ottoman Empire*, İstanbul, 2007.

Evelyn, John, *The history of the three late, famous impostors, viz. Padre Ottomano, Mahomed Bei and Sabatai Sevi the one*, 1669.

Faroqui, Suraiya, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, çev. Ayşe Berktay, 2007, İstanbul.

"Political tension in the Anatolian countryside around 1600. An attempt at interpretation", *Coping with the State. Political Conflict and Crime in the Ottoman Empire. 1550-1720*, İstanbul, 1995.

Freller, Thomas; Campoy, Dolores, *Padre Ottomano and Malta: A Story of the 1001 Nights. A sultan's son in Malta?*, Sta Vernera/Malta, 2006.

Fresne-Canaye Seyahatnamesi, 1573, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul, 2009.

Gavrilović, Danijela, "Elements of Ethnic Identification of the Serbs", Facta Universitatis, series: Philosophy, Sociology and Psychology, vol. 2, no: 10, 2003.

Goffman, Daniel, *Osmanlı Dünyası ve Avrupa. 1300-1700*, çev. Ülkün Tansel, İstanbul, 2004.

Gomez, Madame de, *Histoire de Osman Premier du nom, XI-Xe Empereur des Turcs, et de l'Imperatrice Aphendina Ashada*, 2 cilt, Amsterdam, 1634.

Goodwin, Godfrey, *Osmanlı Kadınının* Özel Dünyası, çev. Sinem Gül, İstanbul, 1998.

Green, Molly, *Catholic pirates and Greek merchants. A maritime history of the Mediterranean*, Princeton University Press, 2010.

Gundulić, Ivan, *Osman*, çev. E.D.Goy, Zagreb, 1991.

Grelot, Josephus, İstanbul Seyahatnamesi, çev. Maide Selen, İstanbul.

Géral de Nerval, *Viaje a Oriente*, İspanyolcaya çeviren: Esmeralda de Luis Martínez., archivodelafrontera.com.

Guer, Jean-Antoine, Moeurs et usages des Turcs, leur religion, leur gouvernement civil, militaire et politique , avec un abrégé de l'histoire ottomane, cilt II, 1746-1747, Petis de la

Croix, *Abrégé chronologique de l'histoire ottomane*, cilt II, Paris , 1768.

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul, 2003.

Hammer Purgstall, Joseph von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, İstanbul.

Hasan Bey-Zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-Zâde Târihi*, haz. Şevki Nezihi Aykut, Ankara, 2004.

Heywood, C. J.,"Sir Paul Rycaut, A seventeenth-century observer of the Ottoman State: Notes for a study", *English Continental Views of the Ottoman Empire*, 1500-1800, der. Ezel Kural Shaw & C.J. Heywood, Los Angeles, 1972.

Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân fî kavânîn-i Âl-i Osmân*, haz. Şevki Nezihi Aykut, 2004.

Hüseyin Tugi, *Musîbetnâme*, haz. Şevki Nezihi Aykut, Ankara, 2010.

Ianiro, Erica, *Il commercio veneziano ad Aleppo nel Settecento, Larnaca, Aleppo, Smirne, Salonicco*, 1983.

İlgürel, Mücteba, "Kösem Sultan'ın bir vakfiyesi", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 16/21, 1966.

İbrahim **Peçevî,** *Peçevî Tarihi*, haz. Murat Uraz, cilt II, İstanbul, 1968.

İnalcık, Halil, *Has-bağçede 'Ayş u Tarab*, İstanbul, 2011.

Seçme Eserleri- II, Devlet-i Aliyye. Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar-II. Tagayyür ve Fesâd (1603-1656). Bozuluş ve Kargaşa Dönemi, İstanbul, 2009.

"Tarihte Avrupa Birliği ve Türkiye", *Osmanlılar. Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*, İstanbul, 2010.

Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, ed. Erhan Afyoncu, İstanbul, 2009.

Karademir, Zafer, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı. Osmanlı Toplumunda Kıtlıklar (1560-1660)*, İstanbul, 2014.

Kâtip Çelebi, *Mîzânü'l-Hakk fî İhtiyâri'l-Ehakk*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, 2007.

Kâtip Çelebi'den Seçmeler, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul, 1991.

Kassing, Gayle, *History of Dance: An Interactive Arts Approach*, 2007.

Keskinkılıç, Esra, *Sultan II. Osman*, İstanbul, 1999.

Kırpık, Cevdet, "Şehzâde eğitimini çağdaşlaştırma teşebbüsleri", Belleten, Cilt LXXI, Ağustos 2007, Ankara.

Knolles, Richard, *The Turkish history, from the original of that nation, to the growth of the Ottoman Empire: with the lives and conquests of their princes and emperors. By Richard Knolles, sometime fellow of Lincoln-College in Oxford. With a continuation to this present year. MDCLXXXVII. Whereunto is added the present state of the Ottoman Empire. By Sir Paul Rycaut, late consul of Smyrna.*

Kocaaslan, Murat, *Kösem Sultan. Hayatı, vakıfları, hayır işleri ve Üsküdar'daki külliyesi*, İstanbul, 2014.

IV. Mehmed Saltanatında Topkapı Sarayı Haremi. İktidar, Sınırlar ve Mimari, İstanbul, 2014.

Koçi Bey Risaleleri, Sultan Murad'a Devlet Yönetimindeki Bozukluklar ile Alınması Gereken Tedbirler Hakkında Sunulan Risale ve Sultan I. İbrahim'e Osmanlı Devlet Teşkilatı Hakkında Sunulan Risale, haz. Seda Çakmakçıoğlu, İstanbul, 2007.

Kumrular, Özlem, İslam Korkusu, İstanbul, 2010.

Türk Korkusu, İstanbul, 2008.

Kunt, İ. Metin, "A Prince Goes Forth (Perchance To Return)", *International Journal of Turkish Studies*, vol. 13, 2007.

Kuran, Ercüment, "Cezayirli Türklerin Endülüs Müslümanlarını Kuzey Afrika'ya nakli ve neticeleri", *Endülüs'ten İspanya'ya*, Ankara, 1966.

Les magnificences faigtes a Constantinople aux Nopces d'une soeur du grand Turc, & de deux de ses filles. A Paris, Chez Charles Chappellain. 1612.

Letters from the Great Turke lately sent unto the holy father the Pope and to Rudolphus naming himselfe King of Hungarie and to all of the kinges and princes of Christendome, Londra, 1606.

Lewis, W. H., *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697.

Lorena, Cristina di, *Lettere alla figlia Caterina de' Medici Gonzaga duchessa di Mantova (1617-1629)*, a cura di: Beatrice Biagioli, Elisabetta Stumpo, Firenze, 2015.

Lott, Emmeline, *Harem Life in Egypt and Constantinople*, 1865, Londra.

Los Ángeles Pérez Samper, María de, *Poder y Seducción. Grandes damas de 1700*, Madrid, 2003.

Luca, Cristian, "Un presunto discendente dei sultani ottomani "emigrato itinerante" alle corti principesche dell'Europa se-

icentesca: Jahja ovvero Alessandro Conte di Montenegro."

Maclean, Gerald, *Doğu'ya Yolculuğun Yükselişi. Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiliz Konukları (1580-1720)*, çev. Dilek Şendil, İstanbul, 2005.

Marinković, Radmila, "Medieval Literature", *The History of Serbian culture*, ed. Pavle Ivić, çev. Randall A. Major, 1999, Middlesex.

Matar, Nabil, *Islam in Britain*, Cambridge, 1998.

McGarry, Patrick Stephen, *Ambassador abroad: The Career and correspondence of Sir Thomas Roe at the courts of the Mogul and Ottoman Empires 1614-1628. A chapter in Jacobean diplomacy*, Columbia University, Ph D, 1963. University Microfilms.

Mehmet Halife, *Tarih-i Gılmânî*, haz. Kamil Su, İstanbul, 1999.

Merian, Matthaeus (1593-1650), *Irenico-Polemographiae, sive Theatri Europaei Continuati Septennium.*

Moran, Berna, "İlk İngiliz gazetelerinde Türkiye Haberleri", Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, cilt 12, 1962.

Murphey, Rhoads, "Solakzade's Treatise of 1652: A glimpse at operational principles guiding the Ottoman state during times of crisis", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisadi Tarihi Kongresi*, Ankara, 1990.

Mustafa Sâfî'nin Zübdetü't-Tevârîh'i, haz. İbrahim Çuhadar, Ankara, 2003.

Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ (Razvatü'l-Hüseyn fî hulâsati ahbâri'l-hâfikayn)* , haz. Mehmet İpşirli, Ankara, 2007.

Nani, Battista, *Historia della republica veneta*, cilt I, Venedik, 1676-86.

Niewiara, Aleksandra," 'The dear neighbour' that 'vicious murderer': Imagining 'The Turk' in Polish language and culture, *Imagining 'the Turk'*, ed. Jezernik Božidar, Cambridge Scholars Press, 2010.

Osmanlı Tarihine âid belgeler, Telhîsler (1507-1607), haz. Cengiz Orhonlu, İstanbul, 1970.

Osmanlı Vâlide Sultanlarının Hayır Eserleri. Mâhpeyker Kösem Vâlide Sultan'ın Haremeyn-i Şerîfeyn Vakfiyesi, İstanbul.

Özbaran, Salih, "Bir tarihçinin oluşumu: Richard Knolles ve Türk tarihi", *Osmanlı Araştırmaları*, XXIV, İstanbul, 2004.

Özel, Oktay, *Türkiye 1643. Goşa'nın Gözleri*, İstanbul, 2013.

Παπαδία-Λάλα, Αναστασία, *Η Τήνος κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας (1390-1715)*,ΦΩΣΚΟΛΟΣ, 2005.

Parry,V. J., *Richard Knolles' History of the Turks*, der. Salih Özbaran, İstanbul, 2003.

Pierce, Leslie P., *Harem-i Hümâyûn. Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümranlık ve kadınlar*, çev. Ayşe Berktay. İstanbul, 1993.

Pignot, Hélène Pignot, *La Turquie Chrétienne, Récits des voyageurs français et anglais dans l'Empire ottoman au XVIIe siècle*, Vevey, 2007.

Pedani, Maria Pia, *In nome del Gran Signore. Inviati Ottomani a Venezia dalla caduta di Costantinopoli alla guerra di Candia*, Venezia, 1994.

"Kira e sultane nel cinquento ottomano", *Non solo verso Oriente*, Studi sull'Ebraismo in Onore di Pier Cesare Ioly Zorattini, ed. Maddelena del Bianco Cotrozzi, Ricardo di Segni, Marcello Massenzio, Firenze, 2014.

Osmanlı Padişahının Adına. İstanbul'un Fethinden Girit Savaşı'na Venedik'e gönderilen Osmanlılar, Ankara, 2011.

"Safiye's Household and Venetian diplomacy", *Turcica*, 2000.

Venezia, Porta d'Oriente, Bologna, 2010.

Pedani, Maria Pia Pedani; Fabris, Padova, (der.) *Relazioni di ambascitori veneti al Senato, vol. XIV Constantinopoli, relazioni inedite (1512-1789).*

Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati, çev. Fuad Carım, İstanbul, 1996.

Polonyalı Simeon, *Polonyalı bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiyesi*, çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul, 2007.

Preto, Paolo, *I servizi segreti di Venezia*, Milano, 1994.

Venezia e i Turchi, Frenze, 1975.

Rålamb, Calaes, *İstanbul'a Bir Yolculuk. 1657-1658*, çev. Ayda Arel, İstanbul, 2008.

Randolph, Bernard, *Ege Takımadaları. Arşipelago*, çev. Ümit Koçer, İstanbul, 1998.

Relación y carta escrita por un cautivo de la ciudad de Constantinopla a su padrem en que le cuenta de su cautiverio, muerte del Gran Turco y las grandes rebolusiones qu e ay en aqeulla ciudad y la causa dellas, Madrid, 1649.

Relación de la muerte del Gran turco y causas della... Sevilla, Francisco de Lyra, 1621.

Renda, Günseli, "17. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa: Değişen imgeler", *Image of the Turks in the 17th Century Europe - Sakip Sabanci Museum Painting Collection*, İstanbul, 2005.

Ricaut, Paul, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, çev. Halil İnalcık-Nihal Özyıldırım, 2012.

Reinhold Lubenau Seyahatnamesi. Osmanlı ülkesinde, 1587-1589, çev. Türkis Noyan, İstanbul, 2012.

Roe, Thomas, *The Negotiations of Sir Thomas Roe in his Embassy to the Ottoman Porte from the year 1621-1628*, Londra, 1740.

Rosaccio, Giuseppe, *Viaggio da Venetia a Costantinopoli per mare e per terra insieme cuello di Terra Santa*, Venezia, 1598.

Sakaoğlu, Necdet, *Osmanoğullarının* Ünlü Kadın *Sultanları*, İstanbul, 2007.

"Saray ve İstanbul", *Aptullah Kuran için yazılar*, haz. Çiğdem Kafesçioğlu-Lucienne Thys-Şenocak, İstanbul, 1999.

Sánchez García, Encarnación, "El mundo femenino turco en la literatura castellana delsigo XVI", *El mediterráneo plural en la Edad Moderna. Sujeto histórico y diversidad cultural*, Barcelona, 2011.

"Semblanza de una princesa turca: la hija de Solimán en el "Viaje de Turquía", *Siglos Dorados*, Homenaje a Augustín Redondo, Madrid, 2004.

Sandys, George, *A Relation of a journey begun An. Dom. 1610*, London.

Sapiencia, Otavio, *Nuevo Tratado de Turquía con una despcripción del sitio, y ciudad de Constantinopla, costumbres del Gran Turco, de su modo de govierno, de su palacio, consejo, martyrios de algunos martyres, y de otras cosas notables*, Madrid, 1622.

Setton, Kenneth M., *Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century*, Philadephia, 1991.

Shakespeare, William, *Henry V*, Londra, 2010.

Σοφιανου, Δημητριου Ζ., Ιστορικη Αναδρομη εις την Βενετοκρατουμενην και Τουρκοκρατιμενην Τηνον, Atina, 1972.

Sola, Emilio, "Uyuyan adamı uyandırmak: İspanyol "Haber" Edebiyatında Süleyman'ın son yılları", *Muhteşem Süleyman*, der. Özlem Kumrular, İstanbul, 2007.

Sonnini, Charles Sigisbert, *Travels in Greece and Turkey: Undertaken by order of Louis XVI, and with the authority of the Ottoman Court*, Vol. II, 1801.

Stavrianos, L. S., *The Balkans since 1453*, NY, 1961.

Strachan, Michael, *The Life and Adventures of Thomas Coryate*, NY, 1961.

Šundrica, Zdravko, "Poisons and Poisining in the Republic of Dubrovnik", *Dubrovnik Annals*, 2000.

Taylan, Nermin, *Valide Mâhpeyker Kösem Sultan ve Dönemi*, İstanbul, 2015.

Tavernier, Jean-Baptiste, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, çev. Teoman Tunçdoğan, der. Necdet Sakaoğlu, İstanbul, 2007.

Temprano, Emilio, *El Mar Maldito. Cautivos y corsarios en el Siglo de Oro*, Madrid, 1989.

Tezcan, Baki, "The Debut of Kösem Sultan's Political Career", *Turcica*, 40, 2008.

The Journeys of Pietro della Valle. The Pilgrim. Der. George Bull, London, 1989.

Thévenot, Jean, *Thévenot Seyahatnamesi*, çev. Ali Berktay, 2009, İstanbul.

Thys-Şenocak, Lucienne, *Hadice Turhan Sultan. Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın baniler*, çev. Ayla Ortaç, İstanbul, 2006.

Tinteri, Danielle, *L'Isola di Tinos dai Ghisi alla Serenissima (XIV-XV secolo)*, doktora tezi, Univarsità Ca' Foscari, 2011-12 akademik yılı.

Topaktaş, Hacer, "Ottoman-Polish relations from the Turkish perspective. Written, unwritten and remembered", *Herito*, no 14, 2014.

Tosun, Ali Rıza, "Sultan III. Murat'ın Arapça, Farsça ve Türkçe basma kitapların Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde satılabileceğine dair 188 (996) yılında verdiği emir", *Belgeler*, sayı: 34, cilt XXX, Ankara, 2009.

Tournefort, Joseph de, *Tournefort Seyahatnamesi*, çev. Ali Berktay, İstanbul, 2005.

Uluçay, Çağatay, *Harem*, II, İstanbul, 2012.

"Koçi Bey'in Sultan İbrahim'e takdim ettiği risâle ve arzları", *Zeki Velidi Togan'a Armağan*, İstanbul,1950-55.

Osmanlı Saraylarında Harem Hayatının İçyüzü, İstanbul, 1959.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Ankara, 2014.

Vacapoulos, Apostolos E., *The Greek Nation. 1453-1669. The Cultural & Economic Background of Modern Greek Society.* 1976, New Jersey.

Valensi, Lucetta, *Venedik ve Bâb-ı Âli. Despotun doğuşu*, çeviri ve önsöz: A. Turgut Arnas, İstanbul, 1994.

Vatin, Nicolas; Gilles Veinstein, *Le Sérail ébranlé. Essai sur les morts, dépositions et avènements des sultans ottomans (XIVe- XIXe siècle)*, 2003, Paris.

Verdadera Relación en la cual se contiene los más notables y espantosos prodigios que hasta hoy se han visto. Con licencia en Madrid por Alfonso de Paredes, año de 1647.

Villari, Luigi, *The Republic of Ragusa. An episode of the Turkish Conquest*, Londra, 1906.

Vita del Padre Mestro F. Domenico di S. Tommaso dell'Ordine de' Predicatori, detto prima Sultan Osman Ottomano, Figlio d'Inraim Emperador de'Turchi, Napoli, 1689.

Vingopoulou, Ioli, *Le Monde Grec vu par les voyageurs de XVIe siècle*, Atina, 2004.

Voiage de Levant fait par le commandement du Roy en l'année 1621 par le Sr D. C. [Deshayes de Courmenin].

Voyage en Turquie et en Grèce du R. P. Robert de Dreux. Aumonier de l'ambassadeur de France, Paris, 1925.

Wagner, Georg, "Otuz yıl savaşları döneminde Osmanlı ve Avusturya İmparatorluklarının politikası", *Osmanlı Araştırmaları*, II, 2, 1981.

Welch, Anthony, "Ambroiso Bembo's travels through the Ottoman Empire", *Osmanlılar ve Avrupa. Seyahat, Karşılaşma ve Etkileşim*, der. Seyfi Kenan, İstanbul, 2010.

Withers, Robert, *Büyük Efendi'nin Sarayı*, İstanbul, 2010.

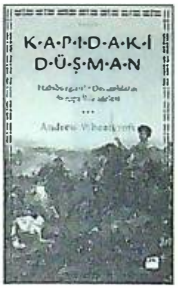
Yerasimos, Stefanos, *Sultan Sofraları, 15. ve 16. Yüzyılda Osmanlı Saray Mutfağı*, İstanbul, 2002.

Zilfi, Madeline C., "Muslim Women in the Early Modern Era", *The Cambridge History of Turkey*, vol III. *The Later Ottoman Empire, 1603-1839*, der. Suraiya N. Faroqhi.

Zinkeisen, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, der. Erhan Afyoncu, İstanbul, 2011.

Zlatar, Zdenko, "Slavic epics: Gundulic's Osman and Mažuranić's Death of Smail-Aga Cengic", Sydney Studies in Society and Culture, vol. 111, 1994.

DK'da yayımlanmış diğer tarih kitapları

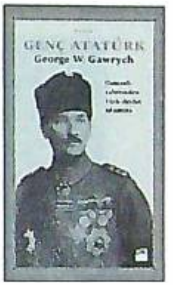

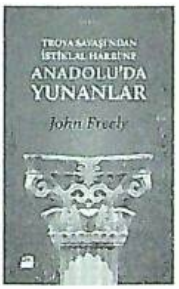

Zafer Toprak
Cumhuriyet ve
Antropoloji

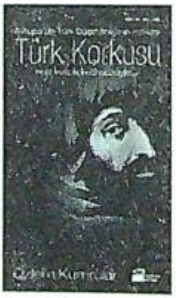

Türkiye'de
Milli İktisat

Türkiye'de Popülizm
1908-1923
Zafer Toprak

İsmet İnönü

TARİH-LENK

TOROSYAN'IN
AÇAYİP HİKÂYESİ

Türk Korkusu

İslam
Korkusu

İki Din
Tek Bayrak

CENGİZ HAN
Leo de Hartog

Fatih Sultan Mehmed

İstiklal
Mahkemeleri

Hadımlarım Dünyası

Eski Hayatlar
Eski Hatıralar

Eski İnsanlar
Eski Cemiyetler

I. Ahmed'in nikâhlı eşi, IV. Murad ile I. İbrahim'in annesi, IV. Mehmed'in büyükannesi Kösem Sultan... Sarayda yarım asır! Akıllı, sabırlı, basiretli, kurnaz ve her şeyden önce iktidara âşık!

Saraya alınan peynirden içme suyuna, savaş mühimmatına kadar her işe yetişen valide sultan! Artık koskoca bir delikanlı olan IV. Murad için "Arslanım sabah gider, akşama gelür, ben dahi görmem, sovukdan perhiz etmez, mizacı girü bozulur, hele oğul olmaya beni helâk ediyor; Allah emaneti, buldukça kendüye nasihat idesiz" diyecek kadar yumuşak yürekli, sadrazamını "Bir daha ayyaşlığını işitmiyeyim; yoksa senin başını keserim" diye uyaracak kadar gaddar...

Yönetimin kabuk değiştirdiği bir dönemde hem kendisini, hem de devletin bütünlüğünü korumuş bir devlet kadını... Aynı zamanda mücevherlerine gözü gibi bakan, çok zengin bir saray kadını! Elinizde tuttuğunuz bu önemli çalışma, pek çok farklı dilde arşiv belgesi ve kaynaktan süzülerek size ulaşan Kösem'in "gerçek" hayatı!

Özlem Kumrular 1974'te İstanbul'da doğdu. Lisansını Boğaziçi Üniversitesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü'nde, yüksek lisansını aynı üniversitenin Tarih Bölümü'nde, doktorasını ise İspanya'da Salamanca Üniversitesi'nde yaptı. Osmanlı-Avrupa, Akdeniz, deniz tarihi, yemek tarihi üzerinde çalıştı. Doğan Kitap'tan *Türk Korkusu* ile *İslam Korkusu* adlı tarih kitapları ve *Sultan'ın Mutfağı* ile *Aşkın Beş Hali* adlı romanları yayımlanan Kumrular, Bahçeşehir Üniversitesi'nde öğretim üyesidir.

DK DOĞAN KİTAP

ISBN 978-605-09-3052-8

9 786050 930528

sertifika no: 11940

Tavsiye Edilen Satış Fiyatı

₺ 24